

Дарів

В ОБІЙМАХ МЕЛЬПОМЕНИ

diasporiana.org.ua

Видавництво

М. Демисюка

Перед нами новий твір письменниці Дарії Ярославської, якої початок творчості дагується ще з-перед другої світової війни. Авторка дебютувала повістю «Полин під ногами», яка вийшла у видавництві «Діло», опісля «Поміж берегами» у видавництві «Київ» і тепер «В обіймах Мельпомени».

Дія проходить у час воєний, але ніякі події, що стрясали тодішніми людьми, не знаходять місця в романі. Гурт акторів живе в своєму світі мистецтва і це є їхня ціль і їхня суть. В романі домінують вечірні світла театру, і вони висвітлюють життя і долю зв'язаних з богинею Мельпоменою людей. На сторінках книжки проходить наснажена боротьба однієї людини проти застою і статичного, побутового сприймання мистецтва. В конфлікті старого і нового, застою і поступу, статичного і динамічного, доходить до кульмінаційної точки, в якій герой роману втрачає віру в доцільність боротьби. Все, здається є проти нього, все спряглося, щоб вбити його ідею, вбити справжнє мистецтво. Герой є сам у порожній темній залі. І в своїй самотності він знаходить нові сили. Перемагають позитивні цінності людської натури і закоханість у мистецтво.

— Це історія гурту людей нашої доби, завжди актуальна і завжди жива. А поза тим — це великий пам'ятник тим, що стояли і стоять «на службі Мельпомени».

Daria Jaroslawska

EN LOS ABRAZOS
DE MELPOMENE

NOVELA

Editorial Mykola Denysiuk

Buenos Aires

1954

Дарія Ярославська

**В ОБІЙМАХ
МЕЛЬПОМЕНИ**

роман

Видавництво Миколи Денисюка

Буенос-Айрес

1954

Всі права застережені

Обкладинка роботи Б. Крюкова

Тираж 2.000 прим.

Того ранку знову вибухла буча. Відбувалася десь недалеко від акторського входу, але її було чути в цілому театральному приміщенні. Голос директора Евича, звучний і сильний, лунав відгомоном по порожніх, у ранкових годинах, коридорах, вестибюлі, фойє та залі, доходив до секретаріату й убиралень акторів, де саме прибиральниці наводили порядок.

На сцені, за лаштунками і в убиральнях, виднілися ще сліди вчорашньої вистави. Передня стіна хати, криниця, пліт із перелазом прикрашали ще сцену, тоді як «снігова баба», зроблена з вати, санчата, зірка, бочівка і миски стояли за лаштунками, а недокурки цигарок, сірники, розсипана пудра і борошно виднілися перед дзеркалами в убиральнях. Не було тільки костюмів, які запопадлива гардеробна сховала зараз же після вистави. Широка смуга світла вливалася з коридору в темноту сцени і надавала всьому якогось особливого, таємничого чару. Завіса була підтягнена вгору, а там, де заля, велика порожнеча колола очі своєю темнотою. Тільки вдивившись в неї, за кілька хвилин можна було побачити дві вузькі смуги світла, слід незачинених дверей до фойє. Грубі шнури звисали з боків стелі-копули на підлогу, побіч них струнко бігло

Всі права застережені

Обкладинка роботи Б. Крюкова

Тираж 2.000 прим.

Того ранку знову вибухла буча. Відбувалася десь недалеко від акторського входу, але її було чути в цілому театральному приміщенні. Голос директора Евича, звучний і сильний, лунав відгомоном по порожніх, у ранкових годинах, коридорах, вестибюлі, фойє та залі, доходив до секретаріату й убиралень акторів, де саме прибиральниці наводили порядок.

На сцені, за лаштунками і в убиральнях, виднілися ще сліди вчорашньої вистави. Передня стіна хати, криниця, пліт із перелазом прикрашали ще сцену, тоді як «снігова баба», зроблена з вати, санчата, зірка, бочівка і миски стояли за лаштунками, а недокурки цигарок, сірники, розсипана пудра і борошно виднілися перед дзеркалами в убиральнях. Не було тільки костюмів, які запопадлива гардеробна сховала зараз же після вистави. Широка смуга світла вливалася з коридору в темноту сцени і надавала всьому якогось особливого, таємничого чару. Завіса була підтягнена вгору, а там, де заля, велика порожнеча колола очі своєю темнотою. Тільки вдивившись в неї, за кілька хвилин можна було побачити дві вузькі смуги світла, слід незачинених дверей до фойє. Грубі шнури звисали з боків стелі-копули на підлогу, побіч них струнко бігло

вгору залізне пруття. Згорнені декорації і котари сувоями темніли вгорі, жарівки виблискували склом у горішніх і долішній рамах. Усе було там мертво, безмовне.

Зате в коридорі, за лаштунками, оживало вже життя. Двері до убиралень були відчинені, крізь них виднілися вузькі кімнатки з довгими вішаками по одній і рядами дзеркал по другій стороні. Через невеликі вікна, приміщені майже під стелею, протискалося денне світло. Коли взяти до уваги, що життя театру починалося з темнотою, його можна було зовсім відректися. Зігнені рури кальориферів видряпалися аж під стелею. Запах гриму, мастики, смальцю, перфуми, поту творив своєрідну суміш, що, здавалося, прилипла до стін, дверей і дзеркал убиралень.

— А там що сталося? — поцікавилася старша прибиральниця, почувши піднесений голос директора.

Це була жінка нічного сторожа театру, Семенова. Її доброго вигляду постать казала про те, що любить добре поїсти, а в виразі кругловидого лиця було щось насторожене та суворе. Світ, на її думку, ділився на «маєш» і «дай», причому того другого було набагато більше, ніж першого. Її самій завжди звалялося, що кожен, у будь-який спосіб, хоче її обдурити та використати, тому вона від кожного чекала неприємностей і була готова до оборони.

Вийшла тепер з убиральні та, розхиливши уста, вслухувалася у відгомін директорового голосу. З ганчірки, яку тримала в руках, ниткою стікала вода і творила на підлозі щось, ніби малесенький ставок.

— Чому старий так розверещався? — звернулася до робітника сцени Лабки, що саме надійшов.

Був він у куртці, дерев'янках, на голові мав кашкета.

Під пахвою ніс дошки та пилку, бо був столяром і до наступної прем'єри зобов'язався зробити потрібний станок. Тепер саме хотів взятися до роботи, але перед тим мусів ще розібрати декорації й чекав на другого робітника, що повинен уже був надійти.

Зупинився на її запит, підморгнув одним оком і промовив багатозначно:

— Нова мітла добре мете!

— Ой, то правда! — погодилася швидко. — Щодня, щодня від когось щось хоче, на когось кричить... То знову на Варолу?

— На нього, — відповів, і все ще не йшов. — Усе йому недогода — докинув, ударяючи пилкою по дошках. З необструганих дощок посиалась на підлогу тирса. — Усе, що було в нас досі, для нього нічого, мряка, «Балаган», — каже, — був.

— То-то — признала Семенова, похитуючи головою, в такт своїх слів. — Нам колись то каже: «Щодня щоб пил був постираний, квіти попідливані, підлоги помиті, клямки почищені. Вважати, щоб листки на квітах не сивіли від пилу». А я йому так сказала, як от тепер вам: «Де ж, — кажу, — хто може щодня такий великий будинок до дна так чистити? — кажу. — А як ще стільки портретів понавішували? Мало ще їм на сцені, — кажу, — ще й за склом шкірять зуби?! Раз на тиждень — кажу, — від коли світ-світом, у театрі робиться порядок. Раз на тиждень та й годі. Як ми досі, — кажу, хоч як було, — кажу...

— А він що? — спитав Лабка, не дослухавши до кінця.

. Був зайнятий своїми думками, потребував черевиків, а їх не так легко було дістати. Життя стало дуже важке, відколи на світі почалася війна. Він навіть хотів оповісти про свої турботи Семеновій та порадитися з нею, але вирішив, що спершу треба дати їй виговоритися. Дивився на неї й злегка, без думки, пиляв дошки.

— Казав, що його нічого не обходить, що колись було — відповіла згрідливо, — як було, так було, а тепер мусить бути так, як він каже.

— Та певне, — признав, але тон його голосу не мав у собі переконання. — Кожен господар сам собі пан.

— А потім напав на нас: «Що це, — каже, — вас дві, а один стіл миєте? Одна хай прибирає балькон, а друга сцену, а то в одне місце обидві влізли!»

— Дивіться, дивіться! — здивовано похитав головою.

— Нічого, — кажу, — ми так, аби швидше. Не знати — докинула по хвиливі мовчанці, і в її голосі забрехала надія. З глибини будинку доходив до них подратований голос директора: «Черговий, черговий!» Зі «ставку», що створився на підлозі, вплив малесенький потічок і побіг убік щілин між дошками. — Не знати, може, підвищить платню, коли каже так багато робити...

— Або звільнить — промовив практично столяр і знову моргнув оком. — Уже не сьогоднішній, знаю. Як новий приходить, то зараз таке заводить, що від старого й сліду не лишається.

— Мені байдуже! — завпевнила швидко, відразу настрожена та готова до оборони. — Коли б шия, а ярмо буде!

Її зір з худорлявого обличчя робітника сцени посунувся по

підлозі та спинився на тирсі. Її невелика постать раптом випросталася, вираз обличчя став бойовий, образений.

— А це що? — почала сваритись. Стало якось дивно. Ця сама людина тільки що говорила з ним погідним, дружнім тоном. — Що це ви мені тут смітити будете? Ще чого не було?! Я не буду за вами прибирати! От тут! — (Розглядалася по підлозі) — І тут! Мої руки й без вас бідні, дивіться, які нещасні мої пальчики, а ви ще скалок на них наганяєте! Ви нічого, тільки смітите, а я лише ходи за вами та прибирай. Кара Божа мені отут і більш нічого!

— Що хочете, пані Семенова? — видивився здивовано спершу на неї, а потім на підлогу. Цей сварливий тон, що вибухнув раптом, був для нього несподіванкою — Як це вам тяжко, то я зараз за вас позамітаю — докинув згідливо. — Я не боюся роботи і не рахуюся так, як ви.

— Я не про те — сказала вона, зовсім виразно здивована його згодою. Але я не можу. Мої пальчики бідні...

— Не будемо багато говорити! — знизав раменами, й рушивши з місця, пірнув у темноту сцени. Про черевики нічого не сказав. — Зробимо! — дійшло вже відтіля. Зараз же заблищало там світло, за кілька хвилин почувся стукіт молотка, голоси й кроки, — це прийшов уже другий робітник сцени, і вони вдвох розбирали декорації.

Наче засоромлена, але водночас задоволена Семенова, з ганчіркою в руках, попростувала до вбиральні, де була друга прибиральниця. Вона стояла на складаній драбинці та лагодилася обклеювати на зиму вікно. (Актори казали: «віє»). Була це молода темноволоса жінка, гарна й рухлива, що дивилася на все зацікавленими очима, розхилив-

ши легко уста. Працювала в театрі всього два дні, нікого і нічого ще не знала, і все її дуже цікавило. Ніхто якось не міг запам'ятати її прізвища, і всі кликали її «Катруся». Голова її була зав'язана червоною хусткою, згідно з найновішою модою, така ж сама модна темносиня суконка обтягала її стан.

Відчинила тепер вікно й виставила голову.

Стояла сонячна, тепла ще погода, хоч перший приморозок міг уже скувати землю. Ген далеко на обрії стелилася полями молочна осіння мряка, але над містом простягнулася погідна блакить неба, з білими острівцями хмарок. Деревя, що бігли вздовж вулиць те росли в ліску, за містом, що був для мешканців і парком, прибралися в різні відтінні золота, карміну, ізмарагду та бронзи й манили око багатобарвною красою. Вони не шелестіли, не шуміли вже, як на весні, а стояли спокійно та тихо, мов літня, поважна людина.

Дивлячись крізь вікно убиральні, можна було бачити кусничок міста, розташованого на горбуватій землі. Вулиці збігали спершу в діл, до мутних вод ріки, а тоді піднімалися вгору й блукали там між хатами, щораз меншими та гіршими. Високим, півколовим поруччям перекидався над рікою міст, яким безнастанно хтось переходив, або переїздив. Позеленілі від старости, частково присипані землею, порослі тут і там травою, показувалися вдалині руїни замку, а на тлі похилої стіни землі, що виднілася за рікою, мальовничо виступала кругла конула церкви.

— Що я хотіла вам сказати?.. — почала Семенова і зараз же перервала сама себе — О! Р'акович знову хусточку лишила!

Підняла двома пальцями вгору рожевий та пахучий шматочок шовку. — Потім буде казати, що це я взяла.

— А ви чому мовчите, пані Семенова? — спитала Катруся й сіла на верху драбинки. Позирала згори на Семенову. Вузькі паски паперу звисали з її рамен. — Я б цього не дозволила!

— Я не мовчу — відповіла жінка нічного сторожа. — Мене те «залякувало». А то б я їй показала, де раки зимують. Чоловік онде, в долині, тягне смиком, а вона любов з другим заводить!

— З ким? — почала злазити з драбини Катруся.

— З тим, що їм показує, як грати, — пояснила Семенова, доповнюючи значення своїх слів відповідними рухами. — Дворницький називається. Чекайте, що я хотіла вам сказати? Ага! Може, знаєте, хто продає чоловічий добрий светер? Маю купця, добре заплатить...

— То, кажете, любов, пані Семенова? — спитала Катруся, немов не чула запитання старшої прибиральниці.

— Така романса, аж любо.

— О, дивіться! Катруся від зацікавлення розхилила уста. — А чоловік що?

— Нічого! — згіржливо знизала раменами Семенова. — Втрійку ходять. У них це якось так. Мій старий то вже мені за таке всі зуби повибивав би!

— Я думаю! — погодилася Катруся.

— То не знаєте нікого, хто продав би светер? — почала знову жінка нічного сторожа.

— Ні.

І по хвилині:

— Пані Семенова! А що то буде, що новий директор прийшов?

— Я знаю, що? — відповіла старша прибиральниця.
— Роботи більше, ось що!

— Ого! Як буде зле, то я піду, хоч... мені тут так подобається. Завжди можна бути на виставі...

— Ова! Велике добро!

Катруся обережно злізла з драбинки, зупинилася перед дзеркалом і приглядалася до себе декілька хвилин.

— Вони щодня грають, пані Семенова?

— Ще цього бракувало! То вже б тут днював і ночував.

— Шкода! — зітхнула Катруся. — Я буду ходити... Я сама грала у нас, у читальні, але тепер мій старий мені не дозволяє. А ви ходите кожен раз, пані Семенова?

— Таки не маю що робити?! Та ж, знаєте, що в неділю завжди на село іду. Отже, спитайте, може, хто продає светер?

— Добре! — відповіла задумано Катруся та обережно почала стирати пудру та борошно, що були розсипані перед дзеркалом. — Може, як прийшов новий директор, щодня гратимуть?...

Семенова подивилася на неї уважно, невдоволено низала раменами й вийшла.

В коридорі, за лаштунками, стало тихо. Тільки збоку сцени чулися голоси й стукіт молотків, а в глибині будинку звучний голос директора все ще кликав Варолу.

.....

— Черговий! — кликав Євич, стоячи поруч малої будки, обведеної деревом унизу, а склом угорі. В коридорі, що

закрутом загинався недалеко від нього, було порожньо та тихо, тільки десь з глибини доходив приглушений стукіт машинки до писання. Евич оглянувся на входові двері, що були за яких п'ятнадцять кроків від будки чергового, на телефон, що виднівся всередині, та затиснув свої вузькі, рішучо закроєні уста. Скло блиснуло ясними цятками на його окулярах.

— Черговий! — крикнув знову, вже голосніше та більш подратовано.

Порожній коридор підхопив слово та відбив його глибшим відгомоном: «черговий!»

Не зараз, а поволі відчинилися входові двері, захиталися рухомі крила других, і в коридор увійшла людина, яка поволілася вбік директора, майже не підносячи ніг від підлоги. Був це черговий Варола. З-під дашка, трохи піднесеного вгору кашкета, довірливо та невинно виглядали блакитні, як незабудьки, очі. Над ними нависали густі, як хащі, сиві брови, які мали в собі щось грізне і були в явній суперечності з покірним виразом очей. Короткий ніс зацікавлено позирав угору, а невеликий рот ховався зовсім у гушавині сивого волосся. Куртка на ньому була стара та споловіла, на ногах мав подерті черевики.

— Черговий! Де ви діваєтеся, до ста чортів?! — промовив піднесеним голосом директор, як тільки Варола показався на коридорі.

— Ви щось хотіли, пане директоре? — спитав невинно, піднімаючи кашкета над головою. Показалася така сама гушавина сивого волосся, яка, здавалося, не знала, що таке гребінь.

— Чому не приходите відразу, коли вас кличуть? —

спитав Евич, дивлячись на нього ворожо. — І чому не сидите в будці, коли це ваш обов'язок?

— Та он там сонечко пригріло та й вийшла собі трохи людина, — відповів зі спокійною усмішкою. — Тут, у мурах, таки добре зимно!

— Зимно чи не зимно, а оскільки ви взяли на себе обов'язок, то треба його виконувати! — відповів подратовано. Відчув, як щораз більше охоплює його злість, хоч ішов до праці відпочилий та погідно настроєний. Нюта пригорнула-ся до нього довірливо, сказала ніжно: «Ти мій Шимпансику!» Це була одна з її пестливих назв. Потім, коли вже виходив, поцікавилася: «Коли вертаєшся?» І хоч він відповів: «швидко», але якось не запам'ятав цього.

Огортала його охота вхопити Варолу за рамена та потрясти ним сильно, щоб у цей спосіб можна було змінити його наставлення до всього навкруги, витрусити байдужість, і влити енергію, почуття обов'язку та зацікавлення.

Ще лише тиждень працював у театрі, але вже встиг здобути багато досвіду, зазнати неприємностей та знайти колони під ногами, що спиняли його працю та перешкоджали у здійсненні плянів. Почав тепер говорити:

— Я десять літ працював просвітянським організатором, але не пережив за той час і половини того, що тут за шість днів.

Це були ще недавні часи, але тепер вони здавалися йому далекі та чужі. Взагалі, все, що не було театром, втратило для нього значення.

За просвітянських часів мав свою таємницю: писав короткі нариси, які не друкував ніде. Тоді також почав писати драму, мав це бути свого роду шедевр, але покищо

кінчився на першій дії. Нариси здавалися йому дрібницею, для якої шкода було витратити час. Краще було свій письменницький хист спрямувати на драму. Вона була побудована на історичній правді і сягала часів київського князівства. Деревляни вбивають князя Ігоря (Рюрикового сина), його жінка, княгиня Ольга, присягає помститися за смерть чоловіка. Князь Деревлян Мала присилає до неї сватів. Вона наказує їх убити (цю сцену Евич думав виконати, як пантоміму), й остаточно завойовує землі Деревлян. Історія каже ще, що княгиня Ольга приймає християнську віру у Візантії та відмовляється стати жінкою візантійського цісаря Константина, але він не був певен: давати це також, чи закінчити драму на завоюванні земель Деревлян.

Це були події, які, на його думку, треба було витягнути з нетрів забуття, та через повні драматизму ситуації вбрати у сценічну форму. Так, але це не так легко було зробити. Інколи вже здавалося йому, що близький до того, що охопив думками цілість, втілив у рами дій, одухотворив персонажі, але, коли довелось писати, воно якось виховзувалося з пам'яті й нічого не виходило. Робив проекти поодиноких дій, починав писати, але швидко знеохочено кидав. То те було зле, то те було не так, і він усе змінював та поправляв написане. Тільки перша дія вдовольняла його, і він не перекреслював її. Кидав писати на те, щоб за кілька днів знову до того вернутися, вірив, що колись таки він напише і поставить у театрі.

Німецько-польська війна захопила його у брата, в маленькому галицькому містечку Балигороді. Повернувся тільки по двох роках, коли встигла вже розгорітися ні-

німецько-російська війна. Майже не пізнавав міста. Все було інакше, як залишив. Двадцятилітнє панування Польщі розвіялося, як уїдливі дим. Нова своїми методами радянська влада, що перекотилася краєм підчас його неприсутності, змінила обличчя міста садами, будинками, вивісками і... новими людьми. Але німецько-російська війна й те змела, і тоді заіснувало життя, повне прихованих задумів і надій, а по суті не можна було знати, що з цього розвинується.

Але в місті організувалося нове життя. Між іншим, існувало Товариство Мистців, яке охопило все мистецьке життя: театр, музику, музей, самих мистців. Коли Евич приїхав, театр уже існував і щотижня давав дві вистави.

Евич огірчено дивився на афіші.

— Як я виїздив перед війною, то вийшов з І-ої дії «Гриця», а коли по двох роках вернувся — прийшов на 5-ту. Чи директор і режисер театру не можуть зрозуміти, що люди хочуть чогось нового, потребують того, як свіжого повітря в затхлій пивниці? Нових п'єс, нових п'єс нам давайте, панове! Репертуар театру товчеться на одному місці, не може вийти з побутовщини! Як я був на заході...

Він залюбки вертався до того, що було на заході, любив почванитися, що знає щось більше, як тільки одне з міст Галичини, дарма, що тим «заходом» був — Балигород.

Аж одного дня, тоді саме, коли шукав помешкання, (виїхав неодруженим, а вернувся жонатим), та роздивлявся, де б саме йому працювати, запросив його до себе голова Товариства Мистців, адвокат Равич. Він, між нішим, сказав йому:

— Справа нашого театру виглядає взагалі погано. Річ

у тому, що особа, яка тепер керує театром, не доросла до цього завдання. Це довголітній актор, людина, коли хочете, прекрасна, але горда, з якою ми ніяк не можемо домовитися. Не приймає жадних зауважень, а замикається тільки в своїй творчій праці. Але в театральному житті існує така важлива ділянка, як адміністрація. Я мушу сказати, що на тому він уже зовсім не визнається і стрімголов котить театр у провалля. Засадничо театр завжди працює з дефіцитом, але тепер уже доходить до того, що не можемо навіть працівникам виплатити своєчасно платні. Може, треба зменшити персонал? До речі, між акторами дуже велике невдоволення. Обмежити витрати, треба більшої контролю, на що саме та скільки видається грошей, словом, потрібна там сильна рука і — трансфузія крові. Товариство спинило свій вибір на вас. Знаємо вас, як людину метку, енергійну, підприємливу. Даємо вам волю дії. Очевидно, не вимагаємо від вас опіки над творчою працею, але над адміністративною. Ми впевнені, що вам вдасться витягнути театр з балагану, в якому він зараз перебуває. Товариство Мистців вирішило іменувати вас адміністративним директором.

Евич тільки схилив голову. У цій хвилині міг би сказати, що розуміє почуття щастя.

— Нюта, — сказав дружині з побільшеною повагою, повернувшись додому, тоді, як його очі за грубим склом іскрилися радістю. — Побажай мені успіху. Перед тобою директор театру, пані добродійко!

Але вона не виявила найменшої радості. Навпаки, здавалася незадоволеною. Сказала:

— Т-е-а-т-р-у? Чому ти пішов працювати саме до театру?

— «Саме»? Це ж щастя, Нюта!

— Яке щастя? Чому щастя?!

— Але ж, Нюто, хіба ти не розумієш, яке це щастя для мене?! Людина, що пише драми, що хоче ставити їх, мусить стояти близько до театру!

— Ну, так, але не працювати там — відповіла переконано. — Хіба ти хочеш писати з театрального життя, що мусиш бути близько від нього?

— Чому ти не хочеш зрозуміти? Йому було боляче, вона так мало цікавиться його справами. — Ти уяви, що не мені полегшить усе. Ну, хіба ти не хочеш, щоб твій чоловік був славний, щоб здивував світ своєю працею, щоб...

— Щоб був цілими днями з акторками, ось!..

— З акторками?! Засміявся і пригорнув її до себе — Що ти вигадуєш, дівчаку?!

Почав мріяти. Не подумав зовсім про директора, місце якого мав зайняти, про людей, серед яких доведеться йому працювати. Наче це не торкалося його. А там були люди, які мали свої погляди на все, свої претенсії і свої права, здобуті довгою працею в театрі, і з ними зустріч була неминуча.

І тут же, в цій хвилині, як говорив з жінкою, почав накреслювати план. Він доведе, він покаже, як має виглядати театр! Перш за все, мусять бути молоді, гарні акторки. Нюта помиляється. Особисто це його зовсім не цікавить. Хоч інша річ, що приємніше дивитися на молоде й гарне обличчя, ніж на старе та поганеньке. Глядач любить завжди нові обличчя. Одні й ті просто набридають йому і знеохочують до театру. Мусять бути також привабливі

герої. Як перші, так і другі мусять добре грати, це вже само собою зрозуміло. Але що частенько гарна жінка притягне більше глядачів, як добра акторка, це також правда.

Репертуар? Так, про це треба буде особливо подумати. Справді, Товариство доручило йому тільки адміністративну частину, але він загляне в кожну ділянку, бо те, що є тейер, терпіти не буде. Театр рішуче мусить вийти з тісних рам побутових драм, пірнути в класику, звернутися до нових напрямків, ринути на європейські простори, стати чимось іншим, як був досі. Мусить влито в глядача новий дух, дати йому можливість глибше відітхнути.

Він пригадував собі всі театри, які знав до війни, в Галичині, їх репертуар, гру, акторів, і був певен: те, що він створить, не буде схоже ні на одне з них. Притому (золотий клубок мрій розмотувався щораз більше), він викінчить власну драму і покаже її світові. Він навіть сам буде її режисерувати. Так, сам!

Мрії поривали його. Захопившись, і зовсім відриваючись від дійсности, він уже бачив свою драму на сцені, бачив афіші, розклеєні в місті, на яких великими літерами стояло: «КНЯГИНЯ ОЛЬГА», а тоді: драма на 5 дій, 6 відслон, Всеволода Евича. Потім уявляв глядача, що по береги виповнив залю, оплесками приймає п'єсу та домагається появи його, автора. Він опирається, але вкінці, на щораз більші домагання, виходить. Йому підносять квіти, може, представник культурного відділу щось скаже, а все це під гучні оплески захоплених глядачів. Він далеко заганявся у мріях, навіть турбувався, щоб на прем'єру взяти чорний одяг...

Тут він, звичайно, вертався до дійсности. Лишав мріяти

про свою драму, роздумував над дорученою йому працею.

«Театр — це храм, — міркував. — Треба надати та вдержати всі позначки його, щоб глядач заходив з пошаною, навшпиньках, і говорив пошепки. Театр це кузня, де виковують нові постаті, ідеї, де людина повинна знайти підбадьорення, науку, щось підносяче, що повинно відтягнути її душу від буденщини та понести її в кращий світ. Але театр повинен теж дати розраду, втіху, забуття. Уже сам зовнішній вигляд повинен настроювати до цього. Бездоганна чистота, портрети драматургів, акторів, квіти, культурний вигляд контролерів, чергових повинні посилювати те враження. І тишина, як у храмі».

Коли він виїздив перед війною, теперішнє театральне приміщення було будинком Народного Дому, що мало залю й велику кількість кімнат. Але коли вернувся, знайшов його зовсім зміненим. До нього щось добудували, одні стіни повалили, другі поставили, і тепер будинок був поділений на дві частини: велика заля з ложами, балконами, убіральною та деякою кількістю кімнат творили театральне приміщення, і друга, з меншими або більшими кімнатами містила музей і школи: музичну та плястичного мистецтва.

Коли Евич вперше зішшовся з працівниками театру, здивувався «мішаниною українців», — за його словами, — яка була. Крім галичан, що мали в пам'яті мандрівні театри, були там сини Наддніпрянщини, що внесли зі собою широке обізнання з театральним мистецтвом. І горді за свою «Зелену» буковинці. І навіть один з Підкарпаття Він залевнював усіх, що за часів президента Волошина грав в Ужгороді та в Хусті перші ролі. І хоч йому ніхто не вірив, але ніхто й не перечив.

І здивувало та вразило його ще одне: холод і недовір'я, з яким поставився до нього творчий склад театру. Його, повний запалу, настрої був наче розпалене залізо, до якого несподівано приклали лід. І швидко, одні за одними, почали наростати труднощі, що гасили його ентузіазм. Тут усе вимагало зусиль, усе було проблемою. Навіть на такого Варолу треба було витрачати енергію.

«Як може така людина бути в театрі?!» — не міг зрозуміти, і думка замінити його кимось більше культурним виглядом і поведінкою, зродилася в його голові.

— Чому ви не погасили світла в коридорах, фойє і роздягальнях? — спитав Варолу, не відриваючи від нього понурого погляду. Його сірий плащ і вичищені черевики відбивали чистотою, порівнюючи із занедбаним одягом чергового. На його руках виднілися шкіряні рукавички. — Від учора світло горить в цілому будинку! Нечуване!

Черговий закинув голову назад, озирнувся і промовив здивовано:

— Світло не горить, пане директоре...

— Не горить, бо я погасив — намагався говорити стримано Евич. Це було, властиво, смішне, що його задуми, які того дня мав думку здійснити, розпливаються, наче б містилися в милянній банці, і не так легко буде їх знову зібрати та зосередити на них увагу. Здавалося смішним псувати добрий настрої через такого чергового, а проте так воно було.

— Ну, то навіщо стільки шуму? — знизав раменами Варола і пошкунтилгав до будки.

— Щоб це мені було останній раз! — вигукнув директор. Ні, тут навчишся кричати, тут годі говорити спо-

кійно. Слова Варола, його голос, як шруба підкручували нерви. — І мусите сидіти біля телефону та дивитися, коли хто входить, якщо такий ваш обов'язок! Розумієте?

Сказав ще кілька гострих слів, повернувся різко, і, не дивлячись уже на нього, подався до секретаріату, звідки доходив стукіт машинки до писання.

.....

Варола увійшов до будки чергового. Вираз його обличчя грає від слів казав: нічого не розумію!

«І чого б це — бурмотів, поглядаючи собі під ноги. Сів на плетеному фотелику, поруч столика, де стояв телефон, і спер лікті на коліна. — Гай-гай — повторював час від часу, низуючи раменами. Все ще нічого не міг зрозуміти. Театральне життя, серед якого опинився зовсім несподівано, всі працівники з їх вчинками та вимогами були йому зовсім незрозумілі та чужі. Все кудись гонило, спішилося, нервувалося та кружляло довкола чогось, що годі було піймати в жменю. Мешкав у кам'яниці напроти театру, ціле своє життя був рубачем. Був ним ще кілька тижнів тому, але відколи зробився на його правій долоні боляк, мусів залишити ту працю. Пилка спочивала тепер на стіні, сокира опинилася під лавкою, а в душі його запанував жаль і біль, що відзивався сильніше тоді, як доходив до нього відголос пиляння або рубання дров. Найважлишою справою в житті було мати потрібний на прожиток гріш і ще, щоб «стара» зварила добре поїсти. (А вона у мене це непогано знає). Все інше було без значення. «Від того не вмирають» — казав, коли сталося щось, що не мало нічого спільного з прохарчуванням чи з заробітком.

Взагалі, все, що творилося навкруги нього, було якесь далеке, відмежоване і зовсім байдуже. Зацікавлення його були вузькі, не виходили по-за межі особистих справ, тісних, примітивних бажань. Часто він поринав думками в своє минуле, де все здавалось добрим та гарним, і починав розповідати принагідному слухачеві:

— Бувало колись...

Підносив угору брови, не зводячи зору з пласко розчепирених долонь, з яких одна була забандажована. Ніяк не міг зрозуміти, чому стільки шуму наробив директор, коли він не погасив світла та вийшов трохи погрітися, або чому кричав на нього минулого дня, коли не зачинив на ніч дверей. Чому завжди гнівається на нього?

— «Ніхто від того не вмирає...» — думав.

— Пробачте! — виштовхнув його з задуми тихий дівочий голос.

Варола підняв голову та глянув. Дівчина, яка стояла за вікнами будки, була молоденька й гарна, але він не зауважив того. Її обличчя зарум'янилося, ясні очі в тіні чорних вій дивилися незвичайно поважно. Русьві грубі коси були уложені на голові вінком, а ціла в'юнка тендітна постать була повна молодого чару..

— Пробачте, де тут можна побачити пана директора? — спитала голосом, повним пошани.

— В канцелярії, — відповів неохоче і спрямував зір на свої долоні.

— А де канцелярія? — не відривала від нього поважного погляду.

— Туди! — вказав рукою на закрут коридору. — Там

написано. Та не йдіть у двері правовуч, бо то заборонено. Там сцена.

Поглянувши, як рівною ногою, майже навшпиньках, пішла у вказаному напрямі й знову задивився на свої долоні. Його думки були вже деінде. Похилив обличчя, заплющив очі. Колись не в голові було, як прожити. Цілими днями різав дрова, приносив до хати гроші, а «стара» вже вміла зварити. Бувало, не сидів так із закладеними руками і не слухав лайки, не знати за що. Життя було зовсім інше, краще та легше. «Бувало» — думав, бо сказати того, в тій хвилині, не було кому.

.....

Тимчасом Евич стояв перед письмовим столом секретарки та давав розпорядження. Вп'ялив очі за вікно, у мур протилежної кам'яниці, спер долоню на стіл та говорив:

— Потелефонуйте до Управи міста, в справі палива для театру. Мусите збирати всі афіші наших вистав та стежити, чи не появилася рецензія в місцевій, а, може, у львівській пресі. Мусите завести книгу, в якій кожній виставі присвятите одну картку. Коли її грали, де, скільки разів, скільки дала прибутку, кількість глядачів, кількість проданих квитків, тощо. Треба також зробити список працівників театру з їх докладними адресами...

Секретарка — Сянка Липська — стояла поруч стола та, легко похилившись, записувала все, що говорив директор. Хвилювалася. Знала трохи стенографію, але коли треба було швидко щось записати, нервувалася і забувала все. Білі рівні зуби прикушували долішню губу, тонкі, піднесені на кінцях брови, зовсім зійшлися над вузьким, прямим носом. На лиці розпливалися темні рум'янці.

Рік тому скінчила середню школу, далі вчитися не думала. Не мала ще жадного життєвого пляну. Була одиначкою в батьків, що виховували її незвичайно суворо. Не дозволяли перебувати в мужеських товариствах, не признавали розваг та забав, і, правдоподібно, тому так усе манило її. Любила кіно, театр, забави, і — хлопців.

Тепер була закохана. Її хлопець мав орлиний ніс і мелянхолійний зір, був дотепний і писав вірші. Цього було досить. Називався Ярко. Але ніколи не було нагоди бути з ним насамоті, виговоритися, почути від нього те, що так хотілося: про його почуття до неї. Треба було теж стергтися, щоб батьки не зауважили чого, і це її мучило.

Крім Сянки, в секретаріяті була ще касирка Надя Оленяк. Сиділа із змученим виразом на кругловидому обличчі, та час від часу скоса поглядала на Евича. Перед нею, на столі, лежали гроші та якісь папери, але вона тільки робила вигляд, що зайнята ними. На ділі, вона тільки чекала, щоб директор вийшов, тоді знову візьметься до читання книжки, що була зачинена в шухлядці. Біля печі стояв старий актор Спиревич, сперши руки на холодні кафлі. Ясний плащ на ньому був уже трохи знищений, з кишені виглядала зім'ята сіра матерія. Він також інколи поглядав на директора, але не так, як Оленяк, а очікуюче та допитливо.

— Так, — промовив Евич, який все ще стояв, спершись рукою на стіл. Відірвав зір від вікна та розсіяно глянув на записану Сянкою картку паперу. По хвилині, підчас якої очі зовсім не бачили того, на що дивилися, повернув голову вбік другого стола. — Може, знаєте якого молодого, культурного хлопця на працю чергового?

Питання було звернене до обох, і Евич по черзі глянув на них. Оленяк відразу заперечливо похитала головою.

— Де такий є?! — відповіла з сумнівом. Життя залишило їй багато нездійснених бажань на її 40-літній дорозі. Може, зазнала досить розчарувань, може, розчарувала кого сама, але тепер ніщо не прикрашало її самотнього, безмістовного життя. Всюди бачила тільки зло, ніде не вміла доглянути чи підхопити кращих, веселіших сторінок життя.

— Чому ні? Треба подумати, — бадьоро відповіла, майже рівночасно з нею, Сянка, і це прозвучало, як віра й зневіра. Ах, вона, властиво, трохи боялася цього нового директора, хоч він завжди говорив з нею спокійно, і навіть деколи посміхався.

— То пошукайте, прошу! — подивився на неї Евич, і, дивлячись собі під ноги, попрямував до свого кабінету. Вже з клямкою в руці, повернувся до Сянки: — Попросите до мене панів: Дворницького, Теплавого, Надвірного, Вівчара та Шматенка. Нарешті, зник за дверима. Спиревич витягнув з кишені сіру матерію, що виявилася велетенських розмірів хусткою до носа, витер губи та рушив за ним.

— Чи можна до вас, пане директоре? — зупинився на порозі.

— Прощу! — почувся з глибини кімнати.

Спиревич зачинив за собою двері.

Кабинет Евича був влаштований скромно, але затишно. Навскіс, між двома широкими вікнами, стояв великий письмовий стіл, з грубим склом зверху. Під ширшою стіною кімнати був малий столик із шкіряними, глибокими фотелями навколо. Недалеко печі була етажерка з театральними

газетами, в кутку стояв вішак. Чисто натерту підлогу закривав килим, під одним з вікон зеленів філядендрон.

— У чому справа? — запитав Евич, не дивлячись на актора. Вже одним своїм виглядом казав, що дуже зайнятий, не має часу на пусті балачки та вимагає, щоб не турбували його непотрібно. — Сідайте, — додав, коли Спиревич спинився перед його столом і дивився на нього уважно. Його ліве око було заплющене, виглядало, ніби він прижмурих його жартівливо, але це тільки від старости падала йому повіка. — Отже? — промовив Евич, коли той усе ще мовчав. Витягнув з шухляди якісь папери та розклав їх на столі. Сів, підносячи очі на Спиревича.

— Працюю в театрі п'ятдесят років — почав, сідаючи, старий актор, — за мою акторську працю належить мені ювілей. Я хотів про це з вами поговорити. Завжди так бувало, чому тепер має бути інакше? Моє двадцятип'ятиріччя на сцені влаштували мені як слід. Були промови і побажання дальшої успішної праці, і квіти. Це морально. А матеріально — я дістав прибуток з цілої вистави. Гарно було. Слово даю! — подивився на Евича, але той цікавився паперами, які розклав на столі. — Я вже казав про це Дворницькому, а він мені каже: «Маєте тепер директора, йдіть до нього, що мене це обходить?» Ну, я й прийшов. Пошукав по кишенях і витягнув бляшану коробку з табакою.

— Так! — відзивався Евич і задумано замовк.

— Го-го! — посміхнувся за кілька хвилин Спиревич і понюхав табаки. Директор не відзивався. — Які я ще часи пам'ятаю! Австрію і Польщу. Я в різних театрах працював, а починав у просвітянському. Це напевне було йому

близьке та рідне, але прозвучало чужо та далеко. — Бувало й таке, що в «залі», (а часто це була стодола) стелили на ніч сіно на долівку і там актори спали. В кожному куточку було подружжя. А тепер? Він несподівано з давно минулого переключився на сучасне і тільки зневажливо махнув рукою. Знову понюхав табаки й почав пам'яттю блукати в минулому. — А як гралося! Іноді було так зимно, що глядачі огортали ноги коцами, а нам доводилось виступати в сорочках, майже босими. Але приймали нас оплесками, це нас гріло. Успіх ми мали. Сьогоднішній глядач не такий, не дає стільки тепла. Найбільша комедія була з нічлігами. Почували ми по людях, різно. Раз призначили мені спати у когось там, я не питав у кого. Мав час піти туди тільки після вистави. Темно вже було, господар не світив світла, показав мені тільки місце. «Тут лягайте». Я ліг. Виспався добре, а рано буджуся і... волосся мені дубом стало. Я спав у труні. Мій господар був столяром і робив домовини. Прийшов я вранці до театру і кажу всім, що я з гробу встав. Сміху було...

Він знову задумано замовк, знову понюхав табаки й продовжував:

— А бувало й таке, це вже за Польщі, що нам не дозволяли де-яку ночувати, хоч адміністратор дозвіл на вистави мав, залю замовив, афіші розліпив, усе було готове. А ми приїхали, щось там змінилося і староста заборонив грати. Нам не дозволили навіть переночувати. Що ж ми робимо? Як приїхали, так зараз же й рушаємо далі. Темно вже, заметіль, снігом крутить, на брук не видно, а перед нами тридцять кілометрів дороги. І чортячий холод. Їдемо й їдемо, думаємо, хто зна, як далеко вже заїхали, а тут — глянь

— завжди повторюється одне й те саме дерево. Тоді зрозуміли: заблудили, крутимосся на одному місці. Страху тоді було, страху! Сніг нас присипав, змерзли, мало тоді життям не заплатили... Він раптом усміхнувся до своїх далеких переживань і промовив тихим голосом, наче зраджував таємницю. — Їздили ми та й їздили з міста до міста, сім-вісім возів, і нас по дев'ятеро на кожному. На інших возах декорації та костюми. Я був тоді молодий і всюди мав умовлену зустріч. Тут була Оля, там Іванка, Мілька, Теонка, Софійка. Я сам забував, котра в якому місті чекає на мене! Він задумано, з мрійливим усміхом задивився на свої коліна і замовк на декілька хвилин. — А тепер я хотів би ювілей — вернувся знову до того, від чого почав.

—Ювілей? — повторив Евич.

Він, властиво, зовсім не слухав того, що говорив старий автор. Був зайнятий важнішою справою, а саме: прем'єрою, яка мусіла відбутися в суботу. Треба було того дня дати вже афіші до друку, якщо хотілося, щоб вони були швидко в місті і п'єса була добре розрекламована. А на його думку, реклама — це половина успіху. Між тим, годі було замовляти афіші, коли ще з прем'єрою не все було гаразд. Власне кажучи, він, Евич, не міг би определити, що уявляла собою ціла справа. Це була для нього якась таємничка, незбагнута земля. Проби відбувалися не точно та не систематично, декоратор починав щось робити й кидав, кравець шив, але він не знав що. Всі ці приготування до нової вистави творилися десь по-за його плечима, без його відома, так, наче б він у театрі не був директором, який все мусить знати та за все відповідає. Ні, цьому рішуче, зараз же, треба було покласти край. Він подивився на двері в

очікуванні п'ятох мужчин і тільки, глянувши на Спиревича, пригадав про його присутність.

— Отже, ви бажаєте, щоб вам влаштувати ваш ювілей? — спитав, але зовсім не думав про це. Дивився на афішу попередньої вистави, яку саме розклав на столі. Друкували її, коли ще Евича не було в театрі. «Його» афіша виглядатиме інакше. Мусить мати гарний колір, відповідно розміщені написи та гармонійний добір літер. Ліворуч та праворуч буде написано: П р е м ' є р а . Ні! Спершу назва театру, тоді день, місяць і година, а потім «прем'єра», автор і заголовок.

— Так, я саме прийшов у справі свого ювілею, — дійшло до нього, але це було аж по кількох хвилинах після того, як вимовив це автор.

— Добре. Я з'ясую вашу справу Товариству — знайшов несподівано потрібну думку. Була це та золота середина, що задовольняє обидві сторони. Одну, яка вірить, що її прохання буде сповнене, й ту другу, що не взяла на себе жадного зобов'язання. — Я сам не можу. Ви розумієте, підлягаємо Товариству Мистців, і самі... так...

Знову думав про прем'єру. Його дивувало, що ніхто з мужчин, яких просив до себе, не зайшов досі. Закликав секретарку.

— Панно Сянка, — звернувся до Липської, як тільки показалася на порозі, — ви, може, забули повідомити панів?

— Ні, я казала! — І на її щоках вплив рум'янець, мабуть з обурення, що її осуджують за неточне виконання своїх обов'язків. — Зараз прийдуть! Але оркестра якраз

почала пробу, а пан Надвірний говорить з Лабкою; який робить станок до вистави.

Її досада чомусь розвеселила його. і він усміхнувся до неї. Але вона нахмурилася, зарум'янилася ще більше та зникла за дверима. Було чути, як казала до когось:

— Бо ви не йдете, а він думає, що це я...

В двері постукали, з'явилось двоє мужчин. Високий, з відмороженим обличчям та ясним кучерявим волоссям, диригент Теплавий, та малий, із впалими щоками, глибоко посадженими очима, декоратор Надвірний.

— Ми вже прийшли, — промовив Надвірний, холодно вітаючись із Евичем, в той час, як Теплавий мовчки простягнув йому руку. — Хочемо знати, в чому справа?

— Сідайте, панове, прошу — вказав їм Евич на фотелі. — Мусимо зробити малу нараду.

— Нараду? — Надвірний подивився на нього косим поглядом і пірнув у фотель. Над широким берегом задньої стінки виглядала тільки його голова. — На-ра-ду?

Його недоладна зачіска, вираз стомленого обличчя й занедбаний одяг нагадували про те, що він має в житті багато труднощів, турбот, і зовсім не знає, як їх побороти. Він і мав їх багато, вони якось ніколи не хотіли залишити його, тільки змінiali своє обличчя.

— «Прощу! — Намагався інколи зібрати все в слова, наче б скаржився комусь невидимому. Іноді згадував свою маму, і тоді ставало йому боляче, що вона вже не піклується про нього. Може, саме в таких хвиликах збирав усе, що в нього наболіло. — Прощу! Ніколи не виходжу з турбот. Завжди мушу чимось журитися. Не буває зі мною так, щоб мав досить грошей. Вічно котресь з дітей не має,

коли не черевиків, то одежі, а всі троє безнастанно хочуть їсти. Як вони багато потребують їсти! — думав, повний подиву. А тоді: — А моя творчість? Де мої сміливі бажання створення чогось небуденного? Прошу, де те все поділося? Я сам не можу вірити, що були колись, так стало порожньо в душі... Залишилася сцена, що могла б викресати ще дрібку творчого духу, але коли роблю те, що подиктує Дворницький, це починає бути ремеслом. Просто, як черевик на замовлення. Не стало, не надходять, не вертаються святі хвилини творчості, а так тужиться за ними...»

Так, багато було тих турбот, не давали вони спокою, і нарікати завжди було на що. Він і тепер мав охоту заговорити про те, що йому боліло. Діставав замалу платню, яку, доречі, не виплачують вчасно. Ніхто ними не опікується, творчий склад ходить голий, босий, обдертий. Не можна ж, як Семенова, їздити на закупи по селах...

«Коли Товариство не має змоги заплатити та подбати про нас, нехай розв'яже театр і дасть можливість взяти інші, кращі посади. А тепер нехай хоч дасть аванс...»

Він уже розкилив уста, щоб це сказати, але диригент випередив його. Стояв посередині кімнати, і, пускаючи дим у стелю, розказував Евичу про свої пляни. Його ясна чуприна хвилювалася в сонячних проміннях, що спливали крізь вікно. Було це прегарне волосся, якому могла позаздрити не одна жінка, але його воно зовсім не прикрашало.

Готує популярний концерт, — говорив, — нагода, щоб такий концерт дати, завжди знайдеться. Якийсь ювілей, академія тощо. А втім взагалі плянує давати час від часу концерти, але театральна оркестра для нього рішуче мала.

Її обов'язково треба поширити, взяти нових скрипалів, гобоїстів, челістів. Треба пожвавити музичне життя міста. Люди не розуміють цього? Так треба їх навчити, треба давати концерти для шкільної молоді, щоб змалку навчилася любити й розуміти музику. На початок він узяв би Лисенка, Ревуцького, Двожака, Россіні, Глінку...

Щоб підготувати такий концерт спонукала його думка відіграти свою власну, тількищо скомпоновану, сюїту, він не вважав за доцільне казати.

— Концерти? — Евич уже уявив собі, що при театрі організувалася симфонічна оркестра, яка даватиме прегарні концерти. — Але це покищо неможливе через фінансові труднощі театру — протверезів тут же.

Двері відчинилися і в кімнату просунувся малий чоловік з наляканим обличчям. Вклонився від порога і зараз же сів на крісло, що стояло поруч дверей. Був це перукар Шматенко. За ним увійшов кравець Вівчар. Сів поруч перукаря і почав кашляти, затуляючи уста рукою. Не було тільки Дворницького. І хоч хвилини бігли, він не приходив.

Евич подивився на годинника, минуло вже тридцять хвилин від того часу, як казав попросити їх до себе. Встав.

— Панно Сянка! — відхилив двері. Секретарка швидко повернула до нього голову. Оленяк спішно зачинила шухляду, в якій була книжка. — Пан Дворницький є в театрі?

— Так... І я казала... Вже два рази. Там починається проба.

— Скажіть ще раз. Пробу нехай пан Дворницький замішить на асистента. Це важлива справа!

Бачив, як швидко встала з крісла і вибігла з кімнати. Знову сів за стіл і продовжував розмову з Теплавим. І хоч,

здавалося, був цілком зайнятий обговорюваною темою, вся увага його була спрямована на двері, а те, що відчував у душі, було якесь терпке.

.....

Тільки за п'ятнадцять хвилин прийшов Дворницький.

Увійшов до канцелярії швидким кроком, з гордо закиненою назад головою. Його темні очі з-під лоба гостро, з деякою домішкою глуму, сковзнули по присутніх і сховалися в собі. Блиснула темною шкірою лисина, затріпотіли поли його розіпнятого плаща. Промовив швидко, насуплено підходячи до стола:

— Що ви тут, панове, якісь мітинги робите? У мене часу на те немає! У мене робота йде, а не пусті балачки!

— Чекаємо всі на вас! — стримано, значуще відізався Евич і вказав рукою на присутніх мужчин. — Так. І це не має нічого спільного з мітингом. Це звичайна виробнича нарада.

Кутики уст Дворницького глумливо здригнулися і зісунулися в діл. Рушив бровами і сів на крайчику крісла, бурмочучи: «Отже, знову маємо виробничі наради». Виглядало наче кожної хвилини ладен був устати й піти.

— Отже, панове, коротко, — промовив Евич і пласко поставив руку на паперах, розкладених на столі. Він зовсім інакше хотів заговорити, але зір Дворницького, піднятий до стелі, відбирав йому чомусь вільність думки та плував слова. Дивним дивом, крім Дворницького, ні один з присутніх у кабінеті мужчин не існував для нього. — Не знаю, як у вас було досі, але відколи я став директором, мусить бути складений кошторис на кожну прем'єру. (Очі

Дворницького півколесом просунулися по кімнаті та спрямували свій погляд у вікно). — У зв'язку з нашим тяжким фінансовим становищем, кошторис мусить бути зведений до мінімуму. Я попросив вас, панове, сюди тому, що ви очолюєте відділи і мусите висказатися кожен у своїй ділянці. Я досі не маю списку потрібних костюмів і перук, хоч я звертався вже з цим до вас. — (Похилив голову вбік Дворницького, але не звів на нього очей). — Не я ставлю п'єсу, а ви, і ви повинні це зробити. Думаю, проте, що це вже пізно, коли взяти до уваги, що прем'єра мусить відбутися в суботу...

— В суботу?! — підніс брови вгору Дворницький та дивився на стелю. — А в котру, будь ласка?

— І в тому чемному питанні було багато колючок.

— В цю, що прийде, за п'ять днів.

Режисер заклав ногу на ногу і пестливо погладив своє коліно.

— Прем'єра в суботу не може йти — промовив роблено спокійно.

— Ясно, якщо не буде зроблено кошторису, який має ще затвердити Товариство Мистців, то силою факту прем'єру доведеться відкласти. Але якщо зараз усе буде зроблене, то не сумніваюся, що до неділі все буде готове. Правда, панове?

Він усміхнувся, блукаючи очима по чотирьох мужеських обличчях, оминаючи Дворницького, хоч проти своєї волі відчував, що його схвалення чи заперечення є важливе.

— Кожен з панів знає, що має робити до прем'єри. Голос Дворницького був різкий, а погляд кам'яний. Він не допустив до слова жадного з присутніх, хоч кожен з них ви-

казував охоту щось на те сказати. — Пан Надвірний вже працює над декораціями, панове Шматенко та Вівчар також знають, яких перук чи костюмів мені потрібно. Я сам оглянув гардеробу й вибрав, що треба. Кінець!

— Так, так, але це все речі, які в першій мірі я мушу знати. Евич трохи злісно зауважив, що надає своєму голосу надто лагідний тон. — Це не приватний театр, у якому власникові можна розпоряджатися згідно з власним бажанням, але інституція, яка має свої правила і виконання всього мусить мати якусь форму. Товариство домагається на прем'єру кошторису, і ми мусимо його дати.

— Хто складає кошторис за тиждень, — як кажете, — до прем'єри? Дворницький відкопав долішню губу й задивився у вікно, наче б там побачив щось цікаве.

— Це треба робити, як тільки п'єсу візьмуть до роботи, — додав повчаюче. Тепер уже його зір спинився на поверхні письмового стола, а потім піднявся до обличчя директора.

Стало тихо. Чути було, як скрипнув під кимось фотель.

Евич мимохіть затиснув уста. У голосі режисера звучали певність і знання речі, про яку говорить, і ще глумливі потки, що сказали без слів: «Берешся до чогось, про що не маєш найменшого уявлення!»

Але Евич не думав піддатися. Промовив упевнено:

— Цим разом мусить бути пізно. А якщо прем'єра має відбутися цієї суботи... — повторив уперто.

— Але вона не піде! — запевнив менш стримано Дворницький — В неділю також ні!

— Чому? Евич випростався й перестав дихати.

— Тому, що п'єса не готова — прижмуривши легко очі, глянув на нього Дворницький.

Тепер уже й декоратор і кравець сказали кілька слів, але Евич зовсім не чув їх.

— Що значить, п'єса не готова? — Ні, в цьому театрі на кожному кроці можуть існувати тільки перешкоди. — П'єса мусить бути готова! Скільки ви її робите? Тиждень я працюю в театрі, а поки я прийшов, ви чотири тижні вже працювали над нею. За той час аматори вичили б, а не професійні актори.

— Чотири тижні, як узяли до роботи, але не працювали над нею. Дворницький зовсім виразно почав нервуватися. Голос його був різкий, уривчатий — Ракович була хвора, Орленко їздив до батька, і ми працюємо над нею тільки тиждень. А за тиждень я п'єси не поставлю. Я не люблю «халтури», в мене п'єса мусить бути чиста.

— То що в такому разі плянуєте на суботу і неділю? Ви в репертуарі маєте тільки «Ой не ходи Грицю» та «Наталку Полтавку». А я думаю, що пора б уже поставити щось нове. Глядач чекає на те. Дві згадані вистави — речі, безперечно, цінні, але коли ви ще раз їх поставите, то світло буде більше коштувати, ніж вистава дасть прибутку.

— Не можемо ставити ні одного, ні другого, бо Садовий хворий, а ролю Потапа чи Петра ніхто не дублював. Дворницький говорив швидко, наче ображено, — І ви помиляєтесь. «Гриць» і «Полтавка» завжди дають касу.

— Чудово! — сказав тільки Евич. Тепер якось ясно відчув, що чорнявий мужчина, який сидить проти нього, це з якихось, ближче незнаних йому причин, його ворог, і до

того ж ворог, якого позиція куди краща, знанням праці, обставин, людей. І він влив у свій голос сталь, наче копав оборонний вал. — Отже, самі бачите, що прем'єра мусить іти, бо немає що грати.

— В такому разі взагалі не будемо грати — знизав раменами режисер і неспокійно поворушився в кріслі. Подивився на годинника і промовив, встаючи: — Ну, мені пора. Замість говорити зайві слова, краще роботу робити.

Вівчар закашляв стримано і скромно. Приклав хусточку до уст, а потім глянув на неї, наче сподівався, що може показатися кров. Шматенко сплів разом руки, на його чолі набігла жила. Він мовчки прислухався до розмови, що була, властиво, двоєм між новим директором і дотеперішнім.

— Дозвольте! — промовив Евич. Кашель Вівчара нагадав йому, що в кімнаті присутні ще інші чоловіки і що він мусить повести себе рішуче супроти Дворницького, якщо хоче мати авторитет у театрі — Я мушу вам сказати, що ви повинні інакше поставитися до своєї праці. Більше відповідальності, мій пане!

Дворницький схопився з фотеля. Крикнув:

— Пане Евич! Поставив наголос на прізвищу, зовсім виразно не хотів вимовити його титулу. — Пробачте, але я людина, здається, старша від вас і в театральних справах трохи більше досвідчена. Не кажу багато, але трохи. Ви свої слова, будь ласка, візьміть назад! Тепер видно, що ви досі жадного відношення не мали до театру, і мушу вам сказати, що не розумієтесь на ньому! Коли вам здається, що п'єсу можна зробити так-о (і стріпнув пальцями), то мушу вам сказати, що дуже помиляєтесь. Над п'єсою треба працювати, і то наполегливо працювати, інакше вийде ама-

торщина! Подивився з погордою на директора. — Це творча робота, це не чоботи робити. А втім я й так тут довго не думаю бути. Тільки поставлю п'єсу і піду. В таких обставинах, які створюються тепер, тяжко працювати. До мене тут ставляться як до хлопчика, а в мене свої заслуги перед громадянством, і в театрі я працюю не від сьогодні! І на тому «сьогодні» була значуща зупинка. Мені зовсім не залежить, я кожної хвилини можу відійти! Я зараз маю працю в іншому театрі!

Він дійшов до дверей і різко завернув знову до письменного стола.

— Пишуть мені зі Львова, щоб я туди приїхав — заговорив гордо. — Взагалі, я доводжу до вашого відома, що працювати в театрі не буду!

— Ну, так — наче б погодився Евич, який, властиво, зрадив тому. Він сперся на поруччя крісла і з увагою приглядався до Дворницького. Із задоволенням відзначив, як щораз більше вертається до нього спокій і можливість холодно думати, в міру того, як більше гарячився режисер. Мав лисину і нецікавий вираз обличчя, яке перед виставами заховував під гримом і перукою та грав любовних героїв. «Адже його в першій мірі треба б заступити кимсь молодшим» подумав. — Ну, так, але доки ще не пішли, мусимо скласти кошторис на прем'єру та обговорити справу вистави на суботу і неділю — сказав уголос.

— Ані в суботу, ані в неділю грати не можемо, я вже сказав! — перервав його слова Дворницький.

— Дозвольте! У вас погана звичка перебивати іншого! Евич взяв ніж до розтинання карток і поставив його вістря на своїй долоні — В суботу мусить іти прем'єра!

— Що це справді? Я ще не бачив досі такого! Кажу ж: п'єса не готова. Що ми, читати перед глядачем будемо? Ми маємо грати! А більше ставити не маємо що.

— Т-а-к. Евич задивився на вістря дерев'яного ножа. Панував над м'язами лица, щоб не зрадити своїх почувань. Думка працювала зі швидкістю стрільна. Знав тепер, що опинився серед чогось, досі незнаного, і що вхопити кермо та володіти театральним життям не було так легко, як це уявляв, поки почав працювати. Він навіть порівняв себе з мухою, що попала в гніздо шершнів. Йому нагадалася його праця просвітянського організатора, драматичні гуртки, але не було жадної подібності. Минуле здавалося забавкою в порівнянні з дійсністю, яка була тут.

Театр не смів без причини простояти в ті дні, в які мав грати, це він уже знав. Тим більше тепер, коли з його фінансами було так важко. Але з другої сторони він уже бачив, що не має ані середника, ані змоги змусити режисера до гри. Те, що Дворницький казав відносно п'єси, він приймав із застереженням. Це не було жадним виясненням, не було й правдою. Це було створюванням труднощів, і то особисто йому, Евичу. Він опинився перед ворогом, якого зовсім не сподівався, і знав, що оскільки хоче провадити в театрі успішну працю, мусить в першу чергу ворога побороти.

В кабінеті на хвилину втихло і стало чути голоси та стукіт машинки в секретаріаті. Хтось говорив там гучно, сміявся, хтось питав: «Можна до пана директора?» Потім стук дверей, швидкі кроки. І чиєсь голосне, сварливим тоном висловлене якесь домагання.

— Т-а-к! — протягнув знову Евич. Не залишити пе-

ремоги за Дворницьким було його найгарячішим бажанням та завданням у тій хвилині — Театр не має репертуару? Добре. Нова п'єса не готова? Чудово. Але в наступну суботу вона мусить бути готова, а до того дня ні одного дня відпочинку для творчого складу театру! — промовив щораз більш міцніючим голосом. — Ранком і ввечері мусять відбуватися проби. Навіть уночі, якщо потрібно! А втім, панове, (підняв руку вгору, помітивши нетерплячий рух режисера, наче б той хотів щось сказати), театр мусить мати плян! Не можна працювати від нагоди до нагоди. І не можна базуватися завжди на одних і тих п'єсах. Який ваш репертуар?! Попрошу в найближчих днях його скласти!

Надвірний схвально хитнув головою, видно те, що сказав Евич, було згідне з його бажанням. Евич відразу відчув більшу певність у собі та приплив енергії від того одного кивка голови. Якось тепло зауважив, що серед ворожого оточення є хтось один за ним. Його думка, підсичена схваленням, уже попливла далі й була, наче корабель, що по довгій блуканині спрямував свою путь до несподіваної пристані.

— Так. А тепер кошторис, панове, — промовив погідно, навіть весело. Те, що промайнуло в його голові, могло б, здавалося, розв'язати вузол, який тут зав'язувався.

.....

Сянка сіла до машинки і голосно вистукала заголовки письма. Роботи було так багато, що не знала, від чого починати. Самої адміністративної роботи було чимало, а директор хоче, щоб вона розписувала ще й ролі. Це неможливо. Це зовсім неможливо. Одне, що забагато роботи, а

друге — хіба можна тут писати репліки, коли кожної хвилини хтось входить, щось питає, говорить, свариться і відриває увагу від праці? Вона буде говорити з директором. Обов'язково! Нехай тільки «освоїться» з ним.

Повернула голову до Оленяк і спитала: «Ну, ні?» Але та тільки повела бровами. Треба було обрахувати прибуток з цілого місяця, зробити обрахунок з учорашньої вистави, але їй не хотілося. Читати також було неможливо, бо в канцелярії були актори, а їм вона не довіряла. Отже, сиділа над розкладеними паперами, задивилась у щось недоступне для зору іншого й нічого не робила.

Спиревич теж був у секретаріаті. Стояв під піччю й посміхався вдоволено до своїх думок. «Ювілей — думав невпинно — і було в тому багато радості та надій, — ювілей!» Можна буде пропустити чарку-дві, так тільки, для доброго настрою, щоб йому було мило, а люди того не зауважать. Чи сміє хтось сказати, що він п'є? Прошу, він хоче те почути! Бачив його хто п'яним? Ішов коли на два боки? А що там вип'є коли-не-коли чарочку, то це для кращого самопочуття і здоров'я.

— Ми з тобою, Орленко, не радо п'ємо, правда? — запитав голосно.

Орленко, красунь і актор на перших ролях, також був у секретаріаті. Ходив від стола до стола і заглядав, що роблять дівчата. Він був зразком мужеської краси і добре знав про це. В нього захоувалися різного віку жінки та дівчата і часто в листах виявляли йому свої почуття. Це були наївні нудкаві признання, що зовсім його не захоплювали, але додавали самопевности, і він із що-раз більшою погордою дивився на ту кращу половину людства.

— Ми? Ми ніколи! — відповів старому акторові, затримуючись на хвилину.

За столиком, під вікном, сидів ще гобоїст Левчик і кінчав розписувати ноти. Він зовсім не слухав розмови Спиревича з Орленком, ані Оянчиної скарги. Зараз вперше мали грати сюїту Теплавого, а він не встиг ще розписати нот. Попередньої ночі появилася на світ його доня і зовсім забрала його думки і час.

Тепер прийшов асистент режисера Савраш, молодий, талановитий актор, що мав за собою два роки праці в театрі. Оглянув усіх і підійшов до Оленяк.

— Поможіть мені, будь ласка, зробити розподіл...

— А ми мені помагаєте? — неначе відрубала кінець його прохання та повернула голову вбік.

— Але ви, бідні, перемучені! — віддячився, та, поглянувши ще, що робить Сянка, сів робити розподіл праці на наступний день за одним столом з гобоїстом.

— Не ваша справа! — процідила Оленяк.

Хтось застукав у двері, і зараз же на порозі показалася дівоча постать. Була це та сама дівчина, що питала у Вароли про директора. Очі трьох мужчин (гобоїст вч підняв голови) подивилися зацікавлено, навіть Оленяк спрямувала свій погляд на неї. Тільки Сянка, відвернена плечима до дверей, не повертала голови.

— Можна до пана директора? — спитала дівчина, не звертаючись ні до кого особисто в той час, як її очі тільки за хвилину вибрали Спиревича і вп'ялися в нього з надмірною повагою.

— Директор зайнятий, — поспішив відповісти Орленко та підійшов ближче, тоді як Спиревич навіть не розхилив

уст. — Прошу зачекати, — вказав їй крісло та крадькома оглянув її від голови до стіп.

— А довго буде зайнятий? — спитала вона все з тою самою повагою.

— Не знаю! — усміхнувся Орленко. Ніде правди діти, він любив притягати до себе увагу дівчат. — Там конференція.

З-за дверей почувся голос Евича, але Сянка застукала на машинці і приглушила його слова. Знову відчинилися двері, прийшов комік Варенчук, що відразу голосно, настирливо почав домагатися від Оленяк видачі авансу.

— Але чого ви причепилися до мене? — накинупада вона на нього.

— Бо ви — каса — відповів — Хто має гроші? Не маю що їсти. Розумієте?

Розумію — відповіла, відвертаючи від нього голову — Пити!

— Моя дитина не має молока! — виголосив, і було в цьому багато театральности. — Мені негайно потрібні гроші!

— Ти! — сіпнув його Орленко за рукав. А коли той перевів на нього погляд, додав пошепки, косячись убік дівчини: — Там десяте чудо світа сидить. Зачини свій гучномовець!

Варенчук смішно видовжив своє обличчя й теж крадькома оглянув дівчину.

І знову відчинилися двері, цим разом прийшла головна акторка Стефа Ракович. Риси її обличчя були правильні, погляд карих очей гордий. Волосся мала пофарбоване, рудого кольору. Варенчук зараз повернувся до неї плечима,

між ним і головною акторкою існувала ворожнеча, яку вони зовсім не старалися приховати. Знавці позакулісних справ вияснявали, що ця театральна ненависть почалася від особистих позитивних почувань.

Ракович сказала коротко: «Добридень» і пішла вбік Сянки з таким виглядом, наче б ішла пустелею.

— Ви щось хотіли від мене? — спитала поважно, поглядаючи на неї згори.

— Так! Сянка саме перечитувала написане, підклавши руку під папір, що звисав з валка, а другою рукою простягнула акторці картку паперу, заповнену питаннями. — Прощу виповнити особистий листок.

— Особистий листок? А це що таке? Я не потребую його виповнювати, бо завтра можу відійти. Зрозуміло вам? При останньому слові вона всміхнулася, наче б сама відчувала всю різкість свого вислову і хотіла його злагіднити.

— Все одно! — сказала Сянка.

— Ви хочете відійти? — спитав одночасно Орленко, який ходив по кімнаті. Зупинився перед нею. Очі дівчини, що чекала на директора, з побожністю зупинилися на Ракович. — Не робіть цього о, пані, бо я можу піти за вами, — докинув шармантно і знову крадькома поглянув на дівчину. Виглядало, наче б його слова стосувалися її, а не головної акторки.

— І ви підете, всі підуть — запевнила вона. — Неможливо, щоб за таких обставин театр міг існувати. Це все розлетиться, побачите.

Сіла на крісло, недалеко від Сянки і задивилася на особистий листок, пробігаючи очима всі питання. Відклала його на стіл.

— Розлетиться... — повторив Орленко. — Розлетиться, то розлетиться! — сказав ще раз, але його очі в цю хвилину зраджували більше зацікавлення незнайомою дівчиною, що зовсім помітно змінилася на виду, як справами театру. В очах дівчини відбився переляк, обличчя зблідло.

— Розлетиться! — повторила Ракович. — Хто тут буде працювати, коли просто нічого не розумієш, не знаєш, і щодня можеш чекати нової несподіванки!

Незнайома дівчина встала і підійшла до Сянки.

— Я хотіла, — промовила вона, нахилившись до неї й повертаючись плечима до кімнати, — я хотіла вступити до театру — Але... чи це правда, що театр не буде існувати?...

— Ще нема нічого певного! — підносячи до неї голову, голосно відповіла Сянка.

— Але чи взагалі таке можливе?... І видно було, як чекала на заперечення.

— Я не знаю! — знизала раменами Сянка.

— Ах, яке воно миленьке, — промовив у ту хвилину Спиревич, наче тільки тепер помітив дівчину. — А ви панночка, чи молодичка?

— Панночка! — відповіла вона трохи здивовано, повертаючись до старого актора.

— А дітей не маєте? — спитав, усміхаючись. — Ах, яка шкода! — захитав головою, хоч вона зникло вступила очі в свою торбинку, не знаючи, що робити з собою.

— А скажіть, як ваше ім'я? Ну, не соромтеся, я можу бути вашим дідом і зовсім певно ним був би, але не знав вашої бабуні.

— Таня, — промовила вона, розглядаючи його поважно, — Таня Борянська.

— Таня? Як це гарно: Таня...

— Справді! — ствердив Орленко.

Варенчук знизав раменами, і, поглянувши, що робить Сянка та спитавши в Оленяк: «то не даєте грошей?», попрямував до дверей.

— Галло! — крикнула за ним Сянка. Повернувся до неї вже від дверей. — Я вам позичу, скільки вам треба? — І з очима, вп'яленими в нього, простягнула руку до своєї торбинки.

«Ні! — сказав Варенчук. — Ні, від вас... А, проте... пустив блямку і зробив крок, ніби хотів підійти до неї. — В мене дитина хвора...

— Хіба він не актор? — сказав Орленко — Вміє грати!

— Одна дитина на цілий театр і та хвора — похитав головою Спиревич. — Ая-яй!

Орленко закинув голову назад і вдарив пальцями собі по шиї. Потім хитнув головою, ніби питав: зрозуміли?

— Але як хтось хоче вірити...

— Ти! Не свідчи ложно на ближнього свого! — приступив до нього грізно Варенчук. — Ти!

— Я що? Мені дуже приємно, як тобі ще хтось вірить!

Зробили обидва відповідні міни, потім Варенчук з позикою Сянки, а за ним Ракович зникли за дверима. Орленко ж знову почав крутитися по кімнаті, поглядаючи на задуману дівчину.

— То я потім прийду — промовила вона, повертаючись до дверей. — До побачення!

— До побачення! — схилився Орленко.

— Ракович щось знає, коли таке говорить — відізва-

лася по її відході Оленяк. — Ціла ця нова господарка летить у безодню. Сянка, я вам раджу: шукайте посади!

— Пане Тиміш! — заговорила Сянка до балетмайстра, що в тій хвилині увійшов до секретаріату. — Ракович заповіла, що наш театр розлетиться!

Стрункий, високий білявець подивився на неї.

Що там вона знає! — промовив по хвилині. Він мав єдину мету: скомплектувати балет і давати самостійні вечори. Запроваджувати хореографічні малюнки, творити нові композиції, а не обмежуватися тільки танками в п'єсах. — А-втім... я зорганізую свій балет і поїду з ним. Мені що?!

Тепер почалася на цю тему ціла дискусія. Орленко ладен був присягати, що це все неправда. Савраш погоджувався, що це можливе. Оленяк не могла поскаржитись, що прийшла сюди працювати.

Дворницький, який показався в дверях кабінету Євича, відразу перервав дискусію. За ним ішли інші чоловіки.

— Але ж там накурили! — зідхнула Сянка, що встигла побачити сувої сивого диму, поки знову не зачинили дверей до кабінету. Закинувши голову назад, спитала Дворницького, що задумано, зі зосередженим поглядом зупинився недалеко від неї. — Наш театр розв'язують?

— При такій управі театр перестане існувати за два тижні. Згадаєте моє слово — запевнив і посміхнувся трохи зловтішно і трохи сумно.

II.

Нюта повисла цілим тягарем на раменах чоловіка і заглянула йому в очі. Кучері темного волосся хитнулися від того руху і прислонили її праве око. Вона подула на нього, потім підняла погляд на образ, що висів у коридорі.

— Я певна, що ти міг би не йти — сказала, надуваючи уста. Стояли вже під дверима. — Адже театр сьогодні не працює, а до проби потрібний режисер, а не ти.

Евич поклав долоню на її рамено.

— Ти страшений дівчак, Нюто. Ну, чому ти не хочеш зрозуміти, хоч скільки тобі не говорю? Адже знаєш, що вибухнув цілий протест, коли я сказав, що до прем'єри не будуть мати ні одного дня відпочинку. Я хочу знати, хто приходить на пробу, а хто ні.

— Ти взагалі береш це все надто поважно і при тій нагоді забуваєш про свою жінку, — похитала головою перед самими його очима.

— Нічого я не забуваю. І я швидко вернуся. Ти вдягнися і чекай мене. Але чи дійсно добрий фільм?

— Напевне! — додала, погрожуючи йому пальцем. — Але не говори там багато з акторами, Шимпансику...

Розсміявся і поцілував її.

— Зовсім з ними не говорю!

Вихилилася ще за ним, коли сходив сходами вниз. Оглянувся на скруті і послав їй привіт рукою. Уже за вхідними дверима образ хати зник з його думок. Ішов, поспішаючи. Акація, змерзла від першого морозу, осипалася на землю дрібним листям. На руїнах замку стемніла трава. Ще до війни він любив туди ходити, сидіти там і роздумувати. Земля западалася тут чи там у діл, у замкові й пивниці звідусіль віяло старовиною, і тоді на нього находив настрій. Його поривала якась могутня хвиля, хотілось бути кимсь великим, зробити щось небуденне й діждатися признання. Він брав, звичайно, із собою папір і писав. Написані там речі він уважав найкращими у своєму житті і шкодував, що тепер не має на те часу. Адже всі думки, весь час забирав йому театр.

Попереднього дня відбув конференцію з головою Товариства Мистців. Адвокат Равич був зовсім виразно невдоволений з простою театру. Казав:

— Чи ви знаєте, які поголоски кружляють у місті? Що ми довели театр до занепаду, що ми спричинилися до того, що місто лишилось без культурного осередку, що який цей театр був, то був, що грав, то грав, але грав, а як прийшов новий директор, то взагалі перестав грати. Це нам не миле!

Евич мусів пояснювати. Намагався дати вірний образ театральних відносин. Притому зрадив свій плян: хоче дати театрові іншого режисера. Він, Евич, поробив уже деякі заходи. Думає, що Товариство погодиться з ним. Це все для добра театру. Як довго Дворницький буде тут, так довго не буде праці. Він бунтує акторів, виступає проти нього, Евича, проти Товариства. А тимчасом він написав листа до

свого шкільного товариша, який мав перед війною свій театр, з проською прийти сюди режисерувати.

Потім говорив ще багато, переконував, аж вкінці, здавалося йому, Равич повірив, що він, Евич, змінить усе на краще.

.....

В театрі чекала його ціла купа заяв. Відколи розпорядився, що все мусить мати письмову форму, залило його ціле море прохань, заяв, тощо від працівників театру. Склав їх усі в одну течку і взявся тепер переречити.

«До Дирекції Театру в С.

Заява

Отсим заявляю, що з днем I.XII.194.. перестаю бути членом колективу театру, як рівно ж прошу звільнити мене з усіх дотеперішніх обов'язків.

Евген Старенький»

«Директорові Театру

Панові Евичеві

Заява

Прошу звільнити мене з I.XII.194... р. з праці акторки в театрі.

Соня Лисевич»

Побачив її в уяві, як перед хвилиною бачив Старенького. Це була друга, після Ракович, акторка. Побачив її глумливі очі, якими дивилася на нього. «Ну, що ж, — подумав, — фінанси театру потребують економії. Якщо хоче, щоб її звільнити... Заощадимо 300 злотих місячно».

«Дирекції Драматичного Театру

Доводжу до відома Дирекції театру, що з днем I.XII.194.. р. я заверстаю свою працю в театрі і з театру того ж відходжу.

Театр я кинути мушу тому, що серед вельми несприятливих умов я працювати не годен.

Артист Орест Садовий»

«Мова! — зітхнув. — І це вибранці Мельпомени! Не борони козі ліса! — починав уже злоститись. Це була якась утеча, в цьому проглядала чиясь рука. — Нікого насилу не буду тримати. Такий він і працівник, якщо його силою держати! Акторів у нас стільки, що хоч під рубель бери. Власне кажучи, у нас усі актори!»

Коли ще одне подібне подання взяв до рук, огорнуло його вже почуття досади. Перечитав, затиснувши уста.

«До Дирекції Театру в...

Прошу звільнити мене з праці акторки. Маю голос і хочу вчитися.

Гена Залізник»

Ну, ця хоч думає власними думками» — ствердив і написав: «Звільнити».

«До Дирекції Театру

Почуваюся покривдженою мистецьким керівництвом театру, яке при встановленні тарифікації акторів не взяло під увагу мій тринадцятилітній стаж акторської праці. Рівно ж не узглядено моїх голосових спроможностей, а поставлено мене нарівні з акторами, які ніколи поважних ролей не грали і на цю назву взагалі не заслуговують.

Вважаючи, що нова Дирекція Театру поставиться з більш

справедливою увагою до кваліфікації акторів, прошу розглянути мою справу та направити мою моральну та матеріальну кривду.

Марта Тимович».

«Обов'язково» — подумав Євич, не зовсім свідомий того, що вже саме те, що Дворницький когось скривдив, захоплює його направити цю кривду.

До Дирекції Театру — читав далі.

Доношу, що актор Вашого театру пан Дмитрів Антін мешкав у мене від 1.8. до 25.XI. 194. р. Випроводився дня 24 листопада через вікно, коли мене не було вдома, і не заплатив:

1) За мешкання за два місяці	49.-	зл.
2) „ світло за три місяці	7.-50	„
3) „ дерево	20.-	„
	Разом	76.-50 зл.

Прошу Дирекцію відрахувати мені ці гроші з його платні, бо в противному разі буду змушена віддати справу до суду.

Марія Зиковичева».

«Ця пані, певне, закінчила курс книговодства, — подумав весело. Прохання Тимович, яка перша визнала його авторитет, впровадило його в добрий настрій, а претенсії тільки зміцнили його. — Її можна б узяти до нас за касирку, так усе систематично пише!... І додав, наче була перед ним. Не знаю такого, прошу пані, немає його вже тут».

«Директорові Театру

Панові Євичеві

Повідомляю, що режисер пан Дворницький поводить ся зі мною по зв'язочому. Зазначаю, що пан Дворницький обтяжує мене працею, не приналежною до реквізиту. Тому прошу мене переслухати в присутності декоратора пана Надвірного та машиніста сцени пана Ключвал.

Сподіюсь, що моя справа буде полагоджена паном Директором самим, і я не буду змушений шукати справедливости деінде.

Іванюк — реквізитор».

Хтось відчинив двері до секретаріату, і Евич, прислухавшись, повернув голову. Але ніхто не ввійшов. Двері знову зачинилися. Це нагадало йому пробу, задля якої прийшов. Подивився на годинник, минуло тридцять хвилин по п'ятій, а проба мала початися о п'ятій. Переглянув побіжно інші заяви: прохання про звільнення, скарги, претенсії. Ні одного про прийняття.

«Тут треба Соломона — подумав, відсуваючи всі справи на далі, причому вразило його, чому ніхто не хоче вступити до театру. — Але ми й так не маємо грошей» — заспокоївся тут же.

Для нього було ясним, що не буде затримувати тих, які просять про звільнення. Треба якнайменше видавати грошей. Думка, що ще хтось, крім нього, має якісь обвинувачення проти Дворницького, підбадьорила його. Одягнув плащ, поклав капелюх на голову. «Нюта» — подумав при дверях якось тепло. За півгодини повинен би бути вже дома, щоб в пору встигнути до кіна. — «Нюта»...

У будці чергового дзвонив телефон. Варола говорив до когось незадовленим голосом:

— Театр! Потім хвилину слухав і: — Вам чого? Га?

Евич різко повернувся вбік будки, ним затрусилась злість. Але тільки затиснув уста і попрямував у коридор, що вів за лаштунки. — Треба культурного чергового, — думав, — обов'язково! Минаючи затихлу, темну сцену та кинувши зір на порожню залю, спрямував свої думки на виставу. — Останній раз — запевнив сам себе, — останній раз театр у неділю стоїть безчинно. І згадка про шкільного товариша, до якого написав, додала йому віри, що все буде добре.

На першому поверсі дійшли до нього звуки музики. Закінчилися саме якимсь звучним акордом і втихли. Евич здивовано підніс брови вгору. Приспішив ходу. Взявся за клямку дверей, на яких темносиній напис на білому тлі голосив: З а л я п р о б . Увійшов до невеликої залі, темно-червоний колір стін робив урочисте і дещо понуре враження. Посередині стояли пульти, в куті причаїлося фортепіано. Під вікном — кусні дикту, безладно помальовані фарбами. Це Надвірний малював тут декорації, бо на сцені було зимно. Високо з-під стелі звисало яскраве світло. Музиканти склали свої інструменти і один за одним виходили. Евич невдоволено подумав, що за розкладом праці проба оркестри повинна була закінчитися годину швидше, а тепер мала бути проза, і відмітив, що, видно, в творчій праці ніколи немає нічого точного.

Савраш якраз складав пульти в одному кінці залі, роблячи місце для проби. Спиревич стояв під піччю, хоч у ній не горіло. Його дружина, старша, сива жінка, щось читала. Евич придивився уважніше до акторів, що були вже в залі, або приходили. Не знайшов ні Дворницького ні Ра-

кович. Її чоловік, перший скрипаль і концертмайстер виходив саме із залі, зі скрипкою під паховою. По хвилині поволі відчинилися двері, ввійшов Орленко.

— Ну й точність у вас, панове! — промовив Евич, поглядаючи на годинник.

— Або що? Орленко зупинився і ніби поважно роздивився навколо. — Хіба через мене не відбувається проба? Як бачу, тут більше кого немає!

Евич нічого не відповів. Він бачив байдужі, глумливі погляди акторів, коли ті дивилися на нього, але робив вигляд, що їх не помічав. Годинник показував уже сорок п'ять хвилин після п'ятої, а Дворницький усе ще не приходив. Евич відчув стукіт крові у скронях, цей брак дисципліни збоку самого режисера зароджував бурю в його душі. Це було явним нехтуванням його розпоряджень, ще одним доказом більше, що він, Дворницький, провадить боротьбу особисто проти нього, Евича. Ні, цьому треба покласти край. Обов'язково!

Знову рипнули двері, показалися помутнілі очі та за-недбаний одяг Варенчука. Запах алькоголю відразу пронісся по залі. Евич скипів:

« Як ви можете приходити на пробу п'яним?!

— А хіба я п'яний? — здивувався актор. — Хто бачив мене коли п'яним? Хто скаже, що я тепер п'яний? — повів зором по присутніх. — А що я трохи випив, так це лікар мені приписав, я мушу пити, це для мого здоров'я.

— І для кишені! — докинув Евич — Це вже ваша жінка знає.

— Що моя жінка може знати? Я за свої гроші ніколи

не п'ю! Мене люблять і завжди знайдеться такий, що мені ставить. Я п'яний?! — дивувався знову — Я зроду не був п'яним. Я вам можу зараз яку завгодно п'єсу заграти. Схопився з крісла, на якому присів, скулився, скривився, закричав:

— «Ой, замерзну, замерзну! Уже я коло печі труся та мнуся, половину на себе витер та нічого не помагає; зверху мов і одтаяв, а всередині самий лід, чиста ковзанка! Дайте, мамо, (це вбик Спиревича) чого не того туди влити, щоб розмокло, а то пропаду!» Прошу: 2-а дія «Ой, не ходи Грицю». Або... Він випростався і почав переконливо — «Ій Богу, ні. Степан сам сьогодні приходив до мого батька, прохав, щоб пішли старостою до Варки. Батько вже збираються, мнуть табаку в черепку, а дядько Микола зайдуть за ними зі Степаном разом. От гарбузяку піднесуть, от сміху буде!» Дія 2-а, «Безталанна». Хочете ще? П'яний я?

Евич повернувся до нього плечима.

Музиканти один за одним повиходили. Цигарки жевріли в їх руках. Спиревич розповідав тепер якийсь веселий спогад зі свого життя, і молодь реготалася з того до сліз. Евич знав, що він тут чужий і зайвий, і що ніхто з присутніх не відчуває до нього того, що називається «пошана». І знав ще те, що чим довше буде стояти тут, тим смішнішим виглядатиме в їх очах. Він хвилину надумувався, чи не вийти б і за яких п'ятнадцять хвилин з'явитися знов, але зараз же рішуче постановив зачекати і переконатися самому, коли саме прийдуть Дворницький та Ракович. Не дивився вбик Спиревича. Боявся, що старий актор зараз же нагадає про ювілей і почне його нудити. А він зовсім

не порушував тої справи перед Товариством Мистців, взагалі забув про неї. Але Спиревич, видно, сам захопився власним оповіданням, вернувши в спогадах до молодих літ, і про ювілей забув.

— Театр тепер не те, що колись, де-де! — говорив Спиревич. — Тепер навіть якогось більшого суперництва між акторами немає. Теперішній театр не має в собі тої романтики, що була давніше. Чи спорт це робить, чи щось інше? За моїх часів очі собі випарювали. А кохання?! Ви гадаєте, що те, що ви до себе відчуваєте, це любов? Це спорт. Чи ви говорите жінкам компліменти? Звичайно, ні. А це так гарно. «Панно Нелю, ви сьогодні виглядаєте чудово» — кажете, бувало. І Неля усміхнеться, і хоч виглядала погано, то від того одного усміху і задоволення ставала гарною. Так-то. Поняття не маєте ні про що. Ми, бувало, вміли кохати! А діти?! Де ваші діти? Перше, що акторка, то дитина, а тепер на нас тридцятеро одна Ірка Варенчука. А якби так на кожного по дитині, то вже півзали було б нових глядачів. А як весело було б! Так, так, ми пережили романтичну епоху, а ви вже тільки м'яч умієте копати. Беріть собі те до серця, що я сказав, беріть!

Орленко, що прислухався з поблажливим видом, поліз поволі рукою до внутрішньої кишені блюзи і витягнув кілька листів.

Ось, — сказав показуючи їх. — А ви кажете, ми не вміємо кохати!

— Що це? Хто написав? — поцікавилася молодь, обступачучи його з усіх боків.

Орленко подивився на них з почуттям вищости і витягнув списаний поштовий папір.

— Прошу! — промовив важно і почав читати — «Вп. Пане! Ви причарували мене. Днями і ночами Ваш образ переслідує мене. Не дає спати, думати. Прийдіть у вівторок до ліску. Ждатиму. Ваша Галя».

— Ха-ха-ха! — пронеслось залею.

— Це ще не все — промовив Орленко, витягаючи другий лист. — Ось, де саме смак. Слухайте: «Що з того, що дивлюся на тебе? Що з того, що захоплююсь тобою? Це так, наче б захоплювалася гарними речами, що їх бачимо на виставках крамниць, до яких не можемо доторкнутися».

— Нечуване! — огірчилася Спиревич, відкладаючи те, що читала. — Ніколи, ніколи я не могла б здобувати мужчину! За моїх часів вони здобували нас!

— Слухайте! Та ж це непорядність, що ви нам читаете — відізналася одна хористка — Це ж призначене тільки для вас!

— А я просив їх писати?! — знизав раменами Орленко.

Евич напружував слух, чи не почує голосів та кроків за дверима, але було тихо. «Нюта» — подумав знову про жінку, і хоч наближалася година, в яку обіцяв зайти за нею, не подумав про те, щоб тепер відійти.

— Чи сьогодні не буде проби? — спитала в ту хвилину Спиревич. — Як так, то пощо ми приходили?!

— Проба мусить відбутися — відповів Евич, і, сівши на найближчому кріслі, заклав ногу на ногу. Нюта знову зникла з думок.

— Певне, що мусить, — ніби згодилася Спиревич, — але немає ні режисера, ні головної акторки. Якось так, один приходять, другий ні...

Евич відчув це, як докір, і стягнув губи. Вийняв за-

писник і почав його уважно перегортати. Нюта знову мигнула в думках і зараз же зникла. Тут було щось, що треба було привести в порядок, і він вирішив неодмінно це зробити зараз же.

.....

Ракович дивилася, як Дворницький вложив ключ у замок і двічі перекрутив його.

— Ну, ну? — питала зацікавлено, підносячи на нього очі. Вони зійшли сходами в діл, на вулицю, і холодне осіннє повітря відразу овіяло їх з усіх боків. — Ну й що ще?

Дворницький ще передучора був у культурного референта Товариства й розповів їй усе, про що з ним говорив, але їй хотілося ще раз вислухати все від початку. Може, він нагадає собі ще дещо і тим скріпить в ній віру, що все зміниться на краще. Цього їй страшенно було потрібно.

Відколи в театрі появилася чужа людина, в її душі заворушився неспокій, хоч вона й не признавалася до цього. «Я перша акторка, що має до мене якийсь директор, який би він не був? Мене це не цікавить. Я творю театр, а не він. Я перша акторка» — повторяла собі, але це не заспокоювало її. Якесь важке прочуття гнобило її душу. Починало їй здаватися, що вже сама поява нового директора захитала її становище першої акторки, становище, здобуте роками наполегливої праці, якого вона не думала так легко зректись. Це не було назверх нічим обгрунтоване, вона тільки так почувала. І тому вона всюди шукала опертя, заперечення, слова, що впевнило б її, що їй нічого не загрожує, а тільки так здається.

Дворницький почав знову від початку. Йому хотілося взяти її під рам'я, але знав, що це неможливе, як довго на вулиці зовсім не стемніло. Це його завжди дратувало, що не міг почванитися нею, сказати: «Стефа — моя». Час від часу Дворницький пропонував їй залишити чоловіка, але вона не хотіла на те згодитися, хоч він знав, що не любить його.

Тепер говорив. Час від часу поглядав на неї, завжди однаково притягав його її профіль, що не був бездоганно гарний, а проте мав для нього якийсь чар, і не міг ніколи доволі надивитися на нього.

Розповів культурному референтові — говорив тепер — усе, що діється в театрі і просив вжити заходів для врятування його. Бо якщо Товариство Мистців і надалі залишиться господарем театру, немає двох думок, що він перестане існувати. Що уявляє собою це «Товариство Мистців»? Хто його творить? Адвокат, що малює безвартісні образи, професор, що не проявляє малярської діяльності.

І такі люди мають слово в театральному мистецтві! Я сказав, як вони зі мною повелися. Без попередження, без причини дають іншого директора, а мене відсувають. Це нечесно!

— А він що сказав?

— Що моя правда. Порадив мені піти до посадника міста. Він вважає, що місто повинно зацікавитися театром.

— Ах це було б чудово! — зраділа, і вже сама не знала, чому це видалося їй таким обіцяючим і радісним. — І місто тебе знову повинно зробити директором. Ну, що той

пан, який був просвітянським організатором, може розуміти в театральному мистецтві?!

— Адже організовував театральні аматорські гуртки! — промовив важно і боком, огірчено глянув на неї.

Розсміялися.

Вулиця лагідним закрутом поверталася вбік, і тепер уже бачили перед собою цілий театральний будинок. Бічні двері, де був акторський вхід і денна каса театру, саме видчинилися і один за одним висипалися звідти темні постаті з інструментами під пахвами. У наступаючій темноті заблимали в їх руках червоні вогники.

— Ось і Левко — промовила Ракович, розпізнавши свого чоловіка. Давно вже не лучило її з ним нічого, але якось не мала настільки сильної волі, щоб кинути його. Він жив поруч неї, не втручався в її справи, а вона не цікавилася ним, і кожне провадило своє життя окремо, хоч і жили під одним дахом. — Є вже хто? — спитала, коли дійшов до них.

— Так, — відповів коротко. — І Евич там сидить.

— Евич? — повторила здивовано. — Чого сидить?

— Не знаю. Прийшов тепер.

— Ах, пан директор хочуть прослідити, коли хто приходить! — по хвиливі надумі роблено-весело розсміявся Дворницький, і зараз же докинув гостро: — Нечувана поведінка супроти творчого складу театру! Мене бере охота не піти взагалі. Або прийти аж за годину подивитися, чи пан директор не дістали удару серця?

Вона згідливо хитнула головою, і вони, оминувши театральне приміщення, пішли далі містом. Ракович кивнув їм головою й пішов у інший бік.

Дворницький дивився собі під ноги, крок його став при-
спішений. Вже не поглядав тепер на Ракович.

— Я не маю претенсії, прошу дуже, — говорив урива-
ним голосом, — я зовсім не хочу бути директором, але я
маю право домагатися порядного директора, щоб відповідно
ставився до мене і щоб розумівся на театрі.

— Очевидно! — погодилася.

— До чорта! Я не звик, щоб зі мною поводитися, як з
учнем! Подумати тільки, що ми свої молоді роки згубили
на сценічних дошках, а тут тобі раптом приходить якийсь
п а н , що поняття про театр не має і починає нам диктувати,
пильнувати, стежити. Я ніколи з тим не погоджуся!
Я не буду так працювати! Я порушу ціле місто і доведу
до того, що або театром буде керувати людина фахова, або...
або він перестане існувати!

— Остає! — швидко, налякано перервала його слова
Ракович.

— Я вже сказав: я з тою людиною працювати не буду.
Голос його ставав щораз голосніший, схвильований. Про-
хожі здивовано оглядалися на нього. — Він може прова-
дити тут бухгалтерію, але до моєї праці не має права мі-
шатися!

— Ясно! Очевидно! — погоджувалася вона.

Так ішли вони вулицями міста, байдужі до прохожих,
згідливі у своїх невдоволеннях і бажаннях. Коли знову спи-
нилися перед театральним приміщенням, минуло більш, як
півгодини.

— Отже? — спитав Дворницький і решту доповів очима.

Вона засміялася, закинувши голову назад, увійшла до

будинку, мов на сцену. З усміхненим обличчям минула будку чергового, де дрімав Варола.

— Не знати, чи «влада» ще є? — роблено налякано спитала Дворницького, коли піднімалися сходами вгору.

— Ох, тремчу! — відповів він теж пошепки, і обоє розсміялися надмірно голосно. Їх сміх відбився відгомоном у порожньому коридорі, дістався до залі крізь відхилені двері першого балкону, вдарився до спущеної вишневої завіси сцени. В глибині їх сміху годі було дошукатися справжньої веселости.

Рішучим, самопевним рухом відчинила двері. У залі, поділившись на гурти, сиділи і стояли актори. У куті, поруч фортепіано, стояв Евич і говорив із Спиревич. Розмова всіх, наче на чийсь наказ, втихла, і всі очі повернулися до них.

— Ну, нарешті! — промовила Гена Залізник, мала, тонка дівчина, і це прозвучало надмірно лунко, хоч було сказано зовсім нормальним голосом. — Вдруге ми теж не будемо точні!

— Ми вже хотіли йти додому — докинула Спиревич.

— Окремих запрошень не висилається — процідив крізь зуби Варенчук, косо глянувши вбік Ракович.

— У вас прегарна дисципліна, пане режисере — процідив Евич, відходячи від фортепіано. Голос його був стриманий, розтяглий. Лице видовжилося і наче пожовкло. — Цікаво тільки, як ви можете вимагати точности від інших, коли самі її не знаєте?! Пані Ракович також...

— Я тільки цю прем'єру відбуду і виступлю з театру! — відповіла вона швидко. — Хіба я мушу?

— Ні, пані, ви не мусите. Можете виступити, коли зав-

годно — запевнив холодно і все так же стримано Евич. Але пульси, що швидко рухалися в нього на шиї, зраджували, скільки ця стриманість йому коштує.

— Але тимчасом, панство, заплатите кару за спізнення...

.....

Молоденька, русява дівчина, що назвала себе Танею Борянською, швидко йшла вбік театру. Вона тільки що почула жахливу вістку: театр розв'язали. Правда, коли вона, кілька днів тому, була в секретаріяті театру, акторка Ракович натякала щось на те і навіть запевняла, що так воно буде, але вона, Таня, ніколи не думала, що це так швидко здійсниться. А коли правду казати, так вона взагалі не вірила в можливість цього. Вона втікла тоді, не поговоривши з директором через тих двох мужчин, що кожен по своєму цікавився нею. Той старий, що стояв під піччю, ставив якісь недоречні питання, а другий, молодий і гарний, приглядався так нахабно до неї. Потім, коли вже опинилася на вулиці, шкодувала, що вийшла. І хоч вона не хотіла більше бачити старого, але про молодого актора думала таки трохи, хоч і була б здивована, якби їй хто сказав про те.

Кожен день вона бродила навколо театру й не мала відваги вдруге зайти туди. Пестила думкою сам будинок, просувалася очима по вікнах, читала стару афішу, що залишилася ще біля дверей з минулої вистави, зупинялася перед головними дверима, або акторським входом з одним палким бажанням дістатися в те таємниче, повне чару, життя, що було за ними.

Її загальна освіта закінчилася на чотирьох клясах гім-

назії, але за те Музичну Школу, клясу співу вона закінчила з відзначенням. Їй все на світі хотілось виспівати: радість, біль, тугу і смуток. Манила її сцена, повне блиску, таємне життя, в якому вона могла б перетворюватися в різні поста-ті і переживати їх почуття — грати. Це було її єдине, глибоке бажання, і вона вірила, що воно здійсниться.

— Я хочу вступити до театру — сказала вдома — Не-одмінно!

Ніхто не запротестував. Батько, одружений вдруге, став через те немов дальший від її справ, а мачусі було це байдуже.

— Як хочеш, — сказав батько, — коли в тому бачиш своє щастя... Хоч... І не докінчив.

— Артистка! — знизала раменами мачуха.

Коли вибігла тоді з театру, не поговоривши з директо-ром, не могла простити собі цього. «Налякалася — картала сама себе. — Як хочу бути акторкою, не можу бути такою полохливою!» А проте не могла зважитися зайти вдруге. Була вже не раз за дверима, в коридорі театру, але від будки чергового завертала і знову опинялася на вулиці. «Бо він може сказати, що не прийме і тоді навіть надії більш не буде».

Так у ряді днів підсунулася субота і неділя, що при-несла жахливу вістку.

— Ти чула? Театр розв'язали. Яка шкода!

У Тані боліла голова і вона не виходила того дня до міста.

— Що? Розв'язали? Театру вже немає? Неможливо!

Вона дивилася налякано і зараз же, байдужа до болю в скронях, полетіла до театру. «Ні! — повторяла в думці. —

Ні, ні не може бути, це неправда...» Вона не йшла, а бігла, тоді як у душі виростав біль, що його зараз, тут же хотілося втишити. Розглядалася, чи не стріне когось, хто б заперечив вістку, але нікого знайомого не було.

Зупинилася, побачивши здалека театральний будинок. Стояв тихий та темний, і видався їй такий опущений, як жінка, що повдовіє. Перед дверима не було гуртів людей, таких притаманних, коли театр грає, не напливали з усіх боків глядачі, як ріки до моря.

Тепер уже йшла поволі. Нога за ногою. Але ще не могла повірити. «Це ще не значить, що театр розв'язали... шукала потіхи. — Це ще нічого не доводить»...

Дійшла до дверей і торкнула клямку. Двері рухнулися, але не відчинилися. Безпорадно, з розпачем, забуваючи, що існує завжди відчинений акторський вхід, поглянула вгору й на боки будинку, і раптом почала, як неприємна, бити в двері п'ястуком. Стукіт понісся вздовж вулиці у вечірньому повітрі, зупиняв прохожих, викликав у близьких мешканців запитання:

— Що це таке?

Тільки вона не бачила, не чула цього. Щосили била в двері.

Не зараз, згодом почувися за дверима тяжкі кроки, і голос Вароли спитав непривітно:

— Хто це? Вам чого?

— Вистави! — простогнала, прислоняючись до одвірка. Раптом кинули її сили. — Хочу бачити виставу...

— Вистави немає, — почувлося за дверима. — Немає та й годі.

— Але чому немає? Що сталося? Коли буде?

— А я знаю, коли буде? Може, ніколи не буде. — І тяжкі кроки почали віддалюватися в глибину театрального приміщення.

Голова її впала на груди, чула, як сльози душать їй горло, підступають до очей. Темнота, що облягла вже неосвітлене тепер місто, приховала її самотню опущену по-стать під дверима, і ніхто не міг бачити її.

«Я цього не переживу, я цього не переживу — шептала раз-у-раз, переповнена болем. Її мрії розвіялися, не встигнувши здійснитися. — Я цього не переживу!» І при своїх вісімнадцяти роках справді вірила в це.

.....

Евич затріснув за собою двері і швидко подався коридором. Акустичний будинок підхопив звук його кроків і поніс відгомоном далі. Запинав на ходу плащ, не помічаючи цього. Він взагалі нічого не бачив, не знав, відчував тільки почуття злоти, образи, досади. Сходячи сходами на діл, глянув на годинник і тепер знову нагадав собі, що пообіцяв жінці піти з нею в кіно. Не любив тих ославлених срібних тіней, але жінка мала дивне поняття про використання вільного часу, і мусив на те згодитися. Він любив інакше використати відпочинок: хотів тоді писати. А тепер мав щораз менше часу на писання і це залишало в його душі щось незаспокоєне, вічно невдоволене. Написання драми з часів княгині Ольги було досі немов найважливішою метою його життя. Він залишив зовсім писати малі речі, був певен, що не знатиме спокою, як довго не напише тої драми. Але жінка мала свої права, для неї також треба було щось зробити. Знав, що тепер буде зла на нього, що не прийшов

своєчасно і кіно пропало, був приготований на домашню «сцену», але вірив, що вона зрозуміє, коли все вияснить їй. Хотів тепер спокою, потребував його, щоб набрати сил до дальшої боротьби, яка почала розгоратися перед ним.

Знову був думками в театрі. Він почував, як кожен нерв дрижав у ньому, наче складові частини машини. Оце був проти нього ворог, а поруч стояла його партнерка. Ворог, що об'явився зовсім несподівано та незаслужено, ворог, що починає робити все наперекір, шкодити не тільки йому самому, але цілій справі, театрові.

«Я мушу це змінити, я мушу!» — затискав зуби. Був упевнений, що як у театрі не стане Дворницького, все піде інакше.

Чим більше вулиць минав, тим більше закорінювалося в ньому почуття, що дома зустрине його «сцена». Потім, коли вона вже закінчиться ніжними перепросинами, він почне продумувати, як творчо й фінансово поправити відносини в театрі. Ні, не виглядало на те, щоб цього вечора міг писати.

Зідхнув. Тепер, коли він був директором, була така легка, така добра нагода ставити свої п'єси, а не було часу їх писати.

На його дзвінок до помешкання, ніхто не вийшов. Він подзвонив удруге, знаним тільки їм способом, і знову тихо. За дверима не чулося жадних голосів, жадного руху, не грало радіо, звуки якого могли б приглушити голос дзвоника. Притиснув палець до гудзика дзвоника й не відривав його вже. Що сталося? Хіба пішла сама в кіно?

По довгих хвилинах за склом дверей заясніло світло, почулися кроки, і двері відчинилися.

Нютине обличчя було повне болю. Поглянула боком за поріг і відійшла від дверей з піднесеною головою.

— Ну, так, — промовив Евич замість привітання і зі скрухою глянув на постать жінки, що зникла в дверях ідальні. Отже, було, як прочував. Власне кажучи, було гірше, він не думав, щоб аж так. Приготовлявся, скидаючи плащ у передпокої, на слова виправдання. Невдоволено відмітив, що, видно, тепер ніде не матиме спокою. Відрухово причесався, поправив окуляри, і, погасивши світло, пішов за Нютою.

Жінка лежала на лежку, і, підклавши під голову руки, вперто вдивлялася в стелю.

— Нюто! Евич наблизився до неї позові, обережно, наче була диким звірятком. Пробирав перекинути місток, на якому могли б порозумітися обидва. — Не привітаєшся зі мною, Нюто? Не подивися навіть на мене?

Жінка не відривала очей від стелі і мовчала.

— Ну, зрозумій, я провинився, знаю. Ти вибач мені, Нюто, але я мусів досі бути в театрі. Зараз, як тобі розповім усе, що там діється...

— Два тижні нічого іншого вже не чую, тільки театр і театр, — промовила роблено спокійно. — Я тебе зовсім не бачу, просто забуваю, що маю чоловіка й як ти виглядаєш. Я тебе попереджую, що не думаю жити самотньою, оскільки я вийшла заміж!

— Ну, це тільки вперше я не додержав слова. Пробач мені і вислухай чому, тоді все зрозумієш.

— Якщо вдруге тебе не буде, підшукаю собі когось іншого, — не слухала його.

Евич скипів.

— Цього ти не зробиш!

— А якраз зроблю!

— Ні!

— Так!

— Чому ж ти не хочеш зрозуміти, що інколи обставини сильніші за нас? — поглядав на неї згори. — Чому не поцікавишся моєю працею, не стараєшся зрозуміти, що...

Вона перервала його.

— А ти цікавишся моєю? Я ще не чула такого! Мужчини вимагають тільки до себе всієї уваги, нам вони не стараються її посвятити. І взагалі я попереджую тебе, що я такого занедбання з твого боку не думаю терпіти. Цілий тиждень людина працює, як чорнороб, а прийде неділя, пана чоловіка немає вдома, навіть тоді, як театр не грає! Можна з нудьги здуріти. Чудове життя! Прекрасне!

Евич хотів запротестувати, щось сказати в свою оборону, але вона не допустила його до слова. Сіла на лежкакові, і, закурюючи цигарку, казала йому про речі, в яких він ніколи не почував себе винним. Відійшов під піч і дивився спершу на неї, а потім повернув зір у притемнене вікно і старався не слухати її слів. Чекав, коли це скінчиться. Не міг тепер уже підібрати слів, щоб промовити до неї. Не думав уже просити вибачення. Хотів сказати, як усе було, хотів навіть почути її думку, як зарадити цьому, але коли почала розторочувати якісь пусті, особисті історії, відпала охота розмовляти. Адже життя подружжя не полягає в тому, щоб двоє молодих були безнастанно зайняті тільки собою, а щоб вони спільно працювали для якоїсь справи. Був стомлений, злий. Вона говорила тепер щораз швидше, видно, його мовчанка ще більше дратувала її. Евич перейшов до другої

кімнати й висунув шухляду письмового стола. Нагорі лежав рукопис. «Княгиня Ольга». Прочитав, і події з-перед багатьох сторіч почали виповзати перед ним. — «Княгиня Ольга».

Раптом зовсім несподівано прийшов творчий настрій. Було це досить дивне, коли взяти до уваги, що жінка все ще говорила в другій кімнаті. Наче пережиті хвилювання викресали це в його душі. Побачив дію одну за одною, пересувалися вони перед його очима, наче фільм. Ухопив перо, чистий папір десь заховався від його рук, а хотілося швидко, якнайшвидше писати.

«Княгиня Ольга»...

— Це найкраща метода, — збудив його голос за плечима, — спершу немає його вдома, потім приходять, зашивається в свої папери і мовчить, наче б його далі не було!

Евич із силою відсунув крісло. Тепер уже знайшлися слова:

— Слухай! Залиши мене! Я вдома потребую спокою, а не авантюри! Цього я маю досить у театрі!

Відвернувся і знову сів. Стало йому соромно, що так вибухнув супроти неї, вперше, відколи побралися. А одружилися вони півроку тому...

III.

Евич закликав із свого кабінету:

— Панно Сянко! І подумав: Треба неодмінно мати дзвоник. Це практичніше й куди краще. Хто-небудь прийде, і якщо потрібна секретарка, вистачить натиснути гудзик, а не гукати її, як наймита. Записав у записнику: «дзвоник», і зараз же стурбовано подумав: скільки це коштує?

Сянка показалася на порозі, усміхнена та погідна, як завжди.

— Прошу?

— Немає пошти для мене? Ні? Запам'ятайте, панно Сянко, має прийти лист особисто до мене. Будь ласка, зараз же дайте його мені.

— Добре, пане директоре.

— Список працівників уже готовий? Особисті листки всі виповнили? Він сам якось не був свідомий того, що різними питаннями залюбки задержував її довше в себе. Була завжди така всміхнена та весела, що йому самому хотілось усміхатися.

— Так. Я зараз принесу. І метнулася до дверей. Тільки мигнув її темносиній шкільний фартух та панчохи «беж». По хвилині влетіла знову до кімнати з зошитом та особистими листками і розклала все перед Евичем.

— Особисті листки не всі ще віддали, хоч я нагадую кожен день.

— Хто не віддав?

— Раковичі, Дворницький, Спиревич і прибиральниця Семенова. Вона взагалі дуже довго допитувалася, пощо це, відмовлялася від виповнення. Зовсім, як пані Ракович, — докинула жартівливим шепотом і зараз додала поважно, наче б налякалася, що сказала забагато: — Прошу подивитися, може, я щось зле зробила?

Заложила руки назад себе, і, відступивши дещо, дивилася через його рам'я на папери.

— Ім'я, прізвище, дата народження, чим працює. Добре... Переглядав картку за карткою, що, порубрикована, вміщала в собі все необхідне про працівників театру. Все було чисте, огрядне, виразне, і він із задоволенням відмітив, що Сянка добре знає канцелярйні справи.

— Зле, ви кажете? А ви вмієте робити зле?

— Не знаю. Не хочу, але, може, деколи зроблю...

— Не хочете, кажете? Ну, це вже половина всього.

Вона простягнула руку через його рам'я і показала олівцем заголовок.

— Це творчий склад. І в міру того, як перегортав картки, додавала, то відтягаючи руку, то знову її простягаючи: — Тут технічний персонал, а тут оркестра, адміністрація...

«Це страшно приємно мати таку дівчинку, — подумав нараз, упевнений, що в нього несподівано зародилися батьківські почуття. І зараз же сам налякався. — Старіюся. Скільки мені років? Тридцять три! Старіюся»...

Знову зосередив увагу на списку працівників. Мимохіть

вчитав дату народження поруч прізвища Сянки. «Вісімнадцять — обчислив у мить. — Старіюся!»

— Ах, пробачте — почувся несподівано від порога жіпочий голос, і обидва швидко повернули голови. Плащ у клітку, шапочка, повні обурення очі, — це було все, що впіймав зір Евича. Нюта. Вона зараз же зникла і не повернулася, хоч він кликав її.

— Пані! — шепнула чомусь збентежено Сянка.

Евич устав і широкими кроками попрямував до секретаріату. Але Нюти там не було. Не було її і в коридорі. Вернувся до свого кабінету, подратований, збентежений, хоч сам не міг зрозуміти — чому. «Бо як не зайти, коли вже прийшла? — знайшов нарешті причину. — І чому саме прийшла?»

Вже з меншою увагою переглядав те, що принесла Сянка, нічого не питав. «Чому вона приходила? — непокоївся. --- Що сталося?! Ревізія? Мені щось грозить?» А що не міг довше здержати свого неспокою та цікавості, то побіг чим швидше додому.

Застав жінку в сльозах. Не міг добитися від неї й слова.

— Що сталося? Що сталося, Нюто? Нюточко! Кажі ж бо? Думки, одна одної гірше, зароїлися в голові, тривогою сковували серце. Протягнув руки, щоб пригорнути її до себе, добитися слова та заспокоїти, але вона різко відштовхнула його рамена.

— Так... — сказав він тільки. — А це за що?

— Так! — вибухнула вже вона. — За що?! Ти завжди вдаєш овечку! Тепер не заперечиш мені, вже знаю, яку працю маєш, чому цілими днями сидиш у театрі!

— Нюто! Яка праця? Що ти говориш?..

— Не «нютай» мені! Дівчина обняла його і сидять собі, навіть не чули, як я увійшла! Ах, яка я нещаслива! — зайшлася знову плачем. — Присягався, що любить мене, а вистачило тільки півроку пожити з ним, як уже знайшов собі іншу!

— Яку іншу? Що за іншу?

— Він ще питає?! А ця, що була в тебе?

— Нюто, та зрозумій, нарешті, дівчаку... Тривожні думки розвіялися, але легше якось не було. Щось тяжіло ще на серці. Знову наблизився до неї. Не міг стерпіти її плачу, щось починало м'яко щеміти в серці, і хотілось якнайшвидше того позбутися. — Нюто! Це ж секретарка і я з нею мушу говорити про деякі канцелярські справи, хочу цього чи ні.

— Але якщо вона молода і гарна, то ти, звичайно, хочеш-ш...

— І зовсім вона мене не обіймала, — наче не чув її останньої зауваги, — це вже тобі привиділося.

— Обіймала!

— Нюто, подумай: чи їй цікаво обіймати такого, як я?

— Їй, може, й не цікаво, але тобі-так!

— Та ж це молоденьке дівчатко, якому я можу бути батьком...

Він усміхнувся. Йому вже хотілося сказати, що в нього зародилось було бажання мати саме таку доню...

— Бачиш, ти сам смієшся з мене, що тобі вірю! Бачиш! Хочеш, щоб я тобі вірила, а сам смієшся з цього. Всеволод! І раптом піднялася на лежку, відслонюючи по червоніле від сліз обличчя. — Ми мусимо розійтися!

— Перестань, дівчаку! Сів поруч неї і обережно взяв її

за рамена — Ти вже щось справді безглузде говориш. Ти просто не визнаєшся, що це таке праця в театрі, в бюрі взагалі. Треба ж говорити з персоналом і...

— Але цей персонал не мусить стояти тобі на плечах, тим більше, якщо це молода і гарна дівчина! Якщо приходять до тебе якийсь мужчина, ну, скажемо, декоратор, режисер, актор чи робітник, то напевне стоїть за кілька кроків від тебе. Але жіноча частина персоналу мусить бути обов'язково віддалена на міліметр, інакше ви не можете розуміти одне одного.

«А є трохи правди в тому, — подумав Евич, та голосно не хотів цього признати. — Пусте! — сказав. — І приви́ділося тобі! І не знаєш...

— Знаю! Вперлася, і хоч не пригорталася до нього, але й не боронилася вже від його обіймів. Відчув, що перемир'я вже близько, знову запанує любов і згода.

«А чи надовго?» — виринуло несподівано питання і кинуло тінь на його душу.

— Я не хочу, щоб вона була секретаркою — почув.

Відхилився, здивований, навіть наляканий.

— Ньюто, що це ти, справді?! Дівчина працює добре, другої такої не знайду, та й звільняти її зовсім не маю причини, не смію навіть...

— А я тобі казала звільняти?! — пригорнулася до нього, вже розпогоджена, з капризно складеними рисами обличчя. Ніколи не міг зрозуміти тих наглих змін її настроїв і тепер також здивувався.

— Ах, який ти недогада! Ні, мужчини не вміють думати — зідхнула співчутливо, — а це таке просте! Ти переведи її до каси. А Оленяк візьми до секретаріату. Нехай вона

Гарним личком притягає глядачів, а не баламутить мені мого Всеволода. Всеволод мій, мій, і я нікому його не віддам!

— Це зовсім... не... можливо — сказав поволі, розважливо, і повторив удруге, вже швидше і впевнено: — Це зовсім неможливо!

— А чому? І вираз її очей став відразу насторожений і недовірливий.

— Тому, що це молоденька дівчина і годі їй довіряти часу, притому вона напевне не знає бухгалтерії. А Оленяк же визнається зовсім на секретарстві. Врешті, це є справи, які ти, Ньюто, не можеш вирішувати...

— Ах, т-а-к? Вона скочила на ноги, і він знову здивувався, як нагло змінився вираз її обличчя. Воно скрижалося, стало на багато років старше. — Я не знаю? Отже, я знаю, і докажу це тобі! Ти не хочеш її відіслати до каси Ньюму, що тобі приємно бути з нею цілими днями, ось що!

цей знуджений страхопуд не принесе тобі жадної рса ради!

— Ньюто!

— Я знаю, що говорю, і від свого не відступлю! І якщо я ще раз прийду і побачу, що вона далі секретарює — годі...

— Що тоді?

-- Це вже я знаю, що тоді! І ви обоє будете знати!

.....

Наступного дня прийшов до театру злий. На себе, на жінку, на цілий світ. Що за дика річ, щоб жінка втручалася до його службових справ, і він, він пообіцяв спец-

пити те? Це був вершок усього, а проте так було. В театральних мурах це видалося йому ще більше безглуздим. Ревнощі! Яке це погане, шкідливе почуття — ревнощі! І це починається між ним і Ньютою? Хіба це справді його давня солодка Ньюта, яку він так любив?

Що він їй обіцяв? І чому обіцяв? Евич не хотів відповідати на те питання, було щось принизливе в ньому. Чи він покорився її бажанню, чи домаганню в хвилину ніжнього почуття, чи наляканий її погрозою зробити скандал? Що він взагалі зробив? Як можна призначати таку молоденьку дівчину до каси, яка дуже гарно провадить секретаріят, але може зовсім заплутатися в грошових справах. При тому не бачити цього ясного, погідного личка... О, Ньюто, тут нічого злого немає! А маючи завжди перед собою скривлене, невдоволене обличчя, що не зраджує найменшого зацікавлення до справ, які є навколо тебе, можна не тільки стратити охоту до праці, але навіть до життя! Але дав їй слово, і коли не додержить, вона дійсно може вчинити бучу. В серці у нього накіпала досада, невдоволення, майже бунт.

Зігнав свою злість на Варолі, хоч черговий сидів на своєму місці, у будці, мав на очах входіві двері, телефон, привітав його ввічливо і не сказав «га?», слова, яке виводило Евича з рівноваги. Але злість накіпіла в серці, і треба було її хоч трохи позбутися. І знайшов причину: закрутка на вікні, що було низько при сходах, не була закручена...

— Пане директоре, — всунулася за ним Сянка, як тільки ввійшов до свого кабінету, — ви казали, що потрібно культурного чергового...

— А! — всміхнувся (хіба до неї можна було не всміхатися?), причесуючи волосся. — А ви такого маєте? І якось мимохіть побоявся, що тепер могла б увійти Нюта. Став під вікном.

— Так. Він ходив зі мною до торговельної школи. Колись дуже хотів працювати в театрі, грати. Але зламав ногу на лежцатах, не може її зігнути в коліні, то який з нього актор?! Але хотів би таку працю мати, щоб хоч бути в театральному приміщенні...

— Добре, як ви кажете, що черговим може бути, то нехай подасть заяву і прийде сюди, — одним словом вирішив Евич долю Вароли.

Причесуючи своє рідкаве темне волосся, дивився на неї і відчував, що не має відваги сказати дівчині, що від першого піде працювати до каси. Перевірив у думці — скільки вона одержує грошей, і чи не можна їй дати більше. Але була ще така молоденька, і, власне кажучи, псувати її надмірно високою платнею не було добре.

— Так, — промовив, прямуючи до стола. Насупив брови від раптової думки: це дівча має вплив на нього, і він починає робити те, що вона хоче. — Так, а ви...

— Що я, пане директоре?

— Попросіть сюди панну Оленяк — розпорядився раптом офіційним тоном. Відчував, що невдоволене, повне знеохочення обличчя касирки додасть йому більш відваги.

— Від першого панна Сянка піде працювати до каси, а ви, панно Оленяк, будете секретаркою, — промовив, грізно стягаючи брови, коли вже обидві стояли перед ним.

Мовчанка. Тільки обличчя обох дівчат витягнулись здивовано, налякано.

— Як? — спитала одна.

— Куди? — не повірила друга.

Евич повторив. Намагався в ту хвилину вірити, що це була його постанова.

— До каси? Сянка виглядала, якби тепер протверезіла. Підійшла до нього ближче, всміхнулася, наче була певна, що не відмовить її усмішці.

— Пане директоре, але ж на цьому треба визнаватися. Я боюся. Це ж гроші... і квитки... і взагалі, як кожен буде приходити й чого іншого бажати, мені просто закрутиться голова і все!..

— Чому я маю йти до секретаріату? Насуплений вид Оленяк був явним контрастом до усмішки Сянки. — Я цієї роботи не люблю, не знаю...

— Ні, ви жартуєте! — попробувала ще боронитись Сянка.

— Серйозно говорю. Панна Оленяк перейде сюди, а ви підете до каси. І злий був на жінку, що домогалася цього, і на себе, що пообіцяв їй те.

Раптом у одної і другої заблищали сльози в очах. Хвилина — і плакали обидві, як малі дівчатка.

— ... бо не вмію писати на машинці і взагалі маю бухгалтерську освіту...

— ... бо боюся мати справу з людьми, з грішми і не визнаюся на бухгалтерії...

Більше вже не сказала, але було щось інше, як люди і гроші. Тут, крадькома, щоб ніхто не знав, дзвонила до свого Ярка. Коли нікого не було в канцелярії, можна було накрутити потрібне число і покликати: «Галло! Ярку! Щось більше, звичайно, не можна було собі дозволити, бо зараз

же хтось приходив, але все ж чула його голос, що звучав так мило: тужу... А тепер і цього не буде.

— Хіба я погано працюю? — повторяла і плакала над своєю долею.

Евич стояв між ними розгублений, безпорадний, дивився як тремтять їх плечі і чув, що ще хвилинка і не встоїть. Навіть сльози Оленяк починали розжалювати його. Візьме свої слова назад і нехай діється, що хоче. Але Нюта, що мигнула в думках, допомогла довести справу до кінця.

— Буде так, як я кажу, — сказав твердо. Треба було навчити: те, що постановив, мусить бути виконане.

Сянка витерла сльози, подивилася на нього боком і вже не відзивалася.

— Прощу дати мені ключ, — попросила в Оленяк і побігла до каси.

Минаючи вмуроване в стіну дзеркало, оглянула свою постать і пішла далі. «Але впертий! — думала про Евича. — І чому? Але відповіді не мала. — Недавно хвалив, а тепер викинув. І вір тут! А, може, Оленяк щось «накрутила»?»

Малу клітину, що називалася «каса», відчинила з легким тремтінням. Підійшла до малого віконця, підсунула його вгору і виглянула у вестибюль.

Яке місце? На коли? — шелнула, уявляючи собі глядача по другій стороні віконця. — Тут, прошу, плян залі. Ах, Боже, а як мені бракуватиме грошей? Приклала праву руку до обличчя і сіла на стілець, поруч столика. Стало їй гаряче. — А як хтось украде, хто відповідатиме?

Поглянула на касу, що стояла під стіною, попробувала ручку, відсунула шухляду столика, повела очима по пляні

театральної залі, що висів на стіні, виглянула крізь мале подовгасте віконце на вулицю.

«І список платні треба робити — старалася охопити думкою всі свої обов'язки. — І виплачувати гроші акторам, робітникам... Я не витримаю, я піду звідсіля! О, Боже, і з Ярком не можна буде порозумітися!..» Схилила голову на руки, думала, що знов розплачеться, але сліз якось не було.

Зіснула віконце на діл, знову думала про тих, що приходитимуть купувати квитки. Багато-багато очей пробіжить по ній, скільки людей перейде за один день, а кожен чогось іншого хотітиме.

«Аж страшно, — обвела зором маленьку кімнатку. — І як тут сидіти отак самотньо, коли в секретаріяті завжди хтось є, щось говорить, весело так. Цей директор наче в шахи грає, мусить пересувати нас з одного поля на друге. Але я ще з ним поговорю — обіцяла собі, бо праця касирки видалася їй жахливою.

.....

Знайшла несподівану радість в новій праці, коли вперше продавала квитки.

—Прощу?... Які місця?... — говорила, а серце вибивало якийсь несамовитий танок, щічки пашіли, а долоні були вогкі. Вся її увага була напружена, вона радо втекла б, але поруч неї сиділа Оленяк і унеможлиблювала це.

За стіною, що відмежовувала її від вестибюлю, стояв гурт людей. Щораз інше обличчя нахилилося до вузьких рам відчиненого віконця, говорило про своє бажання і зникало, щоб відступити місце іншому.

Це нагадувало їй початок фільму, коли тільки знайомлять глядачів з виконавцями. Тоді також щораз інше обличчя появляється в овальному обводі, рухає устами, всміхається і зникає.

— Треба написати картку «обідня перерва», — промовила до Оленяк, відриваючи квитки. Бачила, як нові щораз входять у двері і простують до каси. — Я не встигну!..

— А ви чому про те не подумали раніш? — відповіла недавня касирка.

— Я не знала, що буде такий натопт. А ви як робили?

— Засувала віконце і виходила. Зараз також іду. Це вже дванадцята година, — додала, глянувши на годинник. Встала.

Сянка стурбовано глянула за віконце, і її серце завмерло. Трохи віддалений від інших, задивлений на неї, радісно здивований, стояв Ярکو. Її самопочуття вмить змінилось і це відбилося на мові, руках, виразі очей. І раптом палко забажалося, щоб Оленяк пішла геть.

— Ви вже можете йти, — сказала ввічливо, не в силі здержати себе. Навіть затурбувалася: — Ви мабуть змерзли і втомлені... а там стільки праці чекає на вас... Дякую вам...

Але Оленяк, як на злість, стояла і не рухалася, хоч хвилину тому сама дуже поспішала. Сянка, поглядаючи на Яркі по над похиленими над пляном залі людськими головами, очима висловлювала йому свою радість, що бачить його.

— Ти? Сянка? Хто тобі довірив касу?! — сміявся Яркі, коли Оленяк, нарешті, зачинила за собою двері, а перед віконцем не було вже нікого.

— Прощу зі мною говорити з більшою пошаною, бо я

розпоряджаюсь тепер тисячами! Зробила поважний вигляд, але зараз же розсміялася.

Їй стало якось так легко і весело, вона забула про сховані в шухляді гроші, почувала тільки, що він є перед нею і що нічийі очі за ними не слідкують.

.....

Зробивши зміну в секретаріаті, Евич звільнив Варолу. До цього не встрявала вже його дружина, це було його рішення. Колишній дроворуб-черговий сидів тепер цілими днями в секретаріаті, повний жалю і гіркоти, і кожному, хто хотів його слухати, говорив:

— Що за людина? Не бачив такої! Де і коли таке бувало, щоб на зиму звільняти?! Ціле літо був ти, чоловіче, добрий, а на зиму йди під церкву!

— А ви це так не лишайте, — порадив Лабка. — Є десь вищі за нього!

— Бігме, так зроблю! Я того не подарую, о-о я?! — викрикував. Але коли появлявся Евич, він лагіднів і питав покірно: — То як буде зі мною, пане директоре? То куди тепер на зиму піду?

— Це вже ваша справа. Ви дістали від мене місячну платню і будьте задоволені. Тут не сидіть, бо нічого не висидите. Не тратьте дарма часу. Панно Надю, — звертався з чимось до нової секретарки, і розмова була скінчена. Не було часу думати про окремих людей, коли треба турбуватися про добро цілості.

Балетмайстер також мав якісь свої домагання і ходив за ним, як тінь.

— Дозвольте, пане директоре, організувати при театрі

балет — говорив Евичеві, як тільки траплялася нагода сказати йому це. — Я їх вивчу, буде прекрасний балет, як своя окрема одиниця...

— А з чого будете платити гроші новим людям, коли й цим не вистачає? — відповідав, не дуже слухаючи його, Евич.

— Ми на себе заробимо, я можу присягнути, — запевняв Тиміш. — А до першого виступу вони не братимуть і сотика. Я їм це скажу. Ви тільки дозвольте прийняти нові сили. Ми будемо влаштовувати балетні вечори, ми поїдемо в «турне» по Галичині, ми... ах, дозвольте тільки, і не будете жаліти. Я знаю як люди люблять танець, ми будемо мати успіх. І хоч Евич не дивився навіть на нього, переконував благальним тоном: — Ви подумайте, пане директоре, ви ж мені дарма платите. Бо що я роблю в театрі? Попроцюю перед прем'єрою, покажу два-три танки і на цьому кінець. А що в нас не часто йде прем'єра, то я не працюю, а нудьгую. А мені так хочеться працювати, відтворювати в танці те, що відчуваю! Його очі поблискували мрійливо і таємничо. — Я все можу показати танцем. Не вірите? Навіть цю «Безталанну», що тепер іде. Все! Ви тільки попробуйте і дозвольте мені прийняти молодих хлопців і дівчат. Мені потрібне тільки приміщення для вправ і музика, більше, слово чести, я нічого не потребую.

Це повторялося день-у-день. Тиміш розчаровано відходив, бо Евич збував його мовчанкою, або неясною обіцянкою. Тоді він тихо стукав у двері денної каси театру, де сиділа Сянка.

— Якби я мав приміщення і музику, я не потребував би директорової ласки, — говорив. Усі в театрі якось звикли

до того, що Сянці можна було все сказати. — Я показав би глядачеві чудові, небачені досі танці. Тоді нас взяли б до якого завгодно театру. А так...

Того дня Сянка слухала його тільки одним вухом. Неспокійно поглядала на віконце і думала, як би позбутися балетмайстра. Ярко тепер заходив до неї день-у-день, коло одинадцятої години, ставав перед віконцем, і вони говорили. Вона подивилася на годинник, до одинадцятої залишилося тільки десять хвилин.

— Знаєте? — враз вирішила вона і хотіла вірити, що тільки про його добро думає. — Я обговорю це з директором, — сказала авторитетно. — Я його попрошу, — додала, бо його погляд видався їй якимсь дивним.

Швидко, великими літерами, написала на листку паперу: « з а р а з в е р т а ю с я » і вийшла з каси. Перекручуючи ключ у дверях, відчула полегшення, що балетмайстер був уже за ними.

— Що скаже гарне дівча? — спитав Евич, дивно зрадівши її появі, і мимохіть подивився на двері.

— Пане директоре, — промовива Сянка не дуже впевнено. Шкодувала, що прийшла, про це не так легко було говорити. — Я маю до вас таке велике прохання, як Ейфелева вежа!

— Ну? — засміявся. — Гадаєте, що Париж мені імпує, чи лякає? Що ж там таке? Чи не хочете ви бути акторкою, а, може, ваш хлопець? Щось я там бачив... Ну, не червонійте, не червонійте! Признайтеся, є хлопець? І було це вже смішне й дивне, а проте ця думка боліла. — А, може, ви хочете просити мене на весілля?

— Ще ні, — промовила вже сміливіше. Цей директор

збуджував у неї скрайні почуття. Страху, коли був насуплений, симпатії, коли всміхався, і обурення, коли хтось накидався на нього. Тоді вона мусіла заступатися. — Це зовсім щось інше, — враз набрала відваги. — Я хочу вас просити за Тимоша.

Евич відхилився на спинку крісла.

— За Тимоша? Що ви маєте з Тимошем? — посміхнувся.

Сянка переступила з ноги на ногу. Їй хотілося явнайшвидше бути в касі. Ярko міг уже чекати.

— Тиміш хоче організувати балет, — почала, і якось стало їй соромно, що просить за когось, але зовсім не думає про його добро. І голос її став більше теплий, наче б хотів винагородити це.

Наступного дня на дверях акторського входу появилось друковане оголошення:

«Потрібні до балету талановиті хлопці і дівчата від шістнадцяти до двадцяти років. Зголошення приймаються щоденно, від години десятої до дванадцятої вранці. Дирекція».

.....

Два дні пізніше нова секретарка принесла директорові пошту. На верху лежав синій коверт із знайомим почерком. Евич нетерпляче розкрив його і швидко пробіг очима списаний листок паперу.

«Дорогий друже!

Листа Твого отримав. Щиро дякую за пропозицію прийняти посаду режисера у Вашому театрі. Твій лист нагадав мені ті часи, коли ми обидва сиділи на шкідливій лавці, або

пізніші, коли я мав свій театр, а Ти завжди цікавився, як мені ведеться».

«Пусте. Далі». — нетерпеливився Евич і пропуслав речення.

«... і тепер, повір мені, друже, я радо поміг би Тобі, але я вже тут склав умову з УОК і зобов'язався організувати театр та тричі на тиждень давати вистави в місті і обслуговувати повіт. І тому приїхати до Тебе не можу. Але маю іншу думку. Вже два тижні є в мене один актор зі Львова. Називається Ручай. Грає ролі любовних героїв і подає великі надії. Він був би мені дуже потрібний, але чого не робимо для своїх друзів? Я хоч з болем серця, але вишлю його до Тебе! Він справиться з роботою.

Дворницького я знаю. Він пересічний актор. Не вірю в його здібність одуховити театр так, щоб той піднісся на вищий рівень. Це не людина праці, а тільки така, що себе вивищує, в дійсності ж не дуже грамотна в тій ділянці, за яку взялася. Хвалько!»

Евич поправив окуляри і розчаровано сягнув по цигарку. Значить, перша спроба поліпшити театр скінчилася невдачею. Нового, іншого режисера не має, і треба далі терпіти все, що забажає Дворницький. Його шкільний товариш був зайнятий, а, може... може, просто не схотів прийти, коли дізнався, що тут є Дворницький? Написати про нього легше, чим стати до боротьби віч-на-віч.

Про молодого актора, якого згадано в листі, Евич навіть не подумав. Перш за все, він знав, що його товариш сам грав ролі любовних героїв і тому хотів його мабуть позбутися. В такому випадку дуже легко похвалити другого: мов-

ляв, талановий і подає надії. Так, так, на це годі розраховувати і чекати.

Але що в такому разі? Його думки не хотіли зупинитися на місці і погодитися з невдачею. Розважливо, надумуючись, почав шукати іншого виходу.

«Львів! — припливла несподівана думка, і йому стало дивно, що раніше не подумав про те. — Львів може допомогти! Обов'язково! Тільки львівський театр допоможе!» І стало йому так легко, наче б новий режисер уже їхав зі Львова.

І тут же, під враженням хвилини, почав писати листа. У ввічливих словах описав усе, як було, і просив допомоги. За кілька днів обіцяв приїхати особисто і докладніше з'ясувати справу. Але тому, що через фінансові труднощі театру не міг того здійснити, згодом подзвонив до Львова.

— Добре! — сказали йому. — Подумаємо, кого послати — додали. — Поможемо! — обіцяли.

IV.

Незнайомий мужчина, в каштановому хутрі і в шапці з фоки, появився в театрі саме тоді, як відбувалася проба. Без одного слова минув будку, де сидів прийнятий на місце звільненого Вароли новий черговий, і пішов коридором.

— До кого, прошу? — зупинив його черговий, вихилившись за ним. Це був молодий хлопець з буйною чуприною над низьким чолом і якимись повними захоплення очима. Кидалась у вічі вишивана сорочка і червона гарасівка. Називався Іван Вересай, але в театрі відразу забули його прізвище і знали тільки Івасика. — До кого, прошу? — повторив з чемним усміхом, і ця ввічливість здавалася йому самому потрібною й приємною.

Мужчина зупинився і напівповернув голову. Тільки по хвилині звів поважний, сумний погляд на Івасика.

— До театру, — відповів, наче б по надумі. Виглядало, як би потребував довшого часу, щоб зрозуміти питання.

— Так! Але до кого, прошу? — не переставав усміхатися Івасик. — До пана директора, режисера, чи до когось з панів акторів? Тепер саме відбувається проба, то прошу зрозуміти, що перешкоджати...

— До директора! — відповів незнайомий, трохи наче сонно, знову по хвилині надуми.

— То прошу коридором, останні двері наліво, — пояснив охоче Івасик і навіть указав рукою.

— Дуже вдячний! Мужчина легко підніс праву руку до шапки.

Від його черевиків залишалися на плитах коридору клаптики снігу. На дверях ліворуч висіла велика таблиця (робота Надвірного): ДИРЕКЦІЯ. СЕКРЕТАРІАТ. Під нею, на листку паперу (перша спроба Оленяк) було надруковано: «Без діла не входити». І ще: «Акторам входити заборонено». Але він не пішов туди. Як людина добре ознайомлена з пляном будинку, увійшов у двері праворуч і опинився в коридорі, що провадив у таємниче царство уяви, за лаштунки. Коридор поринав у будинок, провадив на сцену, до убиралень акторів, магазину-прибудівки, де переховувано декорації, і далі, в залю. Прибудівка була мала і деякі декорації стояли в коридорі (одна стіна селянської хати, кілька пультів, рефлектор, круглий стіл). У темноті, через те, що єдине вікно виходило до прибудівки і було цілком заслонене декораціями, мало не впав на них.

Мужчина затримався в присмерку коридору, і, почувши, що на сцені відбувається проба, тихо пішов у напрямі залі. Вона потопала в сутінку, тоді як сцена була яскраво освітлена. На авансцені, заклавши руки в кишені хутра, стояв Дворницький і слухав, що говорили Ракович і Орленко. Трохи далі стояли Спиревич і Варенчук. Кілька крісел, поставлених у різних місцях сцени, уявляли для них двері, вікна чи лави в хаті. Савраш стояв у глибині сцени з примірником п'єси в руках, і, коли хто забував слова, підказував.

— Прощу ще раз, — перервав раптом пробу Дворницький. — Ви це зле говорите, — звернувся до Спиревич, — Ви забагато тепла вкладаєте в слова. Ганна не говорить цього так тепло, вона хитра баба. — А ви (до Варенчука) надто сильно. Він те легше говорить.

Незнайомий чоловік навшпиньках підійшов до одного з крісел і тихо сів.

Тільки тепер спостеріг, що в залі, тут і там, сиділи люди і приглядалися пробі. На хвилину вбігла якась дівчина (це була Сянка), присіла, подивилася і, ступаючи обережно, щоб не робити шуму, пішла в напрямі виходу. Але одне крило дверей вихопилося з її рук і голосно грюкнуло, викликаючи її досадне: «ох!»

Чоловік сперся на спинку крісла, його поважне обличчя прийняло зосереджений, уважний вираз. У дверях з'явився Евич, і, оглянувши присутніх, вийшов. Хтось з акторів зайшов у залу, хтось вийшов з неї, щоб за хвилину появитися на сцені. Ракович замовкла серед репліки, забула роль і, ждучи, повернулася до Савраша.

— Утечемо, утечемо на край світа, щоб тільки сонце знало, де ми будемо жити! — гукнув із залі Варенчук, який знав усі ролі. При тому він зловтішно всміхався, що головна акторка не знає ролі. Він не сідав, але вперши погляд у сцену, тихо йшов переходом. Зупинився, хвилину дивився стоячи, потім оглянувся за кріслом. Його погляд впав на заслуханого чоловіка у каштановому хутрі, що сидів недалеко від нього. Поклав руку на його плече.

— Ручай? — промовив недовірливо. — Олексій? Що ти тут робиш?

Чоловік звів на нього втомлені очі.

— Приїхав, — відповів тихо, без усміху і простягнув йому руку.

Варенчук потряс її і сів поруч. Заклав руки в кишені куртки, повернув голову до прибулого. Ручай не відвертав погляду від сцени.

— Зі Львова? А коли той заперечив помахом голови, спитав: — Ти не у Львові? Як же так? Та ж ти був у Львові, вибивався...

— А тепер не у Львові і кінець, — відповів коротко Ручай, очевидно нерадий допитливому поглядові і розмові на цю тему. — А як тут працюється? — спитав тихим шепотом.

Варенчук знизав плечима.

— Театр стрімголов летить униз, — почав. — Не робить нічого нового, не вчаться, все ще ставлять «ковбасу та чарку», нехай те дідько візьме! Врешті, актор хоче вчитися, ні? Платню точно не виплачують, але вимагати — вимагають. За десять хвилин спізнення — кара п'ять золотих. Нами, акторами, ніхто особливо не піклується. Він сам думає піти звідсіля, тим більше, що директор театру в С. пропонує йому перейти до нього. Театром опікується Товариство Мистців, але воно так визнається на театрі, як він, Варенчук, на городовині. Найкращим доказом є те, що директором поставили людину, яка з театральним мистецтвом зовсім не обізнана. Ніде в Галичині не знайдеш такого, щоб батьками театру були якісь Товариства Мистців, а тут вони об'явилися. Львів, чи інше місто цього уявити навіть не може! Театр як не сьогодні, то завтра мусить упасти, до цього воно йде. Дворницький з директором «друть коти», бо Дворницький був директором,

доки не прийшов Евич, і один одному роблять тепер наперекір. Хто на цьому терпить?

— Отже, Дворницький тут режисером? Ручай не відривав задуманого погляду від сцени.

— Він такий режисер, як я лікар, — запевнив Варенчук. — Знаю, що таке рицинова олія та аспірина і на цьому кінець. Він нас не вчить. Всі головні жіночі ролі грає Ракович, але, на мою думку, вона не вміє грати. Вона не має душі. Не горить. Я їй колись сказав: «Пані, гарно сміятися потрапить багато жінок. А от заграти...» У театрі всі нарікають, ні однієї задоволеної людини немає. А знаєш, що? — перервав сам себе — Ходім до корчми! За склянкою краще говориться про такі речі.

— Адже маєш пробу, — повернувся до нього Ручай.

— Що проба?! Ну, стягнуть мені гроші з платні, а я потім скажу, що дитина вмирає, треба грошей на ліки, і якось знову їх дістану. Я театр не розвалю, він сам розлетиться. Ти не можеш уявити, як я хочу пива! Воно роз'яснює людині в голові, а так я ходжу, як сліпий! Йдемо? Розповім тобі більш дечого цікавого...

Але Варенчука покликали на сцену, і тільки за яких двадцять хвилин вони вийшли.

.....

Була дев'ята година вечора, коли Ручай прийшов до готелю. Скинув хутро й шапку і почав відразу роздягатися, хоч не хотів спати. Був утомлений, але не тією фізичною втомою, що огортає людину після важкої праці, чи далекої дороги. Тоді приходить відпочинок і вона минає, наче б її не було. Його втома приходила з душі і не минала з

жадним відпочинком. Мав таке враження, наче б час зупинився на місці, на тому його найгіршому відтинку, і не думає рушити далі. Життя, що було навколо нього, що своїми подіями зачіпало й його, майже не існувало для нього. Він відчував тільки свій особистий біль, що приглушував усе. Інколи йому здавалося, наче б то біля його серця хтось поклав якусь штудерну машинку із справно діючим механізмом. Коліщата крутяться і своїми зубчати-ми бережками торкаються болючого місця. І хоч це нестерпне, сховатися від цього немає куди.

Мав жахливі ночі, не знаходив сну. Не пам'ятав уже, коли востаннє спав міцним сном цілу ніч. І тепер не було з ним інакше. Простягнувся на ліжку, але не гасив світла. Коли навколо стає темно, світ, що є в душі людини, робиться більш виразним. Старався не думати, але це йому не вдавалося. Вдивлявся нерухожими очима в білу стелю кімнати, потім заплющив очі. Все одно не бачив того, на що дивився. Перед його очима маячила ніжна, жіноча постать і заслоняла все інше. Вона не хотіла відлучитися від нього, де б він не був. Він затиснув зуби і встав. Думав: може, як ходитиме по кімнаті, думка і собі набере якогось руху, розвіється. Випите з Варенчуком пиво (скільки було склянок?) зовсім не притьмарило його пам'яті, не приглушило туги, не втишило болю, не розвіяло жалю. Видно, нічого не може йому тепер допомогти.

Сів поруч стола, спер голову на руки, щось м'ясо ссало біля серця. Хотілося йому бути у Львові, хоч нещодавно добровільно втік звідтіля. Саме втік. Не від'їхав, а втік.

На столі, крім карафки з водою, стояло ще приладдя до писання, але тільки по довгій хвилині Ручай запри-

мітив його. Чорнило, ручка, чорнило, ручка, усвідомлював собі, поки зрозумів, для чого вони служать. «Писати, — подумав здивовано. — Можна писати». І цим разом думка наче прозріла і почала творити поняття. Можна писати. Все, що завгодно. Листи до когось, хто залишився десь, або від'їхав кудись від нас. Враження з тільки що пережитого, або спогади з того, що було колись. П'єси, що згодом оживають на дошках сцени, або повісті, що відтворюються в уяві читачів. Або холодні записки витрат і прибутків, зисків, чи страт, або просто те, що треба зробити найближчими днями.

Можна писати. Чулі, теплі слова до когось, хто нам дорогий. Або виявляти свій жаль до когось, чи біль, спричинений кимось. Все, все можна написати, щоб залишити це на папері, щоб викинути це з думок, з душі.

Він раптом, рвучким рухом почав шукати по кишенях хоч би тільки клаптика паперу. Але не було ніде. Він шукав гарячково, настирливо, наче б знайдення паперу могло бути ліком для його зболілої душі. Аж у шухлядці нічного столика знайшов два листки паперу, залишені кимось з попередніх мешканців кімнати. Він ухопив їх і вмочив перо.

«Як це все між нами було?

Ти називаєшся Рія, і ще недавно я міг сказати: «Моя Рія».

Я переробив Твоє ім'я Марія, і пестливо кликав Тебе: Рія.

Ти прийшла до театру знаною акторкою. Твоє ім'я мало своє значення. Про Тебе говорили, Тобою хвалилися, дорожили. А я ще лише стояв на порозі успіху. Про мене

тільки що починали говорити. Я ще був «нічим», тоді, як Ти була «чимсь».

Спершу я був упевнений, що захоплююсь Тобою, як акторкою, впиваюся славою, що оточує Тебе. І так я бачив Тебе завжди у своїх думках. Я думав: з нею грати — яка це насолода! З Нею... Але коли я вперше грав з Тобою, я зрозумів, що кохаю Тебе. Це не був тільки подив і захоплення Тобою, славною акторкою, це була любов чоловіка до жінки. Це було щастя і це був жах. З острахом, непевністю, приготований на глум, я знайшов нагоду сказати Тобі це. І, о диво! Ти не висміяла, не глузувала, не відвернулася, хоч я був «нічим», а Ти «чимсь». Ти сама дозволила мені наблизитись до Тебе, говорити про кохання, сподіватися, вірити, що я гідний Тебе, що заслуговую на Твоє кохання. І я насмілювався. Я сказав Тобі те, що було палким бажанням моєї душі:

«Будь моєю дружиною, Ріє. Я летів, як нетля до світла, бо воно манило, притягало.

Ти сказала:

«Як дивно!.. У мене теж таке бажання з'явилося...»

І Ти всміхалася. Всміхалася щасливо, коли я цілував Тебе, і сама — як же палко! — цілувала мене.

Потім я визначив день шлюбу і Ти погодилася, цікавилася всім, здавалася щасливою, захопленою і закоханою, як і я, доки... доки не прийшов той день.

Тоді, як я, повний внутрішнього напруження й щастя, чекав нетерпляче години, що злучить нас навіки, Ти сказала голосом чужим, схвильованим, із сухим блиском у очах:

«Хіба ми справді маємо одружитися, Олексію? Ти ціле життя дійсно хочеш бути тільки зі мною?! Ні, в це годі вірити!»

«Ріє! Хіба Ти не знаєш?!»

Я простягнув руки, але Ти відійшла. І те, що Ти сказала, було зовсім неймовірне:

«Не вірю!.. І це зовсім неможливе..! Просто зовсім неможливе, Олексію!..»

«Ріє!?.. — Я не міг більше нічого сказати, наче б раптом утратив мову. Я тільки дивився на Тебе. Спершу я думав: Ти жартуєш. Я хотів Тебе обняти і заглянути в очі. Але Ти легко відхилилася, і я зрозумів, що Ти не жартуєш.

«Підло, скажеш? Але що саме «підло»? Сказати правду тепер, чи зробити зло потім?» — Ти спитала.

Я не говорив уже нічого. Я відчув, що в якийсь незрозумілий мені спосіб щось у Твоїй душі змінилося, і Ти задалегідь відбираєш те, що так щедро була подарувала. Що ж, Ти була «чимсь», а я «нічим» і Ти в пору догадалася, що гідна не такого чоловіка, як я! Може, тому я нічого не сказав. Не просив, не обурювався, не домагався додержання слова.

Я відійшов.

Я знаю, що повинен соромитися перед знайомими, що так сталося (бо хто ж цього не знає?!), я повинен ненавидіти Тебе за Твій вчинок, але я відчуваю тільки страшний, нестерпний жаль за Тобою і біль, що не дає мені змоги заглибитися в мою творчу працю. І коли я з Тобою граю...

Чи Ти можеш зрозуміти, що я тоді відчуваю? Я кохаю і я ненавиджу, я підходжу до Тебе, наче б Ти була з крихкого кришталю, і я боюся доторкнутися до Тебе, і я ладен так сильно здавити Тебе в своїх обіймах, щоб Ти стратила свідомість. Розумієш це?

Я, що завжди забував себе в ролях, що перетворювався в людину, яку грав, відчуваю тепер тільки себе, і знаю, що переді мною — Ти!

Ти, що причарувала, заманила і відштовхнула!

І мене почала мучити гра з Тобою. Я не відчував уже того творчого підйому, тієї насолоди, яку знає тільки актор, коли грає, я надто заглиблювався у власному почутті, у роздумуваннях. Чому вона повелася так? Чому таке палке кохання дістало такий несподіваний кінець? Значить, це не було кохання, а гра, і навіть те, що було, не належало мені!

Я губився в здогадах, я шукав розв'язки. Я не знаходив радості у своїй праці, мене не тішило вже те, що я діставав щораз нові, кращі ролі, що на своєму акторському шляху йду вперед. Я терпів.

Я не шукав наближення до Тебе. Спершу я чекав, що Ти сама це зробиш. Може, навіть не тому, що Ти завинила і що Ти перша повинна простягнути руку. Ні, не тому. А тому, що супроти Твоєї слави я був «нічим», я стояв на кілька ступенів нижче за Тебе. Але Ти не зробила цього. І я втік, щоб не бути з Тобою.

Я відчуваю жаль, бо Ти забрала мені радість творення, зіпсувала життя, і через Тебе я сходжу з дороги, що провадила б мене до вершин акторської слави.

Я ненавиджу Тебе!.. І я... кохаю...»

Відклав ручку. Потер чоло. Що він тут написав? Листа до Рії? Але ж він такого листа не вишле, він перший не зробить жодного руху до наближення, вона ніколи не дізнається, що він відчуває! Ні! Ніколи!

Роздер написане, поволі, з деякою насолодою і, ще тримаючи подерті клаптики в руках, здивовано заслухався в собі.

«Звідкіля я приїхав? Що я тут хочу? — подумав. Почував себе тепер, як людина, в якій несподівано притих біль зуба, що досі мучив немилосердно. Не знав чому, не розумів, як це сталося, але відчував, що стало йому чомусь легше. — Чого я тут шукаю...?»

Образ Рії все ще був перед його очима, але він міг уже думати. Виїхав зі Львова, бо там не міг працювати. Але коли опинився в С., не міг знайти спокою, а найважливіше праці, що забрала б йому всі думки. Не знайшов того, чого шукав, чого хотів. І коли директор тамошнього театру розповів йому про пропозицію Евича — він, не надумуючись довго, приїхав сюди. Думав тепер: а як би так запропонувати себе на режисера? Адже це було б чудово, прегарно! Самостійна творча праця забрала б йому всі хвилини, полонила б думку, він не мав би змоги присвячувати так багато часу своїм особистим справам. Вона рятувала б його від терпіння, вона допомогла б йому стати «кимсь»!

Самостійно ставити п'єси, самому їх обдумувати, розгортати, вишукувати нові способи вияву театральної дії, творити! Забутися в праці, дати щось своє, а потім... потім... прийти до Рії, не з порожніми руками, а як рівний до рівної!

Почав ходити по кімнаті.

«А що якби так справді..?»

Все те, що чув від Варенчука, почало оживати в його думках. Невдоволення в театрі з репертуару, з обставин, з режисера. Директор, який не визнається на справах театру, а тим самим не може керувати працею в ньому, словом, відтворився в його уяві театр в одному з міст Галичини, який тільки що покінчив з мандрівним життям і не дивлячись на всі свої недоліки, хиби, труднощі за всяку ціну хоче існувати.

І уявив себе в ньому. І здавалося йому, що тут міг би знайти спокій, спокій, що мав би в собі тиху, але й горду радість: він теж став «кимсь»..!

Правда, в театрі був режисер і, пропонуючи свої послуги, він підтинав галузку, на якій той сидів. Але це не збудило в ньому совісти. Його особистий біль був такий великий і втишити його відчував таку пекучу потребу, що не зважав ні на що.

Продумав, що ставити, немов уже був режисером. Захопився своєю думкою, чого давно з ним не було. Плянував: ось ліс і озеро в глибині сцени, старий дуб шелестить над берегом своїм віттям, похилилася плакуча береза. Русалка випливає з води, в дуплі старого дерева оживає Мавка. На березі сидить суворий дідусь Лісовик. Ось хата, стигле збіжжя на лану, ось, повна незгоди, Лукашева мати, а ось, трохи незарадний, сам Лукаш. Усі постаті стають щораз виразніші, наче набирають життєвого соку, оживають. Слова з «Лісової пісні» — він знає її напам'ять — звучать уже в його думках, він очима душі бачить усю казку-

феєрію на сцені. Навіть пальці Мавки, що охоплюють шнур гойдалки, навіть блиск серпа в її руці.

«Лісова пісня».

Він вперше грав тоді з Рією, вперше відчув, що кохає її.

Спогад болем відізвався в душі. Знав уже, що кожна проба — це наново відчутий біль.

«Нічого, — вирішив, — нічого. Ще раз треба все пережити, тоді тільки воно зникне з душі. Тільки стати б тут режисером».

.....

Наступного дня, коло десятої години вранці, прийшов знову до театру. На його обличчі були сліди невиспаної ночі, в очах пробивався гарячковий блиск. Минув будку, де сидів Івасик, і пішов у напрямі канцелярії. Він до пана директора, — сказав до Оленяк, — чи може з ним говорити? Потім повісив у секретаріяті хутро і шапку, ввійшов до кабінету Євича і зачинив за собою двері.

— Називаюся Ручай, — промовив на допитливий погляд Євича. — Я актор і режисер. Можу запропонувати свої послуги.

Євич подивився на нього насупленим, недовірливим поглядом і промовив тільки:

— Ви актор?

Він прийшов до театру в поганому настрої. Дома знову було мале непорозуміння, вже навіть не знав, з чого почалося. Повторялося воно тепер щораз частіше, знав тільки, що його запідозрюють у коханні до акторок. Коли відходив, сказав:

— Я вже йду, Ньюто.

— Можеш не вертатися! — відповіла насуплено. — На ніч можеш собі також не нагадувати, що хата існує!

У театрі не було нічого, що настроїло б його більше погідно. Львів мовчав, не писав і не прислав нікого. На його домагання дати проєкт репертуару, Дворницький відповів мовчанкою. Потім заповів, що думає тепер давати «Пошились у дурні».

— Це ми пошиємось у дурні з нашим театром, якщо вже раз не виліземо з побутовщини! — скипів Євич.

Як тільки прийшов до театру, наказав переключити до себе телефон і сам замовив Львів. Не хотів посвятити в таємницю своїх плянів персонал, а знав уже з досвіду, що театральні мури під кожним оглядом надто акустичні, щоб щось не відбилось відгомоном. Поява Ручая також не вплинула на нього добре. Не сподівався від нього нічого особливого.

— Ви актор? — повторив, хоч це було зовсім зайве. Вже лист товариша повідомив його про те. — А які ролі ви граєте?

— Любовних героїв. Перед війною я працював у театрі, який головню обслуговував Волинь. Я можу у вас працювати, як актор і режисер. Я був учора на пробі, бачу, що тут є талановиті сили, треба тільки з ними наполегливо працювати. Ми поставимо нові п'єси, відновимо репертуар, це смішно в сьогоднішні часи тримати театр тільки на побутівках, як це бачу тут, у вас. Ми ж маємо акторів, які можуть щось інше грати, і маємо глядача, який домагається чогось іншого, — говорив Ручай, і сам дивувався своїй балакучості. Сам собі нагадував провінційного купця, що прихвалює свій товар. Але в душі засіло щось всевладне і

домагалося того. — Я, наприклад, перше поставив би «Лісову пісню» — говорив далі, в той час, як очі Евича потроху втрачали свою насушленість і набирали уваги, — «Лісову пісню» Лесі Українки. Це прегарна, незрівняна річ! Клясика! При тому театр, присвячений поетці, повинен поставити кілька її п'єс.

— Ну, так, — промовив Евич і приглядався тепер до Ручая пильніше. — Це, безперечно, прегарна річ, але й тяжка. Отже, не знаю, чи нашими силами можна її поставити.

— Треба працювати і все буде можливе! Я не відважився б покищо ставити «Кам'яного господаря» тої ж авторки. Кажу «покищо». Але «Лісову пісню» берусь. Врешті, ви попробуйте! Я докладу всіх зусиль, щоб праця в театрі пішла якнайкраще. Дуже вдячний, я тільки що кури́в.

Евич закури́в цигарку і поправив окуляри.

— Так, — промовив, вдивляючись у ніж до розтинання паперу. Виглядав, наче вирішував якесь складне питання. — Так, а...

Подзвонив телефон. Евич приклав слухальце до вуха, подивився на Ручая, на зачинені двері і крикнув радісно: Львів?

Слухав, хмури́в брови і хитав головою. По хвилині почав говорити, поглядаючи час від часу на Олексія.

— Саме тепер є у мене один актор. Прошу? Так. Називається Ручай... Як? ... Це добре, що можете за нього поручитись. Ви вірите в молоді сили... покищо не може ніхто прийти?.. Я мушу вам вірити, якщо ви радите...

Поставив слухальце і знову вдивився в ніж до розтинання паперу.

— Якщо ви вважаєте, що можете самостійно ставити п'єси і взагалі керувати творчим життям театру, тоді можете працювати у нас режисером. Платня, пане режисере...

Двері відчинилися без попередження стуком. (Сянка завжди стукала). Ввійшла Оленяк. Евич замовк на півслові, грізно подивився на неї і зараз таки докінчив, сильно наголошуючи останнє слово:

— Платня згідно з умовою, пане режисере...

.....

— Хто є в Евича? — спитав Орленко, показуючи очима на двері кабінету директора.

— Режисер, — відповіла злосливо Оленяк, сідаючи під вікном. — Не Дворницький, а режисер! — поглянула з-над машинки.

— Який режисер? Не Дворницький? — присів ближче до неї. — Хто там є? Кажіть!

До канцелярії увійшов Варенчук, потім Тиміш, за ним всунувся Спиревич. Стояли тепер усі перед Оленяк і не могли з дива вийти.

— А Дворницький що? А Дворницький як? А Дворницький знає? — закидували питаннями. — І хто це?

На порозі з'явився Дворницький. Всі п'ятеро замовкли, як зловлені на чомусь злому. Варенчук почав щось наспівувати, Орленко зацікавився тим, що пише Оленяк, Тиміш сказав йому, що чудовий день на дворі...

— Що сталося? — спитав Дворницький, підходячи до Оленяк і поглядаючи на всіх здивовано. — Що ви всі так дивно виглядаєте? — Хто там є? — спитав Дворницький, вдивляючись грізно в Оленяк — Ви не скажете?

— Режисер, — відповіла, шукаючи чогось у шухлядці,
— Якийсь режисер...

Дворницький двома кроками підійшов до дверей і рвучко відчинив їх.

.....

Те, що було потім, Оленяк залюбки оповідала своїм знайомим:

— Дворницький з Евичем мало що не билися. Лаялись, грозили один одному...

— Ну, ну? А чим скінчилося? — цікавилися знайомі.

— Дворницький заявив, що навіть одного дня довше не буде працювати в театрі. І пішов. А тепер театр знову не буде грати!

— Чому?

— Тому, що не мають репертуару!

— Як же може бути театр без репертуару?!

— Бо Дворницький пішов, Ракович, певне, також піде, і не буде кому грати. Інша справа, що цей Евич зовсім підстрілений. Хто тільки вніс заяви, кожного звільняє. Я на цьому не розуміюся, але старі актори кажуть, що так не робиться. Актори химерні, нестійкі, вони завжди переходили б з місця на місце, і їх треба тримати. І хто так робить, як він зробив з Дворницьким?!

— Так! Хто так робить?! Це просто негідне! Він має свої заслуги. Уже вдруге з ним так повелися... Ні, цей Евич мабуть розвалить театр...

Ү

Таня вже здалека помітила листок білого паперу на дверях театру і ладна була бігти, щоб тільки швидше знати, що там написано.

Вона щодня ходила довкола театрального будинку із сумом і болем у душі. Те, що було за його мурами, було принадливою, невпійманою таємницею, до якої її тягнуло. Але в місті вперто кружляли чутки про розв'язання театру, про те, що не сьогодні-завтра він перестане існувати, і вона хоч-не-хоч мусіла вірити, що за тими мурами була тепер пуста, «нічого», або щось, що відоме в світі під назвою «ліквідація». Театру немає, ніколи не буде. Дійшла швидко до будинку, притримала обома руками береги листка, читала: «Потрібні до балету талановиті хлопці і дівчата від шістнадцяти до двадцяти років. Зголошення приймаються щоденно, від десятої до дванадцятої години вранці. Дирекція».

Повідомлення було виписане педантично, слово «балету» підкреслене точкою і рисою, «талановиті» розтягнене. Був це своєрідний шедевр Оленяк, але Таня не зміла цього оцінити. Форма була байдужа, навіть не помітила її, головним був зміст. Він говорив про щось неймовірне, в першій хвилині Таня навіть не могла повірити в це. «Пот-

трібні до балету... Хлопці і дівчата»... І ще «Дирекція». Вона мусіла притримати рукою серце, що раптом почало несамовитий танок радості. Що це все значить? Чи це не найкращий доказ того, що всі плітки, які кружляють у місті про розв'язання театру, були чияюсь нечесною вигадкою, бо театр, навпаки, живе, існує і, найважливіше, розвивається! Чи не говорило про це повідомлення? Чи не свідчило наглядно, що виростає ще одна галузка і випускає нове листя?

Обійшла будинок навколо, зупинилася перед акторським входом, відітхнула на повні легені. Втихомирювала серце, що ніяк не хотіло заспокоїтися. Мусіла відпочити, інакше знала, що не промовить і слова. Але увійти до будинку вже могла.

Івасик вихилився з віконця, спитав ввічливо: «до кого, прошу?» — і вказав їй рукою напрям до канцелярії. Але Таня не пішла туди. Помітила мале віконце в стіні, недалеко від будки чергового, над яким був напис:

Д е н н а к а с а т е а т р у

Віконце не було заслонене, видно було малу кімнатуку із столиком і касою в глибині. Вузьке віконце, що виходило на вулицю, не давало багато світла. Поруч столика сиділа Сянка і робила список платні, про що Таня не могла знати. Не знала також, що свідомість того, що вже незабаром має прийти Ярکو, не давала їй зосередити думок на цифрах, і тому вона ніяк не могла цього списку платні зробити.

Таня пізнала її. Це була та сама дівчина, що сиділа за машинкою в секретаріаті, коли Таня прийшла до театру вперше. Підійшла тепер до віконця з деякою тривогою, дів-

чина не була директором, якого Таня боялася, але була працівником театру, а кожна людина тут, навіть кожна річ була часткою цієї незбагнутої святині. Крім того, відчула до цієї незнайомої дівчини за віконцем довір'я. Врешті, вона була чимсь меншим за директора, і від неї треба було починати, щоб якось освоїтися.

Сянка швидко повернула голову, помітивши тінь за віконцем, і її обличчя розчаровано видовжилось. Допитливо звела вгору брови.

— Можна? Таня решту доповіла рухом руки, мовляв: можна підсунути вгору віконце?

Сянка простягнула руку.

— Прошу? — звела на неї зір.

— Ви не можете мені сказати?.. Таня нахилилась і говорила майже шепотом. Раптом чомусь налякалася, що її може почути Івасик, не хотіла цього. Може, боялася за відповідь. — Я хотіла би вступити до театру. Ви не знаєте, чи це можливе? І взагалі, як це робиться?

— А ви краще всього поговоріть з директором, — порадила Сянка, і її обличчя ні на одну хвилину не втратило своєї поваги. Дивилася на входіві двері. — Треба подати заяву. Але передусім підіть до директора.

— А він... дуже страшний? Таня пробувала всміхнутися, але це не вийшло. Раптом знову почало битися серце.

— Нічогісінько! — запевнила Сянка. Цим разом і вона всміхнулася. Може, причиною була згадка про директора, а, може, причулося їй, що хтось відчиняє двері?

Таня подякувала. За хвилину йшла вже коридором, у напрямі канцелярії. На одну хвилину спинилася, тримаючи вже руку на клямці. А що, як там знову є той старий і той

молодий, які так вдивлялися в неї? Вона їх взагалі не хоче бачити. Навіть того молодого, так, його також...

Оленяк не подивилася на неї, коли вона ввійшла. Ліва повіка Спиревича, який грів плечі біля кахляної печі, саме зісунулася вниз, і це виглядало, ніби він жартівливо підморгнув до Тані. Орленко перервав свої нарікання, що не має тютюну і вп'ялив в неї очі.

Таня зупинилася біля порога. Все було так, як вона не хотіла, і це зменшило її відвагу. Привіталася, не дивлячись ні на кого, і поволі підійшла до Оленяк.

— Можете йти, — сказала та на її запит про директора. Звучало це неохоче і неввічливо.

Таня постукала, звідтіля відповіли трохи різко: — Прошу! Два чоловіки повернули голови до дверей. Спинилися на ній сталеві очі Евича і чорні Ручая. Вона зразу відчула, що прийшла не в пору, але не думала відступати. Не знала, хто з них є директором.

— Прошу? — промовив Евич. Це не звучало заохочуюче. Тані здавалося, що йде по розсипаних камінчиках, коли наближалась до столу. Не знала, як сказати, чого сюди прийшла. — Прошу? — повторив, вдивляючись в неї, директор. Ручай не дивився на Таню, вп'ялив очі в підлогу, легко звівши брови вгору, і це їй також не додавало відваги.

— Я... хочу... грати... — сказала уривчато, і звук власного голосу видався їй чужим. Було навіть дивно, що це вона сама промовила.

— Хочете грати? — спитав Евич. Усміхнувся і похилив голову. Ручай звів на Таню втомлені очі, видно було, що її

слова не так швидко дійшли до його свідомости. — А що ви хочете грати?

Таня зрозуміла насмішку в тоні директора, але це, на диво, не збентежило її, тільки розгнівало.

— Ну, хочу грати! На сцені! — сказала трохи різко. Її тонкі брови зійшлися над передніссям. Раптом вирішила не вийти звідсіля, доки їй не пообіцяють прийняти до театру.

— А кого ви хочете грати? — всміхався далі Евч. Її різкий тон, видно, ще більше розвеселив його. Таня могла присягнути, що він уже одверто сміється над нею. Він не повинен був цього робити, це було погано, але вона тільки прикусила губи. — Ви вмієте грати? Ви грали коли-небудь?

Ні, вона ніколи не грала, вона не має уявлення про гру, але вона безмірно любить театр. Цього не досить? Вона завжди вірила, що «грати» вона навчиться легко. Чи тут тільки тих приймають, що вже грали? Ця свідомість гіркою залляла серце. Її старання тепер видалося їй безнадійним. Вона стояла сама на якомусь острові, а навколо була вода. Думка швидко шукала виходу.

— Та... — почала. Руки цупко вп'ялися в шкіряну торбинку. Всі думки втікали з голови, там було цілком порожньо. Товклося одне: «Кінець»!

Але цілком несподівано прийшла допомога.

— Ви, може, співаєте? — спитав Ручай і його сумні очі спинилися на ній без особливої уваги.

— Я? Таня швидко перевела зір на нього і, хоч не знала, хто це, вмить вирішила розкрити свою душу. Чи співає? Всміхнулася самовпевнено. О! Вона співає, навіть

добре співає, має музичну школу! Співає! Всі говорили про те, що має голос. Кольоратурний! І страшенно хоче грати, так дуже хоче бути акторкою...

— То завтра випробуємо голос, — не дослухав до кінця Ручай. — Якщо дійсно співаєте, думаю, — і погляд вбік Евича, — що зможемо вас прийняти.

— Треба написати заяву і принести якийсь особистий документ, хочби метрику. Якщо маєте голос! — немов погрозив їй Евич.

— Приймете? Таня захлиснулася на цьому слові. Обидва мужчини видалися їй тепер дуже приємні. Їй захотілось багато, багато говорити. Вона скінчила музичну школу, клясу співу, нічого іншого не вміє, але співати, о, співати то вона потрапить! Це у неї в порядку! Вона не знає, де лежить яка країна, що діялося протягом сторіч між своїми і чужими, але зате вона добре знає, що таке гама, соль-феджо, трелі, і як орудувати горлом, щоб виходили чисті звуки. О, це вона вміє!

Коли вона вправлялася вдома, мачуха казала, що вона в житті буде з голоду співати.

Але несподівано огорнув її страх. Завтра? Чому випробувати голос аж завтра? Непереспана ніч, хвилювання і непевність, а ще, може, і хрипота. Так, це можливе. Вона, наприклад, може завтра захрипнути. Вона цілком певно захрипне. Чому не сьогодні, не зараз?

— Сьогодні? — перепитав Ручай і подивився на неї так, наче б її не бачив. Може, врешті, тон її голосу зворушив його, а, може, нагадалося, як сам вступав до театру?

— А навіщо взагалі випробувати, коли я скінчила музичну школу? — знайшла Таня інший хід.

— Віримо. Але не кожен голос надається до театру, — відповів Евич. — Прошу піти до залі проб і почекати на пана диригента.

Вийшла. Цим разом взагалі не зауважила: був хто в секретаріаті, чи ні. Захоплено, щасливо всміхаючись, спитала в Оленяк, де заля проб. Пішла на перший поверх. Все навколо було якесь поважне, урочисте, воно нагадувало чомусь школу, хоч було привабливіше за неї.

Заля проб? Ніколи не думала, що існує щось таке, як «заля проб». Уявляла, що проби відбуваються тільки на сцені, тобто там, де грають п'єси. Видалася їй повна чару, хоч була вся заложена декораціями та зимна через брак палива. Фортепіано було зачинене, на легенькій верстві пилу — наслідкові проби балету — хтось накреслив орнамент. Якийсь чоловік крутився поруч декорацій. Був це Лабка, що допомагав Надвірному при декораціях, але Тані він здавався чимсь подібним до театрального вельможі, і вона з пошаною сказала йому «добридень». Врешті, все тут було важне та велике, навіть Варола, що повний гіркоти, все ще не примирений з тим, що його звільнили, забрів аж сюди. Сидів, сперши лікті на коліна і якось безрадно та злісно дивився на свою праву долоню.

— Ніби вже й гоїться, а цілком заживати не хоче. Бувало колись, листок бабки приложив, і допомгло, а тепер — ні. Уже й різати дров не годен, а тут узяли та й звільнили.

Лабка поплескав його по рамені і, моргнувши оком, сказав:

Чого ви так зажурилися? Від того не вмирають. Послухайте, що каже Семенова: коли б шия, а ярмо буде!

Варола знизав раменами, звів очі на Таню і знову задивився на свою праву долоню.

— Я от журюся, як би черевики дістати, бо вже дали босий буду ходити, але ще такі голову догори тримаю, — повернувся до нього Лабка. — А ви щось геть ніс повісили.

— Ви молодий, вам інакше — рушив долонями Варола. — А я ціле життя дрова різав, а як уже не годен, то й ніхто інший тримати не хоче.

— Нині такий світ, пане Вароло, нічого не порадиш. От черевики мені спати не дають...

Це була якась зовсім не театральна розмова, принаймні Таня думала досі, що про такі речі в театрі не говорять. У сусідній кімнатці, випрошені з залі проб Надвірним, вправлялися музиканти. Кожен грав свою партію, а це разом творило якусь несамоовиту своєрідну мелодію, що видалася Тані чудовою та повною принади. Всміхнулася і відітхнула на повні груди, хоч у повітрі носився ще порох після недавньої проби балету. До цього долучався запах поту і перфумів. Було з нею так, ніби по довгій блуканині знайшла, нарешті, свою батьківщину.

— Хто тут чекає? — запитав Теплавий, що за деякий час прийшов до залі проб. За ним увійшов Ручай. — Ага! — додав, помітивши Таню, та пішов до фортепіано.

Таня встала.

.....

Місто набуло цілком іншого вигляду, коли Таня поверталася додому. Воно вже не було тим, розташованим на горбуватій землі, обабіч ріки містом, яке знала Таня від дитячих років і з яким зжилася. Це було цілком інше місто.

Воно набрало більш привітного, веселого вигляду. Вежа ратуші з годинником посередині жартівливо вистрілювала вгору і наче вітала дахи будинків. Руїни замку, що двигали на собі тягар п'ятьох сторіч, зацікавлено шкірили ями своїх вікон, кам'яниця зараз біля мосту, побудована так, що перший поверх на одній вулиці був для другої партером, якимось проясніла, ніби за тих кілька годин хтось відмалював її. Та й люди, які минали Таню, були наче інші. Вона дивилася на них з гордим виглядом. «Прийняли — говорила її усмішка, — тепер я акторка. Розумієте? Акторка театру ім. Лесі Українки!»

Радість розсаджувала легені, Таня не знала, як порадити собі з нею. Їй хотілося сміятися, говорити, плакати. Так, навіть те. Великими сльозами радості.

Акторка, акторка, акторка! Нарешті!

Жовтий кіт Мурко сидів на порозі дому і перший привітав її. «Мурняв» — промовив захоплено, коли вхопила його на руки і міцно пригорнула до себе. Замуркотів голосно та задоволено, і дивився, повний тріумфу, коли ввійшла з ним до кухні.

— Мене прийняли до театру — заявила від порога і чекала, як на це реагуватимуть. Мачуха, сорокап'ятилітня жінка, що менше всього мала зрозуміння для духовних потреб людини, не повернула навіть голови, й лише зауважила:

— Та я казала, що тобі завжди подобалося легке життя...

VI.

Тихо та порожньо вранці в театрі. Таня і навіть Евич, які знали досі театр з вистав, трохи здивовані його буднями. А перш за все тим, що в ту пору, коли всюди вже оживає життя, там ще мертво. Тільки Леся Українка дивиться з портрета, а слідом за нею поглядають обличчя драматургів і акторів із малих рам. «Залізне листя» зелене на широкому поруччі, що товаришує сходам на балькони й до лож, у стіп поетки розкинулася пальма. Нічний сторож Семенів сидить на сходах, його голова, накрита кашкетом, сягає вазона з «залізним листям». Він роздратований, він завжди роздратований та незадоволений, він ніколи не знає, де починаються, а де кінчаються його обов'язки. Йому пора б уже піти до хати, але він усе ще сидить і не рухається. Піде аж з жінкою, коли та прибере в будинку. Але вона ще навіть і не прийшла. На вечірні вистави він приходить також, хоч його в тій порі ще зовсім не потрібно, і вміє бути нечемним супроти глядача. Вранці ж сидить і дрімає.

Черговий у півкожушку сидить у заскленій будці і, власне кажучи, теж дрімає. На столі стоїть телефон, недалеко — двері, якими завжди може хтось увійти. Встати й піти кудись недозволено.

— Такий холод іде від тих мурів — скаржитесья будь-кому. Він дістав грипу, сидячи тут. Ходить тепер у кожусі, а проте мерзне. Чому? Бо вже перемерз.

Тихо. Сцена відслонена. Видніє декорація концерту, що відбувся минулого вечора. В залі присмерк. Двері відчинені від фойє. Порожньо.

Перша починає стукотіти машинка до писання. Це прийшла вже Сянка й пише ролі. Вона закидана роботою й сама не знає, що треба робити швидше. Ролі? Інвентар? Чи переписати листу платні, яку вже зробила Оленяк? Пробує щось відкласти. Дворницький домагається рішучо:

— Чому не виписуєте мені ролі? Як же я можу працювати, коли не виписано роль? Я скидаю з себе всяку відповідальність! Це страшно, що тут робиться! Навмисне мені це, чи що?!

Евич, який рішучо відчуває потребу робити Дворницькому наперекір, заявляє Сянці, доглянувши репліки на машинці:

— Кому ви підлягаєте? Кого маєте слухати? Я думаю, що мене! Прощу зараз же писати інвентар! Я потребую мати ясний погляд на те, що становить майно театру!

Обидва мужчини починають розгортати свої претенсії. Тимчасом Сянка спинає репліки спиначами, витягає їх з машинки і починає переписувати інвентар. Коли в якийсь час приходять хтось з акторів, вибухає нова претенсія.

— Чому ви не переписуєте листи платні? Ми не маємо з чого жити, нам треба грошей!

Але вранці, коли немає ще живої душі, вона може спокійно робити те, що вона любить. А любить вона виписувати ролі...

Згодом прилазить Оленяк, сорокалітня дівчина, знуджений вигляд якої нікого не може настроїти погідно. Сідає за стіл, ховає розгорнену книжку в шухлядці і робить вигляд, що працює, як тільки хтось входить до канцелярії.

Творчий світ приходить пізно. Десь біля одинадцятої години, наче перші ластівки, появляються Спиревичі. За ними показуються інші. Помічник режисера Савраш, Орленко, Гена Залізник, Ракович, Дворницький. Зазирнуть до канцелярії, навідаються до залі проб, підуть на сцену. Щось шепочуть, або говорять голосно, жартують, переповідають почуте, сваряться, нарікають, політикують, а потім цей і той зникне знов не знати куди. Дзвоник, що скликає всіх на пробу (а є це той самий дзвоник, що його чує й глядач), даремно намагається зібрати їх усіх разом. Немає ще цього, кудись пішла та, були ось тут у цю хвилину і вже немає.

«Вони просто, як курчата — знаходить порівняння Евич. — Годі їх зібрати разом! Але так не може бути! — гарячиться — Де дисципліна?! Де порядок?! Цьому треба покласти край! Неможливо, щоб у кожному театрі таке було! Це порядки пана Дворницького! Це його треба позбутися!...»

А з пробою тимчасом чекають. Дорогоцінні хвилини плинуть. Чекають...

Тепер уже будинок живе, всюди повно голосів. У фойє посварилися дві акторки, Гена Залізник і Орест Садовий заявляють директоріві, що вони таки вирішили залишитися в театрі. Тимович нагадує про свою справу, реквізитор Іванюк каже, що як довго працює Дворницький, так довго

він тут не може бути. Балетмайстер не має де проводити пробу балету й біжить із тим також до Евича.

— Пане директоре, зробіть щось, — налітає, як гураган на нього. Хіба він може бути спокійний? Його балет не має де вправлятися, така талановита молодь. Як після цього ще може світ крутитися довкола своєї осі? Я не маю де провадити пробу! В залі оркестра, на сцені проба!

— Робіть тоді, як закінчиться проба. Евич морщить брови, поправляє окуляри. Ах, у театрі бути Соломоном не так легко! Скільки різних справ змелеться тут за один день!

— То дайте мені фортепіано до якоїсь іншої кімнати! Я мушу мати фортепіано! Як я можу без нього робити проби?! Голос балетмайстера піднесений. Це вже не той Тиміш, що покійно просив дозволу прийняти молодь до балету. Він тепер повний почуття власної вартости та гідности, йому навіть здається, що його праця найважливіша в світі...

— Дайте?! А хто має дати?!

— Я ж не буду його сам нести?!

— А, може, я буду? Евич тратить терпець від тих безнастанних претенсій акторів, які вимагають, щоб їх зараз же сповнити. — Ви забули, що тепер війна і тяжко знайти робітників. До перенесення фортепіана треба фахівців! Почекайте, аж допитаємось...

— Мене це нічого не обходить! Я не можу тримати людей без грошей! Я мушу якнайшвидше дати свій вечір. Мене це нічого не обходить!

— Я б хотів, щоб вас це обходило і щоб ви нагадали собі, як я не хотів їх приймати...

Варенчук приходить п'яний. Він не може й одного слова

сказати, але запевняє всіх що того дня горілки навіть не нюхав. Ну, бігме!

Театральні мури вже оживають, а з ними його справи, жалі, нарікання, інтриги. І ненависть. І трішки кохання...

«Край! — думає Евич, який вперше в житті опинився віч-на-віч із вибранцями Мельпомени. — Дисципліни немає, праця не робиться, це щось несамовите! Я не я буду, якщо цього не зміню! — вирішує гвердо. По правді, то він свято переконаний, що тільки його погляд і добрий, і, властиво, йому страшенно хочеться мати вирішальний голос в історії цього театру. — Я це зміню!»

І незабаром змінив. Як?

Тепер перша оживає кухня. Що таке? Кухня? Уявіть! Зовсім в долині будинку, з дозволу сказати, в сутережах, знайшлося приміщення зовсім підхоже для кухні. Вже о сьомій годині вранці чути там дзенькіт посуду, плюскіт води, гамір, стукіт і веселу тріскотню вогню, що добуває зі страв своєрідні для них запахи. Десь біля десятої години коридором, фойє і навіть залею несеться запах барболі, капусти, борщу чи чогось смаженого.

— Відчиніть двері та вікна! — злоститься Евич. Харчівня для працівників театру — це його заслуга. «Щоб не чув більше, що не мають що їсти» — сказав. Він не тільки признається до того, він гордиться тим, підкреслює це на кожному кроці. Але запах страв його дратує. Це, на його думку, добре тільки вдома і тоді, як приходиш голодний. Але що має спільного з музами така річ, як капуста, чи буряки? І перед вечірньою виставою він мало не наказує окропити будинок перфумами...

Потім оживає «зала проб», що на першому поверсі. Від

коли зник Дворницький, а прийшов Ручай, життя там будиться набагато швидше. Вже перед восьмою вранці є там Ручай, помічник режисера Савраш, Спиревичі. Потім приходять інші. Приходять точно на означену годину і це, властиво, трохи дивно. Чому?

Нещодавно виглядало так, що на пробу ніхто не прийде, і грати взагалі не буде кому. Це було зараз після того, як на чорній дошці, що висить за лаштунками, між чоловічою убиральною і жіночою, причепили картку. «Лісова пісня» Сповіщала вона назву п'єси, а далі цілим рядочком виділися дієві особи та прізвища акторів, що мали виступати в п'єсі.

Прибиральниця Катруся, що працює в театрі недавно, ніяк не може зрозуміти, чому саме біля тої картки такий рух і стільки розмов. Правда, потім вони всі, палко доводячи щось, кудись швидко відходять, але тут все те починається. Вона чує: — «Чому Гена, а не я?», або: «Ох, але ж Таня всю п'єсу провалить», «Що-що, хто це має грати?» Що він собою уявляє, щоб аж таку роль дістати? «Це щось неможливе!» «Я виступаю з театру!» Нічого не розуміє Катруся. Бачить невдоволення одних і радість других, і щоб хоч трохи второпати щось, питає більш ознайомлену зі справами театру Семенову:

— Чому вони так сваряться, пані Семенова?

І хоч Семенова звичайна жінка, що ледве вміє підписатися, але вона дуже близька до правди, коли відповідає їй:

— Вони таки всі хочуть грати та й уже.

Таня також нічого не розуміє з того настрою, що панує між акторами. Ролі поділені, актори дістали репліки. Починається праця. Вперше в своєму житті Таня починає

працю над ролею. Вона має грати Польову Русалку і ще Долю в останній дії. Являється всього на кілька хвилин, співає і зникає. Але це таке важливе, велике. І таке гарне: грати... Вона навіть не сподівалася, що відразу дістане ролю. Вона була впевнена, що вперше виступить без слів, у гурті. І тому тепер усе для неї миле, справедливе і зовсім чуже настроям, що їх вона спостерігає. Вона ніяк не може зрозуміти, що хоче Орленко (цей Орленко завжди є чомусь поруч неї), коли каже їй:

— Ах, це жадна п'еса! Що вона дає? Які почуття розбуджує, які нові думки зроджує? Жадних! Я розумію, якби заграли, наприклад, «Отаман Хмара». Я там маю монолог, що слухачеві мурашки бігають по спині. Це я розумію. Але тут?! Я навіть не хотів тут мати ролі...

Таня не розуміє. Як можна не хотіти мати ролі? Хіба це можливе? Наприклад, Лукаша, що її грає сам Ручай, а Орленко в другу чергу. Цей Ручай... Таня відчуває в його присутності неспівність, збентеження, тремтіння душі й охоту дивитися на нього завжди, безупинно...

— Що? Я маю слухати Ручая? — доходить до неї й таке. — Чому він може навчити?! Я більше знаю від нього...

— Ну, що там, Ясочко? — питає її тепло Спиревич. Старий актор підійшов до неї з усміхом, коли вперше з'явилася між ними. Його ліва повіка прислонила око, долішня губа висунулась до переду, з кишені плаща виставала колосальних розмірів хустка до носа.

— Ах, яке гарненьке! — сказав, розглядаючи її, як річ на виставі. — Яке свіженьке! Дівчинка чи молодичка?

— Дівчинка, — відповіла, і боялася, що почує питання про дітей.

Але він відійшов від неї, ніби в ту ж хвилину забув, що з нею говорив.

А Сянку нічого не обходить, ні вибір, ні розподіл ролей. Вона вважає, що настав судний день. Вона навіть забула, що існує хтось такий, як Ярко. Це вже кінець світа! Вперше в житті виплачує платню, і вперше переконується, яка це жахлива праця.

— Ви мені зле обчислили — каже гнівно один. — Я повинен дістати на двадцять злотих більше.

— За що мені стягнули десять злотих з платні? — обурюється другий.

— Я не беру своїх грошей!

— Що? Ручай? За що Ручаєві стільки?

— Чому Борянській так багато?

— Виступаю з театру!

— Мою платню можете віддати на притулок для сиріт! Я її не візьму!

— Ну, як ви це зле зробили! Ви тут нічого не робите, тільки дарма гроші берете!

Сянка доведена до краю. Вона нічого не робить?! Вона даремно бере гроші?! Вона?! Цього вже забагато. Торпедою влітає до кабінету Евича.

— Пане директоре! — кричить від порога. Директор є сам і радіє, що бачить її в себе. Трохи тільки здивований, навіть наляканий її схвильованим виглядом — Пане директоре, я не можу! Це страшно! Я досі думала, що це люди, а не чорти! Слово чести!

— Заспокійтеся! Голос Евича повний співчуття. — Що сталося?

— Я звідсіля тікаю! Чого мене сюди занесло?! Та якби я знала, десятою вулицею оминала б!

— Але в чому справа, дитинко?

Ручай, який тої хвилини входить до канцелярії, дивиться на Сянку своїми сумними очима. Слухає все, що вона говорить.

— Актори — це великі діти, — каже заспокоююче. — Не беріть цього так близько. У нас у всіх нерви надто розладнані Але за годину минеться. Актори мають добре серце, повірте...

— Я їм рада була небо прихилити, а вони... Сянка ніяк не може заспокоїтись. Йй, властиво, страшенно шкода самої себе. Завжди обстоювала їх, помагала, а вони їй так віддячуються! Піде! Нехай це все западеться, завалиться. — Прощу собі підшукати касирку, я відходжу!

— Добре, добре, — заспокоює Евич, — з такими схвильованими дівчатками я справ не полагоджую. Завтра поговоримо...

Евич старається стримувати себе й бути спокійним. Хоче все вирішувати розважливо, але надто всім переймається. Ось, тільки вийшла Сянка, за нею входить актор, якому стягнули десять злотих, потім той, що йому дали на двадцять злотих менше. Тоді хтось домагається wyjaснення, чому Борянська дістала відразу таку групу, тоді як інші...

Крик, шум, авантюра. Ледве виліз із того, приходиться кравець, який твердить, що його роботу в театрі замало оцінюють. Він домагається підвишки. «З чого я маю жити? Порю старі театральні «лахи», ковтаю порохи, я вже су-

хоти дістав від того. І що за те маю? Навіть доброго лікаря не можу взяти. Візьміть іншого, побачите, що запіє». Він так і каже «запіє». Надвірний заявляє, що декорацій до «Лісової пісні» не може робити, бо не має фарб. Власник одного з комісійних магазинів, яких тає багато було в той час у місті, шепнув йому довірочно:

— Маю на продаж чудовий плюш. Метрів п'ятнадцять. Не треба?

У кого іншого трапляється пара чобіт. Потрібно одне й друге, але де взяти гроші на те? Перукар Шматенко, тихий і скромний чоловік, також має свої домагання. Не може робити для всіх перук, бо не має волосся.

— Ну, то як? — питає Ручай. Грав досі в театрі, де все було, і ніяк не може зрозуміти, що можуть бути якісь труднощі з костюмами, перуками, декораціями.

— Нехай грають зі своїм — несміливо піддає думку перукар.

Але тут уже й Ручай тратить терпець.

— Зі своїм? Без перук? Хіба це можливе? Пане директоре, але ж наш театр професійний, це не аматорський гурток...

Евич думає: де дістати волосся? Хтось шепоче йому: Дворницький має, купив. Але продати він не схоче. Орленко приходить з іншою вісткою: в місті був директор Х—ського театру. Пропонує перейти до нього йому, Саврашеві й Гені Залізник...

Чи після цього не може крутитися голова?

До цього в музикантів інша історія. У Теплавого захворів син і він поїхав з ним до Львова. Залишив на заступстві Раковича. Він має роздати ноти до «Лісової пісні» і по-

чати проби. Ракович радіє. Його родинне життя розбилося і в нього залишився тільки легкий страх перед жінкою. Але його бажання спрямовані куди інде. Йому хочеться вибитися, хочеться стати диригентом. І він в глибині душі радіє виїздові Теплаваго, бо це дає йому змогу самостійно попрацювати. Хто зна, як довго триватиме одужання його сина. Може, він, Ракович, опрацює музику і диригуватиме на прем'єрі? Хто зна, хто зна! Це був би початок, а далі...

Мрії золоті, але дійсність не така.

Музиканти не визнають його за диригента. Вони навіть не приймають нот. Вони повні бунту. Відкрито заявляють, що як ними «такий» диригує, вони не будуть грати. Правда, на пробу приходять, але сидять з інструментами в руках і посміхаються невинно до Раковича, що стоїть за пульпітом і просить розпочати пробу. Гобойіст демонстративно виходить і проходиться коридором сюди й туди.

— Ви чому не на пробі? — питає його в переході Евич.

— Немає проби, — каже той.

Евич є вже в залі проб. Немає проби? Як? Чому немає проби?

Оркестра сидить в комплеті. Ракович стоїть за пульпітом. Його очі, що зводяться на Евича, мають у собі багато болю. Він підносить палочку, може, почуває себе, як військовий старшина, якому прийшла допомога проти численно сильнішого ворога. Скрипки підводяться, смички спочивають на струнах. Флейти, вальторни, труби прикладаються до уст. Але звуки, які видають інструменти, не мають нічого спільного з чистотою, з музикою взагалі. І палочка нервово стукає по пульпіту. Інструменти схиляються до колін. Знову тихо.

Евич думає про прем'єру «Лісової пісні». Як так будуть відбуватися проби, коли вона може піти? Коли театр дасть прибуток? Фінанси його жахливі. Як змусити цих людей, щоб вони були слухняні? Товариство натискає на нього, він мусить в театрі завести порядок!

А серед цього всього турботлива, неспокійна думка, як блиск світла, як тінь від хмар: «Нюта... Моя Нюта...»

Час від часу приходять до театру Дворницький. Евич мало не питає його: «чого?» «нащо?», і мало не просить вийти з будинку. Йому стає на перемену то гаряче, то зимно, коли він його бачить. В обличчі бувшого режисера є щось таке, що годі стерпіти. Він завжди говорить до когось голосно, коли тільки помітить Евича:

— Я не напрошуюсь собою, але я хочу знати, чи можна так робити? Мене всюди хотіли, я зараз можу їхати, куди тільки схочу. Ви думаете, що я тут хочу працювати? Це все піде в дубину, будете бачити. Театр стане приватним, бо Товариство не зможе довго існувати. Хто коли таке бачив?!

Зі сцени тимчасом лунають репліки, повторяються мізансцени. Там іде проба. Ручай сидить на краю сцени з примірником п'єси в руці, час від часу встає й показує якомусь акторові його рух. Тимович, яка грає маму Лукаша в другу чергу, сидить у глибині й вишиває блюзочку.

Нарешті, скінчили. Полудень.

Тепер залюднюються сутерени, стукають ложки та тарілки у кімнатах, де міститься їдальня. З тарілок парує зупа, актори сходяться на обід.

— Чому нам не дають пива? В інших харчівнях є пиво!

— Що? Слушайте, панночко! Таку брудну зупу ми, актори, не звикли їсти!

— Знову бараболя?! В Управі міста, я вам кажу, там обіди!

— Чому я не дістав хліба? Комусь дається аж два кусні, а я не можу дістати й одного?!

— Хто дістав два? Де є той з двома?

Потім уже згода. Тільки розмови гудуть у повітрі. Про що тільки там не говориться! І політика, і вистави, і важко підчас війни прохарчування...

Спиревич голосно сьорбає юшку, накрививши туди хліба, повіка спадає йому на ліве око.

— Маєте дітей? — питає принагідного сусіда при столу, і посміхається. — Де ваші діти?

— А ваші де? — питають його молоді хлопці.

— А де ваша кохана? — не чує їхнього питання Спиревич. — Нудний світ настав, нудний. Ні кохання, ні дітей!

— Здурів чоловік на старі літа — огірчується його дружина. — Ціле життя був чоловік, як чоловік, а на старість здурів.

Вона завжди поважна, навіть рідко коли всміхається, а вільний від театральної праці час присвячує писанню спогадів. І тому настрої і слова чоловіка їй зовсім чужі та незрозумілі. Вона хоче лишити щось по собі, адже працює так довго в театрі, пережила різні фази його розвитку і не записати цього видається їй непростимим гріхом.

— Я вже дійшла до мандрівного галицького театру за Польщі, — каже, коли хто цікавиться її працею. — Тепер пишу, як здобували потрібні для вистави костюми. Самі

часто гроші складали, самі шили, а наші мужчини варили тоді їсти. Це називалося «загальний баняк». Діставали юшку, м'ясо і по цигарці. Для курців було б важко без того. Позичали дві-три машини до шиття, посуд, при тому ніхто не давав чогось доброго, сходилися вже о сьомій вранці до убиральні і шили. Одна кричить: «Дідько! Нитку рве!» Друга скаржиться: «Тут якась крива голка». Інша машина тарахкотить, як молотарка. А я просто плачу, як дівчинка. Уявіть: скроїла все, а про рукави забула! А матерії більше немає, а грошей, щоб її докупити теж! В той же час на сцені відбувається проба. Режисер має багато розуміння і не нетерпеливиться, як когось в пору немає до виходу. «Ромку! — гукають звідтіля, — на сцену!» А Ромко саме обв'язався рушником і куховарить. Смажить бараболяники і вже має кілька готових. Летить на сцену, кинувши все, і перетворюється там у князя. Коли за декілька хвилин вертається, піднімає страшний крик. Виявляється, хтось за той час встиг «змахнути» насмажені бараболяники! Крик, метушня, даремне шукання! А по хвилині знову вже все добре. Але повної тарілки таки не може насмажити. Завжди йому хтось їх стягне...

За яку годину в будинку тихо. Творчий світ пішов додому, чи за якими іншими своїми справами. Мають вільний час до шостої години вечора, доки знову не принесуть із собою своїх жалів, нарікань, інтриг і кохання.

Знову порожньо. Тільки все ще стукотить машинка до писання. Це Оленяк, яка не вміє швидко писати, кінчає свою роботу. Біля будки чергового горить уже світло, горить воно за лаштунками і на сцені. Це Надвірний прийшов до нічної праці над декораціями, що їх він завжди вико-

нує при світлі. У нього саме тепер добра, творча хвилина. Йому хочеться працювати, і він боїться, щоб хто не прийшов і не розвіяв її.

Покищо він сидить ще в коридорі, за лаштунками, і думає. Ручай наказав йому зробити ескізи. Він прочитав цілий примірник п'єси, повертався кілька разів до поодиноких дій, і хоче тепер схопити образ, який кристалізується в його уяві... Тихо, розкішно тихо, і так, образ за образом формується в його душі...

«Бутафор! — зринає несподівано непотрібна думка, що наче камінчик, кинений у воду, каламутить настрої. — Мені потрібно бутафора. Я декоратор, маляр, з якої речі я роблю бутафорську роботу і нюхаю пил? Неодмінно жадатиму від Евича бутафора!»

Потім встає і простує до бляшанок з фарбами. Голосні кроки, що наближаються в його бік, підказують йому, що йде вже Лабка. Від сторони залі, крізь відхилені двері балконів та лож, несуться звуки пісень. Це в залі проб відбувається вокальна частина п'єси...

Евич виходить з театрального приміщення. Театральні справи, його турботи виходять разом з ним і простують туди, куди й він. Він невпинно думає: як поліпшити фінанси, щоб не призвести до розв'язання театру? Як дістати фарби до декорацій? Де можна б роздобути матерію на костюми? Адже фабрики тепер цього не продукують! Як опанувати творчий склад та музикантів, що проявляють жахливу самостійність?

Він втомлений і потребує відпочинку.

З жалем думає, що не може тепер писати, і ні одної творчої думки нема в його голові. Не заглядає взагалі до

рукопису, не бере його до рук, тільки інколи спиниться на ньому думкою і шкодує, що театр забирає йому весь час. Вже йому тепер здається, що в нього немає і ніколи не було письменницького таланту, і що жадного шедевр він ніколи не напише. І його огортає смуток...

«Додому, — думає, вертаючи, до Ньюти... — додає тепло. Хоч трохи не думати про театр, про його справи, відпочити від нього...».

Але ті справи не залишають його. Супроводять усюди, хоче, чи не хоче. Є такі важливі, великі, понад усе!

І він трохи здивовано питає себе: невже є десь на світі війна? Війна, що, напевне, створить добу... Справді, він уже сам починає вірити, що єдина вісь, довкола якої крутиться все життя, це театр...

Дома зустрічає його повними гіркоти словами незадоволення Ньюта.

Ніколи не має його в хаті. Театр і театр. Певне, закохався в якусь акторку. Навіщо вона тільки одружувалася з ним?!

Йому стає страшенно сумно, що й тут, у своїй хаті, він не знаходить спокою. Він пробує щось сказати, довести їй свою невинність, нарешті, просить прийти.

Вона має холодну відповідь:

— Для чого? Я вже бачила.

— Що бачила?

— Ходиш на прохід повз денну касу театру. О, мій Боже! Акторки, секретарки, касирки... Хто в полі, той ворог! Я розійдуся з тобою!

І це кінчається, звичайно, сльозами...

VI.

На лякованих білою фарбою дверях хтось написав червоним олівцем: Тарас Варенчук. Під тим, як пояснення, додав його театральне амплуа: Простає.

Ручай не питає, хто це написав, хоч завжди, коли відчиняє ключем двері, таке питання зароджувалося в нього. Але вже за дверима він забував про це. Йшов коридором до своєї кімнати, тоді як до нього вибігала доня Варенчука, мала Ірка, і хвалилась, чому вона навчилася. Часто теж виходила її мати, відганяла малу, мовляв: «утомлений і без тебе», але зате говорила сама. Та тепер за дверима лунав тільки сріблястий сміх малої і слова з «Каменярів». Це Варенчук був уже дома і вчив її деклямувати.

— Ми ломимо скалу, рівняем правді путь» — виголошувала Ірка, не зовсім правильно вимовляючи слова.

— Ти моя маленька доня, і тато гордий тобою, — почув ще Ручай, відчиняючи двері своєї кімнати.

— Певне, бо тато, як хоче грошей, то каже, що я хвора — відповіла мала, не знати ким навчена.

Ручай зачинився у своїй кімнаті. Прийшов просто з театру, але відпочивати не думав. Йому хотілося ще раз пройти всю п'єсу, порівняти те, що було в нього в думках

з тим, що давала вже праця актора над ролею. Цей фрагмент йому подобався, іншим не був задоволений.

Тут знову актор проявляв такий брак душі, що ставало дивно: що він взагалі шукає на сцені? Сів поруч стола й хоч примірник п'єси лежав перед ним, він не заглядав у нього. Адже й так усе мав уже в думках.

Але хоч ішов додому працювати, тепер якось не було в нього охоти до цього. Думки, хоч напливали до голови, але ліниво, не мали в собі того творчого розгону, що викликає швидше кружляння крови та дає стільки радості. Все йому починало здаватися злим, безвартісним, його праця над п'єсою — даремною. Пожалував, що взагалі взявся за неї, стратив віру в себе і в те, що поставить п'єсу, не хотів продовжувати праці над нею.

Стало йому порожньо й страшенно сумно. Дразнили його голоси за дверима й сміх дитини. Захотілося вийти й піти кудись, куди очі поведуть, щоб тільки не бути самому і не сидіти спокійно. За хвилину забув уже, що дратують його голоси Варенчуків, ладен був іти до них і говорити з ними. Але не зробив цього, як і не вийшов взагалі з дому.

Раптом зрозумів причину цього. Усвідомила його штуерна машинка, що, вилучена на короткий час, почала знову торкати його серце зубчатими коліщатами.

«Рія — шепнув налякано. — Рія...»

Значить, даремні були втеча й шукання забуття в праці. Значить, ніде він не знайде спокою, ніколи не повернеться до свого давнього, безтурботного «я», що тільки жило шуканням нових постатей. Що це сталося з ним? Як вона могла так зачарувати його?

«Рія...»

Бажав мати її тут, поруч себе, або ні, десь, на якомусь острові, де немає людей, де чути тільки цвірінькання птахів, шум листя й шелест трави. І мати Рію поруч себе, пестити її, цілувати, знати, що вона його, що ніхто її не відбере.

«Мати Рію...»

Не ходив, а бігав тепер по кімнаті. Вся його любов до неї ожила раптом, здавалося, з подвійною силою, і шарпала нерви. Що вона робить у цю хвилину, з ким вона тепер, чому вона не може бути його, чому він такий безсилий супроти неї? — питав себе.

— Ти не даєш мені працювати — шепнув, зупиняючись на місці, як побачив її перед собою. — Ти мучиш мене... Я без тебе не знаю спокою...»

Знову сів поруч стола. Тепер уже знав, чого хоче. Витягнув картку чистого паперу, вмочив перо, нахилився.

«Я хочу...

Світляними кругами пересуваються в моїй голові картини. Я бачу їх, вони заповнюють мій мозок, мою душу, вони кружляють десь навколо мене й наді мною, і мені хочеться, стягнувши на землю, здійснити їх. Але я знаю, що це неможливо, доки в моїх думках пануєш Ти.

Я знаю, що тільки тоді це стане можливим, коли я здобуду певність, що Ти моя, і ніхто й нічого в мене Тебе не відбере.

Але чи ця певність взагалі коли-небудь можлива з Тобою? Чи міг би бути такий день, в який від ранку до вечора я міг би бути певен Тебе? Що Ти не втечеш, не зрадиш, не одуриш, говоритимеш правду?

Чи міг би бути такий день з Тобою?

Я хочу творити, грати, хочу цілком належати сцені. Але в думках, в уяві, в душі, в кожній краплі крові є тільки Ти. Є тільки моє почуття до Тебе, що полонить усі мої думки, відбирає радість життя. Я безнастанно думаю: мати Рію, мати її своєю...

І я не можу неподільно віддатися чомусь іншому, доки в душі царюєш Ти.

Чи настане коли такий час, коли не Ти будеш хвилювати, а творчість, сцена, гра? Чи прийде коли така пора, коли Ти не будеш кимсь, хто спричинює біль, дає насолоду й відпочинок?

Я намагаюся забути в праці, розтопити в ній своє «я». Я цілком вживаюся в твір, який ставлю, переживаю кожну роль зокрема, проводжу над нею безсонні ночі, і тоді, в тиші та спокою, оживають у моїй душі поодинокі постаті, творяться картини, розгортається цілість, і...

Раптом, серед вдумування, коли уява зовсім зайнята образом, який хоче відтворити, чи типом, якого старається вхопити і зрозуміти, виринаєш Ти. З'являєшся нагло й неочікувано, заслонюєш собою все і гарячею хвилиною огортаєш мене всього.

Бачу Тебе.

Бачу Твої, горіхового кольору, очі, і ясне волосся над високим чолом. Бачу Твої повні уста, що так палко вміють цілувати і так важко ранили словом. Бачу всю Твою постать в'юнку й тендітну, таку гармонійну і таку бездоганну в кожному русі.

Бачу Тебе.

Ти не говориш і не всміхаєшся, Ти тільки існуєш. А в

моїй голові зараз же з'являються болючі питання: Чому? Чому я такий безсилий супроти Тебе?

І цій безсилості ім'я «кохання». І Ти є «хтось», а я «ніхто».

Ти не знаєш, якою мукою для мене є не бачити Тебе. Мати свідомість, що за кілька десятків кілометрів існуєш, говориш, смієшся, граєш, і — не моя?! Знати, що стільки людей може Тебе бачити, говорити з Тобою, слухати Тебе, і тільки я один ні?!

Чому?...»

Ручай відделав перо і задумано втупив очі в написане. Що він? Знову написав листа до Рії? Він же його не вишле! Це він тільки частинку своїх почувань болю і бажань вклав у слова й занотував на папері. Тільки. Більш нічого. Щоб самому стало легше...

За дверима все ще сміялася Ірка й чулися голоси Варенчуків, але тепер вони якось менше дратували його.

УІІІ.

Черговий Івасик підійшов до Ручая, як тільки той переступив поріг театру. Пан директор просили зайти до них, — промовив таємничо, — але негайно, бо це щось важливе.

— Добре! — відповів Ручай, не дивлячись на нього.
— Йду.

Пішов порожнім коридором. Черевики голосно скрипіли на плитках підлоги. Лишалися за ним клаптики брудного снігу, що не мали бажання розтопитися. Не хотілось йому говорити з директором, провів над п'єсою безсонну ніч, і хотів її тепер розгорнути перед акторами. Боліли очі, відчував утому, але спати не міг би. Це було нервове напруження, наче гарячка, і втишити його міг тільки працею.

Прибирательниця Катруся почала саме змивати сходи. Стояла на першому поверсі, з ганчіркою в руках, а вода струмочками стікала аж на найнижчий ступінь. Вівчар, що вертався від директора до своєї робітні, затримався поруч неї.

— Ви хочете ховзанку зробити? — спитав. Хто зимою так підлоги змиває, тоді як коридори неопалені?!

— Знайшовся новий директор! — засміялася. — Ви так мені говорите, якби я тут робила те, що хочу. Кажуть, то й роблю! — кинула навздогін, коли вже відходив.

Перехилилася через балюстраду, на скрип черевиків Ручая, і гукнула ущіпливо:

— Добридень, пане режисере!

Ручай підніс голову і дивився довгу хвилину, як би нікого не помічав.

— Добридень! — відповів згодом, і навіть посміхнувся.

— А коли вже буде вистава? — спитав знову голос згори. Катруся сперлася на балюстраду та всміхалася.

— Ще трохи треба почекати, — відповів неозначено й зараз таки забув, що говорив з нею.

Оленька сиділа за машинкою, виглядала, наче світ заплідив їй кривду, і вона гнівалася на нього. Книжка лежала, зачинена в шухляді, не було часу її відчинити. І вже її вигляд робив те, що канцелярія видавалася непривітною, похмурою. Гонило геть звідтіля.

— Є пан директор? — спитав.

— Чекає на вас! — відповіла, не дивлячись на нього.

Евич сидів за письмовим столом, вигляд мав схвилюваний. Дим з цигарки кружляв над його правою рукою. Мовчки вказав Ручаєві крісло.

— В чому справа? — спитав Олексій, вішаючи шапку та хутро на вішаку.

— Тількищо дзвонив мені голова Товариства Мистців, — промовив директор і пласко поклав руку на папери, що лежали на столі. Був це рух, у якому можна було вчитати всю повагу хвилини та важливість справи. — Річ у тому, ще сюди приїдять закордонні журналісти. Щось їх багато, чи не двадцять п'ять осіб. Місцева влада висловлює бажання, щоб театр дав якусь виставу.

— А коли вони приїдять? Олексій дивився за вікно.

— В цю неділю.

— В цю неділю? — стягнув брови. — В такому разі вистави не можна дати.

— Як? Евич сперся на поруччя крісла. Може, відповідь Ручая нагадала йому опозицію Дворницького. — Не грати, коли в місті існує постійний театр?! — відповів так само, як колись Дворницькому, і ті самі тони пробивались в гелосі.

— Театр існує, але репертуару не має.

— Але ж ви працюєте з ними, і вони досі грали щось, тільки підробіть це до неділі!

Ручай дивився зосереджено собі під ноги.

— Я думаю, що як ставити перед журналістами п'єсу, — промовив по деякій хвилині, що була доволі стомлююча, — то це вже справді мусить бути щось гарне. Ви ж знаєте, що журналісти це люди, які все, що бачать, перетворюють в опис і висилають у світ. Словом, ті, що мають добрий зір, слух і спостережливість. І таким людям будьщо не можна показувати.

— Ні! — погодився Евич. — Будьщо-ні. Але в такому разі, як вийти з цього?

— Підробляти, ви кажете?.. — говорив далі Ручай, наче не чув його. — Підробляти, на мою думку, — ні. Для мене було б цікавіше дати для них «Лісову пісню». Вона схожа на Гавитмана «Затоплений дзвін». Казка Лесі Українки це щось таке наше, а водночас зрозуміле для кожного. Тільки що вона ще не готова. Він знову задумано замовк і тільки за деякий час підняв на нього очі. — Я думаю, ми краще всього так зробимо: оркестра, балет, і ми будемо працювати, а що буде найліпше, те й поставимо. Першу

частину може заповнити музика. Теплавий і так готувить концерт. А другу — балет. А може бути тільки танковий вечір. Я зі свого боку докладу зусиль, щоб пішла «Лісова пісня».

— Це було б найкраще.

— Тільки мушу сказати: прем'єру годі показувати перед журналістами. Там можуть бути деякі недоліки. Ми прем'єру поставимо в субботу, а перед ними будемо грати вже друге. Я не можу нарікати, всі працюють і слухають моїх вказівок. Але, на мою думку, ви повинні зібрати сьогодні акторів і промовити до них. Заохотити, вияснити, взагалі, сказати, в чому справа, щоб вони ще ретельніше працювали. Всі про те мусять знати. І якщо буде готова музика, декорації й костюми, — хто знає, — може, тоді піде «Лісова пісня»...

Евич задоволено подивився на нього. Потім видав розпорядження до Оленяк: попросити до нього панів диригента, декоратора, кравця, перукаря, а на третю годину скликати творчий склад театру. Присутність обов'язкова.

.....

О третій годині в залі проб була тільки Таня. Прийшла задихана, налякана, що запізнилася, і здивовано зупинилася на порозі. В залі було порожньо. Перевірила годину. Ні, вона не помилилася, це було тільки якесь непорозуміння збоку інших акторів. За п'ять хвилин після призначеної години почали сходитись. Варенчук був «у доброму настрою», його зачіска була розвіяна, а штани без слідів «кантів». Орленко ввійшов, наче виступав на сцені і зараз же попростував убік Тані. Недавно він зробив карткові

світлинки і купив «вічне перо» для писання автографів Кількома таємничними словами намагався повідомити про те Таню. Але вона не виявила жадного зрозуміння чи зацікавлення, і це його дратувало.

Ракович увійшла випрямлена й горда, немов королева. Подивилася на всіх холодними очима й сіла недалеко від порога, ніби кожної хвилини мала встати й відійти. За нею всунувся її чоловік, зі скрипкою під пахвою. Схилив голову, і сидів, зажурений, байдужий до всього, що було довкола. Поворот Теплого зі Львова розвіяв усі його сподівання.

Під стіною стояв столик і кілька крісел. Очі акторів зверталися туди. Всі вже чули про приїзд журналістів, але не знали, що скаже їм Евич. Угадували. Кожен так, як бажав.

— «Вони» будуть промовляти — процідила Ракович. Варенчук ходив повз неї з піднятою головою.

— Ах, я страшенно зацікавлена! — всміхалася Таня. Вона була дуже щаслива в тому творчому світі, їй здавалося, що все навколо неї так само радісне та вдоволене, як вона.

Орленко дивився на неї з-під спущених вій.

— А ви цікава дівчинка... — промовив тихо, значущо.

— Прощу? Раптом побачила його дивний погляд і зарум'янилась.

— Буває й таке... — промовив і всміхнувся.

У дверях появилася Евич. За ним, трохи схиливши голову, ступав Ручай. Потім ішли Теплавий, Надвірний, Тиміш. Не дивлячись ні на кого, Евич підійшов до столика і,

поклавши там якісь записки, звів очі на присутніх. Дивився на них довго, уважно.

— Ага! — промовив тільки, не помітивши всіх.

Ручай стояв за порожнім кріслом. Спер руки на спинку, виглядав, наче нікого не бачив, а був тільки сам із своїми думками. Теплавий сидів недалеко від нього, заклавши ногу на ногу. Його прекрасне хвилясте волосся не додавало йому краси. Надвірний підтягнув губи аж під ніс і задивився в одну точку, а Тиміш стояв випростуваний, наче готовий до танцю, його очі зраджували велике зацікавлення.

— Прошу, панове, займайте місця, — промовив Евич, і знову заглянув у свої записки. — Я зібрав вас тут усіх разом, щоб повідомити про одну важливу справу. У найближчу неділю приїдуть сюди закордонні журналісти з різних країн. Двадцять п'ять осіб. Місцева влада висловила бажання, щоб оскільки в місті існує театр, чимось похвалитися перед ними. Треба поставити, так би мовити, репрезентаційну виставу. Думаю, це в нашому спільному інтересі, щоб вони побачили, що ми, хоч досить далеко від центру Європи, не дикуни і маємо культурний доробок, яким можемо похвалитися. Не можемо забувати, що журналісти — це люди, які все, що бачать і чують, записують і подають світові, — підкреслив, і, хоч це було «позичене» від Ручая, він якось не відчув цього. — Правда, у нас так погано склалося, що покищо не маємо готового репертуару, а тим самим і похвалитися не маємо чим. Але для чого добра воля і патріотизм? Думаю, що нікому з нас цього не бракує! Я впевнений, що кожному зокрема залежить на тому, щоб про нас написали, і то добре написали! Щоб наше ім'я понесли в світ! Ми маємо нагоду дістатися

до європейської, навіть азійської преси, вийти з тісних галицьких рамок і постаратися, щоб про нас заговорили, і то не будь як!

Була це прегарна, піднесена промова. Він сам захопився нею, навіть забув, що говорить перед акторами. Йому хотілося почванитися перед слухачами своїми думками. Не плазувати по землі, в пилу та бруді, а піднятися на шпиль, до краси та добра.

Він ні на кого не дивився, поглядав тільки на мур протилежної кам'яниці і говорив:

— Панове! Наш театр мусить грати. Мусить блиснути перед чужинцями своїм умінням, танками, піснями! Ми докладемо всіх зусиль, щоб в короткому часі викінчити таку п'єсу, як «Лісова пісня».

— «Лісову пісню?» — спитав Варенчук, коли Евич на хвилину замовк. Його сухий здивований голос впав у повітря, насичене палкістю слів Евича, як скрегіт заліза в мельодійну музику. — Ми ж цього не зробили ще!

— І справді, — докинула Гена, — ми маємо готову «Везталанну».

Тиміш заступився за свої танки, він над усе хотів показати журналістам балет. Теплавий підняв свою ясну голову. Заграти перед ними свою сюїту було його найбільшим бажанням.

— Не будемо сперечатися, — промовив лагідно Евич. Кілька годин тому він просив Теплавого та Тимоша працювати над музикою й танками, але тепер він постановив, що краще дати «Лісову пісню», і тому свою промову звернув тільки до акторів. — Вважаємо, що повинна піти «Лісова пісня», а через те жадної дискусії не може бути. Не ра-

хуючи сьогоднішнього дня, залишається нам ще п'ять днів. А це багато, тим більше, я певен, що кожен докладе зусиль, бо всім нам дороге ім'я нашого театру.

Він схилив легко голову, наче б казав: я скінчив. Тепер уже всі встали зі своїх місць, кожен щось говорив, і хоч годі було в загальному гаморі розібрати слова, відчувалося, що ні захват, ні вдовolenня Євича не перейшли на них. Варенчук обстоював, щоб не грати «Лісової пісні». — Це зовсім неможливо, щоб до неділі те зробити. «Безталанна»! Чому не «Безталанна»? До нього прилучилися Гена та Орленко. Ракович говорила про щось з Ручаєм, були це тихі слова й ніхто їх не чув. Спиревич, повна сумніву, хитала головою. — Це було б чудово — дати «Лісову пісню», але хіба приготують її до неділі? Перед журналістами? Скільки їх? Двадцять п'ять? Що один не помітить, другий підхопить. Не легка це справа. Але грати обов'язково треба. Тільки що? Танки? Музика?

— «Лісову пісню» — долучився тихий, захоплений голос Тані, Тані Борянської, яка недавно опинилася в театральних мурах і всім ще захоплювалася. — О так, грати!

— Так! — промовив Євич, який наче годився на все, а на ділі перервав тим усі балачки. — Решту подробиць ви обговорите з паном режисером. Я впевнений в тому, що ви не осоромите нашого театру.

Він обвів усіх поглядом, а краще сказати рухом голови, що пересунулася зправа наліво, і вийшов із залі, як актор, що цілою своєю постановою говорив: «я знаменито заграв роллю»!

.....

Тепер зчинився ще більший гамір. Спиревич рішуче заявив, що це нечувана вигадка, яка відколи працює в театрі, не існувала. А працює він п'ятдесят років. Похнюпив голову і тяжкою ходою поволікся з кімнати. Гена стояла поруч Орленка, сірий плащ обтягав її в'юнкий стан. Видно було, як страшенно хоче говорити, але Ручай якраз пояснював щось Ракович, і вона не могла дійти до слова. Нарешті, дочекалася, що він замовк, а може, тільки на хвилину перестав говорити, і почала з ним сперечатися. Чому «Лісову пісню»? Чому якраз те, чого вони не вміють? Хто це вигадав? Чому не «Безталанну»? Це ж вони всі так добре знають! За Дворницького загравав би він, Ручай. Ганну, Ганну вона так прегарно опанувала, що є чим похвалитися. А чого вилазити, коли немає з чим?!

— Будемо грати «Лісову пісню» — відповів спокійно Ручай, і тільки його стягнені брови казали про те, що трохи дратував його «напад» Залізняк. — Побачимо в суботу.

Дехто вже виходив. Савраш побіг до секретаріату, де зупинився перед незадоволеною Оленяк. Вона тільки що відчинила шухляду, де була книжка. — Негайно мусить бути виписана роля Лукаша до кінця! О сьомій годині проба!

— Я не маю часу, — обурилась, не дивлячись на нього.

Дивіться, скільки я маю роботи. Ви хто зна, що вимагали б! Я вже раз те писала. А втім це до мене не належить, візьміть собі когось до виписування ролів! Іду до директора!

Але помічник режисера, енергійний, молодий хлопець, зовсім не налякався її слів. Він підвищив голос. Він до-

магався. Грозив. Він доказував їй, що коли від них вимагають за п'ять днів викінчити одну з тяжких п'єс, то їй вони мають право домагатися мати все до послуг! Врешті, вона тут не сидить для прикраси кімнати, а для того, щоб працювати! А якщо театр будуть обслуговувати такі секретарки, то вони не те, що не поставлять жадної п'єси перед журналістами, але він простоїть ще один тиждень, збанкрутує, розлетиться, його зачинять, а причиною того буде вона, Оленяк, яку прокляне цілий світ, бо в місті не стане театру, а вони, актори, і технічний персонал залишаться через неї без кусня хліба, і...

— Дім божевільних! — кричала Оленяк. — Що ви хочете? Яке право маєте кричати на мене? Рахуйтеся зі словами!

— Дайте нам Сянку! — кричав і собі помічник режисера. — Де вона поділася?! Чому її взяли звідсіля?! З нею можна було завжди домовитись. А з цією добродійкою...

— Іду до директора!

— І я!

Обоє зійшлися на порозі кабінету Евича, одне одному не дозволяли ввійти першим. З ненавистю відвернулися від себе. Розгорнули свої претензії та скарги вже від порога. Вона на некультурну поведінку та надмір праці, він на непідпорядкування потребам сцени.

Евич підвів на них втомлені очі, в яких на одну хвилину мигнуло щось подібне на ненависть.¹

— Що там? — спитав різко.

За десять хвилин у секретаріаті стукали дві машинки.

На одній писала Сянка, на другій, позиченій у Товариства Мистців, шукала літер Оленяк.

— Як треба, то треба, — повторяв Евич, що, заклавши руки назад, ходив поміж ними. Час від часу, трохи неспокоїно поглядав на двері, наче б боявся, що може увійти хтось небажаний. — Чи ми це робимо для когось? Адже працюємо для себе. І робив враження вчителя, що навчає учнів. — Не можна казати, що це до мене належить, або це належить. Треба, значить зробимо.

IX.

Від рання до пізнього вечора, а то й уночі дзвеніли в театрі голоси. Стукали молотки, торохтіли машини до шиття, звучала оркестра. У маленькій кімнаті, на другому поверсі, сидів згорблений, тихий перукар Шматенко і робив перуки.

— Це для Лукаша, — казав, підсуваючи буйну, ясну чуприну, коли хто заходив до нього. — Це для Мавки, а це для Лісовика...

.....

— А мені? А для мене? — знайшовся хтось незадоволений, бо всі перуки зразу годі було зробити.

Шматенко обіцяв покійно. По черзі. Для кожного буде. Адже волосся дістав, чому не має зробити? Від нього бігли всі до кравця, і там починалася та сама історія.

— Це для мене? Ніколи в світі у тому не виступлю! Можу зараз піти з театру! Відходжу! Моя гра може йти тільки в парі з добрим костюмом!

Ніхто не хотів переробленого зі старого костюма, а нового не було з чого робити.

— Даремне робите те! Я в тому грати не буду! Йду до директора!

Лунала музика. Щокілька хвилин уривалася, чулися якісь слова, знову неслися тони. До них долучався мужеський, або жіночий голос. У залі проб сидів при фортепіано хормайстер і акомпанював хоріві. Акторки сиділи на лавках, присунених до фортепіано, і співали. Були в плащах і в капелюхах, у залі було холодно, бо не мали чим палити. Була це пісня, що звучала то чисто й звучно, то заломлювалася, губилася, немов блудила і не могла знайти дороги.

В режисерській кімнаті відбувалася індивідуальна проба Ручая з Ракович, а в двох кімнатах, призначених для акторів, ішов танок.

А в кожного на устах було слово «неділя».

Х.

Ручай не спав цілу ніч, а коли ранком прийшов до театру, оловом тяжіли повіки та пекли очі. Але не журналісти й недільна вистава були причиною тому. Тужив за Рією. Біль і туга за нею не втихали, не залишали його майже ніколи, не міг забутися і в праці. Йому навіть здавалося, що туга більшає, він хотів хоч здалека побачити її. Листи, повні скарги, болю і жалю, що він їх писав до неї, приносили тільки коротке, хвилине полегшення. Потім починалося знову те саме, поверталось безглузде питання «чому?», і шалене бажання бачити її.

О дев'ятій годині мала бути перша проба на сцені, але до того часу бракувало ще тридцять хвилин. Ручай помітив у коридорі Савраша і Спиревича, але тільки здалека поздоровив їх. Пішов до режисерської кімнати. В суботу — прем'єра, буде це, властиво, генеральна проба перед виставою для журналістів. Вперше на афіші появиться його прізвище: режисер Ручай. Він відчув, як неспокоєм здригнулося серце, було це добре, бо щось інше, крім Рії, зворушувало його. Вперше на афіші його прізвище. А якщо вперше і буде зле? А то, як вийде таке, що буде наче задоруюкою злої постанови? Ручай? Хіба варто йти,

як Ручай ставить? А йому ж залежить на тому, щоб так не було. Він теж хоче бути «кимсь».

Ні. Він постарается, щоб п'єса була чиста. Він не спатиме до прем'єри й іншим не дасть спати. Він змусить їх! Почав нагадувати собі вожного зокрема, що він являв собою, і в чому була його слаба чи добра сторона. Лісовик — Спиревич був добрий. Старий актор грав ту роль не вперше... Мавка — Ракович також над ролею попрацювала. Це можна їй нічого закинути. Що тільки могла дати від себе, дала. Правда, може, вона не дає багато душі, не горить, вона трохи холодна, не грає так, як... Рія... але над ролею вона попрацювала. Як Рія...

Ручай відклав примірник п'єси, який уже взяв до рук. Рія знову була перед його очима, немов жива, манила до себе й будила бажання побачити її зараз же, в цю хвилину...

Подивився за вікно, на вкрите хмарами небо, і поволі, наче б здивовано, встав. За хвилину був уже за дверима. Беручи по два східці зразу, стрілою збігав у діл. Щось його гонило, не було часу на роздум. В секретаріаті тільки по хвилині нагадав собі, що треба поздоровити дівчат, які там були.

— Є директор? — запитав швидко. Двері до кабінету Евича були зачинені.

— Так! — відповіла Сянка. — Там є хтось зі Львова. Але прошу йти...

— Зі Львова? Хто зі Львова?

Уже ступав до Евича. За мить стояв перед його письмовим столом.

У шкіряному фотелі сидів незнайомий мужчина, і відра-

зу, з перших почутих слів, Ручай знав, хто це. Був це імпресаріо, який приїхав замовляти залю для концерту відомої співачки.

— Коли краще давати концерт? — турбувався. — В четвер, чи в неділю? Чи в будні тут хто ходить?

— На концерти, на жаль, взагалі не ходять — відповів Евич. — Ми вже один давали й побачили, що третина залі не була заповнена. Глядачам давай виставу, де було б багато пісень, танків. Потреба сміху така велика, що сміються навіть тоді, коли зовсім немає чого сміятися.

— Ну, що ж, — зауважив вирозуміло імпресаріо, — війна!

— Може б, дати концерт співачки для журналістів? — повернувся Евич до Ручая, що стояв збоку. Сьогодні вирінув у нього, видно, сумнів, чи за такий короткий час молодий режисер поставить п'єсу. І раптом сам захопився тою думкою. — Так! Чудово! Нехай вона дає концерт у неділю, пане!

— Ніколи! — палко вигукнув Ручай. Евич здивовано підніс на нього очі. — Я саме прийшов вам сказати. Пробачте, що перебиваю, але мені ніколи, маю пробу. П'єса в нас, справді, не підготована ще, як слід, але вона буде чиста, за це я ручуся. Тільки до головної ролі... Головна роля мусить бути зіграна, щоб забезпечити успіх. Тому ми мусимо безумовно спровадити зі Львова Рію Планевич. Вона в тій ролі...

Насторожно глянув на Евича, ладний кинути в нього гострими словами, коли тільки той не погодиться на те.

— Може, справді дати концерт співачки? — міркував Евич, дивлячись на нього.

— Нізачо! Я на це не згоден! — гарячився Ручай.
— Як це можливо, коли в місті існує театр? Це був би сором! Нам тільки треба одну-одинокую акторку для головної ролі, решта підтягнеться, коли перші ролі будуть добре обсажені. Я домагаюся рішуче спровадити Рію Планевич!

— Ну, так! — дійшов врешті Евич до слова. А скільки вона візьме?

— Ах, скільки візьме? Коли вона буде знати, що це для добра театру, то нічого не візьме. Це ж акторка. Я зараз подзвоню до неї.

Евич не мав часу відповісти. Ручай кидав уже в слухальце: — Тут 18-20. Прошу Львів, театр...

Гру почато. Сидів тепер поруч письмового стола, а в душі надія змагалася з непевністю. Потім відзивалося щось, як гордість. Він, Ручай, той «ніхто» пропонує їй, Рії, приїхати сюди на гостинний виступ. Він, Олексій, — їй, Рії. Нехай вона, прошу, не думає, що в особистій справі! Прошу, має якийсь доказ? Будь ласка!

Обидва мужчини, байдужі до його почуттів, сиділи й говорили. Тепер уже торгувалися за залю. Евич обстоював: 500 злотих, причому половина зараз, а друга половина перед початком концерту. Він попереджує, що просто не дозволить підняти завіси, доки не буде заплачена належна сума...

Ручай сидів, задивлений у вікно. Серце вже не було малим маятником, що тихенько, нечутно стукотить у своїй клітині. Вонб виповнило весь організм, билося голосно й швидко, якийсь шум заповнив вуха. Коли відізветься Львів? Чи буде вона? Що вона скаже? Коли б уже швидше, коли б швидше...

Мужчини перешкождали йому. Дивився на них вороже. Чи підуть, поки відізветься Львів? Чи будуть свідками його розмови з Рією? Він хоче бути тоді сам, не панувати над виразом лиця, над голосом. Чи нічого не скоїться, щоб їх викликали, щоб їх кудись вирвало? Чи не може статися якийсь наглий випадок, щоб вони повибігали? Ах, він готов був півміста віддати на поталу пожежі, щоб тільки тепер опинитися на самоті!

Але вони не зраджували бажання вийти. Ніхто не приходив за ними. Сиділи й торгувалися, як купці, за висоту оплати залі. Триста золотих і ні сотика менше. Шкода слів! Що? Не знають, який прибуток дасть концерт? Байдуже!

Нарешті, імпресарію, переможений та обезсилений красномовністю Евича, зідхнув, підписав умову, заплатив 150 золотих і вийшов. Ручай відітхнув. Як не як, одним було менше. Але його радість не тривала довго. Евич повернувся тепер до нього і цілу свою увагу зосередив на телефонній трубці. Це добра, знаменита думка — спровадити Рію Планевич. Це акторка! Тоді про них заговорять! Тільки не знати: чи згодиться вона приїхати! Як він, Ручай, думає? Евич задоволено потирав руки на уяву такої можливості. У нього в театрі виступає Рія Планевич! Театр грає перед закордонними журналістами, людьми, які все, що бачать, уміють чорними рядками розсіяти по світі! Як він був на заході...

Він не замовкав, і Ручаєві ставало нестерпно від його балачки. Він майже молився в душі, щоб якась сила позбавила його від присутності директора зараз же, і щоб три мала його далеко відсіля так довго, аж він скінчить роз-

мову. Але його бажання були, видно, чужі вищій силі, бо Евич сидів і міркував голосно: приїде Рія чи не приїде?

— Може, ви потрудитесь, пане директоре, розпорядитись, щоб пробу почав Савраш? — надумався раптом Ручай, і це було вже напівспасінням. — Я не можу починати проби, кожної хвилини може бути телефон зі Львова...

— Ага, — сказав тільки Евич і відчинив двері до секретаряту. — Панна Оленяк, прошу сказати, щоб Савраш починав пробу!

Ручай тільки звів очі вгору. Інша і ліпша спасенна думка не приходила йому в голову. Нерви були напружені, не міг тепер думати. Дивився на чорну трубку з палким бажанням, щоб відізналася якнайшвидше, то знову раптом будився сумнів, чи добре робить, і йому хотілося, щоб Львів не відповідав зовсім. Але це швидко минало, залишалося тільки напруження, нетерпляче очікування.

Взяв у руку слухальце, щоб нагадати телефоністці своє замовлення. Але в ту хвилину вона відізналася. Ручаєві здалося, що в його тіло влучили електричний струм. Грізно насупив брови, щоб не зрадити перед Евичем свого хвилювання і якоїсь напівбожевільної втіхи.

— Театр...

— 18-20? — питали. — Даю Львів.

Відізнався якийсь стукіт, потім гамір, заговорили далекі голоси, наче його включили в чийсь розмову. Ручай ві дитхнув на повні груди, не так легко було вимовити слово. Заплющив очі, щоб не бачити Евича, що підійшов зовсім близько і повис поглядом на його устах. Ненавидів його в ту хвилину. Повинен був догадатися, відчути, до чорта

що говорить з Рією, з нею, яку палко кохає, що потребує бути сам, сам!

— Львів? — покликав, але гараз же мусів відкашля тись. Голос вийшов захриплий, тихий. — Львів! Львів!

Прислонив руку до уст, кричав у слухальце:

— Львів! Львів!

По другій стороні дроту його зовсім не чули. Кричали: «Галло! Галло!» Але несподівано прозвучало близько й зовсім виразно:

— Театр. Хто говорить?

Ручай порушився і мусів перевести дух.

— Рія Планевич у театрі? Так? То попросіть до телефону...

Відрухово, не знаючи, що робить, поправив краватку, пригладив волосся. Здавалося, що Рія матиме нагоду побачити його за десятки кілометрів. Поглянув вороже на Евича, тоді, як в слухальці чулось легеньке гудіння. «Вийди!» — думав, і мав надію, що Евич відчує це «вийди». Із запертим віддихом вслухувався в шум у слухальці. — «Не будь же такий недогада й вийди!» Він мусів стримувати себе, щоб не кинути нетерпляче, голосно:

— Вийдіть!

— Говорите? — спитали на пошті.

— Говорю, говорю!

Хтось на мить включився в лінію і кричав:

— Монастириська! Монастириська! Ми вислали коней, але він не приїхав! Галло. Що тепер робити?!

— Львів! — гукнув, наляканий, що його вилучили. Схилився над апаратом.

— Галлоо! — відповіли йому ніжним голосом. Монастирська зникли. — Тут Планевич. Хто говорить?

— Це... — Ручай закашляв, наче б так легше міг волюдіти собою. Це голосне биття серця, і дрижання тіла, і кліщевий стиск горла. Рія стала раптом близькою та дійсною, немов стояла перед ним. Бачив її. Тримає слухальце в лівій руці, тоді як правою бавиться шнуром, що лучить слухальце з апаратом. Адже завжди так робить, коли телефонує. Дивиться при тому на заокруглений ряд чисел, як завжди, коли не знає, хто і чого від неї хоче. Її тонесенькі чорні брови трішки-трішки сходяться над прямим носиком, а ціле її ніжне личко виявляє зосередження та увагу.

— Це Олексій... Ручай...

— О-о! — (Не «а-а», а «о-о» Яка різниці між двома, такими подібними до себе літерами!). — О-о! Слухаю!

— Цілую ручки! Тепер, запевне, її брови розтягнулися, а в карих очах, що піднеслися цим разом до стелі, миготить насмішка й тріумф. Він уявив собі це виразно, докладно, і голос його став сухий, уривчатий. Міг уже говорити. «Скажу відразу, в чому справа. Ні, не думай, що буду співати тобі про особисті почуття, про свою безмежну тугу за тобою!» — Працюю тепер у С-ському театрі режисером. Так, режисером.

— Бажаю успіху! — вимели зі Львова в його слова.

— Не хвалюсь тобі цим, — кинув зразу роздратовано, побачивши в уяві, як глумливо блиснули її зуби з-під повних уст. — Даємо виставу. Досі я ще не мав часу поставити жадної п'єси. Це перша «Лісова пісня» (Євич ще є? Чи жаден чорт його не вирве?) І якраз приїздять сюди закордонні журналісти, отже, мусимо якось показати себе.

Його голос раптом заспокоївся і звучав гладко та певно.
Поправився в кріслі.

— Галло!

— Так, так! Слухаю. Отже?

— Хочемо, подекуди мусимо поставити перед ними п'єсу, але маємо сумніви, чи вона за такий короткий час буде стояти на належній височині. Мені залежить на цьому. Як не як, чужі люди будуть те бачити і писати про нас. Розумієш?

— Розумію, але не знаю, при чому тут я?

Перевів дух. Наче спотикнувся на високому порозі. Тепер було найважливіше. Не зрадъся, що ти сам, передусім ти хочеш, мусиш бачити її! — кричало щось у душі, а були це мабуть залишки мужеської гордості.

— Не маємо доброї Мавки! Знаєш, головна роля, виконана як слід, підтягає всі інші до себе. Чи ти не могла б приїхати на цю виставу?

Нарешті! Нарешті те сказалося!

Евич зовсім перехилив голову до слухальця, це було не стерпно. Хотів мабуть сам почути відповідь. Усміхнувся заохотливо і значущо. Шепнув: «гроші», і доповнив це поняття жестом. Ручай залялющив очі.

Коротка, як двократне дрюгнення повік, перерва.

— А коли це має бути?

— В неділю! В найближчу неділю — відповів швидко, не розплющуючи очей. Намагався, щоб голос його був річевий.

— В цю... І знову надума, повна хитання чи недовір'я.

— Так, в цю неділю!

— В неділю я зайнята, — прилинула рішуча відповідь, — у нас іде «Украдене щастя».

— «Украдене щастя!» — повторив глухо Ручай. Не знав навіть, що висказав те голосно. Йому стало пусто, боляче, ті два слова стали йому близькі та зрозумілі, наче були сотворені для нього. Тільки хто йому його щастя вкрав? — «Украдене щастя!» — повторив прибито і зовсім забув, що відкрите слухальце несе його слова у світ та зраджує почуття.

— Не хоче? — пошепки поцікавився директор і догадливо прислонив слухальце долонею.

— Не може! — відшепнув Ручай, хоч тепер не треба вже було стерегтися. Чи дійсно не може, чи не хоче? — сумнівався сам. Не хоче, вирішив відразу, але не сказав цього Евичу. Тому, що це він просить. Просто не вірить, що це задля журналістів він запрошує її! А його, Олексія, вона не хоче бачити, не потребує!

— Скажіть про винагороду! — швидко відізався Евич, усе ще з рукою на слухальці. — Це заохотить!

Ручай подивився на нього, не розумів його слів. Присутність Евича перестала бути раптом чимсь небажаним. Олексій швидко простягнув йому слухальце.

— Запросіть ви її, — шепнув, — запросіть ви, як директор!

Евич випрямився, споважнів, але коли взяв слухальце до рук, вигляд його зовсім змінився. На лиці зацвіла підлеслива усмішка і він чемно вклонився, наче б перед ним появилася справді сама акторка.

— Цілую ручки! Тут Евич! Директор театру Евич — заговорив і не переставав усміхатися. — Дозвольте про-

сити вас, шановна пані, приїхати до нас на гостинний виступ. Чекаємо саме закордонних журналістів. Очевидно, що ваша гра, саме вже ваше прізвище є запорукою успіху. Ми раді б бачити вас у себе. Чи можемо сподіватися?..

Замовк. Тепер заговорила Рія. Ручай хотів піймати якесь слово, але її голос був тихий і він не чув нічого. Повний напруження, дивився в очі Евича.

— Прошу! — знову заговорив директор. — Так, в цю неділю... Ми дуже були б вдячні... Так... А дозвольте спитати... винагорода... Ах, ні, пробачте, але це ж... я знаю, що ви в першій мірі акторка, але... дорожні витрати?... Так, добре... прошу дуже... дуже дякую... цілую ручки!..

Він зітхнув, піддеслива усмішка зникла з його обличчя, а заясніла повна радості й тріумфу. Поклав слухальце швидше, доки Ручай встиг тому перешкодити.

— Пане директоре! — крикнув налякано, ухопив чорну, зігнену рурку — Галло! Галло! — гукав, але даремно. Провід вилучили, розмова тривала довго і з пошти не питали, чи скінчена вже. — Галло! Галло!

Даремно. Поклав слухальце і з докором глянув на Евича.

— Я хотів ще щось сказати...

Але директор не слухав його. Задоволено потирав руки.

— Приїде! Приїде в неділю, в полудень. Знаменито! Ви щось казали? Ах, ви хотіли ще говорити зі Львовом? Шкода! Я не знав!

Ручай вийшов. Був як не при собі. Втіха поборювала розчарування, що не говорив більше з нею. Рія приїде. За п'ять днів буде тут! Побачить її, говоритиме з нею, а може... все буде знову між ними добре. Може...

.....

Актори, що відбували пробу на сцені, були для нього наче не дійсні, немов за склом. Ракович стояла саме посередині, говорила репліку, Орленко - Лукаш відповідав їй.

— Отже, — відізався Ручай, опинившись між ними. Зовсім не був свідомий, що прийшов на пробу і своїми словами перервав її. — Так! Розгорнув примірник «Лісової пісні» і потонув у ній очима, не бачучи рядків. Раптом знову подивився на акторів. — Отже, прошу панства, на репрезентативну виставу приїде зі Львова акторка Рія Планевич. Він на хвилину замовк, стало зовсім тихо. — Мусимо як слід попрацювати, щоб усі дорівняли її грі.

— Приїде Планевич? — спитав Варенчук. Поволі пішов убік Ручая. Минаючи Ракович, скося глянув на неї. — Приємно буде грати, — додав невинно і почав оглядати свої пальці.

Ракович стояла посередині сцени з ролею в руках. Поволі на її лиці вплив рум'янець, що сягнув чола, зарожевив вуха. Очі всіх тепер були звернені на неї. У кожного проглядав інший вираз: здивування, співчуття, глуму, радості. Раптом вона крутнулася на п'яті і без слова вийшла. Актори презирнулися між собою.

— Проба! — крикнув услід Ракович Савраш. Але вона не вернулася, навіть не оглянулася. Чути було, як затихають її кроки за кулісами, а тоді голосніше відізвалися з фойє, крізь відхилені двері залі. Ручай був далекий від усього, що його оточувало.

— Прошу панства, — промовив, наче нічого не сталося, — друга дія!

.....

Семенова саме змивала підлогу в фойє, випросталася з ганчіркою в руках і поглянула за Ракович. Зідхнула, похитала головою і схилилася знову до підлоги. З першого поверху, із залі проб, доходили звуки музики, там ішла проба оркестри. Тиміш надходив з глибини коридору, був у півкожущку і шапці, на його обличчі осіла журба.

— Я, бігме, нічого вже не розумію — гарячився. Сянка, яка йшла поруч нього, слухала його зі стягненими бровами. — Вони хочуть, щоб я робив проби танків без музики! Таке поняття мати! Я не розумію, як можна сидіти в театрі і не знати такої примітивної речі! Я мушу мати на сцені фортепіано!

Ракович зупинилася перед дзеркалом, вмурованим у стіні.

Приклала долоню до лица, уважно до себе приглядаючись. Її обличчя не було червоне, воно вже зблідло, але було гаряче, розпечене. Цей сором, що палив її в душі такою гарячею хвилию, розходився по всьому її тілі, вдаряв у обличчя. Почувалася, наче б дістала поличника. Вона, Ракович, головна акторка театру, дістала при всьому творчому складі такого болючого поличника. Вона! І від кого?

«Як він смів?! — думала про Ручая — Як він смів?! Неотеса!»

Вдивлялася у своє обличчя розширеними очима.

«Збезчестили, — думала, — несподівано, незаслужено, в присутності всіх. Цих старших і цих молодих, дівчаків театру. Ні, вона так того не лишить! Ні!»

Тепер уже побачила в дзеркалі свою постать і критично змряла її поглядом. Поправила зачіску, повела помадою по губах і намагалася побороти тремтіння, що трусило цілим її тілом. Було сильніше, як перед прем'єрою, було

зовсім інше. Оглянула ще свою постать з усіх боків і пішла коридором у напрямі канцелярії. В живчиках гомосно товклася кров, думки переганяли одна одну.

Планевич на репрезентативну виставу? Ну, яким таким правом Планевич мала б репрезентувати театр, якого вона, Стефанія Ракович, є головною акторкою?! Яким правом, коли це акторка львівського театру?! А може... Може, це тільки вступ? Може, вона хоче сюди прийти, і Ручай стеле їй дорогу? Так, так, напевне. Адже вона і Ручай-це кохання. Може, у Львові мають її досить і хочуть позбутися, там є багато інших! А втім Ручай, певне, хоче бути разом з нею, тому ціла історія. Ах, так! Тоді вона, Ракович, так цього не лишить, вона не піддасться, не зречеться того, що з таким трудом здобувала! Ні! Вона негайно ж поговорить з Евичем, хоч... коли такого актора, як Дворницький, Евич просто виїв з театру, то як можна на нього розраховувати? Він також не багато вартий. Але вона своєї справи так не залишить. Дворницький виїхав і порадитися їй немає з ким, але вона сама все вирішить. Вона рішуче домагатиметься сатисфакції, вона не маленька дівчина, якій можна все сказати, вона довголітня, заслужена акторка!

«Неотеса! — знову мигнула думка на адресу Ручая, і кров сильнішою хвилею вдарила в обличчя — «Приїде Рія Планевич»... Подумаєш, Голівуд! Найзвичайніша собі на світі Марія, і раптом Р-і-я. Ну, ясно ж, Го-ді-вуд!»

— Директор є? — спитала в Оленяк.

— Прийшов уже — відповіла секретарка.

Ракович підійшла до дверей кабінету Евича самовпевненим, випробуванним на сцені, кроком.

— Пане директоре, маю до вас справу — відізвалася,

привітавшись з ним. Сіла на шкіряний фотель, заложила ногу на ногу. Суконка легко відслоняла її коліно. — Ви вчора сказали нам, що будемо грати перед журналістами «Лісову пісню». Ми над нею саме працюємо і я, як знаєте, граю головну ролью.

— Так, — признав Євич. Хвилину приглядався до неї, тоді вступив очі в колонку цифр, написаних на папері та почав підсумовувати їх. — Так. Отже?

— Граю головну ролью. Це всі знають, адже йдуть проби. Сьогодні відбувається перша проба на сцені. Ми саме грали першу дію, коли раптом приходить пан Ручай і заявляє в присутності всіх, що на репрезентативну виставу приїде для головної ролі Планевич зі Львова. Коли б хоч зробив це інакше, не казав при всіх, тоді, як я стояла посередині сцени! Це було так, як би він дав мені полічника! А втім з якої речі вона? Я ролью проробила, я попрацювала над нею, і він не має права закинути мені, що я не вмю її грати, чи не надаюся. Коли вчора проробляв зі мною індивідуально, то сам сказав, що я добре попрацювала і ролью знаю. Потім ще планував, щоб така-то була моя зачіска, а такий то мій костюм. То в такому разі чому на цю виставу приїжджає Планевич? Вона львівська акторка і не може репрезентувати нашого театру. Не сміє! Якщо я можу на своїх плечах двигати репертуар, то мені належить репрезентативна вистава! З якої речі якийсь пан Ручай, якого досі у нас ніхто не знав і який в акторському світі не уявляє собою нічого великого, з якої речі, питаю, він сміє мене понижувати?! Я прошу розглянути цю справу, я категорично домагаюся і буду настоювати на тому, щоб я грала в репрезентативній виставі!

— Так, — промовив знову Євч і поправив окуляри. Стягнув брови. Сьогодні мав яграз лихий день, але акторка про те не знала. Почалося вдома. Ньюта вже з самого ранку робила йому докори, мовляв, став зовсім байдужий, нехай признається хоч сам: це Сянка чи котра інша акторка причарувала його? А як він не скаже, тоді вона провідає сама, ну, і належно промовить до тієї пані. Його огортав дяк, бо вона була тепер наче напівзбожеволіла і справді могла щось подібне зробити. «Жінки з їх ревнощами!» — злостився і бачив, що його виправдання чи заперечення зовсім безцільні. Потім була в хаті ціла авантюра, що скінчилася слізмами і непогодженням. Його це дратувало, виводило з рівноваги: ця жінка не мала зовсім зрозуміння для його праці, для нього, підривала своє і його щастя!

Коли вранці прийшов до театру, зараз же доповіли йому, що тріснув водопровод. Потім Сянка принесла бухгалтерські книги, і його настрої тільки погіршився. Все тріщало. Треба було безумовно щось вирішити, ще від когось домагатися допомоги, або просто зректися такого протектора, як Товариство Мистців, а шукати іншого. Турбота про виставу перед журналістами теж нависала над його головою, але думка, що приїде Планевич влила трохи спокою в його душу. Думав ще, що треба б дати програмки в німецькій мові, де б був поданий зміст п'єси.

— Отже, в чому справа? — спитав, напівслухаючи її. Адже ж саме вона була одною з тих літніх акторок, що ніяк не зрікаються ролів смотриків. Він від початку своєї праці думав позбутися таких акторів, а вони, наче рослини, пустили коріння в театральний ґрунт і не хотіли відступитися. «Якщо вона сама признається до сорока років, то

скільки ж вона в дійсності може мати?» — думав злобно.
— Репрезентативна вистава?

— Так. Я домагаюся участі в ній. Якщо я тут не дістану сатисфакції, я піду де-інде, а свого доб'юся. Я маю право домагатися, щоб пошанували мою двадцятидворічну працю на сцені!

Євич випрямився і глянув на неї, прижмуривши легко очі. Він хотів промовити до неї лагідно і дати якусь викрутну відповідь, але її погроза в одну хвилину випровадила його з рівноваги.

— Будете робити те, що я вам кажу. Або є в театрі дисципліна, або її зовсім немає! Гарні були б порядки, коли б робили те, що забажає котрий з панів акторів! Запевняю, що оскільки ви починаєте грозити, я також знайду спосіб привчити вас!

Ракович глумливо всміхнулася.

— Я не знаю вашої попередньої праці, — промовила тоном, позиченим у сальонової п'єси, — але вона мусіла бути далека від театру. Акторів не можна вкласти в рамки звичайних людей!

— Дивно, як ви зараз же робите з себе півбогів! — процідив Євич. Зауважив, що вона хотіла зробити на нього враження і тільки всміхнувся в думках. В уяві мигнула чомусь Сянка. — Перш за все, прошу вернутися на пробу, інакше запишу вам кару. З репрезентативною виставою буде так, як ми вирішимо. Тут не йде про когось особисто, а про загальне добро театру...

— Ах, значить ви думаєте, що я не зможу гідно репрезентувати театр?! — скрикнула вона і це сплелось з його словами, бо він не переривав своєї бесіди.

— ... нашої культури, нашого мистецтва, а ви починаєте від своїх особистих справ.

— Я двадцять два роки працюю в театрі і завжди мала тільки признання! Я не звикла до такого ставлення до мене!

— Ви забуваєте, пані, що праця в театрі це ваш обов'язок, як для іншого фізична, або розумова праця!

— Мені на праці в театрі зовсім не залежить, я кожної хвилини можу відійти. До мене навіть зверталися зі Львова...

«Де я це вже чув? — подумав Евич. — Хто це вже казав?» І промовив голосно:

— Ви всі тут живете уявою. Кожен з вас пише «я» великою літерою і вірить в речі, які не дуже схожі з дійсністю.

— Я рішуче домагаюсь участі в виставі! — кинула вона гордо — Коли ви так будете поводитися з найліпшими силами, то скоро театр опиниться без акторів. Я вже знаю до кого піти!

— Прошу! — відповів Евич.

Вийшла. Знову задивився в цифри, думав над програмами. Нагадалися особисті справи. «Ця Ньюта починає мені перетворювати хату в пекло — думав з гіркотою. — Просто, як навіть є час, то не хочеться йти додому...» І знову цифри і програмки. Ракович не присвятив і півхвилини. Був би щасливий, якби вона взагалі пішла.

.....

Ракович вийшла. В секретаріаті сидів Варенчук і щось писав. Подивився на неї невинно, кутиками очей, але вона знала, що підслухав цілу розмову. Кров кинулася їй до

обличчя, минула його з піднесеною головою. Грати, за всяку ціну, грати в репрезентативній виставі, або... або... Вона ще не знала, що буде, але вона не дозволить, щоб поводитися з нею, як з маленькою дівчинкою, як з початкуючою акторкою. Є ще Товариство Мистців, вона піде туди, так, обов'язково. Вона доб'ється свого, або, нічого не кажучи, кине театр. Кине тоді, коли він тільки на неї буде розраховувати. Так, вона відплатить, нехай знають, хто вона!

.....

Адвокат Равич був у канцелярії, нікого з клієнтів тоді не було, і міг її прийняти, як тільки прийшла. Усміхнена, з певністю в рухах і словах, чому навчила її довголітня праця на сцені, розповіла йому про свою справу. Двадцять два роки працює в театрі. Вона філяр тутешнього театру. А на виставу перед журналістами запросили Марію Планевич зі Львова. Вона домагається, щоб...

— Планевич приїде? — перервав її зацікавлено Равич і швидко заховав роз'яснений раптом погляд під зачервонілими від надмірного читання повіками. — Тобто вони хочуть, щоб приїхала?

— Ручай та Евич хочуть, щоб приїхала, але мені, як довголітній акторці...

— Ах, безумовно, безумовно — повторяв адвокат, і то розкручував то закручував вічну ручку. Ще не так давно неймовірно кохав ту Планевич! Це така чарівна жінка, що годі знати її й не закохатися. Так, на жаль, мусить признатися, що взаємності не мав. Відколи був тут, почуття до неї трохи зблідло, але не загинуло зовсім. І тепер раптом, зовсім таки несподівано... Він здержав себе, щоб не

закидати Ракович питаннями, не виявити радості, адже до нього звернулися, щоб перешкодити приїздові Рії!

— Але ж так, очевидно, вам належить — говорив тоді, як радістю наповнялося серце: «Рія приїде, побачить її прекрасну гру, її саму!» І тут же в нього зародилася думка: після вистави дати «комерс!». «Бенкет» — назвав це високопарно в думках. — Я нічого не знаю, — говорив далі ввічливо і переконливо тоном, що здобув у адвокатській практиці. І думав, дивлячись на неї: «ну, хто хоче бачити жінку зі зморшками та старими губами, коли та — сама весна, чар, принада?!» — Я розвідаю, спитаю директора — запевняв голосно. — Очевидно, я справу полагоджу прихильно для вас. Двадцять два роки на сцені і раптом... Ні, це щось!.. Вам і тільки вам належить! Я завтра вранці скажу вам вислід... Мушу ж поговорити з директором...

Ракович вийшла задоволена, що знайшла зрозуміння і дістала обіцянку заступитися за неї. Але коли другого дня пішла дізнатися про вислід, виявилось, що Равича нема. Якись наглі та неочікувані справи викликали його в повіт...

Тепер у душі Ракович шаліла буря. Це вже виглядало на змову, на спілку проти неї! В жадні наглі справи в повіті вона не вірила. Це був викрут, вона розуміла. Але не думала піддатися, і тому того ж таки дня була в посадника міста. Літній мужчина прийняв її ввічливо, але зараз же заявив, що в справі театру не може втручатись, оскільки театр не підлягає Управі міста. Вона відчула жаль і ненависть до Ручая, Евича, Равича, посадника. Ні,

вона ще зробить їм таке, що будуть пам'ятати! Шувала в думках відплати і знайшла.

— Я зірву їм виставу, побачите! Я зірву їм виставу! — чули, як грозила в коридорі. — Левку! — звернулася до свого чоловіка, коли він зі скрипкою в руках заглянув до секретаріату, де вона була.

Ракович подивився на неї, сказав: «ну?» і підійшов ближче. Він теж мав повну душу болю. Якась зла доля переслідувала його і не давала змоги вибитися. Був упевнений, що він більш талановитий, як Теплавий.

— Пиши заяву про звільнення і ходім додому, — промовила жінка.

Він подивився на неї поглядом, який нічого не розумів.

— На, маєш папір, сідай і пиши! Не можеш працювати там, де тебе не цінять! Пиши, кажу! Від сьогодні, розумієш?

Оленяк подивилася на них і відвернула голову. Таня Борянська, що саме увійшла, зробила великі та налякані очі. Ракович сидів уже слухняно і писав. Може, його власний біль знайшов тут полегшення, а, може, переміг страх перед жінкою. В кожному разі написав те, чого домагалася.

— Від сьогодні? — обурився Евич. — А ви не знаєте, що за кілька днів прем'єра і що так не можна робити?!

— Скінчилися ті часи, що не можна було — відповіла за чоловіка Ракович — Тепер кожен робить, що він хоче і що вважає за доцільне для себе!

Підвела голову і вийшла, свідома того, що зробила замішання в цілому театрі. Сама ж вирішила ще почекати на більш відповідну хвилину.

За нею, з покривдженим, ображеним виглядом полетався її чоловік.

ХІ.

Ручай відчинив двері до будки чергового і поздоровив Івасика, що ввічливо підвівся з місця.

— Прощу, пане режисере? — спитав, виструнчившись по військовому.

— Івасику, — промовив Ручай, уникаючи його погляду, — я забув дома примірник п'єси. Будь ласка, піди до мене і принеси, поки почнеться проба. Ось, ключі від помешкання. Лежить на столику. Ти ніколи не був у мене?

— Ні, прошу, але я...

— Це у панства Варенчуків. Перша кам'яниця праворуч, за мостом. Перший поверх. На дверях червоним олівцем написано: Варенчук.

— Я тепер на службі, пане режисере, — промовив молодий черговий трохи стурбовано. — Прощу вибачення, пане режисере, але я не можу відійти.

— Я посаджу тут за тебе, будь спокійний... Як же б інакше?! Але ти зрозумій, що без примірника п'єси я проби почати не можу. Я не знаю, як сталося, що я забув, але...

Хлопець ще вагався, але через хвилину був уже за дверима. Ручай почекав, коли затихли його кроки, оглянувся, чи хто не надходить і швидко перевернув у телефонному апараті нуль.

— Галло! Тут 14-50! Прошу Львів! Театр! Негайно!

Телефоністка обіцяла. Олексій поклав слухальце і сів. Прислухався спершу, чи хто не надходить, а потім чув тільки своє розбурхане серце. Було воно переповнене безмежною тугою за Рією і бажанням бути з нею. Обіцяла Евичу, що приїде. Отже, буде тут. Але він не хотів бачитися з нею тільки на сцені. Це буде крадена розмова! Він хотів би один день мати з нею для себе! Хоч 12 годин!

Боязко оглядався, чи не надходить хто. Думав нагадати пошти, боявся, що Івасик, переповнений почуттям обов'язку, повернеться швидше, ніж він дістане Львів. Пожалував, що не сказав хлопцеві «не спішитися». Незадоволено підніс очі на Сянку, що показала на закриті коридору.

— О, ви що тут робите? — спинилася перед будкою чергового. Несла машинку до писання, йшла до денної каси театру.

— Послав чергового по примірник п'єси — відповів без усмішки, боявся, що Сянка схоче задержатись для розмови. Але вона тільки зрозуміло хитнула головою і пішла далі. Вона теж не хотіла, щоб їй хто перешкоджав, Ярко обіцяв, що прийде до віконця.

Телефон подзвонив, як вона тільки зачинила за собою двері.

— 14-50? Даю вам Львів.

Олексій щільно притулив слухальце до вуха.

— Львів? Театр? Прошу Рію Планевич! Тут Ручай!

— Прошу почекати — прилинуло дротом. Почувся легкий стукіт, доказ, що той хто говорив, відклав рурку і пішов за акторкою. Доходили чийсь приглушені голоси, стукіт машинки до писання і скрип відчинюваних дверей.

— Галло! Тут Планевич! Хто говорить? — надійшло несподівано швидко. Голос був бадьорий, веселий, не подібний до того, з попереднього дня. Ручай мимохіть відмітив, що він волів би, щоб її голос був... прибитий.

— Це я! Олексій! Доброго ранку тобі, Рія! — заплющив очі та посміхнувся. Рія. Вона. І він тут сам.

— Ти? Чи, може, журналісти не приїдуть?

— Приїдуть! І саме тому, що приїдуть, я мушу тебе про щось просити.

— Що саме?

— Приїдь у суботу! Це через помилку ми просили тебе приїхати в неділю. Прем'єра йде в суботу, не буде ж першою грати місцева акторка, а потім твій гостинний виступ! Як це виглядало б?! А журналісти будуть у неділю. Приїдь у полудень, щоб ще відпочила. Ми вишлемо по тебе когось до Львова, щоб ти не потребувала нічим турбуватися. А в понеділок я тебе відвезу сам. Рія!

— Я ще не знаю, чи приїду в неділю, а ти вже просиш приїхати в суботу! — засміялася.

— Як не знаєш?! Але ж ми тут зовсім розраховуємо на тебе! Ти не можеш нас завести!

— Ну-ну-ну! Заспокійся! Я звикла додержувати обіцянок... інколи. Так, це правда, що тільки інколи...

Він сходив на шлях особистого почуття з якоюсь внутрішньою напругою, задоволений з того, але там, видно, не хотіли піднімати цієї теми.

— Хто Лукаш? Ти?

— Чи думаєш, що я дозволю кому іншому грати з тобою?

— Ну-у? Ха-ха-ха!

— Приїдь у суботу. Ріє! Приїдеш? Так, прошу тебе! За-

безпечу тобі найкращу кімнату в місті, тепло, з телефоном, радіом, лазничкою, з...

— І з чим ще, Олексію?

— З оранжерією, бібліотекою, сценою...

— Казка? Дійсність? Я готова завтра приїхати!

— Рія! Невже? Приїдь!

Почувся сміх. Потім, повне хитання:

— А ти хочеш?

— Ти ще питаєш?!

Але вона вже знову говорила сухим голосом:

— Так ти хочеш, щоб я приїхала в суботу?

— Так, Ріє! Приїдь у суботу, інакше дико буде виглядати, коли не гратимеш на прем'єрі, — кидав у слухальце переконливо і думав: «генеральну пробу зроблю в п'ятницю, вночі. Рія приїде в суботу, в полудень, і тих кілька годин до вистави я буду з нею».

— Ну, добре. Приїду в суботу, разом з Клеопатрою.

— Так! Обов'язково з Клеопатрою!

Милій Боже, зовсім забув про ту Клеопатру, сучку якоїсь англійської породи, з якою Рія ніколи не розлучалася! Нехай буде з двома Клеопатрами, аби тільки вона сама була тут!

Не міг діждатися Івасика, не міг всидіти на місці. Мав обіцянку Рії, мав її! Приїде в суботу! Коли це буде? За два дні! Це малі вічності, але якось перекотяться, минуть. А тоді він буде з нею. Уже тепер була виразна та близька, ніби дійсна.

Вдихнув повітря і більше вигукнув, як заспівав. Гомін, що понісся коридором, опам'ятав його. Засміявся, зробив із того арію Лукаша з «Лісової пісні» та вийшов з будки.

«Де ж Івасик? Де ж то Івасик?»

На душі у нього стало так просторо-просторо і ясно.

Ярко відсунувся від віконця і дивився на руки Сянки, що перекреслювали на пляні залі продані місця. Потім повів поглядом за квітками, що помандрували до рук пана, який стояв перед ним, ковзнули по ньому самому й вернулися до Сянки. Мужчина, що купував квітки, підняв легко капелюха й відійшов.

— Сяню! Ну, не будь така зла і впусти мене, — просив тихо, покірно. — Я звідси не можу добре говорити з тобою, я навіть тебе добре не бачу...

— Ага! Впусти? А прийде директор і буде сваритися, відповіла, хоч по її очах було видно, як радо це зробила б.

— Дуже він свариться?

— Певне, що ні! — похвалилася.

— А втім, він заздрісний, чи що?

— Не заздрісний, але сюди взагалі заборонено входити.

— Він заборонив?

— Ніііі... але...

— Але ти сама не хочеш! Він нахмурився, почав натягати рукавички і зробив вигляд, що відходить. — Я тут не бажаний, — сказав ображеним тоном, поглядаючи на неї з-під чола — Крім цього, не думаю тут мерзнути...

— Ого! Тепер виглядало, що й вона образилася. «Ніби любить, а не може трохи померзнути!»

— Будь здорова!

— До побачення! Але коли від дверей повернув голову, всміхалася радісно.

— Пустиш?..

Вона озирнулася на двері, поглянула на нього і промовила напівналякано, напівзахоплено:

— Хо-ди! Але, як директор побачить... Поволі підвелася і простягнула руку, щоб відчинити двері і впустити його до денної каси театру.

Так знайшли вони нагоду, поза плечима батьків, бути насамоті, обмінятися словами, поцілунками, обіймами, і були щасливі, хоч насторожений слух ловив кожен відголос кроків за дверима, а очі пильно слідкували, чи не підходить хто до віконця.

— Хтось іде! — остерігало одне з них.

— Зде робить — казало друге.

Вони відсувалися одне від одного, робили поважні міни, вдавали, що чимсь зайняті і сміялися щиро, коли небезпека минала.

ХІІ.

Таня витерла сльози і глянула в дзеркало. Під очима набігли мішочки, повіки були червоні. Оглянулася, чи не має де пудри, але не знайшла її в жадній шухлядці, дарма що була в убиральні. Треба було вже піти в залю і слідкувати за пробою, а їй все ще хотілося плакати і зідхання підносили груди.

Кине театр, — постановила кілька хвилин тому. Піде геть звідсіля, не хоче тут бути. Акторкою важко, важко бути. Просто навіть неможливо! Перше, вона ніяк не може вжитися в ролю, яку має виконувати. Ручай каже: «Більше душі, чи не розумієте, що вас хочуть скривдити? Як ви можете це спокійно сприймати?» Вона розуміє, що її, Польову Русалку, кривдять, і не вміє цього відтворити. Але це ще не все. Існує щось гірше. Це актори: Спиревич, Савраш, Ракович. Так, навіть вона, це божество театрального світу, до якого вона досі мало що не молилася, вона теж потрапила батогом, сплетеним зі слів, шмагнути по її нервах. Спиревич пристає безнастанно з тими дітьми, просто не має змоги перед ним утекти. Це перестало бути до-тепом, коли так часто повторюється. А з Ракович вона мала справу хвилину тому, із Саврашем теж. Таня питає, повна

болю: чому? Адже головній акторці вона завжди виявляла тільки захоплення.

Вона, Таня, стояла на сцені, коли починалася проба і Ракович ішла на своє місце. Відсунулася, дала їй місце, але головна акторка накинулася на неї, наче вона загородила їй дорогу:

— Не плентайтесь тут під ногами!

Таня рюмсала, як школярка, «Плентатися?!» Кіт вона, чи що?! При всіх, і яким тоном?! Ні, що це? Хіба вона заслужила на таке?!

Савраш, що стояв трохи далі, приглядався до неї з глумливою усмішкою.

— Ця корона з кіс на вашій чарівній голівці ніби говорить про вашу скромність, але цей закрутасик волосся на чолі перечить цьому!

Ну, справді, чого він ще хоче? Нехай вона й нескромна, йому що? Нехай погляне на себе! Ах, він завжди щось хоче від неї. То вона зле сяде, то стане, то дивиться не так, як би він цього хотів!

— Куди вам до сцени?! — каже — У вас лише зацікавлення зверхнім виглядом вашої мізерної, о, пардон! — шановної особи! Театр — це не школа кокетерії!

Вона тихо пішла до убиральні і байдужа до того, чи вже зараз її виступ, чи ще ні, зайшлась нестримним плачем. Піде, — повторяла собі. Піде звідсіля. Вона не може тут залишатися, не може тут працювати, це життя, що досі манило її своїм блиском, таке жорстоке і шорстке. Не терпить, ненавидить їх усіх, схлипувала, не може дивитися на них, бути серед них! Геть, геть негайно!

Але коли промінь свідомости проредся крізь жаль, з

бодем подумала, що не може зараз іти. Була глибока ніч і поліційна година тримала всіх у мурах театру. Мусіла залишитися тут до ранку і бути серед них, доки не розвидніє. Голоси із сцени, що доходили до неї, були їй зовсім байдужі! «Нехай все валиться! — подумала вона, повна злоби. — Як я могла так прагнути цього, тепер я бачу, яке воно жахливе!»

Сперла підборіддя на долоню і дивилася в дзеркало. Вдома напевне зустрінуть її глузом, коли скаже, що кинула театр. Мачуха не забуде докинути:

— Я знала, що так буде! Тато їй притакне. Потім, напевне, будуть її називати «акторка». І нехай, — вирішила відразу. — Це минеться, а тут буде щораз більше роз'ятруватися. Буде вдома. Підшукає для себе якусь працю в якійсь там установі. Буде писати на машинці. Буде рахувати колонки цифр. Не потребуватиме дивитись на Ракович, Савраша, Спиревича. Ніколи більше не піде до театру. Не почує голосу... Ручая...

Вона здивувалася сильному болеві, що заторгав нею на саму згадку. що не побачить більше Ручая, не почує його голосу, не буде говорити з ним, дивитися на нього.

«Що я? Що це? — не могла зрозуміти свого почуття. Але було їй страшенно жаль, і здавалося зовсім неможливим не бачити його більше.

Витерла сльози і вийшла. За порогом натрапила відразу на Евича.

— Чому ви не погасили світла? — напав на неї, і від того його голосу й слів знов стало їй боляче. «Цей теж, — думала, — цей теж такий, що треба тікати від нього!»

Пішла в напрямі залі, блукаючи очима по сцені. Несві-

домо шукала Ручая. Переходив сценою, плечима звернений до неї, показував рух, з яким мав Варенчук виголошувати репліку. Вона перестала дихати, мала враження, що її серце зовсім завмирає. Примкнула повіки, постояла так хвилину і пішла далі. Ах, це все було таке дивне, ніби болюче і разом миле, вона не могла того зрозуміти!

Світло зі сцени лягало на передні місця залі, дальші були темні. Сіла далі від інших акторів, що були тут чи там, хотіла бути сама. Любила лише Спиревич і Сянку, тільки з ними могла б тепер говорити. Але стара акторка була саме на сцені, а Сянки взагалі не було.

«Глиста! — знайшла враз порівняння для Ракович, що крутилася по сцені, і це на диво заспокоїло її трюхи. — Ідіот! — заадресувала до Савраша. — Чобіт!»

Було це вже зовсім смішне порівняння, а проте й воно її вдоволило.

Не слідкувала зовсім за грою, нічого не обходила її п'єса. «Піду, — думала, — не буду бачити тих облич, слухати «милих» слів, ненавиджу їх усіх! І вірила, що від того стає їй легше, але було чомусь щораз тяжче. — Піду?.. — подумала знову, і тим разом було це вже як нерішучий запит. — Справді піду від...»

Вона несміливо докінчила в думках «Ручая» й задумалася. Вперше не розуміла сама себе, вперше не знала, чого хоче. Їй хотілось зараз же тікати якнайдалі від сцени, від тих людей, з якими вона тут зустрічалася, і в той же час їй ставало боляче, що опиниться поза мурами цього будинку, ніколи не знатиме, що це таке гра, не буде говорити з... Ручаєм.

Не могла відірвати від нього погляду.

«Він має якусь акторку у Львові — нагадалося їй раптом, і було це як сильний стусан у болюче місце. — Він мене зовсім не бачить... не бачить... І знову запекли її очі сльози.

— Прошу ще раз — промовив у той час Теплавий. Світло заломлювалось на його ясному волоссю, якому завидувала не одна жінка.

— Я вже не можу, — запротестувала Ракович, що підійшла зовсім близько до рампи. — Коли ще раз заспіваю, лишуся без голосу.

— Тоді тільки маркуйте — піддав думку Ручай, очі якого світилися гарячковим блиском.

Він сам співав на повний голос. Таня, що вперше чула його спів, піддавалася якійсь могутній хвилі, що несла її в край незнаних ще почуттів, де все було новим, невідомим і повним чару.

Палочка Теплавого, що стукнула по пульпіту, змусила Таню розплющити очі.

— Я вас не чую — говорив диригент до Ракович. Він хотів заграти перед журналістами свою сюїту, і те, що Евич і Ручай вирішили давати «Лісову пісню», впровадило його в лихий настрій. — Я чую музику, соліста, хор, але не чую солістки. Як же я можу знати, чи добре співаєте?

— Гину! — втомлено заявила Ракович, але за кілька хвилин співала вже на повний голос. Вона проявляла від деякого часу дивну слухняність, що ставала аж підозрілою. Може, тому Варенчук так скося поглядав на неї час від часу.

Орленко, що грав ролю Лукаша в другу чергу і приглядався до проби з залі, дивився тепер на Таню, більше як

на сцену. Стільки було в нього любовних історій, як багато жінок виявляли йому свою симпатію, а ця одна існувала тут, поруч нього, і хоч говорила з ним часто, але виглядало, наче не дуже знала, що він існує на світі. Це його дратувало і... зацікавлювало. Йому хотілось притягнути її увагу до себе, змусити її думати про нього, і, на диво, не знав, як це зробити. Встав, як тільки на сцені зробили перерву і підійшов до Тані.

Я не так розумію ролю Лукаша — почав, не дивлячись на неї. Прибрав байдужий, офіційний вид. — Я його зроблю більш незарадним.

— На мою думку, Ручай знаменито грає — відповіла Таня і виглядала незадоволеною, що сів поруч неї. Відвертала голову, може, не хотіла, щоб помітив її почерво-нілі очі.

— Побачимо, що буде перед журналістами?! — промовив знову Орленко по хвилині.

— Так! — відповіла, не бажаючи підтримувати розмови. Може, тому він спитав зацікавлено:

— Ви напевне хочете спати? Хіба ви сиділи коли так цілу ніч?!

— Ні. Це вперше і востаннє.

— Що вперше, в це я вірю, але, що востаннє, то вже вибачте. Як знову буде проба вночі, ви будете змушені прийти.

— Хто мене змусить, як я не буду в театрі працювати?!

— А хіба ви думаєте відходити? — спитав налякано.

— Так! І подивилася на нього, закинувши голову назад. Він засипав її питаннями. Чому? Що? Як? А коли вона

давала неясні відповіді, промовив, відхилиючись на спинку крісла:

— Розумію. Але це дарма! Думаєте, що пройдете шлях до акторської слави, а старші акторки будуть вам його квітками встилати? Ясно, що вас уволють, ясно, що вас відштовхнуть, але ви навчіться відгризатися, постійте за себе, нехай інші знають, що треба рахуватися з вами!

Таня подивилася на нього, на свою праву руку, стягнула перстенець з руки, знову його одягнула і промовила з силою:

— Ненавиджу!

— Я хотів би почути, як ви кажете слово «кохаю» — сказав він, дивлячись на неї.

Вона рвучко відкинулася назад, злякано подивилася на нього і заховала зір під повіками.

— Чому? — спитала тихо.

— Тому, що мені цікаво, як ви це сказали б! Він тримав свою руку на поруччі крісла, що було перед ним.

— Ви ж самі недавно запевняли, що вам багато жінок казало це слово...

— Ах, вони мене зовсім не цікавлять Я й сьогодні дістав. Ви послухайте тільки... Він витягнув з кишені листа і розгорнув його. Наблизив очі. Читав: «Чарівнице! Коли ти смієшся, радіють всі люди. Їм легко, весело на серці стає. Зникають терпіння, нещастя і муки, надія під крила свої все бере. Коли ж ти заплачеш, темніє все в світі. Під чорний серпанок ховається все. Щезають надії, все в пустку сповите, не знаєш сама, чи хто в світі живе». Тільки забула, бідна, написати, де й коли чекає на зустріч

— Чому обов'язково має чекати? — Таня не відривала задуманого зору від листа.

— А чому ж писала?

— Просто прийшла після вистави додому і під враженням її написала листа. Ви, певне, своєю грою схвилювали її.

— Дуже мило. Сховав листа до кишені. — Шістнадцять років, — заявив авторитетно, — більше не може мати.

— І подумати, скільки то талантів марнується в нашому місті! — розсміявся.

— Як ви можете? — обурилася Таня. — Це ж чиясь душа! Ну, нехай наївна, нехай це не поезія, але це ж душа! Як ви можете сміятися?!

Встала, не дивлячись на нього, і вийшла з ряду. Орленко прикусив долішню губу, його рука цупко вхопила поруччя. Потім закинув голову назад і розсміявся роблено-весело:

— А знаєте? З вас буде акторка. Ви вже навчилися відгризатися. Хоч це й не про вас...

Вона нічого не відповіла.

.....

— Ну, що? Тепер повірила, знаєш? — спитав Євич, встаючи з крісла, тоді як його дружина сиділа далі. Дивився згори на її постать загорнену в хутро, незадоволено та холодно. — Не краще було спати? Вже тепер бачиш сама, що дійсно роблять пробу? Ні? Але ти вифантазувала, що я йду до якоїсь жінки. Вже знаєш, до котрої я прийшов?

— Хто зна! — знизала раменами. — Як ти побачив, що

я йду з тобою, то ти інакше влаштувався. Але якби я тільки вийшла за поріг, або взагалі не прийшла б з тобою...

— Умовляй себе, умовляй — вийшов раптом з рівноваги. Не хотів, щоб хто-небудь чув його розмову з жінкою, а в залі сиділо кілька акторів і вони могли її чути. І тому всміхнувся і нахилився трохи до неї. — Це гарно відіб'ється на нашому житті — додав таким тоном, наче б казав: «Це гарно, що ти прийшла зі мною сюди».

Пішов роздратовано по залі, залишаючи її саму. Мав багато турбот з театром, хвилювався за репрезентативну виставу, а ця жінка замість полегшувати йому життя, наважилася робити його ще більш важким. Почував, як з дня на день, а то й з години на годину, танула його любов до неї. Просто випаровувала, як вода на огні. Сам не міг повірити, що ще так недавно, бо немає й року, вони одружилися. Йому цей час видавався, як довгі-довгі роки, і вже бачив такі ж безконечні перед собою, а це кидало на його душу тінь мелянхолії. «Навіщо я тільки одружився?» — думав, і було це й питання й гіркий жаль, що появлявся чимраз частіше. Дім перестав цікавити його зовсім. Не тягнуло туди, не хотілося йти. Краще почував, коли був якнайдалі від неї. «Що це? Що таке з нею зробилося? Не міг зрозуміти і думав: де його давня Ньюта?

Пішов за лаштунки. Проба, до якої придивлявся, зовсім не вдовольняла і не заспокоювала його. Було це ще таке незмонтоване, невироблене, що тяжко було повірити, щоб на суботу чи неділю могло бути вже добре. Шкодував, що не погодився на балет або концерт співачки. Ні, забажалося «Лісової пісні». Буде це справжня пісня, цілий світ буде про неї співати!

Таня вийшла саме з убиральні, побачив, що не погасила за собою світла. Горіло яскраво, на всі жарівки, ніби перед виставою.

— Чому ви не погасили світла? — спитав роздратовано. Театр угинається від витрат, а тут непотрібно ще обтяжують його. — Коли немає вистави, нема чого сидіти в убиральні.

Знову повернувся до свого особистого життя. Наляканих, заплаканих Таніних очей зовсім не помітив. Зупинився на одному місці і зосереджено дивився собі під ноги. Був сам, доки не одружився, і ще більше став самотнім відколи одружився. І теперішня самота гірша від попередньої, бо тягне за собою другу людину, від якої хочеться тепла, радості, поради. А маєш накипілі люттю та безсиллям настрої.

Прийшла з ним сюди, коли дізналася, що хоче йти на ніч до театру. Вдома зчинилося ціле пекло, коли сказав про свій намір.

— Що? — кричала (О, тепер щораз частіше не вміла вже говорити спокійно та тихо). — Уже й на ніч?! Та що це, справді?! Мало тобі вже дня? Та ж з мене люди будуть сміятися! Отже, знай: я йду з тобою!

— Але чого? Він дивився на її обличчя, що скривилося люттю, і ніяк не міг дошукатися слідів ніжності, що так чарувала його. — Іди спати. Я ж кажу тобі, куди йду. На пробу до театру.

— Ага! Я знаю, що ти цього не хочеш! Я знаю, але...

— Ньюто, зрозумій, що це для твого добра. Перемерзнеш там, захочеш спати. Те, що побачиш на сцені, це тільки клаптики, уривки цілого, вони не зацікавлять тебе, повір.

— Я знаю, що тобі не подобається, але я піду, ніщо

мене не задержить. Ну? Не йдеш? — повернулася, коли він, не рухаючись з місця, не зводив з неї зору. — Я знаю, розумію, що я тобі там непотрібна, але я підю.

Не переставав відраджувати. Стримував себе, намагався вкласти у свій голос трохи тепла. Це було йому тепер не легко. Вона вночі не вернеться додому, — казав, — бо нічної перепустки не має, а сидіти там цілу ніч не дуже приємно!

— То тоді й ти не йди, я не лишуся сама!

— Я довго не буду, але я мушу подивитися, зрозумій!

— Нічого ти не мусиш! Сам ти кажеш, що тепер усі працюють і ніхто не бунтується відколи Дворницького немає. Пощо йти?

— Але я якийсь директор і хочу знати, що діється в театрі! Розумієш? І тому мушу йти.

Вона несподівано розплакалася.

— Боже! Яка я нещаслива! Якого я чоловіка дістала! Він знущається наді мною! Чого я тільки живу на світі? Де моя смерть?

— Замовчи, Ньюто! — вийшов з рівноваги. — Так багато нещастя на світі, стільки жінок втратило чоловіків, залишилося на ласці долі, а ця має чоловіка здорового, доброго і так йому затрує життя, що справді вже жити не хочеться!

— Хто затрує? — скочила на ноги, і це також було в неї нове — Кому затрує? Я тобі? А не ти мені?

Махнув знесилено рукою.

— Збирайся і ходімо! — скомандував раптом.

Вона випрямилася, витерла сьози і підозріло глянула на нього.

— Ну? — спитала. І, чого вже ніяк не міг зрозуміти, почала всміхатися. — Ти хочеш, щоб я йшла?

— Ходімо, навчися вже раз вірити, що існують інші справи та інші причини, як зрада. Ходімо!

Пригладила волосся, хвилинку подумала, недовірливо приглядаючись до чоловіка.

— Ну, бо ти сам винен, що я так думаю, — почала ніби засоромлено і вже зовсім несподівано для нього підійшла близько і простягнула йому уста. — Поцілуй мене...

Майже налякався. Не міг би тепер до неї доторкнутися, наче була трупом. — Це годі вимагати від мене!

— Ну, Всеволод! — і тупнула ногою — Бо інакше не піду! Ну, Шимпансику!

Ах, не роби комедій і ходімо! Я не маю часу.

Але вперто стояла перед ним і домагалася поцілунку. Бо не піде, не піде і вже, повторяла. Тоді холодними устами доторкнувся її чола і швидко пішов одягатися.

Щось вона сама вбила в його душі, щось, що було гарне і світило, як промінь у темряві. І воскресити це було зовсім неможливо.

.....

Нюта подивилася, як чоловік пішов переходом між кріслами і встала й собі. Поволі вийшла з рядів. Не мала тут що робити, почувала себе ніяково і робила вигляд, що цікавиться пробою. На ділі не зважала на неї. Думала і насторожено оглядалася за кожною жіночою постаттю. Життя стало для неї якось несподівано тяжким, тоді, як вона сподівалася мати від нього саму радість. Як це почалося? Чому так сталося? — питала себе і мала готову відповідь:

десь тут, близько була виновниця цього. Була жінка, яка вкралася в її життя, відбирала її Всеволода. «Котра?» — мучилась вона питанням і шукала її всюди. Де вона?

Вийшла тепер із залі. У фойє світилося. Кусала губи, несвідомо стираючи помаду. Це було жахливо знати, що десь тут існує жінка, яка відбирає її щастя, а вона не може її знайти. Що вона була — Ньюта не сумнівалася. Всеволод так змінився, вона не пізнає його. Він став холодний, байдужий, навіть неввічливий. Такі настрої не приходять на людину без причини, тут щось є.

Куди пішов, наприклад, тепер? Чому залишив її саму? Бо хоче «тій» шепнути кілька слів, мовляв, прилізла жінка і перешкоджає. Яке це понизливе, яке болюче!

Завагалася, в яку сторону йти, не помітила, куди саме пішов Всеволод. Але вже вона їх зараз знайде, вже вона покаже тій пані її місце! Вона має право захищати своє щастя!

На бічній стіні виднілося: «Курити заборонено». На дверях, що провадили за лаштунки, біла таблиця повчала: «Стороннім особам вхід заборонений». Але вона цього не читала. Відчинила двері. Під чорною дошкою, що була між жіночою і чоловічою убиральнею, сиділи кілька акторів та приглядалися до танків на сцені. Надвірний стояв трохи далі із стурбованим виглядом, його фартух був заплямлений фарбами. Всеволода не було. В її душі накипала злість і жаль до чоловіка. Як міг він залишити її саму? Було ніяково блукати по будинку й шукати його, ніхто не заговорював до неї, навпаки, їй здавалося, що всі вони її стороняться. Думала, поглядаючи на тих, що сиділи під чор-

ною дошкою: «може, це котра з них?» Не була певна, коли дивилася на тих, що танцюють. «А, може, це тут?» Боли ж за лаштунки прийшла Таня з короною русявих кіс і з якоюсь нерішучою стурбованістю на обличчі, у Нюти зродилася майже певність: — Це вона!

Таня подивилася на неї, швидко відвернула очі, наче б мала щось на совісті, і пішла в коридор, за лаштунки. Нюта не помітила, що її очі були припухлі, почервонілі. Слідкуючи, пішла за нею.

— Досить! — сказав у ту хвилину Ручай, що був на сцені. — Досить! Досить! Більше розмаху, життя! Крутитеся на одному місці, наче б сцена мала всього три квадратові метри! Місця ж досить, ширше кроки ставте!

«Це вона» — думала Нюта, глуха і сліпа на все інше.

Таня увійшла в коридор, за лаштунки, знову оглянулася. Це було вже підозріле. Певне, тут чекає на неї Всеволод і вона не бажає її за свідка. Але це дарма. Вона вже не думала, тільки почувала, це було щось таке сильне і могуче, воно поривало її, не давало часу на застанову. Вона не знала, що зробить, чи скаже, але знала, що зараз поставить кінець своїм мукам, непевності, і приверне, нарешті, своє щастя.

Три постаті, що появилися на кінці слабо освітленого коридору, перешкодили тим намірам. Був це Спиревич, її чоловік і акторка Тимович. Вони про щось жваво між собою говорили. Старий актор, зрівнявшись з Танею, промовив щось до неї, взяв її під рам'я і змусив вернутися з ними.

— Моя дружина, — сказав Евич, коли всі четверо були вже поруч неї. Вона доглянула в очах чоловіка ворожість.

— Ви, певне, нудьгуєте тут, пані директорова? — всміхнулася до неї Тимович, і той усміх видався Нюті підозрілим. «А, може, це вона?» — Така проба ще не має нічого цікавого, — докинула акторка.

— Ні, чому? Мене вона дуже цікавить, я тому й прийшла — запевнила Нюта, просуваючись неспокійним зором між своїм чоловіком і двома акторками.

— А я гадала, — пробачте мою щирість, — що ви просто боялися залишитися дома самі! — показалися білі зуби з-під намальованих уст. — Я, наприклад, панічно боюся бути вечером сама в хаті.

«Що їй це може цікавити?! Це напевне вона! Вона вже думає над тим, чому саме я прийшла. Вона! Вже я поговорю з Всеволодом!»

Гнівno блиснула очима на чоловіка, може, хотіла щось сказати, але в ту хвилину заговорив Спиревич. Виглядав досі, наче дрімав.

— Жіночка? Яка гарненька! І поліз до кишені за табакою. Приглядався до неї, перехиливши голову і прикладаючи табаку до ніздрів. — І молоденька! Ах, які ви, певне, щасливі, що маєте такого чоловіка. Тільки пильнуйте його, пильнуйте, він тут між акторочками може зовсім голову стратити! — почав хитати головою.

Евич поворухився, наче б хотів перешкодити його дальшій мові, але Нюта швидко придержала його за рам'я і похилилася вбік Спиревича.

— Ну, от, дивіться: одна, — говорив далі старий актор, висуваючи наперед Таню, — а от друга: (обняв Тимович), а ще там є Стефа і Гена, що одна то інша, і кожна чарує. А от дітей не мають! — зідхнув раптом огірчено, прибито, пустив обидвох акторок і пішов тяжкою ходою в напрямі сцени.

Нюта тільки подивилася на чоловіка і вже з самого її погляду він знав, що чекає його вдома.

ХІІІ.

У суботу вранці задзвонив телефон. Зголосилася Управа міста. Галло! Тут посадник міста! Театр? Прошу директора до телефону. Важлива справа.

Оленяк оббігала весь будинок, поки, нарешті, знайшла Евича. Був у кімнаті перукаря, переглядав перуки і дивився, скільки залишилося волосся.

— Пане директоре! Оленяк засаналася і не могла говорити. — Прошу швидко до телефону. Посадник дзвонить. Баже, щось важливе.

Евич стрілою злетів на долину, тоді як Оленяк повільною ходою почала сходити зі сходів. Була саме на останньому ступені, коли з секретаріату вибіг Евич. Був схвилюваний, побачивши її, кинув швидко: негайно покликати сюди Ручая, Теплавого, Надвірного! Живих чи мертвих! З-під землі, з неба, з ліжка, все одно звідкіля, але щоб найпізніше за десять хвилин тут були!

Оленяк попростувала до письмового стола, щоб між особистими актами відшукати адреси тих трьох панів. Гострий, слідкуючий зір Евича виводив її з рівноваги, хвилював і не дозволяв спокійно роздивитись. Її руки тремтіли і папери падали, як осінні листки з дерев.

— Ну й порядки у вас! — вибухнув директор, коли по

довшому шуканні особисті акти таки не знайшлися. — Адреси всіх працівників театру повинні висіти на стіні, щоб завжди можна було їх знайти! Я вже це давно казав. Ще панна Сянка мала їх. Що ви досі робили?! Я взагалі не знаю, що ви цілими днями робите?!

Нарешті, зошит із списками персоналу знайшовся. Лежав зверху і вона кілька разів мала його в руках, тільки в тому хвилюванні не помітила. Передала адреси Івасикові й вернулася знову до канцелярії.

— Хто пішов? — спитав директор, побачивши крізь відхилені двері, як сідала за письмовим столом.

— Івасик.

— А біля телефону хто залишився?

— Ніхто.

— Прекрасно! Тут можна збожеволіти з вами! Ви не знаєте досі, що біля входу і телефону завжди хтось мусить бути? Треба було когось іншого послати. Ідьте тепер і самі сядьте там!

Похилив голову, поставив пласко долоню на столі — знак, що треба було полагодити якусь важливу справу.

Оленяк вийшла, а очі були повні сліз.

«Простак! — обурювалася. — Зеленого поняття не має про культурне поводження! Говорить, як до наймички! А втім, котра наймичка стерпіла б такий тон?!»

Сіла за столиком у будці чергового. Було зимно, і вона почала дзвонити зубами. Зі злобою взяла слухальце до рук, коли за хвилину відізався телефон. Шукала в думках іншої посади, не знала, куди саме піти, щоб не дістати знову шефа «простака».

— Театр! — сказала ображеним голосом.

— Це театр? Так? — щебетав якийсь жіночий голос, який зовсім певно не мав переживань Оленяк. — Скажіть, будь ласка, чи можна ще дістати квитки на прем'єру? А Планевич коли грає? Сьогодні й завтра? А коли приїдуть журналісти? Це правда, що між ними буде японський журналіст?

— Не знаю, можливо, — відповіла неохоче, не усвідомлюючи, що її поведінка некультурна.

За п'ять хвилин бачила, як прибіг Ручай. Перелетів швидко коридором, лишаючи клаптики снігу на плитах підлоги і рвучко відчинив двері секретаріату.

— Що сталося? — спитав через двері, вішаючи шапку і хутро біля стола Оленяк.

— Уявіть тільки, дзвонив посадник — схвильовано відповів Евич. Встав і близько підійшов до Ручая. — Журналісти вже приїхали. Завтра в полудень від'їздять і на виставі будуть сь о г о д н і . Розумієте? Сьогодні! Тут можна збожеволіти! Вони приходять сьогодні, тоді, як ще прем'єри не було! І що найважливіше, Планевич приїжджає завтра!

Олексій сів. Заложив ногу на ногу. Підніс зір на Евича, що стояв перед ним. Самовпевнено посміхнувся.

— Чому ви смієтесь, чоловіче? — накинувся на нього Евич.

— Рія приїде сьогодні — поволі, з тріумфом промовив Ручай, зовсім не зауваживши, що назвав львівську акторку по імені.

— Сьогодні? — перепитав Евич недовірливо — Як сьогодні, коли обіцяла нам приїхати в неділю?

— Але приїде сьогодні, — з тим самим тріумфом відповів Ручай.

Евич кинувся до нього, ніби хотів його обняти. Повторяв: Як? Сьогодні? Напевне?

Ручай встав.

— Мусимо зробити ще одну пробу — сказав рішуче. Треба всіх скликати. Ми не думали вже сьогодні нічого робити, але якщо так складається, якщо сьогодні вони будуть — годі.

— Так! Зараз же! Негайно!

Евич метеором пронісся по будинку і зараз усе зарухалося, забігало, ожило. Надвірний турбувався, що робітники сцени невправлені ще в змінюванні тих декорацій і перерви можуть бути надто довгі.

« Недопустиме! Немоżliве! — гарячився Евич. — Хоч би як, а все мусить бути за мить готове!»

Надвірний знизав раменами і пішов на сцену, де саме готували декорації до першої дії. Робітники вистукували молотками, розкладали устаткування, приміряли, але рухались поволі, на них не перейшла гарячка Евича. Щось то виявилось задовге і Лабка спилував, аж мороз ішов поза шкірою. Надвірний ходив роздратований. Саме тепер увижалися йому картини, були, наче живі, треба було їх тільки схопити. Хотілось мати фарби, напняте полотно і пензель. І спокій. А замість того був стукіт, біганина, голоси. «Ах, не бути зв'язаним жадним обов'язком, бути вільному, як птах!» — зідхав тепер, і було це як скарга, спрямована до мами. Стояв разом з Ручаєм у залі і приглядався до декорації. Його бажання здавались не такі легкі до здійснення. В оркестріоні горіло вже світло, чулось, як музиканти на-

строювали та пробували інструменти. «Та-ра-ра-ра». «Рі-рі-ра». «Та-ра-ра». «Ті-рі-ра». «Ті-рі-рі-рі».

— Порядки! Де прибиральниці?

Голос Евича луною нісся у фойє, діставався за лаштунки, доходив навіть до залі проб.

— Де прибиральниці?

Показались обидві в коридорі з ганчірками, відрами та мітлами в руках. Семенова, з головою зав'язаною сірою хусткою, в куртці і квітистій спідниці виступила наперед, готова до оборони своєї особи та своєї праці. Катруся, претенсійно вив'язана хусткою, йшла за нею із зацікавленим виразом обличчя.

— Що таке? — говорила. — Дивіться, як він розвертався, пані Семенова.

— Ну? — відізвалася та. — Я дома прання розпочала, а він тут знову щось вигадав. Ніколи такого не було. Як світ стоїть. Восьма година, праця моя скінчена, йду додому. А тут ні! Сиди та й роби! І нічого навіть не скажи!

— Я йому зараз скажу — запевнила Катруся.

Але не сказала, бо Евич побіг уже кудись далі. Почала чистити мосяжне поруччя, що піднімалося на перший поверх, вздовж стіни, і щохвилини поглядала на діл. Був рух, було дуже цікаво. Щохвилини надходив хтось з акторів, деякі з них були вже загримовані і одягнені в костюми. Хтось був на сцені і випробовував голос, питаючи щокілька хвилин:

— Як там? Доходить?

Катруся терла ганчіркою кругленьку, мосяжну палочку: відвертала голову на діл, до фойє. Чому так усі бігають! Як тут смішно! Ніде такого не бачила!

Евич, що робив найбільший вітер, був у своєму кабінеті, бо хотів дзвонити до Равича. Раптом нагадав собі про Раковича і побіг шукати диригента. Тут прем'єра, йде п'єса з музикою, а пан перший скрипаль пішов собі. Його жіночка, винувниця всього, приходить, але має такий нестерпний вигляд, що Евич не може на неї дивитися. Ні, це щось несамовите в цьому відході і приході акторів! Хіба буває деінде так? «Контракти!» — знайшов нарешті потрібне слово і вирішив зараз же після прем'єри поговорити з Равичем про це. Театр мусить мати правильник, актори мусять підписувати контракти, інакше неможливо працювати.

Теплавий уже прийшов, був за лапштунками і говорив зі Спиревичем. Спокійно привітався зі схвильованим Евичем. Ракович не приходить, — пояснив, — хоч цілий час кружляє довкола театру. Але він «позичив» на дві вистави скрипаля з ресторану. Ясно, що за таку «позичку» треба заплатити...

Евич був знову в своєму кабінеті. Платити! Знову платити, коли з фінансами театру було так зле. Ні, треба щось придумати, змінити, далі так не може бути! Їм потрібні субвенції й... інший господар! Не Товариство Мистців, це щось неокреслене, плинне. Було щось нельояльне в тому, що ось уже вдруге виступав у думках проти того, хто його настановив, але не відчував цього. Перше був театр, його добро.

Задумався. Чи все доглянув, щоб якслід зарепрезентувати свій театр і... себе? Чи все зробив? Програми зі змістом п'єси в німецькій і українській мовах були вже готові, треба було тільки послати по них до друкарні. Тепер

мусів поговорити з Равичем. — Галло! Чи це пан меценас Равич? Виявилось, що був саме при апараті, видно, справи, в повіті були вже полагоджені. Сьогодні будуть журналісти, і сьогодні приїжджає Планевич. Ні, не завтра, а сьогодні Думаєте, бенкет? В такому разі це треба сьогодні зробити. Справа була полагоджена. О півдванадцятої мали піти на двірець, щоб зустріти акторку, а тимчасом адвокат мав прийти зараз до театру, щоб побачити пробу.

За десять хвилин прийшов. Сидів разом з Евичем у глибині залі і робив свої зауваги. Ручай виглядав, як Лубаш. Стояв у переході між кріслами, разом із Надвірним, і приглядався, як випробовували світло. Давали щораз на зміну жовте, біле, зелене, потім знову поверталися до жовтого.

— Підтягніть трохи вище «фартух» — промовив Надвірний до Лабки. — Берізки зовсім не видно.

— Так, обов'язково підтягнути — згодився Ручай.

Тепер, коли поруч них були вже Равич з Евичем, почали цілу нараду. Як буде? Ручай подивився на них мовчки, задумано і як би неприсутньо, а потім вирішив:

— П'єса буде чистенька. І в сторону сцени: — Починаємо!

Зараз залею і фойє понісся дзвоник. Вишнева завіса відкрила сцену. Світло, що било з оркестріону, сивими тінями піднялося по ній. Звуки увертюри понеслися урочисто настроєво, але раптом урвалися на стук палочки диригента. Хтось зфальшував і треба було починати від початку. Знову ця сама мелодія тим разом чистіша, глибша, піднялася ген до стелі, заповнила собою все. Евич відчув,

щось урочисте, небувале, стало йому так дивно, як ніколи. Мусів відійти від гурта, щоб хоч на хвилину заглибитися в своїй душі. Звуки музики добували якісь нові, незнані чуття і хвилювали душу. «Величі, — домагалось щось — величі! Щось вартісніше, велике зробити в житті! Жити тільки для того!..»

В уяві зринули якісь уривки з «Княгині Ольги», розпочатої колись драми, до якої не мав тепер часу навіть заглянути. «Написати цей твір, скінчити його!..»

Але це зникло так швидко, як і появилось. Він метнувся до каси, дійсність не залишала часу на мрії.

— Як каса, панно Сянка? Квитки продані?

Сянка мала рум'янці, її очі блищали. Продавала квитки відразу на дві вистави. Викреслювала продані місця то в одному пляні залі, то в другому, давала гроші до спільної каси і вже задалегідь турбувалася, чи при розрахунку дасть собі раду. При тому не була певна, чи не перекрутила що з квитками.

— На завтра більше беруть, як на сьогодні — відповіла розсіяно. Мала ще одну журу: Ярکو обіцяв прийти вранці і чомусь досі ще не був. — Ви знаєте, що в суботу у нас менше ходять.

Так. Евич нагадав собі це. Побіг знову до канцелярії. Все пороблене непрактично і нефахово. Написано: У неділю, дня 18 лютого, гостинний виступ акторки львівського театру Марії Планевич. Ну, хто так пише? На прем'єрі місцева акторка, а на другу виставу приїжджає хтось зі Львова! Ідіотизм! Ніхто напевне такого не бачив! А Ручай знає, що вона буде вже на прем'єрі і робить чомусь

з того таємниці. Кожен волеє в такому разі піти в неділю. Це все через журналістів. Але якщо вони прийдуть сьогодні, і вона буде грати, треба з цього зробити друкарську помилку і повідомити всіх. Ішов до телефону. Семенова простелювала червону доріжку в переході між кріслами, в залі та фойє, прикраса, якої не буває підчас звичайних вистав.

— Простягніть більше до середини, підігніть ріг, бачите, що загнувся! — скомандував подратовано. Ці прибиральниці наче не мають очей!

— Та то хіба б сів на нього! — вибухнула відразу Семенова і гнівно блиснула очима. — Тут що б не робив, усе недогода. Дайте інші хідники, я з них негодна вже нічого зробити!

Евич сам підігнув ріг, притиснув, і коли держався, глянув на неї значущо і пішов далі. По хвилині дзвонив уже до установ і мешкань знайомих, відшукавши їх адреси в телефонній книжці.

— Сьогодні у нас прем'єра з участю Рії Планевич зі Льво... (він говорив уже так як і Ручай: «Рія», йому подобалось так казати)... Завтра? Ні, це друкарська помилка... Так, вона грає також сьогодні! І сьогодні будуть журналісти! Прошу тільки уявити: крім німецьких, будуть ще шведські, норвежські, голяндські, італійські, навіть японські!

Ці японські журналісти хвилювали його чомусь найбільше. Що не кажіть, а в країні сходячого сонця і вишневового цвіту будуть читати про його театр! Що не кажіть!

.....

Був уже знову в залі. Здавалося йому, що всюди мусить бути сам, бо без нього все піде не так, як слід. Ніколи в житті не переживав такого, воно не було схоже з жадною його працею, яку виконував досі. Він якось наче не усвідомлював собі, що керівники відповідають за поодинокі відділи... Ручай за постанову, Теплавий за музику, Надвірний за декорації. Ні, він мусів сам допильнувати, навіть зробити. Це не був брак довір'я до тих людей, але він майже забув, що вони існують.

Ручай — Лукаш, що був у залі, то підходив до сцени, то відходив у глибину й залишав слід на святочно простягненій доріжці. Евич помітив це і вже обчислив у думках, що поки прийдуть глядачі, доріжка буде брудна. Сів у третьому ряді, дивився неспокійно на сцену. Все здавалось йому зле, не було оригінальне, не розумів, як міг допустити, щоб таке ставити перед журналістами. Був наче пані дому, що сама готує гостину і все видається їй несмачне, що б не пробувала.

— Ну, як же? — підійшов до Равича, що сидів із Надвірним і Спиревич. У його голосі відбивався сумнів і потреба потіхи.

— Я думаю, що нічого. Правда? — відізвалася Спиревич, і в її голосі хоч і не було його сумніву, але не було й певности.

— Так, очевидно, — погодився Равич. Він намагався бути в тіні і не попастися на очі Ракович, що грала Мавку. — Якщо до цього буде Планевич, то можемо сміло давати. Так добре поставленої п'єси я ще тут не бачив. Цей Ручай, однак, талановитий...

Евич відітхнув і присів поруч них. «Нюта» — нагада-

лося силою давньої звички, коли образ жінки був із ним завжди, а її ім'я само насувалося на уста. Але цим разом не її обличчя мигнуло йому перед очима. З неспокоєм, але й з якоюсь втіхою пригадав піднесені на кінцях брови, що височіли над темними очима, молоде, усміхнене обличчя, що завжди вносило якусь погідність у його душу. «Сянка» — вимовив у думках здивовано і заплющив очі, наче хотів відігнати цей образ геть від себе. «Треба спитати, чи всі квитки вже продані» — прийшло бажання, але він тут же стримав себе. — Вдруге?! Це ж смішно, що це зі мною?!»

Намагався зосередити свою увагу на тому, що бачив перед собою, якось по хвилині вдалося йому це. Співала Таня, що грала Польову Русалку.

— Хто це? — поцікавився Равич. — Де ви таку дістали?

— Гарно співає, правда? — зрадів Евич, наче сам її відкрив.

— Прегарно! І сама яка мила!

— Вона талановита — вплив Ручай, що підійшов до них. — Я думаю з неї зробити акторку. Таких, як вона, треба висувати.

— Щоб тільки не зманірилася. Евич устав. Глянув на годинника. Була одинадцята. Проба доходила тільки до другої дії, завертали, повторювали ще раз, коли було щось зле, грали далі.

— А ввечорі, коли треба буде грати перед глядачами, будуть трупи — турбувався Равич.

— Нерви піддержать — запевнив Ручай, ідучи вбік сцени.

Проба йшла далі, і він безпристрасними очима намагався доглянути всі добрі та злі сторони гри акторів. Неодноразово їх змушував повторювати одну і ту ж мізансцену, мучив, не мав милосердя, поки ставало добре. А втім вони сиділи тихо, не наркали. Слухняно виконували все, що казав. Тільки раз відізався Варенчук:

— Зараз буду вити з голоду!

.....

Ручай працював. Час від часу нагадувалося: Рія! І великало хвилювання. З одного боку втіха зі швидкої зустрічі, і з другого непевність, що вона принесе. Зближення? Вимріяне, очікуване зближення, що дасть йому спокій, чи... (боявся докінчити думку, але вона була в глибині душі) чи ще більший розрив? Хотів уявити, як стрінуться, які будуть їх перші погляди, слова, що він скаже їй, що вона йому. Може, від цього будуть залежати їх дальші взаємини? Може, буде це недавня Рія, і прірва, що створилася між ними, засиплеться назавжди? А, може, буде холодно — ввічливою акторкою, що приїхала на гостинний виступ, і він лишиться для неї тільки режисером? Але чому саме тільки чорні думки в нього?! Треба думати, треба вірити, що все буде добре, і слідкувати за собою, щоб не зіпсувати, а направити все.

Вона, славна акторка Рія Планевич, приїде, запрошена ним, на гостинний виступ. Значить, він перестав бути «нічим», здобув якийсь становище, з якого можна починати... домагатися. Тобто він зрівнявся вже з нею, бо також став тепер «кимсь».

Він мусів кілька разів повторити собі те. Про нього зна-

ло вже місто, що кілька днів могло читати на афішах: Постановова — Олексія Ручая. Повторював тепер, вслухався, думав: перестав бути кимсь незначним. Чи вона те відчує, чи для неї це вже щось значить? Думки появлялися серед того, як уважно слідкував за грою, або в коротких хвилинах відпочинку. Коли хтось говорив до нього, не чув добре що. Думав, що наближається вже година, коли вона приїде, а він не має змоги вийти їй назустріч, провести до замовленої кімнати в готелі, бути з нею насамоті. Бути з нею, тільки з нею!

Чорт забори! Все склалося інакше, ніж він плянував, бажав. Він з нехиттю подумав про журналістів, які неточно додержують своїх обіцянок, але зараз же нагадав собі, що якби не вони, не чекати б йому сьогодні Рії.

— Директор уже поїхав на двірець, не знаєте? — спитав у Сянки, коли вона на хвилину зайшла до залі.

— Так, казав, що їде разом з Равичем.

.....

Евич подивився на годинник, що був над дверима у вестибюлі, і порівняв його хід зі своїм. Було дві хвилини різниці, і зараз те направив. Сніг, що лежав між рейками, був столочений і брудний. Пара, яка йшла від паротягу, що перекотився вздовж перону, стелилась за ним і всякала в сніг. Довга черга людей уставилася перед віконцями кас, а друга, з клунками та наплечниками, пропихалася на перон.

— Пробачте, коли приходить потяг зі Львова? — спитав Евич контролера, що стояв поруч дверей. Завагався,

чи знає добре час приїзду поїзда, бо минула дванадцята година, а його все ще не було.

—Потяг приходить о дванадцятій, але сьогодні сто двадцять хвилин пізніше виїхав зі Львова, — відповів контролер і вказав на чорну таблицю, де було виписано кількість хвилин спізнення.

— Дві... години... спізнення? Евича огортав сумнів. Дві години. А якщо буде ще більше спізнення?

Подивився значущо на Равича. Але адрокат був оптимістом.

— Чому має бути ще більше спізнення?! — знизав раменами. — Прийдемо за дві години, і все буде в порядку!

XIV.

Круглі, потрійні палочки, приміщені у відступах, вздовж внутрішньої сторони фойє, кидали матове, тепле світло. Скло на фотографіях акторів і драматургів, розміщених на тій же стіні, вичищене дбайливо Семеновою, виблискувало і не дозволяло пізнати, хто був за ним. Велика поетка, ім'я якої носив театр, дивилася задумано та поважно з висоти свого портрета на глядачів, що напливали раз-ураз крізь широко відчинені двері. У двох кінцях фойє була новина: на підвищеннях, щось, як на філярах, стояли макети першої та третьої дії «Лісової пісні». Все було святкове, урочисте, обіцяюче духову насолоду. І глядачі, що заповнювали залю, балькони, ложі та весело гомоніли, і контролери, що стояли на дверях, або увихалися між кріслами, показуючи місця, і навіть будинок — усе було таким відсвіженим і чистим. Червоні доріжки приглушували кроки, «залізне листя» вздовж балюстради і пальма у стіп поетки, що виглядали якось мертво і непотрібно, тепер наче ожили.

Біля віконця каси товпилися люди, і Сянка пояснювала, що є ще тільки першорядні та другий балькон. Інші місця випродані.

Потім і того не стало.

Якийсь суб'єкт виминув юрбу людей у вестибюлі і пропхався до дверей, де контролювали квитки.

— Ваш квиток? — простягнув до нього руку контролер.

— Я маю дозвіл від Товариства Мистців, прошу мене пропустити!

— Прошу показати цей дозвіл!

— Я не маю на письмі, мецenas Равич мені так дозволив! — почав уже гарячитися прибулий.

— «Так» ми не пускаємо, мусимо щось бачити — відповів спокійно контролер.

— Я ж вам кажу, в Товаристві мені сказали, щоб я йшов і кінець!

— Дуже нам прикро, що Товариство не сказало, кого маємо впустити на слово. Це було б навіть легше, а втім голова Товариства є тут, зараз можемо спитати.

— От добре! Це добре! — погодився суб'єкт, але якось скрутився, пірнув у юрбу і більше його ніхто не бачив.

— Пташки! Знаємо їх! — промовив контролер, блукючи очима з-під окулярів по вестибюлі, тоді як рука спокійно відривала купони.

— Які це журналісти? — питав хтось у фойє. — Вони вже є?

Хтось давав неясну відповідь, трохи далі, в роздягальні, говорили про політику. Пахло найрізноманітнішими перфумами. Знайомі віталися, розмовляли. Потім пливли всі до залі, повні очікування та напруження. Розглядалися по ложах. Де саме будуть журналісти? Ах, Ріа! Цю Рію уже так давно не бачили! Тут і там велася розмова, далека від театральних справ і мистецтва, торкалася вона харчів, дров,

дорожничі, або актуальних подій і викликала цілу дискусію. — Ви чули? І чому якраз так? І що буде?

.....

Евич зачинив двері в коридорі, потім до секретаріату, наче туди міг дійти гомін глядачів. Він боявся заглянути до залі і бачити людей, що саме приходили і чекали на те, що... не мало відбутися. О другій годині були знову з Равичем на станції, потім виходили ще о третій, але львівський потяг не прийшов. Не можна було дізнатися точно, коли саме прийде. Сталося те, чого боявся. Потяг міг прийти зовсім пізно, коли вистава повинна б добігати кінця. Чорт зна, що робиться, і як з того вийти? Глядачі приходили і очікуюче сиділи в театрі, тоді як головна акторка була хто — зна де. До того ж, коли вона навіть приїде, буде втомлена і не зможе грати. Ні, театрові таки не щастить! Грала б зараз Ракович і все було б у порядку, а так... Рішуче не треба нікого і ніколи слухати! Всьому винен Ручай, все це він наробив! Хіба він, Евич, хотів просити Рію? Він уже про те сказав тут і там, щоб знали, що як щось вийде не до ладу, це не його вина.

— Ні? — запитав уже голосно і це відносилось до його жінки, що сиділа напроти нього, в шкіряному фотелі.

— Може й ні — відповіла.

Вона щокілька хвилин вставала, проходжувалася по кабінеті чоловіка та по секретаріаті й сідала знову. Руки її то згинали то розгинали торбинку. Мала кримське хутро, модну зачіску, капелюх, взагалі виглядала, ніби витята з найновішого журналу мод і хотіла трохи показатися людям. А втім мило було відчувати, що її чоловік тут пан.

Приємно звертати на себе всі погляди і... заздрість. Це підсичує бажання ще гарніше і безтурботніше виглядати. Що ж, коли її Всеволод своєю поведінкою мусить усе зіпсувати. Ну, що їй з того, що він усе купує, коли вона вдягнулася, виглядає модно і гарно, а ніхто її не бачить?! Як могла лишитися в залі, коли він прийшов сюди? Чого? Тут нема що робити. Причина ясна, як день. Певне, має прийти сюди та, що влізла в її життя, і вони хочуть сказати собі декілька слів. Так, тільки вона, Ньюта, на це не дозволить! Зараз вона буде бачити, хто це! Хвилиночку! Це щось нечуване й неможливе, вона покладе цьому край! Вона не хоче, щоб з неї сміялися! А тут навіть такий Спиревич, старий дивак, і він щось знає і закидає. Як тільки Всеволод може так понижувати її?! Це обурливе, вона навіть про нього не може інакше думати, як тільки з обуренням.

— Чому не йдеш туди? — спитала.

— А що ж я за Рію грати буду, чи що?! — відповіла подратовано.

— Ах, вона вже для тебе Рія?! Прощу, прошу! — крізь щілинки очей глянула на нього. Ні, вона хіба з ним ніколи не буде мати спокою, не буде мати жадної приємности, завжди і всюди їй за плечима буде зрада! І вона відразу зненавиділа львівську акторку, якої на очі не бачила. — Ти вже й її знаєш?!

— Ньюто! Я тобі вже казав: залиши мене в спокої! Чого ти сюди прийшла?

— А! Я знаю, що ти мене тут не потребуєш, але я не думаю йти!

— Сиди, якщо тобі мило!

— І сиджу! Заложила ногу на ногу, випрямилася. Глянула вбік, закинувши голову назад.

Евич тарабанив пальцями по столі. Його дратувало, що жінка сиділа тут, і не можна було їй сказати, що його турбувало, тільки треба слухати її підозрінь. Тимчасом хвилини бігли, а ніхто не прийшов повідомити його, що Рія приїхала. Ах, чорт зна, що робиться! Щиро кажучи, він, як і Ньюта, радше був би тепер у залі, і відчуваючи своє значення, казав би кожному своїм поглядом: «Я тут директор, і все те моя заслуга!» У тому відношенні він був схожий із своєю жінкою, але щось вкралосся між них і вони не могли порозумітися. Тож мусів сидіти тут, наче в мишачій дірі, і думати зі страхом: чим усе скінчиться?

Годинник показував десять хвилин перед п'ятою. Евичеві ставало напереміну то зимно то гаряче. Боявся вийти, хотів, щоб хтось прийшов і сказав йому, що Рія вже приїхала. А, може, приїшли вже журналісти? Ах, хто зна, що з цього вийде! Треба було щось робити, найгірше було сидіти бездіяльно й чекати. Він накрутив число і викликав залізничну інформацію.

— Тут директор театру. Скажіть, будь ласка, потяг зі Львова прийшов уже?

— Ні, ще не прийшов.

— А коли прийде?

— Повинен уже бути.

Повинен! Але його не було. Минуло ще кілька хвилин. Евич обчислював, скільки може тривати гримування, не говорячи вже про те, що треба хоч трохи відпочити після

дороги і щось перекусити. А коли вона, з огляду на мороз і заметіль, взагалі не виїхала?

Він швидко накрутив міжміську станцію і замовив Львів — театр. Негайно! З жалем відклав слухальце, здавалося йому, що як буде держати його в руках, швидше дістане Львів. Не міг тепер вийти, а хотів знати, що діється за аштунками.

Не зводив очей з годинника. Майже забув, що Нюта сидить у кімнаті. Секундник перекручувався швидко, а йому здавалося, що час стоїть на місці. Здрігнувся і вхопив слухальце, як тільки задзвонив телефон. Кричав, переступаючи з ноги на ногу, не міг стояти спокійно:

— Театр? Поінформуйте мене, будь ласка, чи Рія Плавнич виїхала до С.? Виїхала? Так. Добре! Дякую!

Відклав слухальце. Принаймні одна певність була здобута. Подзвонив знову до залізничної інформації, але там не знайшов потіхи. Потяга все ще не було.

«П'ять хвилин, — подумав, — п'ять хвилин чекаю. А потім нехай грає Ракович. Годі!»

Вийшов без слова. Нюта зараз же встала і подалася за ним.

.....

У вестибюлі було майже порожньо. Ті, що не дістали евітків, відійшли, ті, котрим пощастило їх купити, увійшли до середини. Лишилися хіба ті, що мали умовлену зустріч і чекали на когось.

Ярко, свіжо виголений і навіть наперфумований, похилився до віконця каси.

— Ідеш уже, Сяню? Ходи! Потім погасять світло і ми

не знайдемо свого місця. Квитків уже й так не продаєш.
Сянка підняла на нього налякані очі.

— Погасять світло! Ти знаєш, що сталося? Планевич ще не приїхала. Я не знаю, що буде! Візьми мою руку! Правда, я маю гарячку? Ах, я так нервуюся! Подумай, чужі люди прийдуть... Ну, що вони скажуть?! Я так боюся, я так дуже хочу, щоб наші грали добре і щоб журналістам подобалося! Я не розумію чому, але мені дуже залежить на цьому. А вони так мало проб мали і тої, зі Львова, немає... Я не знаю, але я... ах, Боже! Певне, Ракович буде грати!

— Коли схоче, — філософськи вирішив Ярکو, — ти не турбуйся тим, Сяню, залиши це директорові. Ти зробила все, що від тебе залежало.

— Певне, але... ти того не розумієш...

— Все одно. Зачини касу і ходи. Ходи, Сяню. Випрямився і оглянувся. — Директор пішов, може, вже щось знає — сказав Ярکو.

— А фока була з ним? — спитала Сянка, ховаючи гроші.

— Яка фока?

— Його жінка. Дивиться на мене, як би хотіла мене в'їсти. Вона подібна до фоки. Ще трохи і буде тут з ним цілий день сидіти. Він, кажу тобі, тоді злий, як пес! Я вже виходжу, Ярку. А навмисне піду зараз туди, де директор, щоб її ніс ще більше видовжився.

— Ну-ну! — погрозив Ярко. — Ти там довго біля нього не крутись.

Вона подивилася на нього здивовано, роземіялася і ви-
йшла з каси.

.....

За лаштунками панував напружений, томлячий настрій. Було тихо і спокійно, надто спокійно. Ніхто не бігав, не кричав, майже не говорив. Одягнені, загримовані, готові до гри актори, сиділи по убиральнях і майже не відзивалися до себе. Чекали. Інколи хтось питав:

— Котра година? І, діставши відповідь, крутив головою.

Варенчук устав, закурив цигарку і пішов до жіночої убиральні.

— Ну, що там, добродійко? — спитав він Спиревич, що сиділа перед дзеркалом, сперши голову на руки. Таня сиділа поруч другого дзеркала. Місце Ракович було порожнє.

— Ах, дай мені спокій! — відізвалась стара акторка, повертаючи до нього голову. — У мене вже голова розболілася. На голови попадали — щось таке робити! Все готове, все чекає, — показала костюм Мавки, повішаний на поруччі крісла, а тут як немає, так немає.

— То я буду грати! — скрикнула Гена — Русалка, що саме вбігла до убиральні і з розмаху сіла Варенчукові на коліна. — «Любчику! Це ти, мій чарівниченьку?!»

— Пані! Будь ласка, не псуйте мені костюма! А втім знання ролі заховайте для глядача. Я й так сумніваюся у вашій світлій пам'яті. Я особисто свято вірю, що вона вас... заведе!

— Ах, ти, круку! Якби тут була Ракович...

— Де Ракович? Чому не скажете мені, де її місце? Я б навіть став від нього на чотири метри!

— Коли тут і двох немає. Але доречі: Я потраплю грати кожну роль, нехай поpróbують. Маю голос і танцюю, а це не кожна може про себе сказати.

— Очевидно! Про них говорять... інші!

— Ти! — замахнулася на нього.

— Не сваріться — втрутилася Спиревич і, прислухаючись, повернула голову до дверей. — Якийсь рух?

Таня вийшла подивитися. Її дратував сміх Гени, вона не могла зрозуміти її настрою. Схвильована Спиревич була їй ближча. Варенчука вона теж не дуже любила. Вийшла дізнатися, що сталося, але в коридорі, за лаштунками, був спокій. В порівнянні з теплом убиральні, було там зимно. Велике дзеркало, вмуроване в стіну, відбило її постать, з ясним довгим волоссям, в яке були вплетені червоні польові маки. Було це зовсім недійсне явище, аж сама дивувалася, що це вона. Від самого ранку було з нею зле. Цілу ніч снівся їй томлячий сон, що уривався, як будилася, але продовжувався, як тільки знову заплюшувала очі. Була в театрі, лунав уже третій дзвоник, зараз повинна була піднятися завіса, а вона не була ще загримована. Потім на сцені грали, вона була вдягнена і мала вже виходити, але ніяк не могла дійти до сцени, бо віддаль з убиральні чомусь росла і ставала довша. Таня вранці була втомлена. Нервові напруження, що не кидало її кілька днів, росло. Не могла нічого їсти, була впевнена, що все забула. Проба переконала її, що вона все пам'ятає, але швидко почалися знову сумніви. Втома зростала, нервові напруження також. Несамовитий настрій, що панував тепер за лаштунками, підсичував її напруження. Це було нестерпне, годі було оволодіти собою. Чекали і чекали. Здавалося, що ця мука ніколи не скінчиться. Чекали, а повинен був уже лунати третій дзвоник. Але було тихо, і в театральному приміщенні перед виставою це робило несамовите враження. І на що,

власне кажучи, чекали, коли Рія не приїхала, а Ракович не прийшла?

Просто не прийшла і вже.

Що тепер буде?

Таня пішла далі, не могла стояти на одному місці. Її хвилювання спліталось з цікавістю побачити Рію. (Рія, — яке це чудове, оригінальне!). Як вона виглядає і яка вона взагалі? Познайомиться з нею, з такою славною, буде з нею грати, це вже щастя! Але чи буде?

На сцені була весна. Престарий дуб у глибині і плачуча береза напереді, хащі обабіч і високий берег над озером. Усе стояло мертво, ще не жило. Таня підійшла до завіси і легенько відхилила її. Заля була яскраво освітлена. У ложах, на бальконах і у партері — святково вдягнені люди. Звертали увагу модні зачіски пань і виголені обличчя панів. Одні входили, інші виходили, хтось ішов за контролером, ще інший, з квітком у руді, шукав числа свого крісла. Хтось похилився з балькону, дехто з ложі і слідкував чи шукав за кимсь унизу. Дві ложі посередині, призначені для журналістів, були ще порожні.

Таня полегшено зітхнула. Добре, хоч це.

Відтягнула руки від завіси і пішла знову до убиральні. Минаючи двері, за якими був Ручай, зупинилася на мить, прислухаючись. Але там було тихо. Дивно, але ці двері мали немов інший вигляд, як другі. На них хотілося дивитися, ба навіть подивляти, як гарну, милу річ. І взагалі важко було від них відходити, не хотілося ніколи бути далеко від... Ручая!

З нею діялись тепер речі, яких вона ніяк не могла зрозуміти. Йй, передусім, завжди, без перерви хотілось диви-

тися на Ручая і це її ні втомлювало, ні не набридало. При тому на серці ставало тоді так мило і боляче. Коли проба кінчалася і треба було йти додому, Таню огортало невдоволення. Вдома все дратувало і мучило. Там усе крутилося біля речей, які її не обходили, там на перше місце виходили справи, на її думку, одного погляду не варті. Гроші, харчі. Там глумилися з її праці, не розуміли її. Там — не було Олексія!

Відійти? Ні, вона не могла відійти, це була тільки хвилинна слабкість, коли вона думала так. Театр, це ж було все! Коли вона входила до театрального приміщення, їй ставало радісно і легко. Тут починалося дійсне, правдиве життя. Тут вона знала, що ще хвилина - дві і вона побачить Олексія, почує його голос.

Тут, у театрі, була батьківщина.

Знову дивилася на двері, хотіла, щоб вийшов і промовив щось до неї. Говорив завжди так спокійно, додавав їй відваги. Але не виходив. Пішла вбік своєї убиральні, але голос, що почувся з коридору, зупинив її на мить. Це був Евич.

— Як?! — обурювався він, — Не прийшла? Хто їй дозволив не приходити?! Як вона сміла? Івасику! Цієї ж хвилини біжи до пані Ракович! Живою чи мертвою, але мусить вона зараз бути тут! Зрозумів?

ХV.

Мешкання було соняшне та вигідне. Мало дві кімнати з широкими вікнами, що цілими днями не щадили світла. Коли заходила тінню полуднева сторона, роз'яснювалась західна. Відти виднілися стіни та вікна сусідніх кам'яниць і частина парку, яким закінчувалася коротка вулиця. Тепер усе було вкрите снігом, мертво. Під вікнами бігли рури кальориферів, у яких тихо шуміла пара і розсівала тепло. Кухня мала, але вона була майже непотрібна, бо Ракович рідко коли заходила туди. Вона не варила сама ні обіду ні вечері, їй не дуже хотілось клопотатися сніданком. Це були справи, до яких ніяк не надавались її руки, хоч вона інколи і хотіла сама щось зробити. Коли вже робила дещо, обов'язково щось збігало, припалювалося, билося. Вона кидала все, знеохочена та подратована, і кликала на поміч чоловіка. Вона завжди казала при тому:

Відкіля маю вміти, як я ціле своє життя того не робила?!

Це була правда. Вона ніколи в житті не варила, не займалася кухнею, не мала нічого спільного з домашнім господарством. Вона довгі роки не знала навіть, що це, власне, помешкання, «свій кут». Вона що — кілька днів ночувала в іншій хаті, в інших людей, на іншій постелі. Чужі руки

подавали їй страву, щораз інший голос просив її до столу, попадала з атмосфери одної хати в другу, чужа та байдужа до справ людей, у яких ночувала по кілька днів, про яких часто забувала зараз же, як тільки від них виїздила.

Тягнулося це довгі роки, аж вкорінилося і стало потребою.

Часто, втомлена їздою з мандарівним театром, мріяла про власне помешкання і працю в постійному театрі. Театр обов'язково мусів бути, без нього годі було уявити собі життя. Постійний театр — думалося — постійний театр — мріялося, і ще: велике місто, рух, люди і щодня вистава. Яскраво освітлена сцена, а вона, як героїня, збирає бурю оплесків, квіти, успіх. А десь там, між кам'яницями міста, власне помешкання: з одним і тим самим ліжком кожної ночі, з тими самими меблями, килимами, квітами. Таке бажання зароджувалося в неї тоді, як ночувала в культурних, інтелігентних людей, що мали гарно, вибагливо влаштоване мешкання. Щось таке для себе — думалося. Саме щось таке. Але при тому обов'язково театр, сцена, гра.

Але роки пливли і не приносили нічого. Додавали сценічного досвіду, більше літ життя і... зморщок. Коли вже в кінці сталося згідно з бажанням, дійсність виглядала зовсім інакшою, ніж вона її вимріяла. Мала колючки інші, і, хто зна, чи не гірші.

Вона не могла про те спокійно думати, воно було, як рана, до якої доторкаються. Бо що ж було, справді? Був у місті свій постійний театр, нарешті діждалися такого, а вона в ньому починала бути чимсь незначним, другорядним. Доти йшло все добре, поки був Дворницький. Тоді вона була першою. Але вистачило, як в театрі появилися

«директор» Евич, і все це пішло шкереберть. Дворницький зле зробив, що пішов. Треба було залишитися. Тепер той «пацан» Ручай починає забагато дозволяти собі, пишається, мовляв, як постановлю так і виконають! І понижує. Він її, літню, знану акторку понижує! Ні, цього вона так залишити не думає, не може! Ну, як це так, коли театр дає репрезентативну виставу, головну акторку спроваджують зі Львова?! Коли й де таке бувало, хто таке бачив, чув?

Заходив вечір, у кімнаті ставало темно. Засвітила всюди світло, не могла терпіти темноти. Нікого не було в хаті. Її кроки, приглушені килимами, звучали сумно в пустці мешкання. Чоловік кудись пішов, а втім він її не цікавив і не був потрібним. Дворницький! Цього бажала в ту хвилину її душа. Йому хотілося сказати все, все, облегшити душу, знайти в нього розуміння і... спосіб відплати! Але його не було. Не знав ще, як з нею повелися. Був у Львові. Поїхав провідати: може, його та її заангажують?

Прийшла по третій годині додому, зовсім розбита. Але не проба так втомила її, а свідомість, що через годину почнеться прем'єра — без неї. Це було жахливе. Їй ставало то надмірно гаряче, то охоплювало могильним холодом, відчувала сильне биття серця, а раптом воно затихало зовсім і тоді, здавалося, приходив кінець. Двадцять два роки на сцені і до такого дожити! Хвилювалася. Думка про громадянство кидала на неї нову хвилю гарячі. Як вона покажеться тепер на очі, що вони подумають про неї?! Що вона не може вже грати?!

«Ви заплатите мені! Ви заплатите мені!» — грозила, бігаючи по всіх кімнатах і штовхаючи все, що було на дорозі. Думала про Ручая і Евича.

Вона вже плянувала помсту. Нічого не зраджуючи, заповість у найближчу суботу, що кидає театр. Адіє! Більше не приходите! Хоче бачити їх обличчя! Що тоді зроблять, хто гратиме? Знову спровадять Рію зі Львова? Буде що-суботи і щонеділі її гостинний виступ?! Ха-ха-ха!

Рія! Подумаєш, як оригінально: Р-і-я! Ах, прошу, Аргентина, Америка, Голівуд! Р-і-я! Вже само це ім'я прагне кудись у височінь! На ділі звучить зовсім непринадно і неоригінально, можете бути певні, пані Маріє! М-а-р-і-є!

Відсунула з силою крісло, що було їй на дорозі, аж захитався стіл. Ну, що їй з гарно влаштованого мешкання, коли немає театру, сцени? Вже минула четверта година, в театрі, напевне, горить світло, починається рух. Актори вже сидять перед своїми дзеркалами і гримуються. Перед її дзеркалом сидить ця «Р-і-я» і накладає грим на обличчя, а довкола неї захват, послужливість, усміх! А тут, навколо неї, Ракович, безмовно і пусто. Там долинають хвилювання залі, настроювання інструментів і тихий дзвоник, що шарпає нерви. Пахне перфума, пудра, піт і мастика, все, що невідлучно зв'язане зі сценою, яскраве світло спливає згори, вдаряє в очі з рампи, спрямовується з рефлєкторів. Тихо розсувається завіса, і очі всіх вперті в сцену, а льорнети закордонних журналістів спрямовані з ложі на... Рію!

На сцені не вона, акторка, що працювала стільки років у театрі, а якась Планевич, що недавно вибилася в люди!

«Побожеволіли всі, побожеволіли! Ви мені заплатите за це! Ви ще будете мене просити!»

Вона пробувала уявити наступну суботу, коли то театр буде світити пусткою, і насолоджувалася думкою про близь-

бу помсту. Але це не давало їй втіхи, не заспокоювало. Повергалася знову до дійсності. Поглядала на годинник і думала: ось, тепер ще в убиральнях, тепер виходять, тепер на сцені...

«Ви заплатите мені за це, ви заплатите!»

Зупинилася перед дзеркалом, глянула на себе. Побачила втомлене, нещасливе обличчя. Аж налякалась. Не сподівалася, що виглядає так зле. Наблизилася впритул до дзеркала і почала докладно оглядати своє обличчя. Чоло, очі, щоки, уста. Під очима творилися «курячі лапки», довкола уст були вже теж зморшки. Ті уста були вже старі, говорили про пережите, не манили. Вона взагалі виглядала вже так, що можна було починати говорити: вона колись була гарною. Колись... Тільки її фігура була все ще по молодечому струнка і зграбна.

Пригорнулася лицем до дзеркала і вдивлялася в себе розширеними очима. Не бачила нічого, тільки очі. Були страшні. Великі-великі, повні смутку та переляку. Піднесла п'ястук до уст і вп'ялася в нього зубами, аж відчула біль. Знову почала бігати по кімнаті. Не витримає, не витримає в тій тиші та пустці хати! Ні! Але куди йти? Вулиця здавалася зимною, непривітною і не могла манити, нікого зі знайомих не хотіла, не могла бачити. Театр — несвідомо ворухнулася думка, і в уяві знову пронеслось: люди, світло, гра.

«Ні! Ні! Тільки не те! Бачити успіх іншої? Ні!»

Кинулася на ліжку. Пружинний матрац подався під її тілом і видав тихий звук, що злучився зі стогоном жінки. Вона відчула в очах сльози, але вони не покотились, а тільки замрячили зір. Вона чекала, хотіла, щоб вони поли-

лися струмком та принесли їй полегшення, але вони не приходили. Біль душив горло, стискав серце, а не хотів вилятися в сльозах.

Фільмом пронеслися в її уяві сцени з її власного життя, праці, виступів. Ось вона в малих, а згодом в щораз більших ролях, ось перші успіхи. Двадцять два роки повільного посування вперед, підіймання п'ядь за п'яддю по театральній драбині для того, щоб... закінчити так?

Закінчити? Хіба це кінець? Як це? Це мав би бути справді кінець?

Їй стало безмірно шкода самої себе, одночасно охопила її злість на Евича, Ручая, Равича і всіх тих, що захоплюються львівською акторкою, тоді, як вона тут сама, в товаристві тільки власних, і яких же жахливих, думок. Вона з ненавистю, з відразою оглянула кімнату. Було гарно і... мертво. Її огорнула нехоть до всіх цих речей, які колись так хотілось їй мати, а тепер вони не давали їй задоволення. Їй до болю захотілось давнього життя зі зміною місця, з частою голодівкою, невигодою, але з постійною працею, грою, успіхом. Вона сягала думкою до минулих років і все здавалось їй там гарним і бездоганним.

Дзвоник у передпокої, що несподівано відізався серед тиші мешкання, зірвав її на ноги. Він задзеленчав удруге, потім утретє. Хто б це? Глянула в дзеркало, поправила зачіску і побігла відчиняти. Відхилила двері, не здіймаючи ланцюга.

— Ти в-д-о-м-а? — почула здивований голос, і в півсутінку, що панував у сходовій клітці, швидше відгадала, як пізнала Дворницького. — Я помітив світло...

— Оста...

Вона з силою викрикнула перші літери його імені, кінець заломався, ніби їй не стало голосу. Тепер сталося щось несподіване. Рясні, облегчуючі сльози полилися з її очей, як тільки закинула руки йому на шию і пригорнула обличчя до ковніра його хутра, що пахло вугляним димом. Ухопив руками її голову, хотів відтягнути її від себе, але не давалася. Пригорнувшись тісно до нього, заходилася плачем.

— Що сталося, Стефо, що сталося?

Голос його був пестливий і повний переляку. Від самого його тону, наче більшала її кривда, але і росла свідомість, що є поруч неї хтось, хто зрозуміє і помститься. Вона хотіла щось сказати, вимовити якесь слово, але це їй не вдалося. Нічого не сказала й тоді, як довів її до лежака й посадив.

— Стефо! Що сталося? Кажи! Я мушу знати!

Сів поруч неї, не роздягаючи хутра. Заспокійливо гладив її по голові.

— Ну, заспокійся, Стефо, ну, заспокійся... Кажи, що сталося?

— Уяви тільки... уяви... І знову зайшлася плачем, а коли вже могла говорити, скаржилася тихим, уриваним голосом: — Сьогодні репрезентативна вистава для закордонних журналістів... і запросили цю... ідіотку Планевич... зі Львова...

Їй стало відразу трохи легше, коли помітила, як швидко зарухалися ніздрі його носа, а в очах загорівся холодний, ворожий блиск. Він зрозумів її, не треба було багато слів.

— Ах, так — сказав тільки, — ах, так!

Встав, скинув хутро й пройшовся по кімнаті. Витягнув цигарку і закурив. Ракович сіла, підібгавши під себе ноги

і водила за ним підпухлими від плачу очима, які щохвилини витирала.

— Це скандал! — кинув крізь затиснені зуби і далі ходив по кімнаті.

Слідкувала за ним очима, чекала, що постановить. Вона вже мала свою відплату, хотіла тільки ще почути його. Чекала також, що скаже про Львів, це відразу облегшить справу. Але не казав нічого, і вона вся напружилася, готуючись почути щось неприємне. Вона, властиво, дуже хотіла бути у Львові, відколи там заіснував постійний театр. Там були її знайомі, з якими вона працювала в мандрівних театрах, вона давно могла там бути, але хотіла допомогти цьому театрові. Хіба не дорівнювала тим, у Львові? Хіба не могла грати кожну роль?

Не зводила з Дворницького очей.

— Підеш звідсіля! — сказав, зупиняючись перед нею.

— Так! — погодилася і хотіла спитати: Львів?! Але не зробила цього. Зупинила погляд на його устах.

— Я щось придумав — додав і знову почав ходити по кімнаті. Не дивився на неї. Їй стало ясно, хоч не сказав нічого: не ангажують їх у Львові. — Будемо самі собі панамі і ніхто не буде нами помітувати.

— Що? — спитала, затримуючи віддих. Невже думає про власний театр? З якими костюмами, з якими декораціями? І чого творити мандрівний театр, коли існують постійні?

— Підшукаємо якісь гарні, вартісні твори і поїдемо з ними по Галичині. Рецитації, розумієш? Такі, щоб промовили слухачам до душі, а не таку воду, як тут дають.

— Ре-ци-та-ції? — протягнула, здивована. Чи це озна-

чало б поворот до мандрівки? Уже уявила залі, і глядачів, і сцени, і щораз інші нічліги. Повела зором по кімнаті, по меблях, що належали їй, і заплющила очі. Це не був жаль, а однак, щось було немиле в тій перспективі. — Реци-та-ції...

У передпокої знову відізався дзвоник. Вони переглянулися здивовано та трохи насторожено.

— А це?.. — промовила вона і встала.

— Він? — спитав Дворницький, і це «він» відносилося до Раковича.

— Він має ключ. А втім не дзвонить так.

Приглянулася до себе в дзеркалі. Дворницький був уже в передпокої. Повернула голову, прислухаючись. Почула його здивований оклик:

— О-о!

— Я по паню Ракович! — відповів голос, у якому вона пізнала чергового Івасика. Стримуючи віддих, тихо підійшла до дверей і сперлася на одвірок.

— Пощо? — холодно спитав Дворницький.

— На виставу! Грати!

— Грати? — голос Дворницького заморожував, як лід.

— А хіба зі Львова немає?

— Не приїхала, а люди чекають, і я маю паню Ракович...

Вона щільно притулилася до дверей і заплющила очі. Не могла зловити віддиху. Все відчула в ту хвилину: обурення, і втіху, і злорадність і тріумф. Відразу мала перед очима сцену і себе на ній. Уявила навіть глядачів, що не можуть діждатися вистави. І серед того голос Дворницького був як плуг, що крає скиби землі.

— Ах, так! Планевич не приїхала, а журналісти чека-

ють? Як же я шкодую! І було це сказане голосом, повним зрозуміння та співчуття. Але зараз же почувалася в ньому сталь. — Але пані Ракович немає вдома!

Сухий тріскіт дверей безпосередньо після невизначних слів чергового, і самопевні широкі кроки Дворницького в коридорі.

— Остапе! Вона за одну хвилю була поруч нього. Її голос урвався. Щось у ній здригнулось і заломалося, щось, чого ніколи не можна буде направити. Це було немов голос совісти.

Він подивився на неї уважно, навіть повернув її голову до світла.

— Ти хотіла йти? — спитав поволі. — Ти могла б піти?

Примкнула очі перед світлом, що лилося просто на неї, і знала тільки, що вона бідна, нещаслива і ще, що не стійка в своїх постановах. А він говорив:

— Тепер я, справді, тебе не розумію. Ти хотіла йти? Тебе відштовхнули, а ти готова бігти на кожний їх кивок? Тебе і мене, нас двох знаних, старих акторів?! Вийде скандал, неприємна історія, як відкличуть виставу? Нехай! Нехай мають науку, як поводитися з акторами!

Він пустив її обличчя, яке тримав у своїх долонях, і знову почав ходити від дверей до вікна.

— А ти скажи таке, — говорив, — ти приходиш тепер до театру, а одночасно приїздить ця Рія. Хто тоді грає? Ти? Я думаю, що вона. І тебе вдруге відштовхнуть. Був знову поруч неї, погладив її по голові. Сказав, якби це коштувало йому зусилля: — Я не можу дозволити на це. Надто ти мені дорога. Розумієш, Стефо? Коли нас скривдили, не досить плакати. Треба передовсім... відплатити!

XVI.

Заля гула. Кольорові плити в фойє були мокрі від розталого снігу і настільки ховзькі, що важко було вдержатися на ногах. На святково простягнених килимах поробилися темні плями. За вікнами все було біле від снігу і щораз більше зміннювався мороз, але в театрі ніхто про те не думав. Було тепло, напалено. (Евич підняв на ноги ціле місто, щоб мати досить опалу). Всі були повні напруження та радісного очікування.

Заля гула. Молодь на більш скромних, затишних місцях була зайнята виключно собою. Були задоволені, що зможуть провести з коханою чи з коханим повні три години, триматися за руки, як згасне світло, і виговорити те, що було на душі. Але тут і там, між старшими, почали поглядати на годинники, Доходило до півшостої.

— Точність! Був уже який дзвоник?

— Ні, не було.

— Ну, знаєте, це тільки у нас таке можливе!

— Академічної півгодини спізнення треба, без цього годі...

— Чекають на журналістів...

— Ні! — вихопився якийсь всезнайко. Правда діста-

лася з-поза лаштунків і стала відома глядачам. — Це Рія ще не приїхала.

— Що? Рія не приїхала?

— А, може, взагалі не приїде? Доки будемо чекати?

— Я ще десять хвилин чекаю, а потім іду!

— А гроші за квитки?..

Заля гула. З уст до уст, від ряду до ряду йшла вістка: Рія ще не приїхала.

— Потяг спізнився!

— Будете чекати?

— Так!

— А я ні! Які це порядки?! Скільки буду тут висиджувати? Це дирекція винна, що не передбачила такого. Що тепер про нас скажуть?!

— Я йду на вечерю!

Сянка прибігла за лаштунки. Мала розширені очі. Вона саме збиралася вийти з каси і піти з Ярком на свої місця, коли тут раптом до каси почали наливати люди. Ціла повинь.

— Панство, скажіть мені, що я маю робити? Пане директоре! Люди приходять і домагаються звороту грошей!

Евич простягнув руку, наче б хотів заспокоїти її, але зараз же відсмикнув її назад. Насунив брови.

— Зачиніть касу і йдіть у залю — промовив суворо, наче б гнівався на неї. — Не звертайте грошей! Ніхто ще не сказав, що вистава не відбудеться.

Відійшов. Думав уже над тим, чи не вийти б самому, або краще послати когось на сцену й оголосити, що через спізнення потягу вистава відбудеться пізніше. Так, це була

найкраща думка. Але ще хвилину здержався, адже послав по Ракович.

.....

Дві хвилини перед півшостою в ложі, призначеній для журналістів, показалися чотири чоловічі постаті. Очі глядачів з партеру, лож, бальконів спрямувалися на них. Чотири пани зайняли місця і відразу почали говорити, наче продовжували розмову, почату деінде.

— Журналісти прийшли! — пронеслося залею, дійшло до убиралень акторів, донеслось до Евича. — Журналісти прийшли!

Він сприйняв це, як удар обухом по голові. Навіть дійсно вона заболіла. За лаштунками було так же тихо та спокійно, але тепер це робило враження, наче хворий, що був десь тут, лежав у агонії. Змучені очі акторів зовсім не відповідали їх рум'янням. Актори снували з кута в кут, не могли всидіти, не могли думати. Двірець не сповіщав про приїзд потягу, Ракович ще не прийшла, чекали і чекали. Здавалось, що це буде тягтися без кінця. Вістка, що прийшли журналісти, наелектризувала всіх. Прийшли? Що ж тепер буде?

— Ох, коли б уже швидше, не видержу довше — стогнала Спиревич, що хвилини прикладаючи долоню до чола.

Таня мовчки дивилася на неї. Вона була напівмертва. Не могла зрозуміти, як після такого очікування можна буде взагалі грати.

Евич пішов на сцену. Тепер треба вже заповісти причину спізнення вистави. По українському та по німецькому. Нехай журналісти зрозуміють. Але в тому хвилюванні ніяк

не міг нагадати собі німецької мови. «Майне Дамен унд Геррен!» Так. А що далі? І як світити лицем перед цілою залєю? Чорт зна, що робиться!

Відхилив легенько завісу і глянув на ложу. Але зараз же з полегшенням відхилився назад і послав Лабку, який сидів за лаштунками, покликати контролера, що обслуговував ложі.

— Ви контролюєте квитки чи ні? — накинувся. Добре, що хоч було на кому зігнати злість. — негайно підіть до ложі ч. 4 і випросіть звідти тих панів! Ця ложа призначена для журналістів, і ви це знали!

— Та я гадав, що це журналісти. Ці панове так виглядають...

— Ви не потребуєте гадати і дивитися, як хто виглядає, тільки домагатися квитків! Але досить вам побачити в когось грізний вигляд, і ви зараз же забуваєте, для чого ви тут!

Був незадоволений з обслуги театру. Тут взагалі ніхто не був на своєму місці, і щоб усе йшло добре, він мусів би сам усе робити. Так, але це неможливо, і втім існували тут люди, які за щось брали гроші. Він завтра ж мусить виробити плян і половину людей звільнити! Це полегшить ситуацію, театр і так гнеться під тягарем витрат!

Пішов убік убиралень, хотів бачити Ручая.

.....

Олексій сидів перед дзеркалом і курих. На попельничці, що стояла поруч касет із гримом, була вже гора недокурків, що свідчила про його настрої. Праворуч сидів Спиревич, ліворуч Савраш, але він не бачив їх. Узяв до рук ви-

тяг своєї ролі і примірник «Лісової пісні», що лежали тут же, поруч попельнички, і почав перелистувати. Був це зовсім особливий день, особлива прем'єра. Не спав цілу ніч, виливав свої почуття на папір і радів, що о дванадцятій по-полудні буде вже тут Рія, і весь час до вистави він матиме для себе. Виключно для себе! Але склалося зовсім інакше. Вранці треба було робити ще раз пробу і годі було піти на двірць, щоб її самому, особисто привітати. Це вже зіпсувало настрої. Потім, коли вже проба скінчилася, а потяг усе ще не приходив, він побіг на двірць, голодний, змучений. Продерся крізь юрбу людей, питав:

— Немає ще потяга зі Львова? Коли буде потяг зі Львова?

Потяга не було, але він не відходив. Тут, між натовпом людей, що чергами уставлявся коло кас, що пропихався на перон, шумів, переливався, було йому якось ліпше. Міг зовсім загубитися, віддатися своєму почуттю, був немов ближчий до Рії. Тут вона буде, як тільки приїде. Тут!

Потім думка верталася до прем'єри і з тремтінням хиталася між сумнівом і надією. Піде добре, чи провалиться ця його перша постановка? Дядько Лев був не переконливий, але це, може, тільки на пробах? Савраша знали з того боку, що на пробах він не був добрий, грав так, ніби читав текст для себе. Вистава покаже. Борянська має прегарний голос, талановита, попрацювала, але це її дебют і вона може завести. Це буває. Так, це буває. Але добра Мавка підтягне всіх. А це може зробити тільки вона, Рія, його Рія. Його? Може, тепер усе поправиться, може, зміниться, і вона знову буде його? Вони тепер стоятимуть на одній

площині, як рівні. Адже він уже став «кимсь»! Так, усе направиться! Сьогоднішній день уже пропав, але завтра цілий день до вечора буде їхнім.

— Потяга ще немає? Коли приїде потяг? І тут же зародилася неспокійна думка: «скільки ще годин до початку вистави?» Бо вечір, який уже кинув свою тінь на місто, нагадав йому про це.

Година, визначена на приїзд потяга, минула, а його все ще не було. Білими великими шматками падав сніг і нагадував про заноси. Олексій почав нервуватися. Пора приїхати! Актори починають уже сходитись, щоб без поспіху, як слід, загримуватись. Він теж мусить іти. Пора й йому. Тільки як же це не привітати Рії? І чому не видно ні Евича, ні Равича?

Але саме в ту хвилину побачив адвоката.

— Це так погано, що потяг якраз сьогодні має таке спізнення — промовив голова Товариства до нього. — Адже Планевич буде зовсім втомлена!

— Так, це правда, буде втомлена — відповів Ручай і затурбувався, щоб вона не змерзла і не застудилась. У потязі тепер не завжди буває тепло.

Вийшов, похнюпивши голову, роблячи великі кроки. Не відчував морозу, нічого не зауважував назовні, весь заглибився у своїй душі, у своєму почутті. Починалося і посилювалося вже те, що називав тремою. За успіх вистави, за свою гру.

Увійшов до будинку театру через акторський вхід, біля головних дверей, що були вже відчинені. Виднілося кілька людей. У коридорі побачив Евича, що мав заклопотаний вигляд.

— Не знаєте, приїхала вже Рія?

— Ні, — відповів, зупиняючись. — Я саме з двірця.

— Не приїхала?! А коли ж потяг прийде?

— Докладно не знають.

Пішов за лаштунки, зазирнув на сцену, оглядав, чи все на своєму місці. Висварив Лабку, що через неувагу залишив на «березі озера» молоток, і пішов до убиральні. Спиревич і Савраш гримувалися. Скинув хутро, витягаючи примірник п'єси і свою ролю, і сів перед дзеркалом. Не міг уже нічого думати, майже не відчував, бачив тільки перед собою обличчя Олексія Ручая, яке треба було заховати під маскою Лукаша. І поступово, за кожним рухом його руки, зникало все притаманне для нього, а появлялося чуже обличчя, що мало в собі дещо дитячого та безпорадного. Обличчя Лукаша, що полюбив таємничу, незбагнену Мавку, як він Рію. Ручай уже розумів його почуття, мотиви, що керували ним. Коли за деякий час, вдягнений і загримований, приглядався до себе востаннє, нічого не залишилося вже від нього, все було іншою людиною.

Треба щораз більше вчуватися в переживання людини, постать якої прийняв, та не міг віддатися цьому неподільно. Уявний світ не міг полонити його цілком. Турбувався щораз більше. Не чути нічого? Все ще немає Рії? А коли ж буде? І палке бажання бачити її, і радість від очікуваної швидкої зустрічі, все почало зникати під тягарем думки: що буде з прем'єрою? Як гратимуть актори, коли надмірно довге чекання вимотає з них усі нерви? Що буде, коли потяг прийде надто пізно? А Ракович немає, хто ж гратиме?

Це починало бути нестерпним.

Вийшов з убиральні і попростував коридором аж до будки чергового і акторського входу. Овіяв його холод, але хоч відчув його, не zareагував зовсім.

— Усе ще немає, прошу — зідхнув Івасик, повний зрозуміння. Ах, він також бажав уже зачинити двері та піти дивитися виставу! А мусів усе ще чекати.

— Гм... — промимрив тільки Ручай, зовсім не помічаючи захоплених очей молодого хлопця, що приглядався до нього. Вернувся назад. Увійшовши в коридор, що провадив за лаштунки, помітив Таню, яка стояла під дверима його убиральні. Подумав, що треба б заговорити до неї, підбадьорити і дещо нагадати, але скрип дверей секретаріату спрямував його увагу деінде.

— Про всяк випадок треба післати по Ракович, — промовив, побачивши Евича. Вклонився його дружині, що вийшла за ним. — Спізниться Рія, нехай грає вона. Іншому ж нема кому. А на неї треба наложити кару за те, що не прийшла.

Знизав раменами на обурення Евича і пішов знову до убиральні. Тані вже не бачив. А втім забув уже, що хотів з нею говорити.

Томляче тягнулися хвилини.

.....

Двері відчинилися, увійшов Евич.

— Ну? — сказав тільки і сів на вільне крісло.

Ручай, Спиревич і Савраш повернули до нього голови, а були це постаті з недійсного світа. На мить Евич навіть завагався, чи попав туди, куди хотів, і чи заговорив до дійсних людей. Дядько Лев, і Лукаш, і Лісовик дивилися

на нього. Не знав, чи їх цікавить і турбує те, що його. Він один був між ними дійсний.

— Мусимо ще почекаати — промовив Ручай, і Евич мусів викликати в пам'яті образ дійсного Олексія, бо цей його голос і ділова відповідь ніяк не підходили до його теперішнього вигляду.

За дверима швидкі кроки, і Евич уже був там.

— Немає пані Ракович! — доповів Івасик і сфантазував нашвидку, наляканий грізним поглядом директора. — Пішла в гості...

— Як було тобі сказано, що пішла в гості, то треба було спитати куди, і піти в те місце — крикнув. — Треба вміти швидко думати!

Побіг до телефону. Це було дике-починати цілу цю історію з Рією, але тепер годі завернути. Треба швидко знайти вихід. Він цупко затиснув уста, послав на адресу Ручая масу милих побажань. Це все він, це його робота! Ніколи ніколи в житті не буде когось слухати — обіцяв собі самому. Нехай би грала вже Ракович, нехай би вже й трохи гірше, але не було б цього скандалу, що є тепер. Або нехай співала б співачка, концерт якої буде за кілька днів, нехай би навіть вила, що його це обходило б? Або нехай би був балет Тимоша, або грали б сюїту Теплавого. Все, що завгодно, тільки не те, що є тепер! А так? Тепер мусів обов'язково оголосити, що вистава не відбудеться. Він сам цього не зробить. Ні! «Майне Дамен унд Геррен!» Ні! Просто не може світити обличчям перед такою масою людей. Це мусить зробити актор, що не є загримований. Хто б?.. Орленко! Так, він не грає (щасливий!). Тільки де він? Евич бачив, що той десь тут крутився, говорив з Танею... Ціле

життя буде цю прем'єру пам'ятати, сьогоднішній вечір забере йому, напевне, кілька років життя. До того ж Ньюта ходить за ним всюди, як ад'ютант, не хоче ніде залишитися сама. Так, але що робити з журналістами? Їх ще немає. Орленко заповість, люди почнуть розходитись, а тоді журналісти прийдуть до темного будинку. Добру славу понесуть по світі! Боже, що це за скандал!

— Галло! — злапав слухальце і всі думки самі собою зупинилися. Залишилися повне напруження очікування.

— Двірець? Тут театр!

— Петяг уже прийшов! — повідомили його.

— Петяг уже прийшов! — знали зараз же в убиральнях, і безпосередньо за тим залунало: — Рія вже є!

... ..

Наче струм свіжого повітря пронісся душним підземеллям. Це раптом відчули всі. Все якось віджило, зарухалося, заговорило, нахилилось до дзеркал, контролюючи обличчя і постать. В залі і фойє задзеленчав обіцяючий, повний радості, дзвоник.

Середня на зріст, молода дівчина, в чорному хутрі і білій шапочці на волоссі кольору стиглої пшениці, швидким кроком увійшла в коридор, за лаштунки. Була це Рія. Комір при хутрі був у неї з лиса і такого ж жовтого кольору була собачка, яку вона тримала на руках. Виглядало, наче це була одна цілість. Круглі очі Клеопатри, оточені темною шерстю, і сплющений ніс ребили її схожою на сову. Вона дивилася уважно і люто, видно, готова була боронити свою пані кожної хвилини. За нею поспішало трое мужчин: адвокат Равич, на обличчі якого світився тріумф,

наче доконав якогось небувалого вчинку, Ручай, що перетворений в Лукаша, виглядав при них дивно, і молодий хлопець, якого вислали за нею до Львова, що ніс тепер валізочку Рії. Вона говорила щось до мужчин, але не дивилася на них.

— Я розумію, ти втомлена — говорив Ручай з поважним, навіть суворим виразом лица.

— Це пусте! — відповіла мелодійним голосом — Хіба я не акторка?!

Евич схилився низько перед нею. Він задержав довше її вузьку руку в своїй долоні в той час, як їх знайомили, готовий був обняти її та поцілувати щиро, від душі, таку рідість і полегшення вона внесла з собою. Тільки наступної хвилини зауважив, яка вона гарна. Була незвичайно гарна з тими очима кольору пива, під дугою тонесеньких, ледве зарисованих брів, з повними червоними губами, ледве помітними рум'янками на білому лиці і з ямочкою на підборідді. Гарним було також її ясне пухнасте волосся, зачесане модно і дбайливо. Він відразу помітив також, що вона має в собі щось від пташки, коли та рухається по землі: щось легке, збиточне, невпіймане та полохливе. І не міг якось погодити те з ролями, які вона виконувала і з тою славою, що йшла про неї, славою драматичної акторки.

— Дозвольте привітати вас, пані, — промовив. — Радію, що ви вже приїхали. Пробачте, що просто з потяга на сцену, але це не наша вина. Вечеря вже чекає на вас. А тимчасом переповнена зала чекає на духовий бенкет, який влаштує їм Рія!

Ні, він рішуче відчував потребу сказати пару незвичайних слів натягненим, неприродним тоном. Він не мав та-

кого наміру, вона своєю появою і виглядом змусила його до цього. Він навіть забув, що тут була Нюта, яка не зводила з нього очей. При тому він видався сам собі незвичайним і вдоволено думав, що така Рія, акторка зі Львова, напевне, здивовано зауважить, що й тут, так далеко від столиці Галичини, існують, у повному значенні того слова, європеїці...

Вона всміхнулася привітно, але стримано, сказала «дуже приємно», і що нічого не буде їсти, та увійшла до убіральної.

— Нарешті! — простягнула Спиревич руки їй назустріч.
— Ходи, обіми тее, дитинко!

Вона похилилася до рук старої акторки, що виглядала, як мати Лукаша, поцілувалася з Тимович, подала руку Тані й Варенчукові, що все ще був там, і зараз же почала скидати шапочку та хутро.

— Ну, але дорога — говорила в той час, як сиділа вже перед дзеркалом, (що відбивало досі обличчя Ракович) і накладала грим. — Я вже думала, що не доїду сьогодні! Найгірше було, як стояли на станції... я забула, як вона називається... Паротяг відчепили, холодно, хоч замерзай! Тепер виходьте, панове! — скомандувала враз до мужчин, які були в убіральної й дивилися на неї кожен з іншим почуттям, але з захватом у очах. Її правдиве обличчя швидко зникало під маскою Мавки. Всміхнулася, і, запрошуючим жестом указала на двері. — Прощу!

— Як іти то йти! — підвівся Варенчук.

— Вигнання з раю! — патетично вигукнув Равич.

Евич вийшов мовчки. Він тільки щасливо посміхався.

— Коли ти будеш готова? — спитав Ручай. Обличчя

його було холодною маскою, а серце тріпотіло, як божевільне. Він сам собі не хотів вірити, що це вона, Рія, отут в убиральні, Рія, якій перед усіма тут присутніми може казати «ти»!

— За десять хвилин — відповіла, не дивлячись на нього.

— Увертюру можуть грати?

— Можуть.

Зачинив двері.

Відчув приплив енергії, радості, ладен був тепер усе побороти, все виконати, дати кожному втіху. Була, була тут! Той один короткий погляд, коли очі їх зустрілися біля будки чергового, в них було щось запитливе, неспокійне, і хоч зараз зникло, він зауважив це, запам'ятав! Значить, вона турбувалася, що він від'їхав зі Львова, вона, може, тривожилася за нього, непевна його почуття. Йї, Рїї, може, таки не байдужий він, Олексій?! Йї, Рїї?! І чи після цього не можна зрушити світ з основ?! Не можна сподіватися, що все налагодиться між ними і вона буде його? Чи не можна? Ну, чи не можна?

Він не відходив від убиральні, чекав, аж вона вийде.

Таня дивилася на Рію, повна захвату та пошани. Ось тут, за два кроки від неї, була людина зі знаним, голосним прізвиськом. Вона подала їй руку, можна було з нею говорити, тільки вона не знала про що, не відважувалася. Вона не бачила її досі ні разу на сцені, але довкола її прізвиська творилася авреоля слави, і Таня зі страхом думала, як буде з нею грати. Ким же вона буде тоді?! Зникне зовсім, пропаде безслідно, заломиться, голосу не видобуде із себе. Це був жах, від того ставало млосно. Вона побожно прислухалася до всього, що говорила Рія. Як живеться тут Спире-

вич? — питала славна акторка, і хоч це було звичайне чемне питання, Тані воно здавалося чимсь небуденним. Немає вже жовчевих атак? А потім: чи цей театр має які перспективи на майбутнє? І чи вдоволені тут з Ручая, з його праці?

— О так! — вихопилась Таня. Вона усвідомила, що сказала це, тільки тоді, як почула свій голос.

Рія повернула голову, приглядалася до неї хвилину, а потім посміхнулась.

— Ну, то й добре, — промовила. Таню зачарував її голос і те, що ті слова були такі прості, щирі й звернені спеціально до неї.

Вона не зводила з Рії зору. Ця людина, що говорила так звичайно, як усі люди на світі, стояла в її понятті високо-високо, зовсім недосяжно для неї. Висунулася з убиральні, як тільки Рія вийшла. До свого виступу мала ще час, але хотіла й мусіла бачити всю гру Рії, її прийоми, цілу її поведінку за лаштунками і на сцені.

— Прошу на свої місця! — говорив Савраш.

Таня заворожено дивилася вслід Рії, яка з Олексієм ішла бік сцени. Він мав зігнену праву руку, ніби ладен був кожної хвилини взяти її за рам'я, щоб охоронити перед чимсь. Це був оборонний ніжний жест, у якому виявлялася його мужність, і їй заболіло, що той жест не їй належить. «Це вона, це її він любить» — відгадала вона враз правду.

Рія вийшла на сцену, оглянула її, потім стала всередині бутафорської верби, що мала від сторони залі вижолоблення на зріст людини. Доки Мавка не оживе, ця верба по-топатиме в темноті, ніхто з глядачів не зауважить, що вона там є. А потім у дуплі дерева заясніє світло. Це була така

гарна хвилина, коли Мавка оживає, що Таня завжди відчувала однаково сильне бажання: будитися, як вона, оживати, виходити заспаною з верби, грати Мавку, грати її!

.....

Тут і там скрипить крісло, хтось кашляє. Час від часу лунає сміх, щирий, дружній сміх, що здебільша голосною хвилею вибухає на другому балконі, або гучна буря оплесків, що починається в партері, або в ложах. Інколи зала затихає в притаєному, напруженому очікуванні, і видається, що всі затримали віддих. А потім знову починається кашель десь угорі, в долині, перекидається, наче м'яч, з балкону на партер, і з партеру до лож.

— Люди, які кашляють, не повинні ходити до театру — обурюється хтось у перших рядах.

Хтось питає:

— Хто грає Лукаша?

І дістає відповідь, повну признання:

— Новий режисер. Називається Ручай.

Тут і там дві пари очей зі зрозумінням обмінюються поглядами, чийсь руки стискаються сильніше, коли на сцені оживає почуття, хтось тільки рухає головою, повний здивування та захвату: ах, та Рія!

Ложа, призначена для закордонних журналістів, усе ще порожня. І це вражає кожного, як знак легковаження і брак зацікавлення театром, який, зі свого боку, дав усе, що міг. І раптом, як третя дія доходила до кінця, в ложі ч. 4 появляється більш як двадцять п'ять мужеських постатей. Спершу до переду просувається одна, потім друга, обережно, щоб не робити галасу, піднімають вгору крісла,

пересуваються до самого поруччя і тихо сідають. Але для всіх немає місця, і вони змушені стояти. Вони всі зацікавлено вдивляються в сцену, а очі глядачів із лож, з бальконів, з партеру повертаються до них.

— Журналісти прийшли! — хвилею несеться шепіт — Журналісти прийшли!

Евич швидко йде нагору. Він хоче кілька з них узяти до театральної, службової ложі, щоб могли вигідно сидіти і добре бачити. При тій нагоді він бажає почути їх враження від театру, міста, Галичини, і взагалі від українців. Він на кожен рух на сцені дивиться вже тепер очима цих чужих, незнайомих людей, і думає: «Як вони це сприймають? Як їм це видається? Що вони думають про нас?»

.....

Сянка бачить зі свого місця їх і директора, який, нахилившись до них, щось шепоче, і Сянка дістає трему за тих, що грають. Вона майже пригортається до Ярка і шепоче тихо, стурбовано:

— Як ти думаєш, Ярку? Їм подобається, правда? Вони так гарно грають, так, напевне, ніде не грають... Що директор їм каже?.. Я так хочу, щоб їм сподобалося...

.....

Посередині другого балькону сидить Катруся зі своїм чоловіком, кремезним, широкоплечим мужчиною з самопевним виглядом. Вона могла дістати місця в партері, тільки що в куті, під стіною, але вона попросила найкращі на другому бальконі. Сидить тепер там, спершись на вибите вишневим плюшем поруччя, і задоволено дивиться на сце-

ну. Вона говорить голосним шепотом, щоб чули це ті, що сидять за ними та побіч них, і торкається справ, про які може говорити тільки людина, що знає театр з буднів. Вона цілим своїм виглядом каже: Бачите? Я тут у себе вдома!

Поруч них сидить Вівчар, сухий чоловічок, що кашляє тоді, коли не треба, і це її дратує.

«Семенова зле вимила сцену, видно плями, — думає вона фахово. — А там, де я робила, чистенько, але завтра з тим хідником, що посередині, буде біда! І це їй псує трохи настрої. Але зараз же вирішує, що про те час подумати, як будуть його чистити. Може, наприклад, робити це Семенова, а вона, Катруся, не мусить. Згадка про другу прибиральницю наводить на неї обурення: чому її тут немає тепер?!

Коли завіса нарешті заслонює сцену, щоб за хвилину знову розсунутись, і актори, на чолі з усміхненою Рією, кланяються востаннє, Вівчар каже, встаючи:

— Але костюми мають гарні, що? І — кехе, кехе! — Ні, такого другого як я, вони не будуть мати, щоб так добре робив і так мало грошей діставав!

— Але фай-не! — мрійливо всміхається Катруся, що виглядає трохи непритомно. Але стає тверезою, коли виходить на сходи. Обурюється голосно, щоб чули всі ті, що сходять перед нею на діл. — Дивіться, а така Семенова ніколи не піде вам на виставу! Ну, та ж не можна все тим жити, що чоловік їсть! Часом треба щось і для душі. А вона... інтерес!.. І зневажливо махає рукою.

XVII.

Зимова ніч простягнула над приспанім містом свої білі крила. Високо над домами повисли бліді зорі і тонесенький ріжок місяця, намагаючись відбитись у прозорому льоду, що скував річку. Ні живої душі. Якось мертво вистрілюють вгору вежі святинь, височить струнка башта ратуші, таємними здаються пощерблені мури замку, а дахи кам'яниць видаються сплющеними, майже рівними. Заховали вони під своїм покровом тисячі людей, з яких кожен має свої бажання, мрії, прагнення, своє щастя та терпіння, свій підхід до справи, своє поняття щастя та сприймання життєвих проявів. Ніч саме в тій порі, коли більше схиляється до ранку і найбільше присипляє людей.

.....

У сходовій клітці будинку, на вулиці Франка ч. 6, давно вже погасили світло, і Евич змушений що-кілька хвилин світити сірника (батерія електричної лямпки якраз вигоріла), щоб піднятися на другий поверх. Тихо було в цілому будинку, холод проймав тіло. У голові йому шуміло від горілки та вина, випитого на бенкеті, в грудях відчував тягар від викурених цигарок, але задоволення і радість розпирали душу і робили його щасливим. Так, почувався щас-

ливим. Було це щось таке особливе і таке миле, що він був готовий говорити безконечно про те, що він зробив і як воно виглядало. Треба ж було як слід, вповні відчутти успіх того вечора, насититися тріумфом.

Нюта йшла перед ним, і з її рухів і поворотів голови він відгадував, що вона має щось на серці, що вискаже зараз же, як тільки вони опиняться в помешканні. Цілу дорогу з театру до дому вона відповідала на його слова тільки: «так, ні», і це вже означало, що вона має до нього зло. Він, звичайно, відчував легкий страх перед тим, радо кудись утік би, щоб того уникнути, але тепер воно, на диво, викликало тільки легку посмішку на його уста.

«Увертюра! — подумав майже весело. — Зараз почнеться опера!»

Це здавалося дрібничкою, чимсь несуттєвим, без значення. Головне ж було в тільки що пережитому: успіх вистави, компліменти журналістів, тріумф театру, а тим самим і його, директора.

Почуття щастя, що кілька годин царило в його душі, не зникало зовсім перед передчуттям домашньої сцени. Він був у такому настрою, що, здається, якби бомба впала несподівано десь недалеко і винятково не вбила б його, він скрикнув би втішно: ах, вітай!

Знову засвітив сірника, коли вкладав ключ у замок. Потім відкинув тонесеньку вогняну трісочку, що дугою впала на кам'яну підлогу і ще трохи світила. У мешканні вже вистудилося, але це було пусте. Роздигнувся, потер задоволено руки, поправив окуляри і витягнув цигарку. Закурив, хоч був страшенно «обкурений», але вже таку мав натуру, що мусів курити саме тоді, як було йому тяжко або

легко на душі. Коли дим снувався над його головою, інакше, складніше укладалися його думки.

Став під пічку, і хоч була вона майже холодна, відчував тепло в цілому тілі. Водив очима за Ньютою, що крутилася по хаті, як здавалось йому, зовсім безцільно і непотрібно. Говорити! Страшенно, просто нестримно хотілось йому говорити! Відкривав уста, але зараз же стулював їх знову, не відважувався якось вимовити слово, дивлячись на її офіційний вигляд і піднесені вгору брови. Чекав, що подивиться на нього, що очі їх зустрінуться, і тоді він заговорить. Але вона не дивилася на нього.

«Нехай би вже вибухла!» — побажав він нетерпеливо, зовсім не цікавий, що саме вона має закинути йому. Він хотів просто позбутися того і віддатися своєму почуттю. По тяжких переходах того дня, він мав говне право насолоджуватися щасливим закінченням його і не думав від того відступати. Сам у своїх очах здавався собі більше вартісним і значним, йому хотілось почути про те від другої людини. Правда, не він був головною особою, не його драму ставили (ах, коли ж ця драма буде нарешті готова?!), але був директором театру, успіхи якого були одночасно успіхами його, Евича. Це ж була його заслуга, що все так виглядало.

Не зводив із жінки зору, хіба що зникала в кухні, чи в другій кімнаті. І раптом попробував, як проходила поза нього:

— Ньюта!

Вона не відізвалася. Він попробував удруге:

— Чому ж ти не відізвишся, Ньюто?

І цим разом не відповіла. Відвернув зір до вікна. Краще

всього було думати, що він сам у хаті. Якби вона була іншою, він розповів би їй зараз:

— Ти знаєш, що мені сказав один журналіст? Він узяв би її при тому за рамена і зазирнув близько в очі, щоб там знайти відблиск свого почуття.

— Ну-ну? Що? — повинна б вона спитати зацікавлено, нетерпеливо. І тоді він сказав би їй, повний радости:

— «Я думав, дивлячись на вашу виставу, про те, — казав журналіст, — як виглядали б ваші актори і ваші п'єси на наших сценах. Я впевнений, що вони мали б успіх, а особливо ці головні актори. Це Рія (ох, як хочеться назвати кожного без страху, що це викличе цілу сцену!) і Олексій, розумієш, Ньюто? — Вони грають без закиду. «Ваших акторів, — говорив далі журналіст, — повинні рішуче запросити спершу до Кракова, а тоді далі, і ім'я вашого театру посунеться на захід».

— «Ні, не може бути?! Що ти кажеш, Всеволоде, Шимпансику?! — повинна б вона викрикнути і кинутись йому на шию. Він міцно обійняв би її, і так вони, пригорнені одне до одного, висказували б до світанку свої почуття, враження, думки, снували б пляни. Як довести до того, щоб це справді сталося? Як зробити, щоб ім'я театру стало відомим у цілій Європі, мій Боже, навіть в Азії, в цілому світі! У світі взагалі, — чуєш, Ньюто? Він також звирився б їй, як поставив тому журналістові запитання: які п'єси ставити на заході, так, наче б театр уже дістав запрошення на гостинні виступи і залишалося тільки скласти репертуар і купити квитки.

— «Такі, де багато танку, пісні та народної нощі — відповів журналіст. — Історичні не радив би ставити. У

нас вони не мають тепер великого успіху, а до чужої історії тим більше ніхто не буде мати ні зацікавлення, ні зрозуміння. А такі, як я кажу, були б найкращою пропагандою для вашого народу».

«Показується, що підошвами, легенями і нитками можна б ще, чого доброго, побудувати державу» — висказав би він Нюті свою думку.

Почав ходити по кімнаті, раптом знову виринуло те почуття, що вперше з'явилося вранці, на пробі. Величі! Величі давайте! Але тепер був певен, що до деякої міри досягнув уже те.

— «І ще одне, Ньюто, знаєш? — говорив би він далі. — Я тепер страшенно цікавлюсь, що вони напишуть про театр, про нас, про місто. Розумієш, Ньюто?»

Так він говорив би, а вона повинна б поділяти його щастя та висловлювати свої думки. Але він мовчав, а вона крутилася по кімнаті, вже не знати чого, і також мовчала. Тепер знову пройшла повз нього, простягнула руку вбік стіни і несподівано вилучила світло.

— Но?! — сказав він тільки обурливо і сягнув рукою до вимикача. Уже знав, що це сигнал, що зараз почнеться опера, якої очікував. І не помилився. Зараз таки почалося.

— Що? Не подобається тобі?

Заплющив очі. Постановив, що не буде того слухати і не відізветься ні словом. Але це не було легко, і деякі слова доходили таки до нього. Рія, Рія, Рія — повторялося там. Кокетка, дурисвітка, а він є людина, яка не має поняття, що таке такт! Він забув, що прийшов із жінкою, всі там сміялися з неї й з нього також, нехай не думає! Така поведінка, як у нього, нікому не може подобатися! Він

мало не став на коліна перед тою, тою... ідіоткою з псом, так! Ах! Ах! Яка вона нещаслива! Вона розійдеться з ним! Коли б її любив, пішов би геть з театру, бачить, як це її дратує! Навіть Спиревич, той старий дивак, і він щось закидає, це вже всі в театрі знають, ціле місто говорить!..

Тепер почав уже навіть слухати, що вона говорить. Цікавило його, чи не торкнеться вистави, успіху і того, як її чоловіка величали в тостах на бенкеті. Але даремно. Проте не було мови.

Розвиднювалось уже, коли вдома стало тихо. Тоді власні думки та бажання, якимось цим разом не втомлені, не знеохочені, вилізли з криївки і почали крутитись довкола того, що цікавило його.

У помешканні була благословенна тиша.

Цей день коштував йому нервів, здоров'я, але мав, принаймні, добрий кінець. Журналісти були задоволені, він якщо не говорив з ними, то приглядався до них здалека крізь льорнет і бачив зацікавлення на їх обличчях. Евич навіть сам перед собою любив трохи почванитися. Він мав особливий дар забувати, що було його вигадкою, а що — когось іншого. Залюбки привласнював собі чужу ініціативу, коли вона мала вдале закінчення і зрікався своєї, скидаючи відповідальність на іншого, в разі йому щось не повелось. Він і тепер забув, що запросити на виставу Рію Планевич було думкою Ручая, забув, що майже проклинав його за те кілька годин тому. Його розсаджувала гордість, не могло бути мови про сон, не міг ще лягати. Мусів сам собою трохи захопитись і зробити видатними свої заслуги.

Що, наприклад, уявляв собою театр, поки він не полвився? Ставив побутівки. При ньому перейшов відразу до

влясики. Прощу! Завдяки йому прийшов до театру режисер Ручай, на його запрошення приїхала на гостинний виступ така славна акторка, як Рія Планевич, в і н приготував глядачеві духовий бенкет, в і н мав чим похвалитися перед журналістами, завдяки й о м у слава театру піде по цілій Європі й навіть Азії. Через н ь о г о пророкують театрові, що матиме успіх на заході.

«Це може багато зробити, це може багато зробити» — заганявся в своїх думках, бо вже хто зна на що розраховував і чого сподівався далі.

Вино шуміло в його голові. Воно не сп'яняло, але надавало всьому якогось особливого вигляду. Все здавалося гарним, можливим, легким до здійснення. І серед того зовсім несподівано почали з'являтися темні очі і підтягнені на кінцях брови, що манили до себе. «Сянка — ствердив здивовано, і хоч це було смішно, він мало не спитав: ти що тут робиш? Але тільки посміхнувся. Самий вигляд тої дівчини був милим, наганяв усмішку на його уста. — Сянка!»

Він раптом насторожено глянув на жінку, яка лежала в ліжку, наче боявся, що вона може відгадати його думки. Але вона мала заплющені очі, може, вже спала. Міг далі спокійно думати про те, що хотів. Сянка. Бачив її перед своїми очима такою, якою була завжди, трохи наляканою, трохи зацікавленою, але завжди готовою до усміху. Вона так уважно слухала те, що він говорив, їй, напевне, можна б сказати все, що його хвилює і вона зрозуміла б його. Напевне! Можна все-все висказати і не боятися, що вибухне ревнющами. Вона, наприклад, зрозуміла б його, якщо б він сказав, що така Рія -- це прегарна, декоративна жінка. Саме декоративна! Він знайшов те слово в цю хвилину й радів,

що воно так добре окреслює львівську акторку. Вона ма-
нить і пориває собою, викликає усмішку на уста, наганяє
сльози на очі тоді, коли сама того хоче. Це ж таки справ-
жня, велика акторка, хоч така ще молода! Він не знав,
яка вона в житті, не мав нагоди навіть багато з нею гово-
рити, бо напроти сиділа Ньюта і стерегла його очима. Але
він міг сказати, що вона чарівна жінка.

Думки його наче на тому зупинилися, а потім виринуло
несподіване питання: чому, наприклад, не можна б поду-
мати про те, щоб заангажувати її до театру? Це виглядає
трохи дико, адже вона є акторкою львівського театру, зна-
ною, улюбленою, славною, але що таке акторська слава?
Сьогодні він великий, а завтра його ніхто не помічає. Ах,
химерна доля вибранців Мельпомени! Цього хіба не може
зрозуміти така ще молоденька Сянка. Але воно так є! І Рія,
модна сьогодні у Львові, завтра може бути зовсім не ба-
жаною. Зате тут вона... Стоп! — доторкнувся Евич до свого
чола, здивований новою думкою. Нагадав собі, що чув від
інших акторів про неї і Ручая. Між ними велике кохання!
То ж чи вона не схоче прийти туди, де її коханий?! Це
зовсім легко здійснити! Так, Сяню, так...

Евич знов уважно приглянувся до жінки. Не «підслуху-
вала»? Але, здається, спала. І якось раптом наче б загово-
рила в ньому совість після лихого вчинку й він хотів її
якнайшвидше втишити. Почав кидати слова виправдання
вбік голови, що спочивала на сніжно-білій подушці:

«Чому змушуєш мене казати іншій людині те, що в мене
на душі? Чому робиш мені дім осоружним? Чому не збудеш
у собі хоч крихітки зацікавлення до моїх справ?»

Вона не дала відповіді, бо не чула того. Це були тільки його думки.

Тепер почав уже роздягатися. Думка не знала втоми, не хотіла спочивати. Залишив знову особисті справи, думав про театр, виставу, бенкет. Мріяв, плянував, продумував, заганявся далеко в своїх думках, і бачив уже дуже малий крок від мрій до дійсності. Стягнути Рію до театру. Її присутність побільшила б прибутки, можна б чотири рази на тиждень грати. Він почав рахувати в думках — скільки грошей дала б вистава, бо фінанси театру були сторінкою, яка завжди наганяла на нього смуток. За один раз це було б приблизно 3500 злотих. Коли відняти кошти прем'єри, платні творчому складові, технічному персоналові та адміністрації...

Він уже побачив задоволені обличчя Равича й інших панів з Товариства Мистців, відчув гордість мешканців міста за свій театр і славу, що авреолею оточує його ім'я...

— Театр за директора Евича, театр за директора Евича...

Він був переконаний, що тепер театр стане на новий шлях і йтиме ним до щораз нових успіхів та перемог.

.....

— Дозволь, Рія? Олексій, узяв її під рам'я, ніжно і сильно пригорнув до себе. Гладкий, втопаний хідник був слизький і вдох іти було безпечніше. Подивився боком на неї, намагаючись помітити враження на її обличчі, але воно було таємниче і незбагнуте, як завжди.

Перед ними охоче бігла Клеопатра і час від часу гавкала бадьоро, завзято.

Рія нічого не відповіла, але те, що не відсмикнула руки,

казало про дозвіл. Ішла крок у крок із ним, легка і неспіймана. «Рія» — думав і ще якось не міг вірити, що це вона. Почував себе немов п'яним, але не від випитих на бенкеті напоїв. Успіх п'єси, тости, розмова з журналістами, а головне те, що Рія була в дійсності, а не тільки в його уяві, все скупчувалось у його душі і робило його піднесеним. Загалом створювало дивне почуття: здавалося, наче виростають крила, розходяться перепони, широкий і гарний розкривається перед ним світ, куди можна ввійти й жити щасливо...

«Рія!» Нарешті був із нею сам і міг сказати те, що заповнювало істоту. Але якось не говорилося, хоч тепер уже ніхто й ніщо не перешкоджало йому. Була поруч нього, така близька, кохана, якій так дуже-дуже багато хотілося розповісти, але в душі немов виростала якась стіна, що появлялась завжди, коли був з нею, і він не відважувався її збурити. Це було боляче, принизливо, він це знав, та побороти чомусь не міг.

«Вона була моєю, ми мали одружитися вона була моя наречена, моя, моя!» — повторяв у думках, щоб допомогти собі і подолати несміливість, що ніколи не дозволяла на щирість між ними.

— Що? — спитала.

У нього затремтіло серце. Цей голос був ніжним, навіть пстливим, хоч сказав таке коротеньке, звичайне слово. Але він мав до себе і викликав у нього палке бажання: тут же, на вулиці, вхопити її в обійми і міцно розцілувати.

— Що?

— Що? — перепитав, і голос його, наповнений почуттям і злістю на себе, вийшов шорстким та відштовхуючим. Вона

подивилася на нього, звела брови вгору і знову відвернула голову. — Хіба ти не знаєш що?!

Раптом постановив собі, що в цю хвилину мусить вирішитися між ними все. Байдуже, що ніч добігає ранку, зорі починають бліднути, що вона, напевне, втомлена. Він не зважав на те. Відчував тільки себе, свою душу і знав, що біля нього близька й дійсна була Рія.

Зупинився. Вона затрималася на півкроку далі й дивилась на нього. Раптом усміхнулася. Олексій відчув збентеження, радість і знову те сильне бажання поцілувати її. Хоч один раз! Єдиний!

— Ну, що ж ти хочеш, хлопче? — спитала так само ніжно, все ще всміхаючись.

— А... ти... не бачиш? — спитав, стримуючи віддих.

— Ні-і... — протягнула і дивилась на нього, не здригнувши повіками. Щось пустотливе миготіло в її очах, це помітив навіть тепер.

Мав сказати, що хоче вяснення, бо палко бажає, щоб між ними все було по давньому, а вона була б перед Богом і людьми його. І ще хоче, щоб про те дізнався цілий світ і ніхто не мав на неї права. Ніхто! Але сказав чомусь тільки:

— Поцілувати тебе...

Вона засміялась тихо і рушила з місця.

—Тільки? В такому разі ти не відрізняєшся від інших мужчин — промовила, і тон її голосу був тепер зовсім інший. Не холодний, чи ображений, але свободний, що наглядно свідчив про байдужість його власниці до того роду справ.

— Мусиш погасити вогонь, який ти розпалила! — шепнув палко.

— Мушу? — випрямилася. — Ти думаєш, що я мушу гасити всі вогні, які я розпалила?!

Тепер йому здалося, що вона глузує з нього, але не знати чому пробилася відвага. Була наче ріка, що прорвала греблю.

— Всі? Всіх не смієш! Нікого не смієш любити, тільки мене! Мене, чуєш? Мене, що так безмірно, так божевільно тебе кохає!

Вона напівповернула голову, але не дивилася на нього. Виглядало тільки, що хоч здивовано, але й радо прислухається до його слів.

— Чуєш, Рія? Ти мусиш бути моєю! Між нами все повинно бути по давньому. Це якесь безглузде непорозуміння, що зайшло між нами, ми мусимо направити те! Все буде знову гарно, адже нам так було добре вдвох, скажи, Рія, ні? Адже нам добре вдвох?

Вона не відповіла. Все ще тримала голову напівзвернену до нього. Клеопатра фокнула ворожо і з боевим видом полетіла на другий бік вулиці.

— Чому ти мовчиш? Чому не відповідаєш? Чому так мовчиш мене? Скажи, це приємно тобі? Так?

— Ти говориш, отже, я слухаю — сказала нарешті, але з її голосу не міг відгадати почуття.

— Я не хочу щоб ти тільки слухала! Я хочу, щоб ти сказала, що все між нами є по давньому!

— Да саро! — промовила поволі.

Він пустив її рам'я і замовк. Тепер уже сам дивувався

своїй сміливості. Його відвага, наче ріка, в якій направили греблю, попливла знову руслом несміливості.

Рія почала йти швидше. Мала спочатку похилену голову, тоді підвела її й промовила свобідним, жартівливим тоном:

— Отже, ти бавишся в режисера?

— Так, бавлюся! — кинув швидко, і все задоволення з успіху п'єси розвіялося. Правдивість цих слів боляче вразила його, аж здивувався, що сам досі про це не догадався. Бавився! Саме, бавився! Тоді, як був ще молодий, повинен був багато дечому навчитись, щоб дійти до верхів театрального мистецтва. А він засів тут, на провінції, і «бавився» в режисера. Як же це було правдиво! «Бавився»! Тоді, коли йому почало здаватися, що він також став «кимось», що дорівнює їй, що стоїть уже на площині, на якій зможе говорити з нею, як рівний з рівною, він для неї тільки «бавився» в режисера! — Бавлюся... — повторив трохи розтягнуто.

— Ну, що ж, — говорила вона далі, — ти поставив п'єсу зовсім непогано. На мою скромну думку, навіть добре, в тобі зовсім виразно дримає режисерський хист!

— Дуже вдячний за признання, — сказав стримано. Вона очевидно хотіла подратувати його, але він вирішив не піддаватися.

— З тебе тут цілком задоволені, це я вже мала нагоду бачити. І голова Товариства, і директор театру, і ансамбль. Тут є така молоденька акторка, так вона просто захоплена тобою... як режисером!

Він раптом спинився. Злість, біль і жаль заторгали ним.

Клеопатра підбігла вже знову до них, була явно задоволена і допитливо піднесла до них мордочку.

— Рія!

— Ну, я не знаю. Може, вона захоплюється тобою і як мужчиною — запевнила невинно, також зупиняючись. — Я навіть вірю, що так і є справді. Хіба це неможливо?

Він ішов знову і нічого не говорив. Тепер уже не хотів її поцілувати, тепер заволоділо ним інше, але таке ж сильне почуття: вхопити і вибити її. Саме, вибити. Зараз пустити, але спершу вибити, щоб відчула біль. Це було вже зовсім дике бажання, і він сам його налякався. Щастя, що годі було те здійснити. Ішов з похиленою головою. До готелю, в якому мала кімнату Рія, було вже недалеко. Зараз вона попрощається з ним, скаже, що завтра спить аж до початку вистави, і він не зможе її бачити. Отже, даремно чекав. І даремно так багато сподівався.

— А тут взагалі подобалося мені! — почув її голос, — Страшенно милий глядач! Сприймає гру так гарно, я навіть не сподівалася, що в деяких моментах саме так буде реагувати. Журналісти? Мій Боже, чи ж тільки раз я грала перед журналістами. Признатися, я вже навіть не цікавлюсь, що вони напишуть. Директор... — говорила невимушено далі, — він, здається, намагається бути «світовим», а меценас Равич... мені і в голову ніколи не приходило, щоб він міг закохатися в мене.

Олексій мовчав. Рахував у думках, яка ще віддаль до готелю. Забере не більше, як п'ять хвилин, а вона говорила про щось пусте і йому зовсім не цікаве. Стала йому знову далекою, чужою дівчиною, що грається тільки з ним, і був уже певен, що між ними ніколи не дійде до порозуміння.

Стояли перед дверима готелю. В глибині сходової клітки горіло притемнене світло. Воно слабким промінням діставалося на вулицю, і при його блиманні він помітив щось таке, що нову надію влило в його серце. Рія дивилася на нього. Вона зараз таки відвернулася, але цієї одної хвилини було для нього досить. В них був не то смуток, не то жаль, а може й злість, і якийсь німий запит. Таким поглядом ніколи не дивиться жінка на байдужого для неї мужчину. Вхопив її за руку.

— Рія!

— Ну що, радосте моя? — спитала вона тихо. Клеопатра стояла поруч, піднесла мордочку і приглядалася до них. Нічого не бачив.

— Рія, ти... Рія я...

Вона наблизилась до нього. Бачив її палкі очі.

— Ти?.. Я?.. Часами стримую себе, щоб не вхопити і не роздушити тебе, як жабу! Чуєш, Олексію? Як жабу!

Не знаходив слів. Тільки дивився. А вона раптом стала на пальці, і, наблизивши своє обличчя до його обличчя, несподівано поцілувала його.

Світ завирував перед його очима. Хотів щось сказати, обняти, віддати зворотній поцілунок, але її вже не було. Ладен був бігти за нею, кричати: «Рія!», але стояв, наче примерз до місця. Бачив крізь неприслонені засклені двері, як брала в порт'єра ключ, а потім легко збігла по сходах. Клеопатра бігла перед нею, і, здається, гавкала.

Тепер уже нічого не розумів.

Довго стояв ще під дверима готелю, тоді попростував вулицю, здається, в зовсім іншому напрямі, і опинився вдома, як уже зовсім розвидніло. Мусів опанувати своє по-

чуття, самому з собою зробити лад, заспокоїти розбурхані нерви. Тепер не міг би сісти і вилити всі свої почуття на папір, як це робив досі. Потребував руху. А втім це було зовсім інше почуття.

Безнастанно вертався думками до тої хвилини, під дверима готелю. Відчував її губи на своїх, чув ще її голос. Якось дивно забув її останні слова, пам'ятав тільки ті, інші: «ну, що, радосте моя?» сказане так дивно, що нічого не міг збагнути. Поцілувала! Радів і сам знав, що нагадує Хому з «Ой не ходи Грицю» у хвилину, коли його поцілувала Маруся. Поцілувала... Після того, якою була, що зробила і сказала — поцілувала... Значить?.. А, може, це нічого не значить, просто забаганка химерної, розпещеної успіхами жінки? Жінки, певної своєї вартости, сили, жінки, що бажає тільки гратися мужчиною? Ні, це вже хіба вищі сили знають, що воно значить, а він відмовляється відгадувати.

Він боявся щось більше думати, чи обіцяти собі. Уже навчився, що її усмішка, яка топила холодні почуття в душі одного дня, заморожувала другого. Знав це, а проте...

Чому так зробила? Чому не можна було з нею говорити в той час, як це виглядало можливо і легко? Чому?

Несподівано з-поза особистих почуттів виринув театр, бенкет, нагадалися слова тостів. Знову це викликало радість у його душі. Поверталосся задоволення з праці, з досягнень. «Ну, що, радосте моя?» Це було дивно, навіть жахливо, як заволоділа ним ця жінка, що залежно від її настрою світ для нього ставав або повним краси, або нестерпним.

Коли вже лежав у ліжку, повний нез'ясованого почуття і втоми, яку тільки тепер почав відчувати, усе вирувало в

його голові. Оживав у пам'яті якийсь уривок проби, вистави чи бенкету, або бачив себе на двірці, поруч службовця, що при дверях на перон контролював квитки.

А серед усього і понад усім: «Ну, що, радосте моя?»
Радість?

... «Товариство Мистців уважає своїм милим обов'язком зложити вам щиру подяку і побажати дальшої, успішної праці для добра нашого театру...»

Ті слова нагадалися тепер, хоч, слухаючи, не розумів їх. Рія сиділа, відділена від нього двома особами, але, здавалося, наче була на два кілометри, годі було що-небудь їй сказати, чи почути, що вона говорить.

«Ну, що, радосте моя?»

Щось виростало в грудях, забирано втому, відганяло сон, збуджувало могутнє бажання творити. Створювати щораз нові вистави, інші, небачені досі на сценах. Не відтворювати те, що вже раз бачилось (це робив тепер) не копіювати чужої праці, що її він перепускав крізь призму своєї душі. Але ставити п'єси, що розгорнулися б тільки в його уяві.

«Ну, що, радосте моя?»

«Поцілувала! Рія поцілувала!» — нагадувалося раптом серед тих думок, і це знову будило надію в його розгорячкової голові.

.....

Рія стерла з обличчя грим і почала надавати йому звичайного вигляду. Збоку дивилися на неї, повні захвату, Танині очі, але це було їй байдуже. Вона звикла до подиву та захоплення і приймала це, як заслужену данину. Спире-

вич, що розгримовувалася поруч неї, розпитувала про Львів і відносини в театрі, а вона відповідала навмання, не вдумуючись у те. Прислухалася до кроків у коридорі, хотіла почути знайомий, дорогий голос і стук у двері, але чула тільки якісь чужі голоси, що її не цікавили.

— Але ти стомлена, і цей бенкет, певне, тебе не захоплює, — говорила Спиревич. Стара акторка казала завжди «ти», коли когось любила. Була вже знову собою, причесувала тільки перед дзеркалом своє сиве волосся.

— Ах, що значить для нас, акторів, більша чи менша втома? А ще, коли це роблять для нас... І глянула на Спиревич, легко схиливши голову. Пестливо погладила Клеопатру, що сиділа перед дзеркалом.

Стук у двері й натискання клямки безпосередньо після цього примусили швидше забитись Ріїне серце. Такий стук був притаманним для Олексія, тільки він так входив.

— Ти вже готова, Ріє? — спитав від порога.

Ручай був розгримований, і тепер обличчя його здавалося блідим, а очі не такі великі. Це був він, Олексій, і вона зраділа, що бачить його таким, яким був у дійсності, без маски, потрібної для сцени.

«Олексію! — хотіла кинути йому назустріч, повне вітхи. — Олексію! Раптом не могла відітхнути на повні груди. Це бувало з нею завжди, коли його бачила, або тільки згадувала. Вона знала те враження, воно повторялося теж тоді, коли входила в ріку.

— Так, готова — сказала замість того стримано й холодно. Смішно і непотрібно було виявляти йому свою вітху, коли стояв із таким кам'яним лицем.

Знову погладила Клеопатру по голівці, взяла її на руки.

Бачила стрункий силвет Олексія в темносиньому вбранні, що зарисовувався на тлі біло-лякерованих дверей, хоч не чувилася на нього. Встала і, не підносячи очей, ступила вбік вішалки. Олексій придержав її хутро рукою, як тільки вона доторкнулася до нього. Клеопатра форкнула ворожо.

— Ти не потребуєш одягатися, Ріє, — сказав він. Вона відчула, що Олексій якимось особливо, немов із насолодою вимовляв «ти» і «Рія». Чи не чванився перед присутніми близьким знайомством із нею? — Цей бенкет у нас нагорі, в залі проб.

— Так? — спитала тільки і повернула голову до Тані, яка щось говорила. Але не усвідомила тодішньої розмови. Олексій був віддалений на крок, приніс із собою запах тютюну й доброго о-де-колону, забирав усю її увагу. Сягала йому до півголови, завжди відчувала це як щастя, що був вищий за неї на сцені і в житті.

У двері знову постукали і, улесливо посміхаючись та допитуючись чи можна, показала голова Равича. Після цього у вузьку клітину убиральні ввійшла якась молода пані з неймовірно поважним обличчям, адвокат Равич і директор Евич.

— Моя дружина, — познайомив директор, і Рія всміхнулася до молодої жінки, яка й тепер не втратила свого поважного виразу.

В убиральні стало відразу тісно й гамірно. Равич питав, намагаючись у тій тісноті вклонитись шармантно, чи можуть просити милу гостю на бенкет, влаштований спеціально на її честь? Вона всміхалася і відповідала свobodно, не вдумуючись у зміст своїх слів. Були це чемні, навіть високопарні слова, що їх вона завжди мала в запасі. Навчилася

в житті ще одної речі: говорити одне, а думати друге. І тепер, коли вдавала захоплену приготованим на її честь бенкетом і всміхалася до директора та Равича, а зовсім не дивилася на Ручая, була незадоволена, що не лишається з ним насамоті. Хотіла зазирнути йому в очі глибоко, щоб нарешті знати правду.

— Ах, я думаю, дозволите піти з Клеопатрою? Вона, справді, добре вихована...

Почувши своє ім'я, Клеопатра ворухнула ушками і допитливо подивилась на свою господиню. Безпосередньо за цим форкнула злісно, бо рука Равича простягнулася до неї.

— Клеопатра? — захоплювався адвокат. — Безмежно оригінально! Клеопатра! Чи можемо ми мати щось проти Клеопатри?!

Ще трохи слів, сміху, і вийшли з убиральні. Равич щохвилини повертав до Рії голову, коли піднімалися вгору. Посміхалася, хоч її дратувало, що підчас ходи доторкався до неї. Одночасно ставало їй щораз більше боляче, що Олексій, який ішов по лівій стороні, не відзивався й не дивився в її бік.

Заля проб мала тепер зовсім інший вигляд. Нічого не нагадувало тої кухні людських постатей, що, зродені в чийсь уяві, набирали тут дійсного вигляду. Зникли крісла, пульти, навіть фортепіано. Під стіною, зігнений у підкову, стояв накритий стіл. Візитівки поруч накриття вказували кожному гостеві його місце. Адвокат узяв Рію під руку, як тільки ввійшли, і провів до чоловічого місця. Глянула крадькома на візитівки своїх сусідів і зітхнула в душі. Прочитала: Евич, Равич. Не Олексій! Заспокоїла Клеопатру,

що на цілий голос гавкнула на Равича, і посадила її на вікні.

— Спокійно! — погрозила до неї пальцем.

— Вона у вас незвичайна! — сказав Равич, сідаючи поруч акторки.

Знову усміх, той, здобутий вправами на сцені, що не виявляв дійсного почуття. Адже це було найважливіше, щоб ніхто й ніколи навіть не догадувався, що вона відчуває. Це було тільки її і для неї. Ніхто не смів теж знати, чим для неї був Олексій.

— Прошу, дозвольте...

Почали підносити напої, страви, сусід ліворуч відбивав її у балачці сусідові зправа, якийсь пан, що сидів напроти, теж бажав включитися в розмову, з другої сторони стола дивилися на Рію поважні і якісь чуйні очі дружини директора, хтось інший ловив її погляд, слова, усміх.

А вона думала:

«Олексій, Олексійчик!» і в думках підходила до нього, ніжно клала руку на його рамя, наближала своє обличчя до його і шукала погляду. «Олексію!»

Хоч не дивилася на нього, але знала, коли і чи взагалі дивиться в її бік. Мучила її непевність: був, справді, закоханий в неї, чи тільки в її ім'я?

Вісім років працювала в театрі, і вісім років пересувалися чоловіки в її житті. Не пам'ятала їх усміх. Були це актори і «цивільні», що приходили й зникали, в різний спосіб виявляли їй своє почуття, а домагались одного: взаємин. Але були їй усі менш-більш байдужі. Не кохала ні одного з них, вони були їй потрібні для кращого самопочуття, для успіху. Вона навіть грала перед ними, ніби

на сцені, ролі. Для одного була наївною п'ятнадцяти - річною дівчинкою, для другого меланхолійно-незбагнутою, ніби Грета Гарбо, або демонічною, як жінки з п'єс деяких французьких авторів. Це виходило якось підсвідомо, нероблено, її опановував такий настрій, як тільки мужчина з'являвся поруч неї. Просто наче б вдягалася в плащ, який він їй подавав. А потім те минало, як він відходив.

І раптом вперше в житті довелося їй бути собою. Сталось це тоді, як пізнала Олексія. Сама дивувалася, що вона в його присутності така ніжна, несмілива... невпевнена.

Так. Невпевнена. І це стало найгіршим.

Вона, що досі була свідомо своєї вроди, впевнена, що на кожен кивок її руки мужчини будуть зараз же у її стіп, почала сумніватися: чи може він правдиво любити її, а не славу, що оточує її ім'я? Був скромний, несміливий, але мужній і амбітний. Може, ці дві наскрізь жіночі прикмети, в сполуці з його мужністю, так зачарували її. Вона не знала. Але вона була свідомо, що він раптом прислонив собою весь світ. І що вперше в житті відчуває вона перевагу мужчини над собою.

«Царевич із казки» — знайшла для нього назву.

Цей Царевич вніс у її життя багато незнаного світла, радості, втіхи з кожної дрібнички, але також непевність, сумнів, неспокій. Навіть тоді, коли він говорив їй про своє кохання, про те, що хоче, щоб вона була його дружиною, навіть тоді вона не вірила в те. Їй здавалося, що правдива любов мусить бути обов'язково сполучена з ревнощами, і вона чекала, провокувала на те, і, не діждавшись, знову сумнівалася.

«Олексій, Олексійчик!» — не переставала тепер промовляти до нього в душі.

Равич стояв уже з чаркою вина в руках і говорив. Була це красномовна трмова, повна патріотичних слів, палких побажань, вдоволення й надій, якою промовець був більше захоплений, як слухачі. Так, принаймні, здавалося Рії. Час від часу просувалася очима по присутніх і відповідала на слова сусідів, не вдумуючись у те, що говорить. Інколи відзивалася втома після тяжкої дороги та гри, але намагалася побороти це. Тепер почав співати театральний хор, а вона думкою блукала в своєму.

В день щлюбу Олексій був якимсь урочистим, гордим. Це тільки підсилило її підозріння.

«Хіба ми справді маємо одружитися, Олексію? Ти ціле життя хочеш бути тільки зі мною? — спитала його, і хотіла запевнень і присягань, що тільки її одним-одну бажає мати на ціле своє життя, чим вона не була б. Але він повівся так дивно. Його запевнення були слабкі, непереконливі, і вона додала: — Підло, скажеш? Але що «підло»? Сказати правду тепер, чи зробити зло потім?»

Тремтіла, чекаючи відповіді. Те, що він зробив потім, тільки підтвердило її сумнів. Адже він не запевняв її в своєму коханні, а відійшов. Згодом, без жадного слова, не попросивши з нею, кинув сцену, театр, виїхав. Життя заповнилося слізмами, тугою, жалем, які треба було приховувати перед людьми. Безсонні ночі, коли плакала, втуливши обличчя в подушку, забирали спокій душі і здоровий вигляд тіла, а проте, коли вдень з'являлася в театрі, говорила з акторами, грала, і ніхто не відгадав би дійсного стану її ества. Сміялася і жартувала. Думала: нехай не

знають, не догадуються, нехай думають, що хочуть, тільки щоб не милосердилися наді мною, не співчували, не... раділи!

А через три тижні, що були для неї цілою вічністю, секретар театру сказав їй, коли була на пробі:

— Просять до телефону.

— Що там?

— Позаміська розмова.

— Хто говорить? — спитала здивовано. Батьків уже не мала, а єдина сестра, яка мешкала в Бельгії, не могла дзвонити. — Позаміська розмова? Не знаєте, хто говорить?

— Знаю. Пан Ручай.

— Ру... Другу частину прізвища закінчила тільки за хвилину. Піднесла здивовано брови вгору, поглянула холодно, щоб ніхто з присутніх акторів не помітив її радості. Олексій? Дзвонить?

— Львів? — почула приглушений голос, як тільки взяла до рук слухальце.

— Галло! — сказала і намагалася не зрадити голосом своєї втіхи. — Тут Планевич. Хто говорить?

Це був уже тільки підступ і бажання виграти на часі, щоб зовсім оволодіти собою. Адже знала, хто говорить. Насторожилася, щоб з голосу і слів відгадати його почуття.

— О-о! промовила, коли назвав ім'я, щоб не сказати забагато. А в її серці все кричало: «Олексій! Олексійчику, це ти?! Яке це щастя, що це ти! Де ти? Що з тобою? Скажи... любиш?.. Бо я... бо я... мені тяжко без тебе, Олексію...»

Але що це? Він говорить сухим, річевим голосом про

щось зовсім інше. «Приступаю відразу до справи... Працюю режисером у»...

— Бажаю успіху, — вплела в його слова банальну репліку. Цей сухий купецький тон і ця тема!..

Ставив «Лісову пісню» для закордонних журналістів... Галло!

— «Так, так, слухаю! Ну?»

Що мав ще сказати? Їй хотілось почути щось для себе, внести хоч трохи спокою в душу, щоб могли спати, працювати. Де там! Залежить йому — чує — щоб п'еса стояла на належній висоті, та сумнівається, чи за такий короткий час це можливе. Це будуть бачити чужі люди і будуть писати про них. Розуміє вона? Очевидно, що розуміє, але при чому тут вона?

— «Чи ти не могла б приїхати на цю виставу?»

Їй забракло віддиху. Хочє мене бачити! — було перше враження, і зараз же спитала:

— «Коли це має бути?»

— «В найближчу неділю — відповів шорстким голосом і це відразу згасило радість. Не вона потрібна йому, а її гра!

— «В неділю я зайнята, — сказала рішучо. Якщо вона особисто не потрібна йому, то зовсім не має бажання творити йому славу! — Ні! У нас іде «Украдене щастя».

Не грала в неділю в «Украденому щасті». Виступала акторка, що грала в другу чергу. Але вона не поїде! Олексій був би зовсім не додумався подзвонити, коли б його режисерська амбіція не нагадала про неї! І не думає вона навіть їхати, ні!

— «Украдене щастя!» — почула в слухальці зламаний голос.

— «Цілую ручки! — прозвучало зараз же, але був це хтось інший — Тут Евич, директор театру Евич! Насмілюсь просити вас, шановна пані, приїхати до нас на гостинний виступ...

Вона слухала, роздратована, зла, що Олексій так легко віддав слухальце комусь чужому! Але в міру того, як говорив директор театру, зменшувалася її злість. Тепер навіть справа виглядала зовсім інакше. Театр потребує помочі. Театр звертається до неї. Чому не допомогти, коли це в її силі?

Пообіцяла. Оскільки це буде можливим, приїде. Потім не почула вже нічого. Олексій, видно, не хотів говорити з нею на іншу тему.

Телефон, що викликав її наступного ранку, збудив нові хвилювання в душі. Знову дзвонив Олексій. Не буде репрезентативної вистави? Ні, Олексій просив: «Приїдь у суботу. Це через помилку ми запросили тебе на неділю. Прем'єра відбудеться в суботу... і... щоб ти могла відпочити»...

Його голос був інший, теплий. Слова, які говорив, хоч здалека та обережно, але торкалися їх обох. Може, він любить її? Йї відразу стало весело, прийшов добрий настрій і в парі з тим зродилася в неї охота протиставитися йому. Хотіла вірити. Дуже, безсумнівно.

— «Лукаш це ти?»

— «Чи думаєш, що дозволю кому іншому грати з тобою?!»

— «Ну-у? Ха-ха-ха!»

Побігла на пробу, збирала того вечора гураган оплесків,

а коли вже лежала в ліжку, рахувала на пальцях, як маленька дівчинка: середа, четвер, п'ятниця...

З п'ятниці на суботу спала мало. Уявляла: де і як зустрінуться? Чи заговорить про те, що найважливіше?..

Встала о п'ятій годині вранці, о шостій від'їздив потяг. Попереднього вечора зголосився в неї якийсь чоловік. «З театру» — сказав, і вона вже не турбувалася нічим. Мала тільки вийти з хати, сісти до потягу та їхати. Спершу дрімала в переділі вагону і мріяла. Час від часу дивилася на годинник і відмічала: ще чотири години, ще три. За вікнами падав сніг і монотонна білина краєвиду почала приспляти її.

«Мамусю, — спитала, повертаючись до молодої жінки, що сиділа напроти, мала дівчинка: — Дивися, всі вагони мають числа. Як вони їх значать?»

Це мало для неї, напевне, велике значення, питала й питала, хоч мама не вміла їй пояснити. Рія почала пояснювати, мрійливо думаючи, як приємно мати таку свою істотку. Коли мала на якійсь станції висіла, вернулася знову до своїх попередніх думок. Тепер почала навіть непокоїтись. Що, власне кажучи, думає Олексій, режисеруючи в якійсь прекрасній закутині? Хіба хоче там залишитися? А його творчість, а його чудовий голос? Невже думає там закопатись? Йому треба б ще вчитися, багато працювати над собою, не занедбуватися. Вона мусить йому це сказати, обов'язково ще сьогодні, зараз, як приїде. Через скільки це вже?

Мали бути через півгодини на місці. Але стояли на вузловій станції, чекали на потяг, який з години на годину затримував свій прихід, і не їхали далі.

І тільки через чотири години рушили.

Нервувалася. Доля крала їй одну за одною години, які можна б уже бути з Олексієм. Присмерк упав на землю, потім запанувала темнота.

«Добре, що сьогодні ще не буде журналістів» — думала.

Тепер вона б уже не відривала очей від годинника, але у вагоні було зовсім темно. І чим довше тягнулася їзда, тим менше думала про Олексія. Нависала вже над нею вистава. Тепер — міркувала — якщо приїде зараз, встигне ще трохи відпочити, перекусити і загримуватися. Пізніше відкинула відпочинок, потім перекуску. Вкінці вже думала: скільки найменше часу забере їй гримування?

Нарешті приїхала. Натовп людей, якась суперечка, сані в темноті і мужчина, що назвав себе Гавичем. Милі, ввічливі слова, з яких довідалася одне: «квитки випродані і журналісти будуть сьогодні». Олексія немає. Це дуже боляче, але можна виправдати і зрозуміти. Він мусить уже бути в театрі. Швидше, швидше туди!

У півсутінку коридору акторського входу виринула назустріч постать Лукаша. Урочисте і чуже обличчя заступило їй дорогу. Не було часу на довгі привітання, на розмову очей. Треба було якнайшвидше йти до убиральні. Зараз же підійшов якийсь мужчина, що його представили, як директора театру. Тоді вже Спиревич, Савраш, якась молоденька акторка...

Знову вернулася до недавньої дійсності. Вставали від стола. Не поспішаючи, все ще розмовляючи, збиралися відходити.

— А ви знаєте, що я був закоханий у вас?! — почувла біля вуха слова Равича, що виходив із залі разом. Мабуть

вибите вино робило його щирим і відважним. — Я навіть думаю, що й тепер закоханий...

— Це вам тільки так здається, — відшепнула таємничо Рія, налякана, що після таких слів напевне схоче провести її до готелю. Пошукала очима Олексія. Був недалеко, говорив про щось з дружиною директора, видавався дуже зайнятий тою розмовою. Евич підійшов до Рії, потім ще якісь пані та панове, що змусили Равича приховати для себе свої почування.

— Був дуже милий вечір — казав хтось.

Спускалися сходами в діл. Той сміявся, той наспівував, інший швидко збіг по сходах, договорюючи з тими, що залишилися нагорі. Рія старалась уловити голос і слова Олексія.

«Мусить поцікавитися, що я зараз зроблю, з ким підї» — думала.

— Ви дозволите, я тільки одягнусь і зараз же зайду за вами, до убиральні? — спитав Равич.

— Але... прошу... І мало не заспівала. Врешті позбулася його! Зайде? Добре, нехай зайде, коли б лише не занадто швидко!

Скоро вбігла в коридор, що провадив за лаштунки. Не оглядалась на інших. Влетіла до убиральні, натягнула хутро, шапочку, насварила на Клеопатру, що чомусь незадоволено форкала. Якщо Олексій зараз не прийде, значить він її не любить, тільки для журналістів попросив її сюди. Тоді вона піде сама! Добре, що вручили їй нічну перепустку. Де це? Гм... байдуже, питає когось! Тільки б не Равич! Любовні признання байдужого їй, а через те й осоружного мужчини, тоді як цілою душею рветься до іншого? Ні, це

вже ні! Тільки б швидше, поки увійдуть Спиревич, ця молоденька акторка, Равич...

Обережно відхилила двері. Чулися голоси і кроки, одні актори надходили, інші вже відходили, одягались в убіральных. Висунула голову. І обличчя в обличчя опинилася з Олексієм.

— Рія... ти вже йдеш?

— А ти думав, що буду тут ночувати? — спитала, відступаючи крок назад, і радість заповнила серце. Нарешті він!

— Ночувати — ні. Його обличчя було без тіні посмішки, поважне, навіть якесь злісне. — Але я не знав... ти мала товариство... цілий час так добре забавлялася...

— Олексій, не говори багато. Приступила до нього ближче, тулячи Клеопатру до себе. — Йди швиденько одягайся і відведи мене до готелю. До тої кімнати з телефоном, радіом, сценою. Засміялася. — Я йду туди, до бічного виходу, доженеш мене! Але вже! Ну, йди, йди! — додала, торкаючись його рамена, помітивши блиск недовір'я в його очах. — Я зачекаю на тебе!

Побігла по-за лаштунками. Чула вже в коридорі, що провадив до секретаріату, голос Равича:

— Де пані Рія? Не бачив хто пані Рії?

Всміхалася. Почувала себе, як маленька дівчинка - пустунка.

Нарешті йшла з ним. Узяв її за рам'я, спитавши дозволу, і пригорнув до себе. «Яке це щастя, що ти тут, поруч, яке це щастя!» — думала, але цього йому не сказала. Тепер якось усе було дуже добре й хотілось не думати і не сумніватися.

— Рія! — відізвався за деякий час.

— Що? — спитала тихо, боячись сполохати свій настрій.

Але він кинув шорстко:

— Що?!

Вона не врозуміла. Він завжди був шорсткий, коли йому залежало на чомусь. Подивилася на нього, чекала, що скаже далі.

— Хіба ти не знаєш що?

Він став і вона зупинилася також. Намагалася в темноті помітити гру його обличчя. Але бачила тільки його очі. Посміхнулася, і сама не знала: для заохоти й відваги йому чи собі запитала:

— Ну, що ти хочеш, хлопче?

— А ти не бачиш?

— Ні-і...

Тепер вона чекала. Не відчувала ні втоми, ні холоду.

— Поцілувати тебе...

Розчаровано пішла далі. Поцілувати... Таке бажання має багато мужчин. Але це ще не любов. І від нього не того чекає. Але наступної хвилини вона зацікавилася, повна напруження. Тепер уже приходило! Чулися нарешті слова, яких так прагнула її душа. Його голос тремтів почуттям, але мав у собі міць. Його несміливість зникла, це був ніби новий Олексій. І він чарував ще більше. Могла слухати його без кінця.

— Да саро! — промовила, бо чомусь цей музичний зворот виринув у її думках. Може, він казав йому забагато про її настрій, але не могла вже стримувати себе.

І тут сталося щось несподіване. Він шорстко пустив її

рам'я і замовк. Даремно чекала на його дальші слова. Їх не було. Важко було їй відгадати, що сталося. Приспішила ходу, нічого не розуміючи. Мусіла знайти слова, щоб втишити свою досаду і жаль, що забагато виявила йому.

— Ти, значить, бавишся в режисера?

— Бавлюся, — відповів він.

Вона догадалася з його голосу, що він більше відчув, як вона бажала. Їй стало шкода його і соромно за свої слова. Напевне, багато надій покладав, радів зі своєї праці, а вона глумилася з нього тільки тому, що ранить її почуття. Але не могла вже здержати себе. Запевняла, що він має хист і що всі його тут люблять. А одна молоденька акторка, ця просто захоплюється ним, так, це обов'язково мусіла додати.

— Рія...

Тепер вона почала вже говорити все, що прийшло їй на думку. Викинені слова забирали з собою частники болю душі. Ставало їй навіть весело.

Зупинилися перед дверима готелю. Поглянула на нього. Темнота прислоняла вираз його очей, але що нерухомо дивився на неї, це знала. Затремтіла, коли вхопив її руку.

— Ну, що, радосте моя? — шепнула мимохить, і якось сама відчула, що подає йому слова, немов репліку на сцені, щоб йому прийшла легше відповідь.

— Рія, я... Рія, ти...

Вона стримала себе, щоб не вхопити його за рамена.

— Ти?.. Я?.. Поверталася досада. Зараз знову буде сама і не понесе з собою ні певности в його коханні, ні надії на зміну. — Часами стримую себе, щоб не вхопити тебе і не

роздушити, як жабу! — сказала, бо так тої хвилини відчувала.

І нагло, не стримуючи себе, підвелася навшпиньки і поцілувала його. Потім тільки, як була вже в кімнаті, на горі, нагадалось їй, не знати чому, як Клеопатра швидко та охоче збігла перед нею по сходах.

.....

— Ні, ні, не хочу — повторяла Таня, а проте йшла, куди провадив її Орленко, немов назустріч долі.

— Чому ні? — здивувався він і обняв її. — Пхі! Чому ні?! Дивись, як чудово! І показав рукою на небо, а потім на дерева та хащі ліску, на яких грубими шарами осів сніг.

Вона нахилилась і зацікавлено та здивовано вдивлялася в його руку, наче вперше в житті таке бачила.

— Ах! — промовила весело. — Рука!

Відкинула назад голову і розсміялася. Її сміх прокотився голосним гомоном у затихлому ліску і всяк у засніжене галуззя. Раптом споважніла, повернулася до Орленка і почала уважно розглядати його від голови до ніг.

— Капелюх, — сказала по хвилині з досадою, — ну, хто носить капелюх на голові?!

Тріпнула рукою, зачіпаючи галузку куща. Струшений сніг м'яко посипався на землю і згубився в білині, що вкривала землю.

— Певне. Хто носить?! — погодився відразу Орленко. Пригорнув її міцно до себе, і, обкрутивши, завернув знов у місто.

Вона не зареагувала, ніби не була свідома цього.

— Капелюхи носять в руках — сказала поважно та повчаюче.

— Ясно, — знову згодився і навіть хвилину, стягнувши капелюха з голови, подержав його в руці. — О, так! Так? Таня, Таня, Таня...

Він наблизив свої губи до її обличчя і дзвінко поцілував. Не відхилилася, тільки з увагою потерла собі чоло, наче хотіла щось згадати, а воно не приходило легко.

— Лесик, — сказала нарешті. — Адже ти Лесик, Олексій...

— Олександр — поправив він. — І Лесик.

— Олександр — повторила, повернувши голову, знову вдвляючись у нього. — А я думала досі, що ти Олексій...

Знову потерла рукою чоло. Щось обов'язково треба було собі пригадати, а було це зовсім неможливо. Все якесь неясне, поплутане, дивне, а одночасно безтурботне і легке.

— Я хочу пити, — сказала, хоч не це було важне.

— Зараз будемо пити — відповів охоче Орленко. — Маю у себе горілочку пріма. І поцілував кінчики своїх пальців.

Але вона вже забула про те, що говорила і що він їй сказав. Пила ж досі багато, пила все, що їй наливали. Тоді саме зайшла якась дивна і зовсім не з'ясована зміна в ній самій і навколо неї. Вся втіха з гарної гри і весь біль з того, що Олексій, який сидів напроти неї, зовсім її не помічав — кудись поділися, їй стало легко і весело. Все набрало раптом радісного, навіть смішного вигляду. Хотілось сміятися безупину. А, може, причиною того було чудо, що скоїлося? Орленко, який сидів поруч неї та допивав їй напоїв, раптом перемінився в Олексія, з його

обличчям, рухами, мовою. Це був таки сам Олексій, хоч там, напроти, сидів він також і цілою своєю істотою тяжів до Рії. Потім той, що був по другій стороні стола, дістав якесь смішно замазане обличчя і зник зовсім, а той, поруч неї, почав говорити ввічливі, солодкі слова, які були смішні й милі, вже хоч би тільки тому, що їх говорив Олексій. І вона прислухалася до них з розхиленими устами. Потім запила з ним «брудершафт» і називала вже просто по імені: «Лесик».

— Ах! — сказала вона тепер і зупинилася. Зробила правую, вільною рукою широкий жест. — Я грала! І було це мабуть те, що намагалася пригадати собі.

— Грала? Орленко зробив трагічний вираз обличчя. — Грала! Ще й як грала! Співала, як соловейко, як райська пташка!

Вона рушила далі і знову розсміялася.

— Райська пташка, з золотими крильцями і зеленим чубком — плів Орленко, який, властиво, також був п'яний.

— Це ж папуга — огірчилася Таня. — Золоті крильця і зелений чуб — неодмінно папуга! А папуга не співає, вона кричить, як Ракович, — розсміялася зі свого порівняння, але зараз же споважніла і знову зупинилася — Додому — сказала майже тверезо. — Хочу додому. І втомлено, але й ласкаво поклала голову на його рам'я. — Лесіку, додому, додому...

— Зараз будемо вдома — запевнив її. — Зараз, Таню, маленька дівчинко, будеш дома. Моя маленька райська пташка!

— Ніколи додому не йду мостом — здивувалася Таня, побачивши ріку.

— Так, — погодився Орленко, який у ту хвилину мав дуже неясне поняття, де вона мешкає. — А тепер підемо мостом, бо сюди ближче, а маленька дівчинка хоче вже бути вдома.

Ще трохи кам'яниць, малих домів, знову кам'яниць. І беззв'язні, пусті слова.

— Тут? — спитав Орленко, наче не знав, що зупинився перед кам'яницею, в якій сам мешкав.

— Тут? — повторила Таня допитливо і знову розсміялася — Дивіться! За ніч моя хата дістала поверх, виросла! Ха-ха-ха! Ну, і на котрому ж поверсі я мешкаю?

— Так, на котрому? — затурбувався й собі Орленко, вкладаючи ключ у замок.

— Це такі високі кімнати — заявила вона авторитетно і розсміялася.

Він сміявся також. Входили на сходи, а їх сміх котився по сонному будинку голосно та дзвінко.

— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Був це п'яний, непритомний сміх..

Посвітив електричною лампою біля дверей, але по хвилині пішов шукати інших.

— Двері перепровадилися — зрадив їй пошепки таємницю, і в темноті сходової клітки цупко тримав її за руку.

— Відкіля ти знаєш, як відчиняти мої двері? — спитала вона здивовано.

— Магік — відповів гордо. — Я магік! Усе знаю! І повів її сходами вище. Знову попробував перевернути ключ

у замку, і цим разом потрапив на власні двері. А були вони вже четверті зряду.

— Чи тут мешкає Орленко? — спитав від порога, хоч у кімнаті було темно і віяло пусткою.

— Хто? — спитала Таня і на хвилину в її голові блиснула тверезість — Хто? Але це було тільки блискавкою серед темної ночі. Зараз усе знову розпливлося в якомусь неясному, але легкому почутті, в чаді, що володів нею уже кілька годин, де затрачувалося почуття дійсності, і в якийсь невияснений спосіб одна людина приймала вигляд іншої, підпорядковувала її своєму бажанню.

— Якщо панна аж рано приходить додому, то не знаю, що з того буде, — привітала її мачуха, коли непевними ногами переступила Таня поріг.

Тато був уже в церкві, але від цього їй не полегшало. Повела язиком по пересохлих губах, дотяглася до ліжка, як корабель до чужого порту. Постелила його, як автомат, дивилася, але нічого не бачила. Жовтий кіт, що скочив до неї, як тільки лягла, замуркотів спокійно та лагідно, наче в світі діялися самі милі та чесні речі.

— Мурку! Таня поклала руку на його голівку, його дружне муркотіння було для неї, як пестоці когось, хто любить і все вибачає. Пестоці мами. І тоді в її душі щось сталося, чого вона не намагалася навіть зрозуміти. Тільки втулила голову в подушку і зайшласть тяжким, нестримним плачем.

«Адже це не був Олексій, це ж не був Олексій!» — повторяла в думках, але не була певна, чи тільки те було найважливіше.

.....

Ракович усміхається вві сні. Сниться їй зала, повна глядачів, а вона на освітленій сцені. Вона грає. Оживає в дуплі дерева, виходить з нього, закохується в Лукаша. Одночасно свідома того, що з ложі приглядаються до неї чийсь очі крізь далековид, а потім відти починають летіти квіти. Одна китиця, за нею друга, ціла гора їх. Раптом вона опиняється на авансцені і дивиться на залю, що зовсім порожня. На краю стоїть Дворницький, з руками в кишенях хутра, як завжди на пробах, і каже:

— Треба передусім... відплатити.

— Так, — погоджується вона, — так, так, так.

Раптом усе зникає, вона в довгій залі, з накритими столами. Адвокат Равич каже до неї:

— Ви прийшли? Ох, признатися ми не чекали вас! Ви хочете, може, грати?

— Так. Хочу грати, грати, грати.

Він бере її за руку, як малу дівчинку і провадить якимсь коридором, кімнатами, залами. Сцена, що показується в кінці перед нею, є мала і вузька. Схожа на сцени в сільських читальнях.

— Ось, — каже, ваше місце. А журналісти зараз придуть.

І Равич зникає. Вона лишається сама, довкола зовсім порожньо

«Де ж інспектор сцени? — турбується вона, бо це здається їй найважливішим. З бічних дверей несподівано виходить Рія і улесливо посміхається.

— Ах, так? — каже вона. — Будемо грати обидві разом. Тоді нікому не буде кривди!

Тепер уже зала повна людей, а сцена виглядає зовсім інакше: поширюється, видовжується. Рія починає грати і не дає Ракович прийти до слова.

— Як?! — обурюється вона і намагається перекричати Рію. — Як можна таке робити?! Ти не маєш права, ти, Марія -рія-рія...

Рія всміхається.

— З моїм іменем я буду робити, що мені подобається, — заявляє, — без огляду на те, чи тобі воно миле чи ні! Так, так, так.

Раптом обличчя Рії побільшується й починає наближатися до неї. Зовсім як на екрані в кіно. Ракович відхиляється назад, хоче втекти і не може навіть ворухнутися. А обличчя вже таке велике, що закриває собою все, заповнює залю.

— Ох! — кричить налякано Ракович — Ох! Ох-ох!

І будиться. В кімнаті темно. Хвилину лежить, нічого ще не розуміючи, але далі починає усвідомлювати собі все. І те, що з нею зробили, і те, що ось тепер відбувається бенкет на честь іншої, і безсилля Дворницького. Його образ стає близьким та виразним, і вперше в житті вона починає приглядатися до нього критично. Вона пригадує собі кожен його вчинок, відколи прийшов Евич, і нею торгає дивне почуття. Їй здається, наче вона бачить статую божка, якого боготворить, а він на її очах падає з п'єдесталу й розбивається. Адже ще недавно він запевняв її, що порушить ціле місто і доведе до того, що або театром буде керувати фахова людина, або він перестане існувати. А тимчасом нічого з того не вийшло. Фахової людини не було, а театр

існував, і тільки вони двоє опинилися по-за його життям, просто вийшли з обігу, як старі монети. Його клопотання в місті було ходженням від Анни до Кайяфи, він виявився безсилим, не мав значення, не був тим, за кого вона його уважала.

« Яка ж тоді різниця між ним і Левком? — появляється питання, і вперше за багато років думка прихильно спиняється на чоловікові. Адже саме рішучість, наполегливість Дворницького відсунула від неї трохи незарадного Раковича! — Яка тоді різниця, коли той теж не може запевнити не то що успіху, а навіть гри?!»

Але й про чоловіка вона довго не може думати. Вона розплющує очі і відганяє від себе образ залі проб, де все ще, напевне, триває бенкет. Йй боляче, сумно.

«Кінець? — питає вона себе налякано і зривається з ліжка. — Ні! Ні! Ще не кінець моїй грі! Ще ви будете мене просити! — грозить вона в сторону театру. — Але спершу я мушу відплатити!»

.....

Равич, адвокат і голова Товариства Мистців, обертається на тапчані з одного боку на другий.

«Чорт забори! — бурмоче час від часу. — Куди вона втекла? — думає, бо ніщо інше поки не цікавить його. — А, може, це я сам винен? Я непотрібно довго говорив ще з Евичем. Так, і тепер вона ображена! Відкидає ковдру, бо від цієї думки стає йому гаряче, але вирішує, по правничому, вичерпати її до кінця. — Директор затримав мене і я почав з ним розмову. Скільки це могло тривати? Сім хвилин, скажемо. Ну, певне, така Рія й дві хвилини не буде

чекати, це на неї треба чекати. Ах, що я вчинив? Така знаменита була нагода! Ах, ах! Це все той Евич! Усе він! Наче завтра, або котрогось іншого дня не можна обговорити справ театру. Така нагода, така нагода! І прогавив, чорт мене забери!»

Потім, щоб якось потішити себе, перекидається думкою до вистави, бенкету, журналістів, і відчуває полегшення. Мале, незначне, але полегшення. Все було добре, як слід зроблене, і це очевидно є заслугою Товариства, точніше його особисто. Театр став на правильний шлях, доброю думкою було те, що зробили Евича директором. Тепер тільки побажати, щоб театр ішов тим шляхом далі. Потім його думка з театральної ділянки пересувається на інші, які охоплює Товариство, і він починає проектувати. Малярі, наприклад, — думає пан адвокат. — Що б хто сказав, якби зробити тут виставку? Що? Він дасть свої образи, в місті та в повіті знайдеться ще не один маляр, ні, справді, це можна зробити. І тоді до вінка Товариства додасться ще один листочок слави. Що? Виставка, обов'язково малярська виставка. Коли б це...

Він світить світло і шукає календарець. А коли вже стає темно, думка знову крутиться навколо Рії.

«Треба завтра просити вибачення в неї» — вирішує, і це трохи заспокоює його. — Таку нагоду прогавити! Таку нагоду!»

.....

Теплавий спить. Його прекрасне, ясне волосся сховане під сіткою, але від того обличчя не стало поганіше. Навпаки, воно ніби покращало, щось чорний колір більш підхо-

дить до його рис. Він спить, але навіть у сні щось перешкоджає йому відпочивати, ніби осад у вапняній воді. Хоч друга скрипка не фальшувала, бас включився своєчасно, а ціла оркестра звучала зіграно й чисто, його сверлить немиле почуття, що це все таки грали не його сюїту.

.....

Надвірний ходить по кімнаті. Стає поруч вікна й дивиться на подвір'я, хоч нічого його там не цікавить. Він не був на прем'єрі, не був і на бенкеті. Увечері нагло захворіла його жінка, і раптом усе в хаті стало. Він ходить по кімнаті сюди й назад, малий і незарадний, сварить хлопців, коли того зовсім не треба, і розгублено поглядає на жінку. Нічого не знає, навіть не уявляє, де що стоїть, як що робиться, а помічі не має жадної. Навіть не вміє подати готових ліків.

«Ніколи з турбот не виходжу! — тягнеться в його душі монолог, який, власне кажучи, ні початку ні кінця не має. Він намагається нагадати собі свою маму і трохи нарікає, що дала йому таке життя — Щоб так одна турбота зачіпала другу!..» — дивується, і в тому є трохи бунту, бунту раба, що не вміє протиставитися своєму панові.

.....

Сянка склала руки, як до молитви, підложила їх під голову і пірнула в сон, як у криницю. Щось з пережитого сплелось враз із уявними картинами і плететься крізь нічні години в її голові. Є там люди, що хочуть купити квитки до театру, листа платні і навіть ключ від каси, що десь подівся, а вона його не може знайти. Є й прибиральниці,

що замітають залю саме тоді, як уже приходять гості. Журналісти також є. Вони голосно обурюються на прибиральниць, на порядки в театрі, а Сянка відчуває, як рум'янци виступають на її обличчі.

«Де директор? Де директор?» — думає вона, повна неспокою.

Директор є, але має чомусь вигляд Ярка і зовсім не турбується тим, що вона говорить. Навіть не слухає. Каже: «Посилаю до тебе сватів» і вона забуває про все. Відчуває це, як небувале чудо і страшенно гсрда, що це стрінуло саме її.

«Певне, що буду твоєю жінкою» — відповідає вона охоче і наставляє йому уста.

— Ти ще навіть не збудилась, а вже хочеш цілуватися! — почула виразний, веселий голос, але таким голосом не говорив ні Ярко, ні директор. Обережно розплющила одне око, і зараз же обернулася горілиць. Був уже ранок. Мама стояла над нею і посміхалася. — Пора, доню — казала, спізнишся до праці.

Сянка терла кулаками очі, як мала дитина, залишки сну тікали від неї, відступаючи місце дійсності, що була радісна, обіцяюча.

— Я, може, говорила крізь сон? — спитала налякано. Адже ті слова, що їх Ярко казав у сні, вона справді чула кілька годин тому! В театрі, на виставі. — Я, може, щось казала? — непокоїлася, бо боялась признатись батькам.

— Нічого, — заспокоїла мама. — Чи тобі щось страшне снилося?

— Ні... Здається, ні... Знаєш, матусю, я не пам'ятаю! —
знайшла врешті вихід і радісно вискочила з ліжка.

.....

Оленяк легенько підкреслила кінець речення, закрила книжку і поклала її на нічному столику. Вигідно витяглася на ліжку. Не гасила світла. Спершу заплющила очі, потім піднесла їх на стелю і... немов сталося чудо. Її обличчя на тлі подушки зовсім перемінилося. Воно всміхалось. Це вже було дивне і майже неймовірне. Зник вираз нудьги та незадоволення, воно вигладилося, зробилося лагідним, можна сказати, навіть гарним. Це була не та Оленяк, яку знали в театрі, якої ніхто не любив.

Задумано стягнула брови, навіть стурбовано підвелася на ліктях, але знову посміхнулася, опускаючи повіки, і лягла. Виглядало, що вияснила якесь складне питання.

Покій був малий. З вікна долинала зимна хвиля. Не було нікого. Але Оленяк не відчувала холоду, не тяжіла пустка навколо неї. Були люди, яких вона пізнала з рядків книжки, й були їх переживання, в які вона вживалася цілою душею, раділа їх радощами, турбувалася їх невдачами.

«Як він міг щось таке робити?! — обурювалася майже голосно. — Відразу можна було знати, що це ні до чого не доведе! А вона... вона ж знала про його працю — думала далі — він усе ж таки її любив, а вона не вміла того відчуття!»

Хвилювалася. Бунтувалася і схвалювала, сумувала й раділа. Відтворювала в своїй уяві тільки що прочитані ситуації, чула слова героя і знаходила на них іншу відповідь, ніж ту, яку дав автор. Потім забігала вперед і про-

бувала відгадати, чим закінчиться, або до чого приведе та чи інша подія.

А коли вже нарешті погасила світло і спробувала заснути, ще й тоді не повернулась до свого життя. З полегшенням думала: «ще десять годин не треба до нього вертатися. Ще десять годин можна блукати думками в кращому світі й не думати про той бруд і безнадійність, що оточують її».

Якось уже так було, що любила тільки тих людей, які існували в уяві, а не живих. Цікавилася тільки вичитаними подіями, а не дійсними, в яких сама могла брати участь.

.....

Спиревич не може заснути. Літня людина взагалі не потребує багато сну. Вистачить тільки трохи подрімати, і вже досить. Але він лежить, його думка блукає в скарбах пережитого, переносить їх у сьогоднішні часи і порівнює.

«Ніхто ніколи за моїх часів не бачив такого «комерсу» — критикує згіржливо, витягаючи долішню губу. — Комерс це столики і товариство при ньому — яке тобі до вподоби. А не спільний стіл. І ми пили тоді всі склянками, а ніхто не був п'яний. Тепер же ще не доторкнулися чарки, а вже починають плескати язиками. Що за люди пішли! Якись марні, непридатні, безплідні. Як був мій двадцятип'ятирічний ювілей... Він розплющує праве око, на ліве впала повіка і не хоче піднятися. — Ювілей! — нагадує собі² — Як я тільки забув! Стара пам'ять, стара. Треба ж нагадати директорові про ювілей. Завтра! Зараз же! От тоді можуть мені таке зробити. Спільний стіл та інше. Тільки

щоб напоїв було більше... Це ж не для мене, для гостей — поправляється, немов хтось підслухує його думки. — Ювілей! Як я міг забути про ювілей?»

.....

А Катруся?

Лежить із заплющеними очима і мріє. Час від часу вона поринає в сон і тоді їй сниться, що вона Мавка. Голосне хропіння чоловіка будить її й тоді вона дивується, як можна твердо і спокійно спати після пережитого? Вона вперше дивилася цю п'єсу і вкрай схвильована. Правда, вона її зовсім не зрозуміла, але в душі залишилося щось надзвичайно гарне і шляхетне.

«Ах, та Семенова! — огірчується вона. Крайня байдужість до вистав з боку другої прибиральниці ще й тому обурює її, що завтра вона не буде мати з ким поділитися своїм враженням. — Як можна не ходити на вистави?!

— Ти чому не спиш? — чує раптом голос свого чоловіка.

— Ну, бо... ну, бо...

— Катрусе! — каже він владно і застережливо. — Вважай мені! Може, кравець, або той, що грав, тобі в голову заліз? Я тобі кажу, Катрусе, ти там працювати не будеш.

— Та що ти?! — лякається і, обернувшись, ховає ніс у подушку. — Що хочеш? Сплю! Сам мене будить, а потім щось вигадує, — бурмоче заспано.

— Уже мені та війна, що в хаті жінки втримати не можна!

Катруся сама дивується, як неспокійно б'ється її серце від тих його слів.

ХVІІІ.

Уже службовці розходилися додому на обід, а крамарі один за одним спускали до половини жалюзі на дверях крамниць, як Олексій вийшов на вулицю. За ним було кілька годин, що хиталися між коротким сном і маренням, тепер був невідпочилий, зате повний творчого напруження й неясної надії.

Назустріч йому — зимове сонце, що розсипавшись по білині снігу, кололо очі. Заплющив їх на хвилину і бадьорим кроком рушив по хіднику, посипаному попелом.

«Рух який!» — подумав і стало чомусь від того радісно на душі. Зупинився перед фотовітриною і знову попрямував далі.

Вперше, відколи жив у цьому місті, помічав вулиці, будинки, людей. Сховані під снігом руїни замку тільки тепер сказали йому, як довго вже б'ється життя на тому клаптику землі. Жидівські будинки, що їх за наказом окупантів почали влітку розбирати, нагадали, що на світі неспокійна та напевна воєнна доба. Спинившись думкою на військових діях, якимось несподівано відчув, що він дитя цієї бурхливої епохи, і теж хоче мати в ній свій голос.

«Різя!» — зрозумів. Була тут, і тому все здавалося інакшим.

Думки проносились легко і швидко. Якись картини, ніби мізансцени зі знаних п'єс, напливали йому в голову, але не були такими, якими бачив досі. Це вже він сам хотів їх так сотворити. «Кам'яний господар», «Отелло», «Гамлет» — все відтворювалося в його душі. Хотів працювати, розгортати дію, різьбити постаті, вглиблюватися в почуття. Крізь труднощі, розчарування дійти до слави, відчутти гордість творця!

«Бідні! — пожалів людей, що, згорбившись від холоду, бігли в якихось своїх справах. — Бідні, вони не знають насолоди творення, не знають Рії, вона не цілувала їх! Бідні!»

Пройшовши ще кілька кроків, знову перестав щось помічати. Був ніби той слимак, що, визирнувши на світло, швидко ховається в свою мушлю. «Рія! Хотів уже бути якнайскоріше з нею. Почуття не вмещалося в грудній клітці. Боявся що-небудь обіцяти собі, а проте чекав і сподівався. — Рія!»

Непомітно дійшов до готелю, де вона ночувала. Хвиля тепла огорнула його, коли помітив затемнене ще вікно кімнати. «Спити!.. Розбуджу, ой, розбуджу!..»

— Добридень! — привітно та радісно гукнув до портьєра, що стояв у входових дверях. Тут, нагорі, була Рія, а він стеріг її сон, і це вже робило його близьким.

— Добридень! відповів той, у тон йому. Може, того дня і він мав якусь радість, бо його обличчя сяяло усмішкою.

— Пані Планевич не виходила ще? — спитав Ручай, хоч задалегідь знав відповідь. Але не спитати не міг.

Порт'єр глянув на дошку з цвяхами.

— Чому вікно затемнене, а вони сидять при світлі?»

— Місто не мало постійного театру, гостили тільки мандрівні. Актор не жив нормальним життям, не мав свого кута — розводив далі адвокат тоном промовця на судовій розправі.

«Чи він її розбудив?» — колючками виринали питання в голові Олексія.

Рія повернула голову до Равича, її усмішка казала, що слухає слова адвоката зацікавлено. Але час від часу її погляд ніби ненароком пересувався на Олексія, що все ще стояв посередині кімнати. Тоді неспокійно зупинявся на його очах і знову змінювався, повертаючись до Равича.

— Гарно! — вигукнув несподівано Ручай і не зауважив, що перервав речення адвоката. Зрозумів, що не може тут залишатися й хвилини. — Гарно, але я мушу вже...

М'яка, але ніби мертва рука Рії в його долоні, дружній, задоволений потиск руки Равича, і Олексій знову опинився в коридорі. Дійшов до східців, приклав долоню до чола. Він уже там був, чи тільки має входити? Там, у кімнаті, прив'язали йому до ніг чавун і важко було сходити на діл. Поглянув на порт'єра і не усвідомив, хто це.

— Поважання! — сказав той привітно, чужий його переживанням.

Селяни везли дрова на продаж, бачив як дріботіли поруч саней. Чув скрип снігу під їх чобітьми.

«Щасливі, — думав, — малі, щасливі люди. Продають, купують. Ніхто не грається ними. Не знають Рії. Щасливі!»

Місто було сіре, брудне від диму й сажі, посинілі від холоду люди не цікаві. Сам не знав, куди йти. Міст над рі-

кою нагадав йому дім. Не думаючи, завернув туди. На дверях по давньому було олівцем написане прізвище Іварснчука та його ампула «простак».

— Ви плийсли? — вибігла до нього Ірця. — А чому ви взе плийсли?

Олексій не відповів, запитання дитини свердликом закрутило в серці. У хутрі та шапці зупинився посередині кімнати. Сніг на чоботях поволі перетворювався в воду.

— Досить! — вигукнув раптом. Ухопив крісло і рвучко притягнув до себе. — Досить! Досить!

Дихати було тяжко. Коліщатка маленької машинки швидко рухалися, торгаючи серце. Сів за столом, відкинув шапку, тоді розстібнув хутро, пересунув пальцем між комірком і шиєю. Не міг знайти ні одної думки. Біль у серці каламутив його. Барабанив пальцями на столі голосно і щораз швидше. Тоді кинувся до книжок і почав шукати між ними чистого паперу. Витягнув з кишені ручку. Писав, ніби креслив лінії на папері:

«Чи це велика насолода мучити мене?

І хто Ти?

Русалка, що тягне в морську безодню, чи людина, багата на почуття? Криється щось за Твоїми вчинками, чи там непроглядна пустота?

Я чекав тебе, як грішник спасіння. Твій поцілунок повернув мені знову віру в себе, збагатив мою душу, запліднив мої думки. Я розгортав рамена, щоб обняти світ, хотів, щоб моє слово в ньому було голосним, дзвічким. І тоді, коли мені здавалося, що от-от пригорну до грудей

божество у людському тілі, я відчув під руками ляльку, напхану тирсою!

І думки мої розпливлися, пропала віра, а душа зубожіла.

Це не моя вина, що бачу світ таким, яким Ти мені його твориш. Це Ти зачарувала мене, зробила своїм невільником. Але довше годі, чуєш, Ріє? Довше так гратися людиною не можна!»

Відклав ручку, не міг більше писати, думки плуталися, а легше не ставало. Перекреслив написане навхрест і встав. Доторкнувся чола, було гаряче. В горлі пересохло, важко було вимовити слово. Почав ходити по кімнаті, гнав від себе образ пари людей у затемненій кімнаті, але це йому не вдавалося.

«Всі сили мені забираєш! — шепнув крізь зціплені зуби.

— Досить! Кінець!»

Хвилини оберталися в години, а він усе ходив по кімнаті. Обідня пора давно минула. Не відчував голоду. «Досить!» — повторяв час від часу, і був це розначливий шепіт. Не міг добути голосу. В горлі лоскотало, викликало кашель. «Досить!» І був певен, що тепер це вже справді тривале та остаточне рішення.

«Хто це казав, що праця дає нам забуття? — спитав себе за деякий час. — Чому ж я ні в чому не можу його знайти?»

Раптом згадав про сьогоднішню виставу. Поглянув на годинник. До її початку було не цілих дві години. Лоскотання в горлі налякало його. Як грати? Але зараз же він зловтішно всміхнувся і знову заходив по кімнаті. «Добре,

— шепнув, — навіть дуже добре! Грати тепер з нею? Відтворити тільки чуже кохання? О ні! Тільки...»

На хвилину особистий біль притих. На чільне місце висунулися справи театру. Що буде з виставою? Адже гостинний виступ львівської акторки! Але він заспокоїв себе. Нічого не станеться, коли він не буде грати. Його роллю дублює Орленко. Це, може, не сподобається Рії? Не вірить! Вона буде навіть задоволена!

Не роздумуючи довго, вхопив шматочок паперу й написав: «Я захворів. Нехай грає Орленко. Ручай». За хвилину стукав до Варенчуків. Спитав захриплим голосом Варенчукову дружину:

— Уже пішов?

З кута кімнати показала голова з розвіяним волоссям.

— Що з тобою? Вчорашній бенкет так настроїв тобі голос?

— Так, здається... Ручай подав йому записку. — Будь ласка, передай це директоріві. Сьогодні буде грати Орленко.

Варенчук перелякано глипнув очима.

— Планевич і Орленко? — спитав — Що ти? Орленко з нею?

Ручай нахилився до нього.

— Чуєш же... І торкнувся рукою горла.

Варенчук відвернув голову і приглядався до Ручая кутиками очей.

— Справжній актор грає навіть тоді, як умирає! — виголосив, ніби репліку на сцені.

Ручай відчинив двері.

— Тоді, видно, я не актор. І вибіг з кімнати.

У себе відчув зміну. Перш за все, лоскотання зникло. Коли знову сказав своє «досить!», голос був чистий. Заду-
мався, повний сумніву. Може, відібрати записку? Загри-
муватися, вийти на сцену, бути... з нею?..

— Ні! — крикнув — Ні!

Чув, як зачинилися за Варенчуком двері. Ліг і в думках
пішов слідом за ним. На серці ставало все важче. Тепер
уже наближається до будинку, входить у коридор, говорить
тут і там про нього, Ручай, передає записку Евичу, і за
лаштунками починає гудіти:

— Ручай хворий... Ручай хворий...

Які в неї будуть очі?

Обурився сам на себе.

«Які? Що я для неї? У неї ж тепер Равич, людина, якої
вона ще вчора не могла собі нагадати, а сьогодні сиділа
тісно поруч нього, ніби з нареченим перед шлюбом! А втім
мене це більше не цікавить!»

Узяв газету, там було щось важливіше, як його особисті
справи. Проглянув події на фронтах, що були за сотні кі-
лометрів віддалені від нього. Орленко, певне, радіє. Така
нагода! Хто зна, як це сподобається глядачеві, але він щас-
ливий. Рія, може, трохи незадоволена, все ж таки між нею
й Орленком немає ще того контакту і зрозуміння кожного
руху та погляду, як це було між ними. Але... так добре,
так мусіло бути...

Шелест паперу, що зігнувся в його руках, примусив його
знову звернути увагу на чорні газетні рядки. Треба ж було
нарешті зрозуміти, що на світі існує щось важніше, як
його особистий біль. Тим разом звідомлення з фронту і

повна оптимізму стаття забрали його увагу на цілих десяти хвилин. Тоді знову виринув театр, Рія, він сам...

.....

Тільки почувши дзвоник біля входових дверей, зрозумів, як дуже чекав на поворот Варенчука. Вийшов до нього.

— Як? І решту доповнив очима.

— Вистава? А коли Ручай хитнув головою, Варенчук сказав: — Що тільки Орленко міг дати, дав. Але багато він ніколи не міг.

— А... Рія?..

— Вона була добра, само собою...

— Так, але... Це нічого, що був інший герой?

— Ну, якщо ти хворий... Дістала квіти!

— Від кого? — спитав таким тоном, що Варенчук уважно подивився на нього.

— Не знаю...

Але Ручай знизав раменами.

— А втім мене це не цікавить!

Повернувся до дверей, натискав уже клямку.

— Яка досада, що театр не має примірників нових п'єс! — промовив, не повертаючи голови. — Треба завжди їздити до Львова...

Варенчук вихилився зі своєї кімнати. Здивувався.

— Чому не має? У нас же є деякі п'єси!

— В тому то й справа, що тільки деякі. Немає ні Лесі Українки, ні Шекспіра... Як же тут ставити щось нове? І задумано стягнув брови, ніби тільки те його турбувало.

Варенчук хотів ще щось сказати, але Ручай зник уже в своїй кімнаті.

XIX.

Ракович впивалася солодким почуттям помсти, яку вирішила затримати в таємниці, поки її не виконає. Тому було зовсім незрозуміло, чому її рішення стало відоме в театрі наступного дня, після виступу Рії Планевич. Хто перший її зрадив, ніхто не міг би сказати, але раптом усі узнали, що вона вирішила кинути театр і вже в найближчу суботу не буде грати. Мабуть чи не виїхала з міста.

Евич прийшов того дня до театру з напушеним, важним виглядом. В його поставі та рухах було більше певности, навіть якась зарозумілість. Він мало не казав: «Чи ви знаєте, що про театр, в якому я є директором, заговорить тепер цілий світ!»

У місті той чи той знайомий поздоровляв його, бажав успіху надалі. «Го-го, — казали, — ніколи в нас такого не було, наше місто пережило щось надзвичайне». Тоді він ніби скромно всміхався. — Ви знаєте, що мені казали журналісти? Що театр дістане запрошення на європейські сцени! Він говорив те, немов таке запрошення, скажімо, до Парижу, мав уже в руках. Він взагалі по своїй вдачі легко вплітав у дійсність те, що було лише в думках. — «Та що ви кажете? Ну-ну!» — дивувалися знайомі, і він був певен,

що йому заздрять. Це наповнювало його глибоким, ситим задоволенням.

Були й такі, що оминали мовчанкою ту подію. Але це чи не краще казало про успіх.

Жваво, самопевним рухом відчинив Євич двері театраль-ного приміщення. Хитнув головою Івасикові, що встав, побачивши його. «Цей хлопець з культурною поведінкою теж моя заслуга» — сконстатував і навіть не погнівався на Варолу, що знову появився в театральних мурах. Його роз-віяна борода, невинні очі під хащами брів і підсунений вгору дашок кашкета якомсь цим разом не роздратували його. Навіть підніс руку до капелюха, коли той до нього привітався. З виглядом господаря просувався очима по всьому, що тільки минав. Увійшов до канцелярії. Чекав, що секретарка зустрине його повним захватом поглядом і словами похвали, але Оленяк байдуже, як звичайно, при-віталася і почала щось писати.

— Є пошта? — спитав.

— Немає — відповіла, не підводячи очей.

— Ну, що ж там? — спитав по хвилині, коли вже по-вісив хутро в своєму кабінеті і знову вернувся до секрета-ріяту. Залишитися тепер сам зовсім не міг.

Зупинився перед столом секретарки. Хотів, щоб вона за-говорила про вистави, бажав почути, що було чудово, не-зрівняно, як ніколи досі, і що так усі говорять у місті... Мій Боже, коли людина щось робить, то їй належить по-дяка. Притому сам хотів виговоритись. Але вона не від-чувала його бажань і сказала:

— Нічого.

Дивився згори на її похилене обличчя і, не образившись її маломовністю, говорив далі:

— Думаю, що ці дві вистави можна назвати повним успіхом. Чи не так?

— Я не була на них — відповіла, вкладаючи папір у машинку.

— Ви... не... були?.. Почав приглядатись до неї, як до якоїсь дивовижної потвори. Вистави, театральні справи взагалі, стали від якогось часу для нього віссю життя, не міг зрозуміти, як хтось, хто з ним працює, не відчуває того так само, байдуже ставиться до всього. — Чому ж ви не були? — спитав, хоч відчував, що ці питання починають бути настирливими.

— Я мала гарячку, — відповіла за хвилину, і було видно, що мусіла подумати над причиною.

«Мумія!» — роззлостився.

Пішов до свого кабінету. Його настрої понизився на кілька ступенів. Подумав навіть, чи не звільнити б її. Байдужість тої Оленяк починала дратувати його. Секретарки повинні бути радісними, уважливими, повними віри в свого начальника, підтримувати його добрий настрій, а не відбирати охоту до праці. Такі, щоб можна було з ними все обговорити. Такі, як... Сянка.

Директор зупинив свої думки, дещо наляканий. Те, що повернувшись з бенкету додому, звірявся їй у своїх думках, було зрозумілим, бо в його голові шуміло від напоїв. Але серед білого дня це видалося йому дивовижним. Що Сянка? Чому Сянка? Просто, як людина, яка проявляє зацікавлення до справ свого начальника. І взагалі смішно,

що він відчуває радість від самої думки, що зараз повинна прийти Сянка, щоб здати йому касовий звіт за дві вистави.

Поглянув на годинник, поправив окуляри.

«Цікаво, скільки грошей принесли обидві вистави?» — намагався відвести в інший бік свої думки. Це, він сам признавав, було навіть непристойно — так багато думати про неї. Він, директор театру, і те дівча з каси! Ні, просто щось неймовірне!

Він присунув до себе листу платні та штатний склад працівників. Треба було зайнятися чимсь поважним, сказати б навіть невеселим, цими фінансами, що не дають йому спати, і тоді та безглузда радість, що все більше охоплює його, зараз же зникне. Радіти, власне кажучи, не було чого. Правда, обидві вистави пройшли блискуче, але акторка була «позичена». А що якби заангажувати Рію? Але думка, яка зародилася під враженням хвилини, не була така легка до здійснення. Хто зна, як це буде виглядати. Його нехить до Ракович ніяк не хотіла признати її заслуг. Навіть Орленкові прощав його недоліки, у неї ж не бачив плюсів. Після останнього обрахування, на видачу платні працівникам театру не було грошей. Можна виплатити тільки творчому складові, або оркестрі, або тільки технічному персоналові. Інші мусять чекати. Але можна легко уявити, який вони підіймуть крик. Евич скривився на саму згадку про те. Можна також виплатити всім тільки половину. Але й тоді буде крик. І одне і друге викличе море прохань про звільнення, або погроз, що відійдуть. Так, радіти йому, директорові театру, не було чого. Відкіля, наприклад, взяти гроші? Відкіля взяти, як Товариство Мист-

ців не розпоряджається ні соти́ком? Це просто жахливо, театр стоїть на порозі ліквідації.

Брапка. Встав і, потягаючись, пройшовся по кімнаті. Душа його, переповнена radoщами, не приймала більше турбот. Навіть те, що сам намагався уявити в безнадійному світлі, не бачив таким. А була це радість неясна, заборонена. Дивився у вікно і тільки за хвилину зрозумів, що виглядає когось. Відвернувся і знову почав ходити то в один бік то в другий.

Актори мали вихідний день і в цілому будинку було тихо. Навіть Оленяк не стукала вже одним пальцем на машинці і не порушувала тиші будинку. Почував, що та тиша починає дратувати його, хоч у ній свобідніше пливли його думки.

.....

— Можна? Сянчина голова в білій шапочці висунулася з-поза дверей і виглядала, як ласиця. Така біленька ласиця в зимову хутрі, що мешкає в старих будівлях і обережно виглядає на світ із своєї нори: чи немає де якої небезпеки? — Можна?

— Можна! Милим дівчатам завжди можна! — посміхнувся Евич і насупився. Якось не до лиця директорові театру виявляти своїй касирці забагато симпатії.

Але коли ввійшла, легка і трохи невпевнена в своїх руках, із прикушеною долішньою губою та ледве-ледве підтягненими вгору бровами, знову посміхнувся. Вказав їй рукою на один з двох фотелів, що стояли біля письмового стола.

— Прошу!

Хитнула головою, випинаючи трохи губи і піднімаючи брови, причому на чолі відразу з'явилися три зморшки. Уважно клала велику шкіряну торбу на фотелі. Потім подивилася на нього.

— Що там? — спитав Евич із широко розтягненими устами. Вже не стримував себе.

— Я ще не була в банку, всі гроші тут — відповіла, наче б признавалася до вини, але наперед була певна, що їй той гріх простять.

— Чому? — спитав роблено суворо, хоч у душі проти волі думав: «пусте!»

— Заспала! — призналася. — Але все зробила, маю звіт. порохувала гроші, все в порядку — додала ділово, і, відсунувши американський замок, сягнула рукою до нутра торби.

Евич очікуюче простягнув руку й одночасно вдивлявся в її нахилене обличчя. Не була красунею, була, може, тільки оригінальною, з тими підтягненими на кінцях бровами. Мала рум'янці, повні червоні губи. І одне і друге казало про здоров'я. Така собі Сянка. Більш нічого. Одна з тисячі подібних дівчат, а скільки то радості потрапить внести з собою!

«Хіба можливо, щоб і вона, як жінка, принесла своєму чоловікові розчарування? — запитав сам себе мимохить. І зараз же заперечив: — Ні! Ні! Неможливо!»

— Чому не сідаєте? — спитав, коли витягнула старанно складений папір. І знову відмітив, що ніколи не запропонував такого, наприклад, Оленяк...

Тоді сіла на край фотелю, засуваючи в кут торбу з грішми.

— Прощу! — простягнула йому касовий звіт. — Уночі робила, але думаю, що все згоджується! Витягнула трохи голову, коли взяв папір до рук. — Спершу була така втомлена, що засипляла над ним. Вісім плюс шість вийшло у мене дванадцять. Але потім поклала собі холодний компрес на голову і докінчила.

Евич тільки відхилився на спинку фотелю. Рука зі звітом залишалася на столі.

— Ну, я мусіла зробити! — поясняла вона, помітивши його рух. — Якщо гроші лежатимуть у мене, то не будуть рости проценти!

— Неймовірно! — промовив, приглядаючись до неї. Але не сказав, що саме неймовірно. — Вдруге лягайте мені вчасно спати! І знову насупився, бо це «мені», що самовільно вплелося в речення, відгонило якоюсь близькістю і збентежило його самого.

— Але багато грошей! — сказала вона на те і захоплено вдарила в долоні. Вийшло це по дитячому смішно. — Ну, нарешті й ми, Богу дякувати, маємо гроші!

— Вас це радує?

— О, мій Боже, ще й як!

— Багато?.. — не то спитав, не то ствердив, і хоч було це таке важливе, не зупинив на тому своїх думок. Зауважив раптом, що її голос має якусь особливу гармонію, нагадує чомусь гру на цитрі. Думав: «Богу дякувати, що ти тут, що кажеш: ми маємо гроші, що радієш. Богу дякувати!» — Добре було б мати у нас таку Рію Планевич,

що? — спитав і тепер уже цілком зупинив свої думки на цифрах. Той запит повернув його від мрій до дійсности.

— О! Чому ні? — блиснула зубами. Але, на жаль, це неможливе, — здихнула зараз же.

— Чому?

— Ну... Вона подивилася на нього здивовано. — Це ж перша акторка у Львові, і взагалі...

— А того, що її коханий тут, не берете до уваги?

— Беру, але...

— «Кохання» — це для вас пустий звук?

— О ні! — відповіла практично. На хвилину таємничо заховала зір під повіками. І раптом він помітив, як по її обличчі поволі розплився рум'янець. Не підносила очей. З цілою увагою зняла двома пальцями нитку з своєї суконки й подивилася, чи вона впала на підлогу.

Евич, який не знав переживань її серця взагалі, а на прем'єрі зокрема, не міг знати, що саме подумала вона в ту хвилину. А вона бачила в уяві Ярка, коли казав їй: «Посидаю до тебе сватів, Сяню», і відчула стиск руки, що то-варившиє словам. І вперше подумала: оскільки це все несе зміну для неї, мусить стати відоме батькам. Батькам, що ніколи не дозволяли бути з хлопцями, не признавали розваг і забав, як таким батькам казати, що хтось хоче женитися з нею, що вона когось любить?! Мій Боже! Мій Боже! Умру, а не виявлю їм того — хвилювалася тепер, і рум'янець ставав щораз темніший. Але що робити з Ярком? Як бути з ним? Та зараз же її звичайна погідність та практичність перемогла. — «Певне! Зразу женитися? Хто ж так раптом

жениться? Скажу йому, нехай ще трохи почекає!» — вирішила, і це заспокоїло її.

Евич інакше пояснив собі її рум'янци.

— Значить, молоденькі дівчатка також знають щось про кохання, — сказав і чекав на щось. Ця тема була вже ходженням по льоду, але знаходив дивну приемність у тій небезпеці.

— Та... Ні, нічого не знають! І тепер уже засміялася. Нагадався їй сон, який бачила після прем'єри. Ярко мав там вигляд директора і казав, що посилає до неї сватів. Ну, не смішно це?! І полізла в кишеню за хусточкою для носа. — Але Планевич сюди не приїде! — зауважила авторитетно.

— Як ви так твердите, то треба вірити. Але ті дві вистави були добрі. Ні? — переключився на театральні теми, оскільки не хотіла підтримати особистої.

— О-о! Вона з насолодою заплющила очі та похитала головою. — Чудові! Я дуже вдячна вам, пане директоре!

— Мені?! — здивувався широко, і було це якесь миле й зовсім особливе здивування. — Чому саме мені? За що мені? Хіба я грав?

— То що, як ви не грали? — посміхнулася. — Але ви довели до того, що все було добре. Мій Боже! — зчепила руки. — Але я хвилювалася!

— Ви? Чому? І тепер мусів взяти цигарку та закурити. Була це така сама потреба, як, наприклад, закурити після торгу.

— Страшенно! Боже, як я боялася на першій виставі! Я знаю, пані Планевич перша акторка і пан Ручай також

добрий актор, я все те розумію, а проте боялася за них. Так багато чужих людей було! Я так хотіла, щоб їм сподобалося!.. Ну, їм напевне сподобалося! — вирішила безапеляційним тоном, таким характерним для вісімнадцятого року життя. — Журналісти ніде в світі не могли таке бачити!

— Ви думаєте? — спитав Евич, який почував себе так, наче б його роки зменшувалися тепер відповідно до її віку.

— Вірю в те. Це така ж правда, як $6 \times 6 = 36$. — Ах! — перервала сама себе стурбовано. — Я зовсім забула! Хто тепер буде грати головну роль?

— А хто має грати? Ракович!

— Я знаю. Але вона відходить.

— Хто вам таке сказав!

— Усі. Кажуть, що навіть уже виїхала.

— Сьогодні вихідний день, то могла поїхати куди завгодно. Але завтра мусить бути! І тут же вирішив накласти на неї кару за те, що не прийшла на прем'єру.

— То ви не знаєте, пане директоре, що вона відходить?

— Нічого не чув!

— Ну, Богу дякувати! Я вже журилася. Мені сказав про те Орленко, що чув від Савраша, якому казав Варенчук...

— Господи!

— Цілий ланцюг! — засміялася. Ніколи не минала нагоди, щоб посміятися, оскільки щось було веселе. — Але це, певне, Варенчук вигадав! Адже між ним і панею Ракович зірвані дипломатичні відносини. Так! — встала. — А тепер я вже йду до банку.

— Відкіля ви все знаєте? Евичеві стало жаль, що вона зараз піде, і вже відчував якусь дивну пустку без неї.

— Це ж усі в театрі знають, що вони одне одного втопили б у ложці води!

Хтось відчинив двері до секретаріату, і Евич мимоволі спрямував туди всю свою увагу, хоч і звернувся з якимсь питанням до Сянки. «Нюта» — майнуло в думках. Тільки тепер згадав про жінку. Так, вона любить робити несподівані напади, і хоч вдома могла не відзиватися до нього (від бенкету говорили тільки про необхідні справи), тут воно виглядало б, немов вона стужилася за ним. Був це в його понятті рід контролю його поведінки і дістав назву: «наїзд монголів».

«Нехай! — подумав тепер відважно, з викликом. Але глибоко в душі заворушився страх перед її гостиною саме в ту хвилину, а його не зовсім чиста совість намагалася перенести якусь неясну й невиразну вину — на неї. — Вона завжди мусить вивести мене з рівноваги! Вона завжди стежить за мною».

Але це був тільки Спиревич, що питав у Оленяк, чи є хто в директора.

— Сянка, — почувлася відповідь, — можете йти, вона й так уже довго сидить.

Евич поправив окуляри, поклав пласко долоню на поверхні письмового стола. «Довго, тобі довго!» — збунтувався на зауваження Оленяк. — До твоїх обов'язків не належить рахувати, скільки хвилин перебуває хтось у мене! Мумія! Стонога!» — полегшив собі настрій і говорив до Сянки:

— Отже, разом обидві вистави принесли шість тисяч

вісімсот сорок два злотих. Так. І навіть не поглянув убік Спиревича, що, постукавши в двері, увійшов до кімнати. — За пляном залі, місце першого ряду маємо сто шістдесят два, а ви продали сто сімдесят. Як це можливо? Я зайнятий! — повернув голову до Спиревича. Не дивився на його обличчя, тільки на велетенських розмірів хустку до носа, що виглядала з кишені плаща старого актора. — Чи ви не бачите, що я зайнятий?

— Я... пробачте, пане директоре... Я не знав, панна Оленяк сказала мені, що можу йти. Я тільки хотів нагадати про свій ювілей...

Але вже тепер бачите, що я зайнятий! — не міг стримати себе Евич. Почував, що якось не зовсім тут усе добре, і це розбудило в ньому злість, яку зігнав на Спиревичу.

Здивований і трохи приголомшений, старий актор зачинив за собою двері.

— Як ми колись їздили з театром... — долинуло з секретаріату. Був це спогад з давноминулого, який витягав для порівняння з тим, що було тепер.

Евич якось раптом повірив, що він нещасливий, бо ніхто не знає, в чому саме полягають тут його обов'язки, і почав голосно обурюватись. Сянка дивилась на нього спершу здивовано, а тоді із зрозумінням похитала головою.

— А тих вісім квитків, що я продала більше — пояснила, бо любила лад і порядок у всьому — то були резервові місця. У нас завжди такі є, тільки досі ніхто не купував.

— Ви тепер багата панна, маєте майже 7 тисяч! — відхилився на спинку крісла Евич. Смішно було признатися,

що не хотів її відпустити, а проте так було. Його настрій знову покращав.

— Я можу вас про щось спитати, пане директоре? — по короткому ваганні сказала Сянка.

— Прощу! Завжди! Все! — зрадів, що розмова з нею ще продовжиться.

— Чому я пішла працювати до каси? І прикусила долішню губу, що виглядало допитливо і трохи хитро.

— Чому? Евич відвернув погляд від неї. Мій Боже, не на все можна давати відповідь, згідну з правдою. Не сподівався такого питання. Воно відтворило йому сцену між ним і дружиною, що домагалася цього. Проти волі, навіть здивовано, подумав, що Ньюта не виграла на тому багато. Не виграла нічого!

«Вона сама винна!» — кинув у думці оскарження до жінки і промовив голосно: — Чому? А хіба вам там погано?

— Ні, не погано. Вона дивилася на свої рукавички, які пересувала в руках. — Добре. Тепер уже добре. Але мені здавалося, що ви незадоволені мною, і...

— І... що...?

— І я не могла... спати...

— Ну, мій Боже! Евич устав, зворушення підняло його на ноги. Стримав себе, щоб не підійти до неї і не поцілувати так тепло й дружньо, як заплакану дитину. Знову взяв цигарку, але тим разом його нерви потребували заспокоєння. З нехіття подумав про Ньюту. — Ви не могли спати? Пройшов недалеко від Сянки. — Але тому, що ви прегарно

зорганізували працю в секретаріаті, я хотів, щоб також у касі... Тільки не знав, що ви не могли спати...

— Тепер я вже сплю — заспокоїла Евича, а коли він спинився за крок від неї, підвела голову. Зараз таки почала швидко і трохи безладно говорити про свою працю, про те, що вона їй подобається, про театр. Не було це надто розсудливим, не було там жадних порад чи плянів, а проте Евич відчув наплив творчих думок. Несподівано його мозок почав працювати виразно, ясно і точно. Думки перестали бути перелетними птахами, яких тяжко піймати, стали чимсь тривким і уклалися немов у ряди, відразу упорядковані. Всі справи стали ясними, наче освітленими сильним рефлектором...

Раптом, повний здивування, почув, що говорить. Заклав руки назад, схилив голову, або закидав її й говорив. І все, чого торкався, ставало йому самому більше зрозумілим. Час від часу зупинявся перед нею і вияснював свої пляни, свої бажання відносно театру, хоч не був свідомий, що говорить те до Сянки, касирки театру, молоденької, мало знайомої дівчини. Здавалося йому, що він звертається до когось рідного, рівного собі. Одночасно почував себе так, як людина, що довгий час блукала по пустелі й несподівано надбала джерело з холодною водою.

— Ах, ви пишете?! — захоплено промовила Сянка, бо він зрадив їй і цю свою таємницю: пише драму, яку мріє побачити на сцені. — Чудово! Я часом думала...

— Що ви думали?..

— Ні, я не думала, що ви поет, але... я не знаю що! —

розвела руками — Бо ви якийсь такий... Я вже йду! — метнулася за торбинкою трохи збентежено.

— Який? І схопив її за руку. Але відразу опанував себе і пустив. Тільки на його рuci залишився немов вогонь і пік ціле тіло. Він крадькома поглянув на свою долоню, ніби хотів там щось побачити і зараз же заклав її назад.

Поправив окуляри. Заходив знову по кабінету.

— Так — промовив, стягаючи брови. — Те все очевидно пусте — додав непотрібно, і голос його став офіційним. Було це вже розпорядження підвладній особі. — Слідкуйте за часописами, чи не появиться яка згадка про наш театр? — Тільки що я не вмю читати по японськи! — розсміявся вже від дверей, і йому видалося, що був це штучний сміх. Евич зупинився біля вікна, коли в кабінеті вже нікого не було. Відчував якесь дивне враження фізичної втоми, сам не міг зрозуміти, що це таке.

— Переключіть до мене телефон! — крикнув до секретаріату за кілька хвилин. Накрутив потрібне число і тримав здалека слухальце. За хвилину відізався голос Равича:

— Галло!

— Тут Евич, — відповів, поправив закручений шнур і задивився на філядендрон. — Я в справі театру. Щоб поправити його фінанси, треба зробити дві речі, пане меценасе. Ви слухаєте? Дві речі. Старатися про субвенцію від Управи міста та вирядити театр по окрузі. Наш балет також уже вишколений, може дати два самостійні вечори тут і також виїхати. Він може поїхати і по-за округу. Не думаєте, що це буде добре? Галло!.. Так. При тій нагоді нагадую про контракти. Театр мусить мати статут, актори му-

еять підписати контракти. Інакше вони не будуть постійні. Галло! Крім цього, є тут старий актор Спиревич, який працює в театрі п'ятдесят років, на його думку, належиться йому юві...

— Ах, директоре любий! — перервав Равич. Відколи обідав з Рією, навіть у ході його відчувалася надія, а в голосі гордість. — Ми справді хочемо, щоб у місті був добрий театр, але ви так ставитесь до цього, як би на світі нічого іншого не існувало! А Товариство охоплює ще інші ділянки. Маємо ще дві школи й малярів. Задумуємо саме влаштувати виставку образотворчого мистецтва. Це забере багато часу. Ви ж у театрі директор, ви й рішайте, ми вважаємо, що те, що ви робите, можна підписати обома руками! Це був уже щедрий жест, яким у милий спосіб перекладав на другого відповідальність. — Хочете, щоб театр їхав? Прошу дуже, хоч, на мою думку, вони мають малий репертуар. Субвенції... ну, ви ж директор, зверніться до посаdnика міста, і все! З контраkтами треба почекати. Якщо актори хочуть тікати, ви їх не пускайте. Заstrаште їх! Ви ж там господар!

Евич відклав слухальце. Відповідь! Прошу дуже, якщо Ви ж там господар!

.....

Молоденька панночка з косами на плечах попросила його сідати, а сама вистукувала на машинці, прorusваючись очима між клавiшами і папером, нагорненим на валку. Встала на дзвінок телефону.

— Секретаріят посаdnика міста — сказала. Потім довго сміялася в трубку до звучного чоловічого голосу, що до-

ходив аж до Евича, байдужа до людей, які в міжчасі прийшли до секретаріату, вдивлялися в її уста й чекали, коли це скінчиться. — Так, так, авже ж —повторяла панночка. — Ну, натурально! І тільки за яких десять хвилин споважніла. — Тепер я переключаю вас до пана посадника, пане інженере.

—Це не Сянка! — подумав Евич. Ім'я касирки прийшло йому на думку мимохить. — Ні, це не Сянка — ствердив ще раз.

Думав. Треба було упрянувати, як і що сказати посадникові. При тій нагоді можна буде здалека торкнутися таких справ, як опіка над театром. Товариство ось як опікується: піди й зроби. Як щось добре зробиш, тоді вони будуть чванитися, що це їх заслуга.

Мав час. Гість, що був у посадника, полагоджував, видно, якісь важливі справи, і це тривало довго.

Посадник міста, широкоплечий, середнього віку мужчина, що показався на порозі, перервав міркування Евича. Говорив про щось із паном, який виходив, а потім повернув до Евича своє зосереджене обличчя. Евич устав.

— Ах, театр! — усміхнувся посадник, і в тій усмішці було щось сумне, чи тільки втомлене. Потис Евичу руку. — Жерці Мельпомени! Але, видно, налякався, що той жрець захоче від нього таке, що важко, або й неможливо здійснити, і обличчя його набуло ділового виразу. Врешті, може, пригадав собі в ту хвилину Дворницького, що був у нього не раз, чи Ракович, що шукала в нього справедливости й не знайшла, бо побоявся нарікань другого табору. А втім, може, це було правдиве, коли сказав:

— Прикро мені, але маю зараз засідання і не зможу, пане директоре, служити вам ні крихіткою часу. Шкода, що ви не прийшли раніше. Але я можу скерувати вас до відповідного референта і він займеться вашою справою якнайсолідніше. Якщо дозволите?

Евич дозволив. Не сумнівався в правдивості слів посадника, тільки чомусь у ту хвилину нагадав собі Спиревича, якого він не прийняв цього ранку, і перевів зір на секретарку. Але зараз же забув про те. Запевняв посадника, що не забере багато часу. Хотів дещо у фінансових справах. Але якщо має засідання...

Потім опинився перед молодим обличчям, повним вигляду власної вартости, що, властиво, зробило йому ласку, коли заговорило.

— Чому саме пан посадник скерував вас до мене? Я справами театру зовсім не займаюсь. Тут фінансовий відділ...

Але потім зацікавився, вислухав усе і розговорився. Навіть напушений вигляд зник. Загорівся.

— Театр? О! Тут багато чого може не бути, але театр мусить існувати! Я це з'ясую панові посадникові! Милій Боже! Театр! Я сам грав! Театр, це, розумієте, все, культурний осередок! Ніщо не має такого впливу на маси, як театр. І хоч була це стара, давно вже відома правда, виголосив її так, ніби це він її відкрив. — Обов'язково треба дати субвенцію. Якби ми були господарями...

Евич підхопив тему. Кращої нагоди він не міг мати. І хоч напушене обличчя було тільки урядовцем, Евич пові-

рив, що перушена тема дійде вище, дійде туди, куди треба. І він почав докладно з'ясовувати всю справу.

.....

Подзвонив до свого помешкання і, задумано звисивши голову, приготувався до довгого чекання. Обмірковував чи сказав урядовцеві Управи міста багато, чи мало? Але раптом здивовано підняв голову, бо за дверима почулися швидкі кроки, заскреготав ключ у замку, вони відчинилися, і з'явилося всміхнене обличчя Нюти. Евич мало не оглянувся, не повірив, щоб ця усмішка була призначена йому. Непевними ногами переступив поріг і знову здивувався. Нюта допомгла йому скинути хутро, сама повісила капелюх, а тоді дружньо взяла його під рам'я і повела до їдальні.

— Це гарно, що ти так точно прийшов!

— Є хто у нас? — не міг повірити, що це призначене виключно для нього.

— Хто має бути? Нікого немає!

Стіл був накритий на дві особи, посередині стояла альпійська фіялка, а поруч накриття чарочки.

«Хіба це не її іменини? А я забув!» — затурбувався. Пошкодував, що не може тепер зазирнути в календарець, де всі родинні урочистості були підкреслені червоним олівцем. Зробив це, як тільки вона, сказавши — «сідай, подаю обід» — вибігла з кімнати. Але не знайшов нічого. Тоді здивовано оглянувся, знизав раменами, доторкнувся двома пальцями до скатірки і боявся сісти, наче не був у себе дома.

— Гм... — промовив — Гм...

Його, не зовсім чиста того дня совість добачала в тому

хитру засідку. У цю хвилину він був дуже схожий на прибиральницю Семенову, яка, сподіваючись звідусіль напасти, задалегідь була готова до оборони. Пробував пригадати собі, чи Нюта справді вчора, а навіть сьогодні вранці не відзивалася до нього ні словечком. Але не пригадував.

Нюта вбігла знову, спитала, чому не сідає, внесла борщ та горілку й зараз же з тарілок піднялася пара, а в чарочках зарожевіла рідина.

— Наше, Шимпансику!

— Наше! — як би погодився, ще більше здивований її пестливою назвою, що була ознакою доброго настрою. Задивився на тонесеньку ніжку чарки, що її тримали три Нютині пальці. Здавалося йому, що вона на щось чекає, але не міг догадатися, на що саме. Сів. — Може, писав хто? — спитав, приглядаючись до ложки.

— Ні, ніхто не писав. Вона легко похилилася над тарілкою, алпійська фіялка прислонила її обличчя.

— А був хто? — шукав далі причини.

— Ні, нікого не було.

Знову мало не сказав: «Гм»... Кілька хвилин тиші, під час якої було чути голосне цокання годинника, що висів над столиком, на якому стояло радіо.

— Ти ходила куди?

— Так, до міста.

— Бачила кого?

— Ну-у... Нікого особливого.

— Що купувала?

— Те, що необхідне.

— Для себе, думаю...

— Нічого.

Відкашлявся. Почував себе, як людина, що опинилася в темній кімнаті і боїться ступити крок, бо не знає, де там що стоїть.

— Чому не береш хліба? — підсунула йому плетений кошничок.

— Я вже взяв, дякую.

— Але борщ добрий, ні?

— Так, дуже добрий.

— Ну, бачиш... Вона почала говорити весело, щебетливо, її очі були блискучі.

Нагадувала давню Ньюту, але тепер вона не викликала в нього того ніжного почуття, що колись, а тільки неясний, нез'ясований страх.

«Як не було нічого, то робила бучі, а як є щось, то тоді добра — подумав. — Але що є? Нічого немає!» — запевнив сам себе, і його совість чоловіка заспокоїлася.

Обід минав у лагідному, спокійному настрою, Ньюта сміялася, оповідала щось, була такою, як тоді, коли закохався, здається, напрошувалася на теплі слова, але він не знаходив їх. Перестав уже шукати причину зміни її настрою, адже й так ніколи не міг зрозуміти того, як легко переходять у неї сльози в сміх і навпаки. Викручував шия, наче б комір був тісний, і раптом зрозумів, що відчуває себе зле в тій атмосфері подружньої згоди. Сам не знав, чи тому, що відвик від неї, не вірив у її тривалість, або не був певен — за котрим словом чаїться пастка, і котре речення викличе нарікання. А, може, просто тому, що тепер... не хотів того. Так, цілковито усвідомив собі, що не бажає по-

вороту добрих взаємовідносин з дружиною. Їх лагідність сьогодні зміниться в бучу завтра, її рибачення в цю хвилину перейде в гнів у наступну. Нічого немає у неї тривалого, міцного, все підпорядковане її химерам. Не знайшов у ній того, чого сподівався, як женився — приятеля. Вірного, доброго друга, який іде з ним у житті рука в руку, що полонивши його душу, не затримує її виключно для себе, а допомагає йти вперед, до якоїсь обраної, спільної мети. Тепер, коли переконався, що того немає, не думав витратити енергію на подружні непорозуміння.

Встав, як тільки обід скінчився, і включив радіо. І хоч було це пора, в яку, звичайно, слухав комунікати, однак тепер він не тільки тому включав апарат. Хотів у кімнаті голосу ще якоїсь людини, хоч і неприсутньої.

Присунув до тапчана крісло, поклав на ньому попелничку і діг, скинувши окуляри. Показалися сталеві, втомлені очі, для яких образи та килими на стінах стали раптом лише яскравими плямами. Протер очі, повіки пекли, було це немиле відчуття, якого не міг позбутися. Не хотів спати, а проте заплющив очі, щоб так воно виглядало.

За хвилину Нюта сіла поруч нього, схрестила руки, над її лівим плечем піднімалася синява смужка диму. Але він не розплющив очей і не бачив того, хоч знав, що жінка сидить на тапчані. Посадник, урядовець, Оленяк, Спиревич — появлялись та гасли в його думках. Щось було ще, що вперто кружляло довкола них, але ніяк не міг собі усвідомити, що саме. Немов назва, яка ось-ось нагадається, вже, здається, видніють початкові літери, але вони тільки наближаються до пам'яті і зникають знову.

Нюта встала і виключила радіо, як тільки комунікати скінчилися. Він незадоволено повів за нею очима, не повертаючи голови. Тиша огорнула кімнату й тепер почулося знову голосне цокання годинника. Бвич відвернув голову, як тільки помітив, що жінка вертається до нього. Була всміхнена й наче б очікувала на щось.

«Пізно!» — війнуло в думці. Чим більше вона всміхалася, тим менше він був задоволений. Старанно погасив цигарку. І вже тепер нагадав собі те, що так зникало з його пам'яті. Була це чутка про Ракович.

Правда, тільки Сянка натякнула йому, що акторка хоче відходити, але хоч у першій хвилині він зовсім те злегковажив, тепер почав ґрунтовно про те думати. Можливе це? А якщо можливе, що тоді? Що в такому разі робити? І вже бачив себе в театрі. Свідомість, що Сянка турбувалася тим, овіяла його теплом. Мусів дізнатися, чи це правда.

«Треба негайно порозумітися з Ручаєм» — вирішив і тоді протидіяти. Його вдача не терпіла застоїв та неясних ситуацій. Хотів усе знати, вияснити і діяти.

Одяг окуляри. Кольори на образах та килимах затрималися на одному місці, не розсувалися, мальовані стіни дістали знову виразний взір.

— Ти навіть не слухаєш мене, Всеволоде! Голос був тепер сумний, і він мало не відітхнув з полегшенням. Принаймні, не всміхалася й не домагалася того від нього.

— Я? Чому? Слухаю. Підхопив її останні слова, які звучали ще в повітрі, та повторив їх. Намагався відгадати, до чого вони стосувалися.

Оминаючи її, встав.

— Ти, може, знову йдеш? — спитала вона. На обличчі не було вже усміху.

— Так, мушу в'яснити справу з Ракович. Глянув на годинник. І хоч розумів, що вона зовсім не знає, про що саме йде мова, не мав охоти їй в'яснювати.

— Всеволоде! — сказала вона благально.

— Так! Він накручував годинник, потім приклав його до правого вуха, хоч секундна стрілка могла запевнити, що годинник іде.

— Чому ж ти знову йдеш, Всеволоде?

— Я ж тобі тільки що сказав.

— Театр, театр і театр. Чи тобі зовсім не цікаво, що діється вдома, що я роблю, що зі мною?.. І наблизилась до нього, заглядаючи в очі.

— Адже ти весь час говорила про свої справи, не можемо ж, Ньюто, бути тільки вдвох, життя це... Дальші слова не знаходились. Хотів уже бути за порогом. Не дивився їй в очі, поплескав тільки по рамені, як коня чи іса, і швидко пішов до дверей. Ні, менше всього був тепер охочий до розмов про особисті справи.

— Всеволод!

— Так! — відізвався, знімаючи хутро з вішака.

— Всеволод! Вона трималася обома руками за одвірок дверей. Несподівано, одним рухом впала йому на груди і розплакалася. — Всеволод! Я не можу довше, я не можу — схлипувала.

— В чому справа?

Похилив голову, стягнувши брови, і підчас того, як немиле почуття, наче полум'я, вибухло в його грудях, нама-

гався підвести її обличчя. І хоч жіночі сльози завжди були для нього чимсь невимовно болючим, тепер у нього в першій мірі відізвалася злість. Одне й те. Одне й те. Зайнята тільки собою...

— Кажи, в чому справа? З якої причини плачеш?

— Кинь театр! Кинь театр, Всеволоде! Бачиш, як мене це дратує, я не можу довше! Я прошу, благаю тебе, кинь його! Я не знаю спокою, я мучусь сама й тебе мучу! Кинь театр! Кинь, Всеволоде, інакше я... інакше я не знаю, що зроблю!..

Евич закашляв. Тоді, подивившись на неї, вхопив за рамена, наче б хотів нею потрясти, як деревом.

— Кинь! Піди працювати деінде! Скільки праці всюди! Прощу тебе, прошу...

Повисла цілим тягарем йому на шиї, і він пустив тепер її рамена.

— А там жінок немає? — спитав, бо все вже було йому ясне. Тепер тільки вона домагалася іншого: кинь театр! Це була, властиво, знана, завжди та сама опера, до якої тільки додали іншу увертюру. Заломлював верх свого капелюха, заокруглював його та вирівнював знову. — Скрізь повно жінок на світі, а ти хочеш бути тільки єдиною. Всюди їх побачиш, завжди стрінешся з ними. На вулиці, на праці, в кіні, в театрі, в крамниці, в потязі, в автобусі, над рікою, в ліску, біля замку. Де завгодно! Витруїш їх, чи що? І чи, справді, всі вони, в с і можуть існувати для мене?

— В театрі вже така атмосфера. Театр, це вже щось таке... Деінде я буду спокійною. Всеволоде, кинь театр!

— Жадна жінка не могла б знайти до мене стежки, оскільки б ти сама не відчинила їй фіртки — промовив стримано.

— Не спихай вини на мене, умій доглянути свої хиби теж! Свої провини! Коли весь час сидиш у театрі, що я маю думати?

— Бо маю там важливі справи.

— З акторкою, або з тою, з тою... Вона вже відійшла від нього, дивилася на образ. З тою кокеткою, що вдає ангелика!

Евич поволі одяг капелюха.

— А, може, ще з ким? Щось швидко, майже боляче товклося в нього на шиї.

— Зі всіма, хто там тільки є, тобі все одно, аби тільки не власна жінка. Було це сказано тоном, до якого вже звик. — Боже, чи я не мала за кого заміж виходити? Чому я така нещаслива?!

— Наскільки легше було б життя, якщо б жінки не ображали Бога, присвоюючи собі його заповідь: «не будеш знати інших, окрім мене» — сказав.

Вона вся напружилась, як до скоку.

— Вам це не подобається, ви любите широку свободу, всюди відчинені двері й ні одного словечка докору. Ясно! Але ви то, ви, чоловіки, чому підшиваєтесь під ту саму заповідь? Ви не грішите? Вам можна?

— Ми? Ми щось інше! — відповів, бо був чоловіком і не міг інакше відповісти.

Зробив крок в сторону дверей, взявся за клямку. Вона ще щось сказала, але він збігав уже зі сходів і не чув того.

.....

Мов м'ячик на тенісовому гризці, стрибало прізвище Ракович у театральному приміщенні. Всі про те говорили, всі вже знали: відходить, уже в суботу не буде грати. Навіть прибиральниці, що наводили порядки в приміщенні, говорили на ту тему. Властиво, говорила Катруся. Семенову такі справи не цікавили. Молодша прибиральниця стояла на авансені, немов збиралася деклямувати, і поглядала на залю. Великий павук під стелею горів усіма жарівками, а мала, закутана в хустки, Семенова увихалася поміж кріслами, намагаючись привести залю до ладу. Катруся всміхалася задоволено, бо червону доріжку, що була простелена на прем'єрі поміж кріслами, вичистила Семенова. Тепер вона почувала себе трохи Мавкою, наслідувала її позу, навіть голос був схожий на Ріін, коли заговорила до Семенової.

— Вам дуже мало в житті потрібно, пані Семенова. Вас нічого не цікавить, тільки їздите за товарами на села та продаєте їх. Спекулюєте! Доробитися хочете! А то треба було прийти на виставу та подивитися, як воно йде. Кажу вам, таке фayne, що страх! Я б сама грала!

Семенова зневажливо махнула рукою.

— Ото невидані чуда! Скажіть, ви не знаєте, чи хто не продає панчохи?

— Ні. І вже таке не побачите, бо кажуть, що Ракович більше не прийде, і не буде кому грати. Ну, що тепер буде, як вона, справді, не прийде?!

— Вам більше гризот Пан Біг не дав? Ото б мені голова боліла! Я думаю, де дров дістати, бо мій старий нічого ще не придбав та й того не постаряється.

— І-і-і! А мій, пані Семенова, вигдавав, що я тут зако-

халася! Та ви ж бачите, з ким я говорю і що роблю. Ну, можете ви сказати, що я закохана? І тепер було це вже, немов вона шукала підтримки.

— А я знаю? Семенова, видно, не хотіла брати на себе зобов'язань. — Може й закохана...

— Та що ви, пані Семенова? — почала Катруся, але зараз же почувся голос Лабки:

— Хто закоханий? Похитав пальцем. — Гей, Катрусе!

Робітник сцени показався з глибини коридору, що був за сценою, стояв тепер поруч Катрусі, та, усміхаючись, приглядався до неї. Семенова показала на неї мітлюю, і він тільки дивувався.

— Дивіться! Дивіться!

— І я для вас жадна Катруся, і нічого ви не знаєте — обкрутилась на носі, і, скропивши сцену, почала з розмахом замітати її. — Як уже говорити, то треба щось знати! Грізні слова її чоловіка, яких ніяк не могла забути, не дозволяли їй взяти цього за жарт і «огризнутися».

Лабка далі стояв ще на авансцені, між ним і залю була пропасть оркестріону. Забув уже видно про Катрусю, виглядав так, наче б хотів зіскочити в залю.

— Пані Семенова! — крикнув, бо стара прибиральниця встигла вже відійти до дверей.

— Ну? — відізвалася насторожено, і, залишивши на хвилину крісла, почала поправляти хустку.

— Скажіть, де б дістати черевики? Так мені потрібні, що страх!

— Як добре заплатите, то вистараюсь.

— Добре! Я хочу дешево, пані Семенова!

— Дешеве м'ясо пси їдять, ви ще того не знаєте?

— Але що тепер буде, як Ракович пішла? — голосно сказала Катруся, що сперлася на мітлу і замислено поглядала на дошки сцени. За мить, з тим же самим розмахом, почала замітати далі.

Не тільки прибиральниці, але навіть і Надвірний, який прийшов зовсім прибитий, бо з жінкою ставало щораз гірше, і тепер хотів просити авансу, навіть і він знайшов нагоду спитати:

— Ракович дійсно відходить?

Але відразу став байдужим і додав:

— А втім є більші трагедії на світі.

«Його повинні застрелити — вирішив Евич, якого домашні турботи Надвірного зовсім не зворушили. — Живий труп! Пара до Оленяк!»

Він був роздратований. У вухах усе ще дзвеніли домагання Нюти залишити театр. Безглузде, неймовірне домагання. Бунтувався. «Хоче мене водити, як пса на шнурочку! Я вже навіть працювати не можу там, де бажаю!» Але Ракович, про яку говорили з усіх боків, відсувала ті думки на дальший плян.

Спитав у Оленяк, чи акторка внесла прохання про звільнення, але не було нічого. Хтось тільки таку вістку приніс — поясняла йому — але хто перший — не знала. Евич пішов до їдальні, актори були саме на обіді, міг між ними більше і докладніше дізнатися, навіть не запитуючи. Ракович там не було, не було теж і її чоловіка. Кожен з акторів повторяв вістку і додавав, що «чув», що вона відходить.

Відходить? Як це так відходить? — обурювався в душі Евич. — Що уявляють собою актори, якщо приходять і відходять, коли самі забажають? Існують якісь правила і закони для всіх людей на світі, тільки для них ні? Контракти! — мало не зойкнув. Знову ворухнулася нехтіть до Товариства Мистців.

По радощах і тріумфах двох попередніх днів, знову почалися турботи. Роздумував, проходжуючись по кабінеті. Ця справа ще сьогодні мусить бути вирішена. Завтра треба дати афішу до друку. В суботу та в неділю йде «Лісова пісня». Але якщо про Ракович правда...

Треба про все зараз же поговорити з Ручаєм.

П'ять хвилин пізніше Івасик біг до мешкання Ручая із запискою. «Прошу негайно прийти». Але вернувся дуже швидко сам. Сказав:

— Пан режисер поїхав до Львова. Приїде завтра вранці.

.....

Нарешті нічні години доволіклися до світанку. З темноти випливали не чіткі ще зариси шафи, стола, умивальні. З крісла, що було біля ліжка, безпомічно звисав недбало кинений одяг. Олексій спостерігав, як щораз виразнішало влаштування кімнати, йому здавалося, що разом з темнотою зникає гіркота і біль, що гнобили його душу. З зимовим світанком будилися в нього нові надії, можливості.

«Вона сьогодні від'їздить» — прилинула думка, коли намагався побачити годину на ручному годиннику. — Ну й добре! — повторив у наступній хвилині бундючно, вперто.

День був вільний від праці, і він міг зайнятися чим завгодно. Міг взагалі не вставати. Але він одягнувся, як тільки зовсім розвидніло, дбайливо і довго голився, час від часу уважно поглядаючи на годинник. Потім міряв кімнату вздовж широкими кроками, або зупинявся перед вікном і задумано дивився на квіти, що їх намалював мороз.

«Кінець» — написав на листку паперу, коли у своїй мандрівці по кімнаті опинився біля стола. По хвилині підкреслив те, а тоді легенько замазав ціле, ніби кинув тинь на нього. Знову почав ходити від порога до вікна. Коли знову був біля стола, поволі і як би з ваганням дописав до написаного слова знає запитання.

— Уже здорові? — спитала його пані Варенчук, коли годину пізніше виходив з кімнати. Переходила коридором з кухні до кімнати і зупинилася, поглядаючи на нього з усміхом.

— Так, якось минулося. І попростував до входових дверей.

— Глядіть же, не застудіться! — похитала пальцем, а очі з усміхнених ставали поважні. — На дворі мороз! — додала, коли перекрутив ключ.

Підняв комір догори, посміхнувся винувато і зник. Дивилася вслід за ним, хоч уже зачинив двері. Промовила налякано, коли ще навіть не переступила порога своєї кімнати.

— Слухай, та ж цей Ручай має туберкульозу! Обличчя жовте, під очима чорно, страшний! Боже, таж у нас мала дитина!

— Відколи кохання має симптоми туберкульози? — здивувався Варенчук, що лежав ще в ліжку.

— Татку, що це кохання? — поцікавилася Ірця і підійшла до ліжка з лялькою в руках.

— Яке кохання? — спитала одночасно дружина.

Варенчук посунувся на край ліжка, шукав тютюну в кишенях піджака, що висів на поруччі крісла.

— Рія, все та Рія — говорив незадоволено, хитаючи головою. — Такий мудрий, талановитий, а дозволяє жінці робити з себе трупа! Витягнув рештки тютюну і з увагою скурчував цигарку. — Я йому сказав колись: «Чоловіче! Ніщо в світі не має значення, тільки чарка! Все інше можна кинути, її одну — ні! Доторкнешся, і світ стає рожевий. Як її не любити?» Але для нього шкода слів!

Ірця дивилася на нього уважно, великі сині очі ляльки всміхалися безжурно і мертво.

— Чарка! — обурилася дружина. — У тебе завжди чарка! Ціле щастя, що на світі не всі люди такі, як ти, і що тільки я така нещаслива. В інших чоловіків ще кохання щось значить!

— Хіба він був учора хворий? — продовжував Варенчук, зовсім не слухаючи жінку. Дивився на сувої диму, що розпливалися над його головою і говорив, немов до себе: — Між ними щось сталося, не вірю я в якийсь біль горла. Звичайно, Орленко був на сьомому небі, що міг з Рією грати, а директор... Я думав, що він із шкіри вилізе, коли я сказав йому, що Ручай хворий і не буде грати. «Учора була одна приємність, а сьогодні друга. Це так, щоб ніколи не було спокою. Тут Рія...» — гарячився. Але я його за-

спокоїв. Кажу: «Як хтось хворий, це навіть і диктатор розуміє. А заступити в нас є кому. Адже Орленко грав у нас перші ролі, як ще не було Ручая». Це його переконало. Бурмотів ще, але вже не довго. Він повірив у хворобу, але я...го-го!

— А хто сказав Рії? Жінка сіла за столом, хоч уже збиралася йти до кухні. Але для таких історій завжди можна посвятити кілька хвилин. Ірця термосила батька за рукав нічної сорочки і хотіла знати:

— Татку, що це: «грати»?

— Рія не має душі на долоні, до її почувань людська нахабність не добереться швидко. «Ах! — злучив руки разом, ніби Мавка на сцені. Варенчук наслідував жіночий голос. — Так, так, добре, що не прийшов, я вже вранці бачила, що він хворий...» Поглянув на жінку, прижмуривши одне око. — Розумієш? Отже, ще вранці щось сталося між ними. А коли я побачив, як весь час за лаштунками кокетувала з Равичем, то решту доспівав собі сам.

— Бідний Олексій, мені жаль його... Дзвоник у коридорі перервав дальші слова Варенчукової.

За дверима стояв Івасик.

— Перепрошую, я до пана Ручая, — дійшло до кімнати, де лежав Варенчук.

— Вийшов! — відповіла його дружина.

— Коли повернеться, прошу передати цю записку...

— Пан Ручай поїхав до Львова! — крикнув Варенчук.

— Буде завтра вранці!

Дружина повернула голову вбік кімнати і ще не зачиняла дверей, хоч Івасик сходив уже вниз.

— Що ти сказав? — спитала. — Чому інформуєш фальшиво?

— Голову свою даю, що це правда! — відповів чоловік, притягнувши до себе Ірцю. — Голову!

.....

— Добре, що хоч можемо сидіти, — промовив Олексій, примістивши валізочку Рії на полиці. Сів біля вікна, напроти неї. Вузкий переділ вагону заповнювався людьми, що з клунками, валізами, наплечниками заходили з коридору. Побачивши, що всі місця зайняті, вони йшли далі, говорили, сперечалися, грюкали дверима.

— Так, це чудово, — відповіла Рія, всміхнена, мов на сцені. Люди в переділі з цікавістю поглядали на неї. Клеопатра на її колінах форкала незадоволено, як тільки плече сусіда надто близько присувалося до неї. — Ця воєнна їзда...

За шибою, що все більше заходила парою, невизразно зарисувався силует Равича. Він, здається, хотів ще щось сказати, бо близько підійшов до вікна і підніс руку, але Ручай раптом затурбувався, щоб чиясь валіза не впала Рії на голову, і заслонив собою вікно.

— Тихо! — сказала Рія до Клеопатри, якій це не сподобалося. — Може впасти? — звернула обличчя до Ручая.

Олексій глянув на неї в той час, як пальці тримали валізу. В його погляді був докір і смуток.

— Здається, — відповів по хвилині, наче нагадав собі, що його про щось питають. Рія посунулася в куток і глянула голиву Клеопатри.

Олексій примістив валізу, аж тоді, як за вікном зник уже

будинок станції. Стукіт заповнив переділ, в ньому губилися слова пасажирів.

— Боже мій, яке це ваше місто чудове! — всміхалася Рія, тоді як Олексій якось уперто і злісно мовчав. — Я навіть не дивуюсь тепер, що ти тут працюєш! Коли б мене не манили великі сцени, не хотілося ще і ще побільшувати своє знання, збагачувати свою душу, тоді й я залишилася б тут! А головне, не театр тут цікавий, а глядач, такий чутливий, теплий...

— Так, — погодився Ручай. Мусів відкашлятись, поки вимовив це слово. Його горішня губа заломлювалася не то глумливо, не то болісно. — А головне, що в нас найбільше тепла спливає від... голови Товариства Мистців!..

Він підозріло глянув у вікно, ніби боявся за ним когось побачити. В одноманітній білині полів вигулькнуло село, його хати, обведені загатами з гречаної соломи, у високих снігових шапках, виглядали, як добре випечені великодні баби, грубо посипані цукром.

Рія подивилася на нього уважно, а потім повернула голову до вікна.

— У мене там немає ще винятків, — усміхнулася по хвилині.

Вона не всміхалася до Олексія, їй самій не було весело. Але переділ повен людей, а очі сусідки тільки й мали роботи, що слідкували то за нею, то за Олексієм. Вона не хотіла, щоб ця чужа жінка знала щось про її почуття. А втім вона сама не могла б сказати, що відчуває в цю хвилину. Жаль, досада і злість були однаково сильні супроти нього, як і супроти себе самої.

плечима на двері, не мала сили йти далі. Це було гірше, як у школі. Коли директор мав намір робити зауваги, був тоді сам. Не було також мови про те, щоб вона тоді будь-кого кохала. Була близька до того, щоб сказати їм: «Вбийте мене відразу, прошу!» Але Евич усміхнувся, і це було дивно. Обличчя Олексія теж наче проясніло. Нічого не розуміла і не рухалася від дверей.

— Просимо ближче! — вказав їй Евич на крісло.

Підійшла, наче б брела водою.

— Справа в тому, — промовив Ручай, коли вже сиділа, — що треба вам попрацювати над ролею Мавки.

— Я?.. Мавки?..

— Так, Мавки.

— Я її, може, буду...

— Так, ви її мабуть будете грати, — докінчив за неї.

— Напевне не знаємо, але попрацювати треба.

— Я... Мавку?..

Ручай запевнив її ще раз, і зараз же почав обговорювати справу індивідуальних проб з нею. Так, це роля тяжка, але вона бачила гру одної з найкращих акторок, має, так би мовити, на чому вчитися, і він певний, що вона виправдає його надію.

— Я всю ролю знаю напам'ять, — промовила все ще налякано і задумано, хоч уже поволі освоювалася з такою несподіваною вісткою — Але грати... грати після пані Планевич...

І нагло зрозуміла своє щастя. Роля! Головна роля, що спадала на неї неочікувано, подія, що переходила всі її найсміливіші мрії. Роля! Головна роля!

Вона схрестила руки на торбинці, що її тримала на колінах, і на все, що він говорив, хитала головою. Чекала, що їй розірветься серце, але воно тільки тріпнулося і знову затихло. Не відчувала жадної втіхи, тільки ляк. Радість не приходила. Вона чекала на неї, коли слухала Ручая і коли вже вийшла з кабінету, але нічого не було. Навпаки, якийсь важкий тягар лежав на душі, а в горлі душило, ніби зараз розплачеться. — Чому? Чому? — дивувалася, бо ж це було єдине її дотеперішнє бажання. Здійснювалася одна з її таємних мрій, а вона не вмiла радіти.

Не могла усвідомити, що в міжчасі (хімерна доля!) інше бажання зародилося в її душі, ожило, підняло голову і хотіло перетворитись у дійсність. Бажання досі незнане, сильне. А ім'я йому «кохання», зранене пізнішими переживаннями, які не дозволили їй відчутти радості так чисто й сильно, як досі.

XXI.

Ніхто інший тільки Дворницький був винен, що так склалося. Не міг відмовити собі в приємності бачити видовжене, скривлене злістю обличчя Евича, коли той побачить заяву Ракович про звільнення. Заяву, яка не потребує відповіді. Тому запропонував, що занесе її сам. Була ще інша причина, про яку вже не сказав Стефі. Справа в тому, що хробачок туги точив його серце не тільки за грою, але навіть за театральним приміщенням, сценою, коридором, залю, навіть за стукотом машинки до писання та змудженим обличчям Оленяк, за всім тим неспокоєм, гарячковим поспіхом, напруженням, що заповнює театральне повітря та хвилює душу.

Хоч була вже п'ятниця, але в місті ніде не бачив театральних афіш. Причиною було те, що підприємству, яке займалося розліплюванням оголошень, забракло муки, з якої робили клей, і дістали її лише в четвер, увечері. Хлопець, ще наклеював афіші, мешкав у передмісті, і тільки наступного дня, вранці, йдучи з дому, прикрашав таблиці різними оголошеннями та повідомленнями. Дворницький спочатку затурбувався, але тепер побачив здалека, як хлопець наклеював афіші, і заспокоївся. Прохожі зупинялись і читали. Зелений колір паперу притягав увагу. Дворницький, який

не бачив далеко, помітив тільки назву вистави, надруковану навскіс, і задоволено посміхнувся.

«Добре, дуже добре. Побачимо, що буде завтра, великий пане директоре!» — заадресував до Євича.

Він усе ще бунтувався в душі та ненавидів Євича. Його незадоволення відбивалося в поведінці, в словах. Він шукав у місті людей, яким не подобався театр, а знайшовши їх, робив з ними спілку. Був свято переконаний, що тільки він уміє та повинен керувати театром і що сталася страшна кривда, яка вимагає відплати. Припустив помилку, що згряга, не вдумуючись, залишив театр. Працюючи там, міг швидше добитися того, що було над усе бажаним: звільнення Євича. Ручай грав у нього другорядну роль, його легко можна було позбутися, коли б не стало Євича. Дворницький, хоч і неохоче, але мусів признати в душі, що Євич був сильніший противник, ніж він думав спершу. Не було на нього способу, ні сили. Сидів у театрі і панував. Переносити це було над силу Дворницького. Хотів сам верховодити в театрі, хотів грати. Грати! Як страшенно, як безмежно хотілось йому грати! Це було обурливе, каригідне, що сиділа там ця людина, тоді як він...

«Євич у театрі може лише афіші наліплювати» — знайшов для нього місце, і це його трохи заспокоїло.

Те, що вони зробили зі Стефою, боліло йому не менш власної кривди. Любив ту жінку й хотів їй добра, а міг лише дивитись, як її кривдять. Тепер мав свій таємний плян, в успіх якого твердо вірив. Ракович грати не буде, а заступити її в останній хвилині нема кому. Два дні театр не буде грати. Не кажучи вже про моральну шкоду, це дасть збиток більш, як шість тисяч золотих. Можна сподіватися,

що Товариство за такі справи не підпише Евичеві похвальної грамоти! Спитає як, чому. Публічна опінія «одушевлена» ним, почне також інакше дивитися на нового директора. Дворницький ненавидів Товариство, але в ту хвилину був на його боці. Воно ж має право домагатися вистав, а як же! За тим ішли вже золоті бажання: воно не може бути задоволене з директора, що доводить до неодноразового простою театру, отже, повинно звільнити його! Ну, чого вартий директор, який не вміє тримати акторів? А театр це — актори і гра!

Обабіч дверей театрального приміщення не було ще афіш, але в тому нема нічого дивного, хлопець не дійшов ще туди. Зате в денній касі сиділа Сянка і продавала квитки. Якийсь хлопець нахилився до віконця, говорив і сміявся. Повернув до Дворницького своє всміхнене обличчя й знову відвернувся. Івасик спитав його чемно: «Куди, прошу?», але він не вмів оцінити тої ввічливости. Поглянув на нього гостро, знизав раменами і пішов далі. За хвилину мусів таки признатися, куди хоче йти, бо Івасик був формалістом і не хотів його пропустити. За дверима, що провадили за лаштунки, чулися звуки музики. В коридорі, перед секретаріатом, було пусто. Йшов поволі, з насолодою відчував у руці синій конверт, що містив у собі милу вістку для Евича. Почував себе сильним, владним, а коли вже опинився перед Евичем, подав йому заяву Ракович із ввічливою, навіть милою усмішкою.

Директор поправив окуляри, і, розгорнувши папір, ледве глянув на нього.

— Так! — сказав тільки, і кинув його між папери, де було написано: «полагоджене».

— Завтра не буде вже грати, — промовив Дворницький, який сподівався запитань і докорів, мовляв, не можна залишати сцени відразу, бо це нечесно, недозволено та інше. Але рух, яким Евич відкинув заяву і спокій на його обличчі були для нього несподіванкою.

— Умію читати, — відповів директор і пласко поклав долоню на столі. Потім підніс погляд на Дворницького і спитав нахабно: — Ще щось?

Дворницький вийшов лютий. В ньому закипіла злість з новою, ще більшою силою. В секретаріяті Спиревич грів коло пічки плечі, але з ним він не любив говорити. Пішов за лаштунки шукати людину, яка б нарікала на Евича та Ручая, й знайшов дуже швидко. Була це Гена.

.....

У театрі все виглядало так, ніби наближалася революція. Бунт почався з тою хвилиною, як стало відомо, що ролю Ракович грає Таня. По кутах збиралися незадоволені актори, що поділилися на табори, їх голосний шепіт не ворожив нічого доброго. Дійсно, на вибух довелось недовго чекати. Перший наступ «ворожих сил» був спрямований на Евича. З голосним стукотом дверей, байдужа до всього навколо, влетіла до кабінету Гена. «Як це так?! Вона акторка, що працює п'ять років на сцені, чуєте, п'ять років! Співає, танцює, грає різні ролі, її амплуа не обмежується на одному типі, а коли потрібно заступити головну акторку — ролю дається я к і й с ь, що тільки прийшла, просто такому театральному немовляткові! Таж вона всю п'єсу провалить! Це така ж правда, як те, що після ночі приходить день! Це вона, Гена, повинна грати, тільки вона!

Евич, утомлений і незадоволений (Нюта знову домагалася залишити театр, тим разом більш бурхливо), намагався скинути з себе вину.

— Хіба я розподіляю ролі? Він сам схилявся до погляду, що Таня провалить п'єсу. — Ідіть до режисера, а не до мене!

Олексій дивився на розпалене, червоне обличчя молодої акторки і ніяк не міг зрозуміти, в чому справа. Тужив за Рією до божевілья, ця жінка причарувала його, нічого не помогла його постановва покінчити з нею.

— Що? — спитав і подивився на Гену. Цим разом щось із зовнішнього світу дійшло до нього. І уникаючи суперечок, авантур, виправдань, на які не мав енергії, промовив: — Це не тільки від мене залежить. Так. Тепер розподіл ролей приходить згори, від Товариства Мистців. Так, від Товариства Мистців, — повторив, радий, що знайшов вихід. — Ідіть туди!

Гена вибухла.

— Від Товариства Мистців? Що це за порядки? Що це за театр взагалі?! Просто немає з ким говорити! Це повинно розлетітися якнайшвидше! Посилають від Анни до Кайяфи, крутять! Але не піддамся! Хочете знати? Я сама собі зараджу! Я так заграю Русалку, що Мавки не буде! Чуєте? Не буде! Зникне, ніхто її не помітить! Будете тоді мати головну роль! Що ви собі уявляєте? Вона буде грати? Вона найвище буде текст читати! Але я заграю!

Вона постановила так попрацювати над ролею, як ніколи досі. Таню, яку зустріла в коридорі, зміряла згірливо від голови до ніг і не відповіла на її привітання. За лаштунками несподівано наскочила на Дворницького і зраділа так,

ніби побачила батька, який був за морями. Потягнула його вбік лавки, що стояла під чорною дошкою, де вивішувались різні розпорядження, почала скаржитись на керівництво, оповідаючи про свої болі.

— Я вже знаю — вирішила, коли все йому сказала. Не бачила задуманого, незадоволеного обличчя бувшого режисера — Він просто до неї залицяється. Ці індивідуальні проби десь справді... п р о б и ! Але я їм улаштую. Я так заграю Русалку, що Мавка зникне!

.....

Ракович зустрів цього і того з театру, потім прочитав у місті афіші про «балетний вечір» та «популярний концерт». Нічого не знав про те, що Дворницький поніс до театру заяву його жінки, і коли прийшов додому, розповів, що ставить театр у найближчі дні.

— В суботу і в неділю? — спитала вона. Лежала в ліжку, хоч була здорова. Її рудава волосся було стягнене сіткою. Кілька днів не вставала, аж сама повірила, що вона хвора. Не могла виходити з хати. Вийти в місто і бачити людей було понад силу, хоч лежати цілими днями теж було мукою. Була певна, що ціле місто цікавиться тільки тим, чому вона не грала перед журналістами, і пояснює собі це якнайгірше для неї. Курила тепер. Це трохи заспокоювало її. Піднялася на ліктях і поглянула на чоловіка, що стояв поруч вікна. Зараз же лягла знову. — Думаю, що Остап прочитає афішу й заяви не дасть.

— Треба вірити, — відповів чоловік. Хотів повернутися до театру, був злий на жінку, що витягла його звідтіля.

Праця в ресторані не приносила йому найменшого задоволення.

Але вона раптом почала сумніватися. Нетерпеливо чекала, коли прийде Дворницький. Права повіка уже другий день тремтіла і це її дратувало. Не була забобонною, щоб надавати тому особливої ваги, чи якогось значення, а проте було воно їй неприємно. Якщо б Дворницький віддав заяву, це було б тепер недоречним, не мало б сенсу. Але він не може такого зробити. Не дитина ж, має на все відкриті очі.

Примусила чоловіка говорити про театр усе, що тільки знав, докидала свої зауваги і робила висновки. Не знати тільки, чому Ракович затаїв перед нею, що роллю Мавки має грати Таня.

Нарешті Дворницький прийшов. Довго скидав хутрє в передпокої, поправляв черевики, аж тоді тихо увійшов до кімнати.

— Ти не віддав заяви, правда? — спитала Ракович, коли тільки переступив поріг. Взяла в руки попельничку, наблизила до неї цигарку, щоб струхнути попіл. Те, як він без слів розвів руками і зробив безрадний вигляд, в одну хвилину сказало їй правду. — Ти віддав?!

Почувся звук розбитого фаянсу. Від попельнички залишився тільки спогад. Був це початок. Те, що наступило потім, було прегарною, просто клясичною авантюрою.

XXII.

За вишневою плюшевою завісою втихало гудіння публіки. Звуки увертюри піднялися з глибин над партером, відбилися від завіси, на яку лягло вже світло рампи і вдарили в стелю, де перед хвилиною погас павук. Щось радісне та обіцяюче захвилювалося в повітрі та якимсь особливим теплом наповнило залю. Згодом воно перейшло в смуток чи зневіру двох сердець, що шукають дороги до злуки, до з'єднання...

«Умираю» — думала Таня в дуслі бутафорської верби. Мала гіркий присмак у роті й сухість у горлі.

За нею була жахлива ніч, повна неспокійних снів. Взагалі, останні дні були повні напруженої праці, підчас якої попадала з крайності в крайність. Хвилинами була певна, що своєю грою зачарує всіх, то знову здавалось їй, що провалить усе, і той її перший, великий виступ буде одночасно останнім. Ті дні були також насичені невинуватими надіями, що їх збуджували в неї проби насамоті з Олексієм. Вони переходили у крайню зневіру, коли він з режисера ставав знову мужчиною. Не могла спати, їсти, взагалі всидіти в хаті. Передбачала на виставі безліч перешкод, що вже відразу жахом сковували душу. Боялася, наприклад, що завіса не підійметься впору догори, або

не спаде на діл; що оркестра не розпочне тоді, коли слід, і що диригент не подасть їй непомітний для глядача знак, коли саме має починати; що вона не потрапить в тон, а інші не подадуть їй впору репліки. І ще, що старий Спиревич, пам'ять якого не була вже така добра, вифантазує таке, що вона не знайде відповіді і що виникнуть непередбачені павзи, яких не було на пробах, і ніхто не знатиме, як їх заповнити. На тому не був ще кінець. Ще, напевне, світло запізно, або заскоро освітить душло, в якому оживає Мавка, і ще урветься гойдалка, зроблена з прутів бутафорської верби, або вона сяде поза неї. І ще й ще різні перешкоди і недоладності.

За останню перед виступом ніч, не було ні одної доброї думки.

Стояла тепер на сцені і вслухувалася в звуки увертюри. Вона знала її добре, а проте здавалось, наче чує те вперше. Тут і там чула знайомі тони. Зараз буде те місце, на якому завжди помилялася оркестра. Таня пригорнула руки до грудей, їй стало страшно. Теплавий може забутися і як на пробах, ударити палочкою по пульпіті та перервати музику. Тут, у тому місці, звичайно, грішила друга скрипка, знову на іншому запізно впадало чельо, або зле грав бас. Теплавий говорив на пробах роздратованим голосом: «Щоб завжди в тому самому місці помилятися?!» Він міг зробити те й тепер, це не було виключене.

Але якось грали і не переривали. А звуки інструментів видавалися чистіші та більш повні. Тим разом музиканти дали те, що ощаджували на пробах. Це була якась нова музика, інша гра, що впроваджувала глядача в увяний світ, що його мали розгорнути актори перед їх очима.

«Зараз перервуть, — тепло серце Тані, — зараз Теплавий постукає палочкою».

Але музика грала без перерви за вишневою завісою, по якій від боків до середини дугою піднімалися шнури. Лабка підбіг і поправив ще щось біля декорацій, і зараз же швидко, навшпиньках, відбіг назад. Таня побачила його, налякалася, що його відслонять, але коли зник, зараз про те забула. Захована за деревом, нерухомо вдивлена в неї, стояла Катруся, але Таня не знала взагалі про її існування. Нічний сторож Семенів був також, хоч ніхто не міг сказати, що він тут шукає. За рамою виднівся Орленко, що грав Лукаша, але Таня і його не бачила. Коли дізналася, вперше, що він буде грати з нею, попала в розпач. Болалася навіть проб з ним. Але потім якось заглибилася в роль і забула, що це він. Ненависть до нього оживала наново, коли кінчали проби.

Нагадувала собі перші слова своєї ролі, але вони виховзувалися з її пам'яті, як риба з рук.

«Я забула... я забула... Ісусе!..»

З легким шерехом шнура завіса піднялася догори. «Шур-шур-шур» — почула Таня, і ніби хто склом повів по її серці. Тепер уже не почувала влади ні в руках, ні в ногах. Угиналися під нею, наче були з гуми, руки творили якийсь свій окремий світ, не могла їх опанувати. Тремтіла, як у пропасниці. Серце заповнило весь організм. Прямо перед нею була порожнеча, прірва, в якій значилися невизначні плями людських облич, спершу ясніші, а потім уже зовсім замазані. Вдарила по ній спочатку хвиля тепла, а потім холоду, а разом з тим почулося якесь, повне напруження, очікування, що пливло від глядача.

Дія почалася. Промовив дядько Лев, зареготала Русалка, заскакав Куць, відізвилися Потерчата. Світ, зроджений в людській уяві, набрав дійсних форм.

Із затерпим серцем, напівмертва, вслухувалася Таня в слова, дивилася на дію, що розгорталась тут, перед нею. Була захована в темноті, ніхто з глядачів не міг ще її бачити, але вже наближався момент, коли її освітять. Напружила всі нерви, щоб не почати запізно, і раптом нагадала собі цілу ролю, кожен свій жест. Світло сплило на її голову. Порушилася, поволі ступила на бутафорський горбик землі, на кін. Відкрила уста.

.....

Ручай сидів у театральній ложі. Схрестив руки на поруччі, оббитому вишневим плюшем, та з увагою приглядався до гри. Денне світло, що вливалось з фойє та коридору, коли хтось відхилив двері в партері чи на балкони, не настроювало урочисто та творчо. Навіть глядач, який заповнив залю, не був тим вечірнім, святковим глядачем, що хвилює, напружує та напоює душу творчим тремтінням. В більшості була це селянська та шкільна молодь, що поводитися на перервах трохи галасливо, непогамовано. Поглянув по партері, потім підняв зір до балконів. Було повно людей. За хвилину повернув голову до сцени, і так залишився.

Відколи грала тут Рія, все нагадувало про неї. Дупло верби, в якому чекала на вихід, де неміло було бачити іншу постать; гойдалка, на якій сам, як Лукаш, гойдав її; фортепіано за лаштунками, на якому, підчас перерви, взяла кілька акордів; серп, яким намагалася жати; дзер-

кало, вмуроване в стіну при вході на сцену, де оглядала свою постать. Все це ніби відроджувало присутність Рії, наповнювало жалем і зміцнювало тугу за нею.

Але тепер, приглядаючись до гри, приборкав те почуття. П'еса була його працею, і він відчував до неї любов, мов до власної дитини. Так багато надій покладав на неї. Спершу шукав у ній забуття, а тоді сподівався завдяки їй стати «кимсь», щоб набути більше право на Рію. Так багато було сподівань, а принесло тільки заувагу, що «бавиться» в режисера!

Але коли тепер дивився п'есу, біль від Ріїної зауваги зникав, а в серці наростала гордість. Кожен ляскіт долонь, кожен вибух сміху був немов подякою та признанням, складеним посередньо йому. Було це дивне враження, здавалося, що пучнявіє щось у грудній клітці, наповнює її всю і забуває віддих. Він відчинив уста, відітхнув глибоко.

Зараз же взяв себе в руки і вирішив не піддаватися враженню. Треба було критично приглянутися до гри, підхопити злі й добрі сторони кожного з акторів. Це було потрібно, бо наступного дня мало відбутися обговорення цілої п'еси. Він сам мав грати на вечірній виставі, і вже заздалегідь, з деяким розчаруванням, готувався до того, що не буде це гра з Рією, де кожен рух знаний, а погляд зрозумілий. Це робить гру легкою та гладкою. Буде грати з дебютанткою, з якою все чуже та нове, і яка дуже легко може помилитися.

Казав їй грати вперше на ранковій виставі, коли глядач менше вибагливий, щоб могла освоїтись зі сценою і набрати більшої певності для вечірньої вистави. З особливою увагою приглядався тепер до її гри, знав, як хвилювалася,

і трохи боявся за неї. Правда, знав і те, що актор, який хвилюється, грає набагато ліпше від «холоднокровного». Але він сам її висунув і тепер počував відповідальність за неї.

—Цікаво» — подумав, щораз більше дивуючись. Таня поборола вже тремтіння голосу, входила в роль, грала. Те, що кожен її рух, міміка, інтонація голосу, навіть гримування нагадує Рію, усвідомив трохи пізніше. Покищо не міг зрозуміти, що в її грі розчулює, а що дратує його. Порухився неспокійно на кріслі, схилився більше на поруччя, склав руки так, наче б мав заговорити до неї з висоти своєї ложі. «Рія — нагло зрозумів своє враження, коли вона тим самим рухом, що й львівська акторка, взяла гадузку бутаторської берези — Це ж Рія!» І раптом уже знав, що нічого не звільнить його від почуття до неї. «Рія — подумав, повний ще більшої туги — Рія, Рія»...

Спрямував усю свою увагу на гру Тані, ставало йому пусто, коли вона сходила зі сцени. Одночасно не бачив молоденької акторки, яку сам виучив, тільки ту другу, неprisутню, яку так любив. Через силу переключався на інших акторів, щоб слідувати за їх грою.

Спиревич ходив по сцені, ніби в себе дома, старий актор був уже надто зжитий зі сценою, всі ролі до того перейшли його душу, що він не переживав їх так, як це буває з молодими. Його дружина була добра і дбайлива у виконанні, як завжди. Олексій любив у старій акторки те, що вона не залежала від глядачів. Вона завжди г р а л а , х т о б не заповнював залю. Не дивлячись на ранню годину, Варенчук був уже п'яний, і хоч запевнював завжди, що ролі він ніколи не забуває, тепер було ясно, що він її не па-

м'ятав. Робив невинні очі, простягав уперед руку благальним рухом, а коли б мав вуха рухомі, як у тварин, то вони тепер зрадили б, що він спрямовує їх туди, звідки лине тихий голос суфлера. Глядачі, здається, думали, що це така його роля і не жалували йому оплесків.

Олексій нагадав собі про погрози Гени і тепер стежив із більшою увагою за її грою. «Притьмिति Мавки вона не може — вирішив. — Правда, Борянська нічого свого до гри не вносить, тільки копіює Рію, зате який вона має голос!» Помітив, що Гена зникла зі сцени, хоч це не було передбачене, і затурбувався, чи їй не стало погано. Спиревич, що несподівано залишився на сцені сам, сказав монолог, який авторці ніколи не снився, і викликав новий вибух сміху. Це називалося: «не стратив голови». По хвилині Гена виринула знову (потім дізнався, що вона не була певна за свій костюм) і дія попливла далі правильною ходою.

«Я не помилявся, вибираючи Борянську — відчував гордість за свій вибір — Тільки її партнер, цей Орленко... Властиво, він нічого, крім краси, на сцену не вносить».

Орленко ходив по сцені кволий та незарадний, аж ставало дивно, що між ним і Мавкою починається любов. Властиво, зовсім не грав. Його рухи не мали виправдання, слєва не йшли у парі з рухами. Олексій обурювався. «Вівсяна каша» — думав. — Як він грав з Рією? Як я міг дозволити на те? Ну, кого можна переконати, що Мавка його справді полюбила?! Як жінка може такого мужчину взагалі полюбити? Годі вірити, що така напівлюдська істота, як Мавка, захоплюється таким мужчиною!»

Хитав заперечливо головою, сам не свідомий того.

Надії, з якими їхала сюди, якось смішно і дивно розвіялись. Вона тепер ще менше розуміла Олексія, чим досі. Чому іноді вибухає ніби справжнім почуттям, а вже в наступній хвилині байдуже відсувається від неї? Чи не було так учора? Що означала його дивна хвороба?

Після бенкету чекала, що Олексій зайде до неї. У кімнаті було холодно, але вона одягнула ранню сукню, бо знала, що волошковий колір гармонізує з її обличчям. Пам'ятала, що Олексій любить запах чорних нарцисів, і тому тільки таку перфуму тепер уживала. Не відслонювала вікна, бо світло настільної лампи під жовтим абажуром створювало більш інтимний настрій, ніж зимовий ранок. А втім вона навіть не знала, яка погода. Говорила до Клеопатри, поклавши долоні під її мордочку.

«Зараз він прийде! Розумієш це? Він мусить прийти!»

Клеопатра згідливо махала хвостиком, моргала очима, а наступної хвилини вже голосно і злісно гавкала під дведима, в які хтось тихенько стукав.

«Прошу!»

Рія дивилася на двері, не могла вільно відітхнути. Олексій! Приклала руку до грудей, але зараз же вона в'яло опала здовж тіла. У дверях, обтрушуючи від снігу ноги, стояв Равич.

«Чи дозволите зайти?»

«Вийи... — хотіла вона кинути здивовано, розчаровано, але була акторкою, що добре знає свою ролю. — О! Здається, пан голова Товариства Мистців!»

Дивилася, як похилився до її руки і всміхалася, хоч не хотіла його бачити навіть на вулиці. Саме тепер він був

небажаний і непотрібний. «Чекаєш одного, а приходять другий. Ситуація, мов на сцені!»

«Я свідомий своєї провини, але я охоче спокутую свій гріх, щоб мені його тільки простили, — говорив адвокат і вішав біля дверей хутро і капелюх. — Я розумію, ви маєте повне право гніватися на мене. Навіть не наслідуюсь запитати, як ви дійшли...» І потирав почервонілі від холоду долоні, зупинившись перед нею.

«Герой з п'єс Шекспіра»... Відсунулася в куток «буфальо». Її очі всміхалися. — Як Мавка, незбагнуто для людини! — промовила, ніби грала в п'єсі «Сон літньої ночі».

«Ви справді зникли так, як Мавка! Можна сісти поруч вас? Адже мушу виблагати прощення! Дозвольте ручку... І тихо та скорбно: — Я думав, що почуття до вас умерло, а воно тільки спало!...»

«Ви зле граєте роль Ромеа, меценасе»...

«Жорстока! Чому у вас серце проявляється тільки на сцені? Куди ви його діваєте в житті?»

«Ховаю до касети з гримом!»

Адвокат зідхнув, заплющив очі і жалісно похитав головою. Але по хвилині знову повернув до цієї ж теми. Рія сміялася і не шкодувала йому слів із колючками. А в той же час прислухалася, чи не чути кроків і знайомого стукоту до дверей.

«Чи він прийде?» — почала вже сумніватися. Він не любить її, він любить її славу... Адвокат сидів уже більше як годину, і говорив про речі, які її цілком не цікавили.

«Прошу! — крикнула нетерпляче і радісно, як тільки почувала легенький стукіт. — О! Олексій! Заходь!» Нама-

галася холодним тоном заслонити свою радість. Майже забула, що поруч сидить адвокат. Прийшов — значить?..

Олексій зачинив двері, на його устах не було усмішки.

«Я... перешкоджаю... пробачте... Але я зайшов просити Рію на обід»... Говорив чужим, офіційним голосом, ніби просив примадонну на святєвий концерт.

«Олексійчику, що з тобою?» Хотіла з його погляду відгадати причину. Повертала голову до адвоката, він безмірно заважав їй. Шукала слів, якими хотіла ввічливо позбутися його. Мала завжди такі наготові, як не свої то вивчені з п'єс. Обличчя Олексія було таке дивне, виглядав, наче б мав гарячку.

«Сядь же, Олексію, чому не сядеш?»

Адвокат говорив. Рія вирішила, що краще всього вийти їй зараз з дому. Так, зараз вона це зробить. І зовсім не думає обідати з Равичем, а з Олексієм, тільки з ним! Олексій стояв, ніби посланець, що приніс тільки якусь вістку і зараз відходить. Раптом перервав слова Равича і швидко, швидше, ніж Рія могла щось сказати, вийшов.

«Він хворий, що з ним?» — затурбувалася. Раптом усе видалося пусте, а її присутність в цьому місті непотрібна. Піднесений голос Равича був докучливим брєнінням мухи над головою. Не могла довше його слухати.

«Пробачте, — встала. Серце було повне неспокою, гіркоти. Хотіла виглянути крізь вікно й покликати Олексія. — Але в мене одна кімната, і це вже обідня пора...» -- сказала.

«Завжди гонять мене з раю, — зідхнув Равич, — хоч Ева не дала мені яблука»...

«Видно, що сучасний Адам має більші гріхи на совісті!»
Адвокат запевнив швидко, що ні, але слухняно одягав хутро. Зупинився ще перед дверима.

— «Я почекаю вас у коридорі» — промовив, видно, боявся, щоб не було так, як після бенкету.

Стеріг її аж до вистави, ніби ангел-хоронитель. Трохи згодом вона навіть зраділа, що він якось заповнив їй час. Жартуючи з ним, безупинно бігла думками до Олексія. Завжди так поводить ся, що годі його збагнути. Так багато хотілось почути, а коли? Завтра мусить уже бути у Львові!

«Наш режисер захворів, — шепнула їй Таня, коли вона, швидше чим треба, прийшла до театру. — Пан Ручай хворий»...

«Дійсно?»

«Можна ввійти?»

«Можна! — крикнула Спиревич, що гримувалася перед дзеркалом. Приклала долоню до щоки — Чекайте, сьогодні знову маємо щось нове»...

Це був Варенчук, який приніс вістку про несподівану хворобу Ручая. Ангіна, дифтерит, чи чума, але висока гарячка і неймовірний біль горла.

«Що? — налякалася Спиревич. Рія виразно відчула, як кінчики її пальців похолодніли. — Був лікар?»

«Ще ні. Олексій справді говорить трохи не до речі, але»...

«Чоловіче! — обурилась стара акторка, — або ти п'яний, або не знаєш, що верзеш. Коли Олексій не прийшов, значить він... І чомусь подивилася на Рію.

«Ах! вона швидко сховала свій неспокій під маскою бай-

дужости. Що ці люди знали про неї? — Добре, що не прийшов, я вже вранці бачила, що він хворий... І зараз же поцікавилася: — А хто у вас грає цю роллю в другу чергу?»

«Що з ним? Що з ним?» — хотіла над усе знати. В душі не було творчого настрою. За лаштунками вештався Равич. Заважав акторам і робітникам сцени, але ніяк не хотів цього бачити. Лазив за Рією, ніби тінь. Евич стояв перед нею, повний пригноблення:

«Я сам не знаю, як буде тепер, шановна пані. Рішуче не маємо щастя! Для вас зміна партнера...»

«Я завжди граю, хто б не був моїм партнером, пане директоре» — сказала і пішла всміхнена в напрямі сцени, думаючи, що там оживе в її душі потрібне для гри творче тремтіння. Але сцена була мертва. Навіть не ворухнула її серця. І верба, і береза, і кущі були куснями дикту, текстури, або мішка, помазаними будь-як фарбами. За завісою гула публіка і чогось чекала від неї. «А я нічого їм не дам, у мене пуста в душі, як це дупло у вербі...» Перед завісою всміхався до неї Равич. Він цим усміхом чванився перед іншими, що, мовляв, близько знайомий з такою славою. «Зараз почнеться мій упадок... — появлялися недоречні думки. Ця можливість гарячею хвилиною охопила її всю. — Як? Тут? Навіщо я приїхала сюди?!» З оркестріону неслися звуки увертюри, актори були всі на своїх місцях. Світло горішньої рампи залило сцену яскравим світлом. — «Зараз станеться щось жахливе... Я відступлю, я не буду грати... Я зараз скажу»...

Але це був тільки біль нервів. Усе вернулося до неї в ту хвилину, як відслонили завісу. З тяжкого настрою знову

пробилася надія, коли наступного ранку зайшов до неї Олексій.

«Я обіцяв відвезти тебе до Львова, Ріє»... І виглядав, як ображений хлопчик.

«Але ж ти хворий, Олексію»... І мусіла глибоко відіхнути.

«Це вже проминуло... Погода нищить голос... А втім я мушу у Львові дістати п'єси»...

І от їхали разом. Нічого не вияснилось, а проте зустріч кінчилася. У потязі неможливо було торкатися особистих справ, потім буде театр, гра і його поворот. Вона поспробувала обережно, ніби шукала стежки в незаних горах:

— Олексію... А коли повернув до неї голову, спитала:
— Чи справді думаєш залишитися там?

— Адже «бавлюся» в режисера!

— Пробач, я не хотіла робити тобі боляче, але... невже ти не хочеш дійти до верхів акторської слави?

— Чому ти це питаєш, Ріє?

— Видно, маю причину...

— Адже тебе цілком не цікавить те, що діється зі мною!

— З тобою... Існує Олексій Ручай — молодий чоловік, і існує Олексій Ручай — актор. Цим другим кожен має право цікавитись. Я, як акторка, зокрема.

— На твою думку, я тільки «бавлюся»...

— Ти ступив на неправильний шлях, Олексію. Працюєш у театрі, якому ти віддаєш душу. Що він тобі може дати? Ріст? Чи западання? Я думаю, скорше — це останнє. Ще не пора таке робити, не пора, Олексію! Тобі треба ще працювати там, де сяє чиясь велика душа, а ти в її світлі

розвиваєшся і ростеш. А це можливе тільки... І не могла докінчити. Це було ніби вчорашній поцілунок.

— Де? — спитав Олексій, дивлячись на неї насторожено.

— У великому місті — поглянула за вікно.

— Велике місто не для мене, — промовив Олексій. — А душа, яка там сяє, не розвиває, тільки затрує мене...

— Ми всі самолюби, проте, треба помічати успіх інших також, — відповіла вона, незадоволена його відповіддю. — А вчитися завжди треба, Олексію, — додала, і тільки багато пізніше зрозуміла, що він не думав тоді про львівського режисера, як вона, тільки про неї. Раптом піднесла голову і поглянула на пасажирів. Заговорила жваво, весело, хоч на серці не було легко: — Я, наприклад, мрію заграти Марію Стюарт, це моя єдина, палка мрія! А ти?

— Я — Олексій допитливо дивився на неї. — Здається, Хмельницького...

.....

У кабінеті Евича сиділи Тиміш і Теплавий. Відбувалася нарада.

— Так, — говорив Евич, бо все в нього починалося тим словом. Ударяв ножем до розрізування паперу по лівій долоні, і час від часу зводив погляд на чоловіків, що сиділи по другій стороні письмового столу. — Найвища пора, пане балетмайстре, щоб ви показали нам свій балет. Я думаю, що такий мистець, як ви, встиг передати частку свого знання учням, і що вони вже можуть похвалитися перед глядачем своїм умінням! Завтра вранці треба зробити пробу, попросимо панів із Товариства, подивимось, а в суботу,

або неділю дамо балетний вечір. А пан Теплавий захопить нас своєю скітою. Це просто скандал, щоб мешканці менших міст не знали тієї насолоди, що її дають концерти, а щоб це було доступне тільки для столиці! Так, я цілком погоджуюся з вами, пане диригенте: щоб розуміти музику, треба вчитися змалку, і тому ми перші повинні те почати. Треба давати концерти для шкіл, для молоді, з рефератами, з поясненнями. Притягати їх. Можемо починати, прошу. А щодо найближчого вечора й концерта, так прошу, панове, вирішуйте між собою, кому котрий день більше вигідний. Це вже справа ваша, я в те не втручаюся...

Його слова і тон були настільки повні чемности та уступливости, що могли здватися під зрілими.

Але Тиміш, який зовсім поважно був переконаний, що єдина вартісна річ на цій земній кулі це танок, прийняв пропозицію Евича без найменшого підозріння, навпаки, був захоплений, але не забував при тому про власну гідність. Почав обговорювати все. Крайня пора дати балетний вечір, «всі вже рвуться до виступів». Програма складена зовсім особливо, «ніхто таке не давав». Домагався двох речей: великих кольорових афіш («Немає тепер паперу? А це вже ваша справа, пане директоре, щоб такий папір знайшовся. Я даю танок, отже, маю право домагатися, щоб такий був»), і на програмках прізвищ викопавців, а по-середині свого грубшими літерами. Також потрібні пояснення до танків.

Теплавий, поважний та наставлений до всього критично, не піймався так швидко на гачок підслесливих слів, як Ти-

міш. Не виявив захоплення, не відплачував великою ввічливістю.

— Можна, — сказав, наче б по надумі, і ніхто не міг би відгадати з тону його голосу, що такі концерти його завітна мрія. — Можна дати такий концерт із творів сучасних композиторів для ширшої публіки і для шкіл, на добродійні цілі, або без них, головне, щоб оживити музичне життя міста. А потім почав розвивати перед Евичем те, що він уже раз сказав: створення при театрі симфонічної оркестри.

— Так, так, так — годився на все Евич — Безумовно! А вже ж! І перервав, як те тільки стало можливим. — Отже, хто в суботу, панове?

Два чергові дні, в які театр грав, були вже заповнені. А тимчасом справа з Ракович виясниться.

.....

— Галло! Говорять! Говорять! — кидав у слухальце трохи пізніше. Зголосилося його замовлення: Львів — театр. Попросити до телефону пані Рію Планевич, або Ручая, якщо вони вже приїхали. Це неможливо, щоб на одній людині тримався театр! Коли вона захворіє, зараз же все валиться. Може, скажемо, актор дістати тиф, і цілий театр стане? Ні, цьому треба запобігти. Звільнив колись Лісевич, що грала перші ролі в другу чергу, звільняв кожного, хто тільки вносив заяву, байдуже, чи був це хто з адміністрації, з технічного персоналу, чи творчого складу, бо думав, що тим полегшить тяжке фінансове становище театру. Тепер бачив, що тут треба думати іншими категоріями, як деінде. — Галло! Пан Ручай? Поправився на кріслі, як тільки хтось

відізвався у слухальці. — Тут Евич. Ви тільки що поїхали, а я вже дзвоню до вас. Маємо трохи неясну та складну справу з Ракович. Не можу вам вияснювати всього телефоном. Але щоб запобігти всяким немилим несподіванкам, вважаю за доцільне заангажувати нову акторку на головні ролі. Думаю, що це прекрасна нагода знайти когось відповідного для нас у Львові...

XX.

Евич був розчарований, коли Ручай не привіз із собою жадної акторки. Не таїв своєї досади. Виглядало це трохи на те, що він уважав акторку за якусь річ, що її Олексій міг легко взяти до валізки та привезти з собою, а коли цього не зробив, то тут виключно його вина.

— Припустимо, що Ракович більше не прийде. Контракту з нами не підписувала, і тепер ми не маємо на неї права. А я, кажу це вам зовсім відверто, не маю наміру її просити. Ні!

— Ми й не будемо її просити — сказав Олексій, як тільки Евич, затагуючись цигаркою, замовк на хвилину.

— Чудово! Але хто буде грати? Два вечори вже заповнені. Але що далі?

— Борянська — промовив Ручай по хвилевій мовчанці задумано, але рішучо.

— Хто? Ця молоденька? Але ж вона тільки що прийшла, вона вам провалить усе!

— Ну-у... Особисто вважаю, що з молодником краще працювати. Не має ще своїх навичок, радо приймає зауваги. На мій погляд, театр треба будувати з молодником. Це ж обіцяюче. А якщо йде про Борянську, то вона талановита,

має чудовий голос, і коли з нею попрацювати індивідуально, тоді хто зна, хто зна...

.....

— Таня! Де Таня? — питали в театральному приміщенні.

— Борянської немає? Не бачив хто Борянської?

Ні, ніхто не бачив, а проте вона була в театрі. Стукала саме до денної каси й питала просуваючи голову в щілину дверей:

— Можна до тебе, Сяню?

Молода дівчина напівповернула голову, всміхнулася, сказала «ходи, ходи», і далі штемпелювала квитки. Передпродажу ще не було, але треба було все приготувати. Таня постояла хвилинку з зосередженим, поважним виразом обличчя, спитала, чи дійсно не перешкоджає їй, почувши гучне «ні», сіла недалеко від Сянки.

— Зараз уже буду говорити з тобою, Таню — посміхнулася та. — Вже кінчаю!

— Але ж... Ти не зважай на мене. Я просто мушу посидіти в тебе.

Так, вона мусіла посидіти в кімнаті тієї життєрадісної дівчини, де, здавалося, повітря було насичене її погідністю та бадьорістю. Таня вірила, що й на неї перейде трохи Сянчиної безтурботности. Не думала розповідати їй про те, що тяжіло в неї на душі, хотіла тільки чути її голос і бачити усміх. У ту хвилину одноліток Сяня видавалася їй на багато-багато років молодшою.

— Може, Ярکو прийде зараз, Сяню? — спитала. У своє-

му отупінні вмiла ще знайти зрозуміння для інших і не хотiла бути зайвою.

— Нi, Ярко поїхав, буде завтра. Квитки були вже перештемпельованi, повернулася з табуреткою до Танi і, натягаючи накинену на шию «апашку», всмiхалася до неї. — Ну, що там у тебе? Як почуваєш? — поцiкавилася. Таня знизала раменами і втупила зiр у пiдлогу. — Я думаю, що добре, ти так чудово грала. Але зараз же перейшла до своїх справ, що роблять усi закоханi на свiтi. — Таня! Яка ти щаслива, що не маєш моїх переживань! Танинi брови здригнули, а повiки прислонили зiр. — Ти уяви тiльки, Ярко... Тепер почала сповiдатися в тому, що було в неї на душі. Ярко хоче говорити з її батьками. Хоче женитися. Кого не питає, нiхто не каже, щоб якийсь хлопець так хотiв познайомитися з батьками, як її Ярко! А це не таке просте! Як взагалi привести його в дiм? Йi стає гаряче вiд самої згадки про те. Батьки напевне випросять його за дверi, а їй влаштують «судний день». Почнуть допитуватися: де познайомилась, коли, як смiла наблизити його до себе, тощо. Знає, що там буде, відчуває те. Що вона тiльки наробила! Вже їй просто нiщо не миле. Якби була працювала в секретарiятi, нiколи б не дiйшло до того. Все винен директор, який перевiв її до каси. Та й батьки виннi. Чому вони нiяк не можуть погодитися, що вона вже доросла людина і має право влаштувати своє життя так, як їй хочеться? Батьки повиннi розумiти, що їх дiти тiльки дуже короткий час є дiтьми, а потiм вони стають рiвними їм людьми.

— Як я тiльки з цього вийду?! Пiдтягнула брови вгору

і задивилася у вікно. На диво, зовсім не мала похнюпленого вигляду, тільки посміхалася, наче це було чимсь милим. З одного боку Ярко, а з другого батьки. — Я знаю, що вони зроблять усе можливе, щоб я не працювала в театрі. І так щодня чую, що це театральне оточення не для мене. Ну! — тріснула враз головою — Якось воно буде! І було це так повне бадьорости та віри, що Тані самій стало відрадніше на душі.

Її турбота була така велика, що в порівнянні з нею, Сянчина жура здавалася нічим. Недавня прем'єра та бенкет залишили в її душі гіркий слід, викликали почуття, ніби на неї звалилося щось надвичайно тяжке. Не могла без болю нагадати собі всього. Крім того, гнітила її любов до Ручая. Тепер уже знала, що цілою душею кохає мужчину, для якого існує інша жінка, що це безнадійна, безвиглядна любов, яка ніколи не принесе їй радости. І що через ту любов зайшла в житті якась фатальна помилка, якої ніколи не можна буде направити.

Сянка говорила. Таня всунула підборіддя в комір плаща і слухала її трохи розсіяно. Часто відбігала думками від її справ та заглиблювалася в свої. Раптом спитала, не зрозумівши нічого:

— Хто? Директор?

— Ні! Ярко!

— У тебе вони обидва так якось сплітаються в одно, що годі розрізнити, де кінчається твій Ярко, а починається твій директор.

— «Мій» директор? — розсміялася Сянка.

— Інколи мені важко зрозуміти, кого ти саме любиш: Ярка чи директора.

— Ну, що ти вигадуєш?!

— Дуже радо про нього говориш. І з ним також.

Сянка задивилася в один бік і стала подібна до ласиці.

— Хіба це вже означає кохання?

Таня не мала часу їй відповісти. За віконцем каси мигнула постать Івасика, що сказав комусь «є, є», а потім похилився до шиби та заговорив:

— Пан директор просить негайно прийти!

— Кого? — спитали обидві разом.

— Панну Борянську!

Це було сказане з повним хвилювання поспіхом, і Тані здалось, що вся кров утікла з її серця. Директор? Негайно? Що це значить? Що він хоче? Сянка дивилася на неї й хитала головою, наче казала «йди», а вона не вставала. Перед очима знов пройшла прем'єра, бенкет, усе, що тоді було, і полум'я вдарило їй в обличчя. В одну хвилину зародилася в неї певність, що почує суворі закиди директора. Вона не підводилась, хоч Івасик був ще перед віконцем і наглив. Вона просто не могла встати, в ногах не було сили.

— Прошу йти, — знову нахилився Івасик до віконця. Сам був повний почуття обов'язку і не міг її зрозуміти.

— Пан директор просили! — додав, видно подумавши, що вона не дочула.

Таня підвелася. Пішла вбік дверей не своїми ногами, приготована на найгірше. «Яка його справа, що я роблю?! — знайшла те, що було їй потрібно. — Певне! Чому він має втручатися в її життя?! Це мало їй додати відваги,

але не сповнило того. Охопив її страх учениці, яку кличуть до директора. Так, шкільна лавка не була ще далека від неї.

Вийшла в коридор, уважно зачинила за собою двері. Поволіклася вбік секретаріату, ніби йшла на смерть. Евич, певне, їй зараз скаже, що для неї місця в театрі нема. Так. Напевне.

Підняла голову, бо хтось заступив їй дорогу.

— Таня!

Перед нею стояв Орленко. Не бачила його від бенкету, боялася зустрічі з ним, тремтіла, щоб не заговорив, щоб не домагався чогось від неї. Відчула тепер страх та обридження, наче побачила гадюку. Мав легко похилену голову і сумні, благаючі очі, але не помітила того. Обминула його, немов калюжу.

— Таня, — попробував знову, і, оглянувшись, простягнув до неї руку. — Таня, моя райська пташка...

Нічого гіршого не міг сказати. Здрігнулася. Подивилась на нього. Ціла душа була в тому погляді, але вона, ясна, річ, не знала того. Бачила тільки, що Орленко відхитнувся назад, його рука, простягнена до неї, зробила оборонний рух. Затиснула зуби, аж відчула біль. І не сказала, а прошепотіла:

— Не-на-вид-жу!

.....

На порозі кабінету Евича мала враження, що впаде трупом. Директор не був сам. Заглибившись у шкіряному фотелі, сидів там також Ручай. Мав очі спущені на підлогу, але коли вона ввійшла, підніс їх на неї. Вона сперлася

«Мужчина повинен жінку чимсь пірвати, захопити, блиснути перед нею», — тяглося обурення в його душі. Не міг дивитися. Його дратувала Мавка, що припадала біля Лукаша.

І несподівано в його душі виринуло питання:

«А я і Рія? Хіба я супроти неї не є таким же незарадним?»

Зараз же попав у цілий вир суперечних думок і почуттів. Він і Рія. Він і Рія. Перестав зважати на гру. Світло на сцені поблідло без виправданої потреби, а він навіть не помітив того. Здавалося йому, що починає розуміти причину, чому між ним і Рією є таке непорозуміння. Був супроти неї таким Лукашем, тоді як треба було по мужеськи прийти і здобути її. Тепер, наче у якомусь віщому надхненні, стало йому все зрозуміле. Коли він почувався супроти неї «ніким», то, може, вона боїться, що він бачить тільки її славу, а не її саму? Він роздумував усе більше, нагадував собі зустрічі, розмови, навіть вираз обличчя, і щораз більше впевнювався, що думки його правильні.

Це було дивне, велике відкриття, і в нього відразу прояснилося на душі. Звичайнісько і просто треба підійти до неї та вяснити все. Тільки те, і все нарешті буде добре.

Вийшов, як тільки завіса закрила сцену. Тепер уже знав, що йому робити. Мусів зараз же, негайно бачитися з Евичем. Що він робить, чого шукає? Ставить п'єси? Буде їх ставити, але спершу мусить ще багато вчитися. А це можна тільки «у великому місті, в театрі, де чиясь небуденна душа промінює, а він у її світлі розвивається та росте». Йому тільки двадцять вісім років, він має ще вчитися, а

не «бавитися» в режисера! Навіть ці її слова кликали його назад, виявляли тугу за ним, а він цього не відчув!

Розглядався розсіяно, йдучи коридором.

.....

Директор поклав свою руку на клямку дверей вечірньої каси театру, але не натискав її, наче не був ще певен, чи ввійде. З кишені його піджака виглядала складена вчетверо газета, яку по коротенькій надумі взяв у руки. Поправив теж краватку таким рухом, наче тиснув його комірець, і тепер уже, прийнявши офіційний вигляд, відчинив двері.

Сянка поглянула, хто ввійшов, не через рам'я, а «під руку», бо саме схилилася до черевика. Зараз же випросталась і піднесла на нього допитливий погляд.

— Як каса? — спитав, наближаючись до неї. Вечірня каса театру була ще меншою клітиною, як денна, і коли ввійшов, вони двоє заповнили її цілком. — Знаєте, скільки дала ранкова, а скільки вечірня вистава?

— На вечірню є «комплет» — відповіла фахово. — А ранкову саме підраховую.

— Так! — сказав Евич і це виглядало, що він підтверджує її рахунки. Похилився легко і дивився на листок паперу, заповнений цифрами. — Ну так, добре — промовив і випрямився. — Як порахуете, скажете мені.

Тепер уже здавалося, що зараз вийде, але не робив того. Подивився на газету, вдарив нею кілька разів по лівій долоні і знову сказав: — Ну, так!

— Добре! — додав по хвилині і зробив крок убік дверей. — Може, вам цікаво знати, що написали про нас

журналісти? — спитав байдуже, ніби збираючись відходити.

Сянка обкрутилася з табуреткою.

— Що? Де? Журналісти написали? Ох! Прошу показати!

Простягнула руку, встала, але зараз же сіла знову. Евич вернувся в глибину каси, себто зробив один крок і розгорнув газету. Сянка подивилася неспокійно у віконце в той час, як Евич вмщувався майже поруч нього. Відсунула свої коліна, коли сідав на єдине крісло, виглядали тепер, наче два авта, що виминаються на вузькій дорозі. Не дуже розуміла, чому директор не сів біля вікна, що виходить на вулицю, і тепер змушений викручувати ший та вивертати газету, щоб ліпше бачити, але коли зміркувала, що з вестибюлю його ніхто не побачить, вирішила, що так ліпше. Цей Ярком, він буває часами неймовірно ревнивий! У душі раділа своєму щастю, бо Евич ніколи не застукав її тут з Ярком. Найгірше вірити в невдачі, тоді вони напевне будуть. Така була її життєва філософія.

Була схвильована, сьогодні був для неї вирішальний день. Вона завжди цікавилася справами театру, але тепер тільки напівслухала те, що читав Евич. Чекала, ніби на судний день. Той Ярком, той поет, виявився страшенно впертий і наполегливий, коли запронувала відкласти знайомство з батьками на пізніше. Подивився на неї насторожено, згори, спитав, що це значить, а вкінці загрозив:

— Слухай, Сяню! Ти не крути, бо оженюся і кінець!

— З ким? — налякалася.

— З чортиком, що називається Сяня!

— Ну! — відізвалася. — Це я розумію!

Було чудово. Потім вручив їй вірш. Був написаний в боєвому тоні, але він усе ж таки умудрився вплести щось підлесливе про карі очі. Сянка була захоплена. Такого другого, як її Ярکو, немає на цілій земній кулі! Може присягнути. І подумати, що він має тільки двадцять два роки! В п'ятдесят, напевне, буде генієм! Потім натрапила на ідеальну думку скомпонувати до слів музику. Хотіла просити про те Теплавого, але стримував її страх, що хоч і ввічливо, але відмовить їй.

Страшенно боялася, як батьки приймуть Ярка і що скажуть їй. Хвилинами просто завмирала. Передчувала, що його викинуть за двері, а з нею зроблять щось подібне. Одне тільки було певне, що не викинуть їх разом. Не могла уявити, що втратить його і більше не побачить. Заздалегідь знала, що довідавшись про їх кохання, батьки не пустять її більше до театру. Завжди так багато говорили про те, що праця серед того оточення не для неї. Чому не вона сама має вирішувати про себе, а хтось інший?! Могла десять разів кинути Ярка, він її також, це було б їх право та їх воля. Але другий не сміє, не сміє, не сміє! Нехай це й батьки! Це якісь допотопні звичаї! Так!

Була це дивна любов, бо починалася та кінчалася біля віконця або в вечірній чи денній касі театру. Нікуди з ним не ходила, ніде не бачилася. Завжди тремтіла, що їх хто-небудь побачить і донесе батькам. Коли, лігши ввечері на ліжку, відтворювала собі кожну проведену з Ярком хвилину, неодмінно бачила ясне малювання стін кімнатки з електричним проводом угорі, плян залі над столиком, підручну касу, табуретку. Не могла відлучити те від нього.

Ярко на вулиці — це знайомий хлопець, що вітає її. Ярко у неї вдома — річ неймовірна!

Коли дізналася, що Таня має грати головну роль, хвилювалася за неї. Вибігала вже кілька разів з каси, щоб упевнитись, як іде. Але це хвилювання було нічим у порівнянні з тим, яке почувала на саму згадку про гостину Ярка в її домі. Він збирався прийти о другій годині до неї. (О півчетвертої мусіла бути вже в касі). Був тепер десь на зборах, але кожної хвилини міг прийти. Леліяла надію, що вдасться їй відтягнути його від того наміру.

— Чудово! — сплеснула в долоні, коли Евич скінчив читати, але зараз же зітхнула — Тільки трохи мало!

В газеті було дві шпальти про Галичину взагалі, один відступ про місто С. і в тому два речення, присвячені театрові. Писалося там щось про величавий будинок і гру акторів постійного українського театру, з яких «декілька на диво дуже добрі сили».

— Але могли зовсім не написати, так? — сказала розважливо. Не знала, чи вислухала все від початку до кінця. — Це тільки один з них написав, а було двадцять п'ять! Якби кожен присвятив кілька рядків театрові, то в сумі це дало б уже малесеньку книжечку. Ні?

— Безумовно, — погодився директор. Відчував, що тепер треба б уже встати й піти, оскільки скінчив читати, але не хотілось. Усвідомлював, що якось незручно сидіти директорові у своєї касирки і розважатись, як у приватному домі. А втім, ніде правди діти, боявся, що Ньюта може прийти. Те, як би вона повелася, побачивши його тут, не бажав навіть уявляти.

Встав.

— Хоч як мало, але написали про нас — відізався, і подумав, що можна б ще закурити. Поліз у кипенню за цигарками та сірниками. Підніс вогник на висоту своїх уст. Два червоно-жовті відблиски замигтіли на склі його окулярів.

— Правда! — хитнула головою.

— Так! — затягнувся димом.

Сянка, занурена знову в свої думки, відхнула глибоко, голосно, Евич, який не звик бачити її поважною, глянув на неї з увагою.

Ну, що там? Зажурились, що мало написано про нас? — спитав і поклав руку на її рамя. — Нехай буде два рядки, але люди прочитають. Це тільки початок, колись напишуть більше!

Мав це бути дружній рух, але вийшло зовсім інакше. Відчувши під своєю рукою заокруглене, тверде рамя, стало йому млясо, і в припливі якогось сильного і незрозумілого почуття, стиснув те дівоче рамя міцно, як кліщами. Але зараз же пустив, і, прибравши офіційного вигляду, кинув щоретко:

— Ну, так!

Зробив широкий крок у напрямі дверей.

Сянка відчула силу якогось незнамого їй почуття і налякано зіщулилась. Глянула з страхом на директора, що відчиняв уже двері, не розуміла, чому стало їй так не по собі.

Коли згодом прийшов Ярко, застав її такою задуманою, що навіть не піднесла голови, коли зупинився перед віконцем.

— Сяню! — вигукнув весело і намалював знак питання на шибі.

Рушила головою, наче відсувала від себе щось неймовірне, і промовила здивовано:

— Я так, немов би втопилася...

— Правда, — погодився Ярکو, — відчини лише двері, зараз витягну тебе з води!

Встала. «Що це зі мною?» — думала, охоплена дивним настроєм. — Коли втрачаємо, то все зразу, — додала голосно, і не знала, чому така думка з'явилася в неї.

— Але коли зискуємо, то теж одне за другим — відповів Ярکو, бо був настроєний оптимістично. Шмигнув у касу і приземлився біля столика, за яким сиділа дівчина. — Чому ти, Сяню, така поважна? Обняв її підчас того, як вона догадливо затягала віконце фіранкою. — Залиши те, аж доки будеш мати вісімдесят років. Я тоді буду таким же старим дідусем і куритиму люльку, сидячи у фотелі. А ти тупатимеш довкола мене, щось там шепеляючи: пш-пш-пш. А я скажу: «не чую, бабусю!»

— А лаяти не будеш? — спитала трохи сонно, пригортаючись до нього. Його широка грудна клітка дихала таким здоров'ям і молодістю, що слово «старість» видавалося зовсім недоречним. — Ярку, — почала по хвилині, коли обіймаючи її одною рукою, другою витягав складений вчетверо папір, — може б, ти сьогодні...

— Ані слова! — затулив її уста. — То вже зіграна платівка, Сяню! Оскільки сказав, що йду до тебе, то йду, і кінець! Тепер послухай, я написав новий вірш...

Сяня витягнула голову і встромила ніс у папір.

.....

У фойє не було нікого. Тільки контролери сиділи на оббитих плюшем лавочках і говорили про щось між собою. Замовкли, поглядаючи дещо з-під лоба на Евича, який саме минав їх, і знову заговорили, коли пройшов. За дверима залі почувся дружний вибух сміху, потім звучали тільки голоси акторів. Крізь вікно, що було низько при сходах на ложі й балкони, вливалось сонячне світло, і при ньому все було видне та виразне. У заглибленнях і на кінцях «залізного листя» Евич відразу помітив пил, на фотографіях драматургів та акторів осів він також тонким нашаруванням.

«Нічого не вміють зробити докладно!» — обурився на прибиральниць, і вже було ясно, що Семенова та Катруся дістануть догану.

Ступив на сходи.

Від хвилини, як зачинив за собою двері вечірньої каси, мав враження чогось каламутного в душі, наче зробив щось нечесне. Виринуло питання: «Що вона подумала?»

«Що може подумати? — намагався опанувати себе. — Коли я нічого не подумав, то що вона могла подумати?!»

Знизав раменами. Це було правдою, в ту хвилину дійсно вірив цьому. «Порив, і більше нічого. Не поцілував же її. Тільки поклав долоню на рам'я. Крапка. Навіщо думати стільки?» Відганяв від себе немиле почуття, але воно не зникало, навпаки, збільшувалося. Хіба він знає теперішню молодь? Може, вона почне робити якісь висновки з цього, занедбає працю, дозволятиме собі занадто багато. Тоді він покаже їй місце. О, він покаже! — грозив, відчиняючи двері на балкон, ніби не знав, що подібні думки мають тільки тоді в нього силу, коли не бачить її.

Того ранку був у прегарному настрою. Перш за все, минулого вечора, по довгій перерві, міг знову писати. Несподівано, неочікувано, з'явилися в його уяві княгиня Ольга, князь Мала, цісар Візантії Константин і розповідали йому про свої переживання, ніби просили, щоб дозволив їм знову ожити. Це були чудові хвилини. Удалось йому написати цілу другу дію і покищо вона йому подобалась. Це вплило в його душу спокій та задоволення, розбурхало творчі думки. Легко уявляв собі дальші дії, а це не приходило часто. Знав, як це й те зробити, як тут чи там поправити. Було в тому й нове задоволення: так оволодів уже труднощами театру, що тепер може присвятити трохи часу для себе. Віджила віра в письменницький талант, бачив свою драму поставленою в театрі тут, а потім у Львові і далі... Нагадувалися міркування журналістів, як виглядав би цей театр на західних сценах і думав, чи розумів би тамтешній глядач його драму. Коли відчинив двері на балкон, вирішив, що виїзд на гостинні виступи закордон треба організувати самому. Пішле адміністратора (до речі, театр мусить мати адміністратора!) спершу до Львова, тоді до Перемишля, Сянока, Кракова. Був це свого роду наступ на захід, він захопився зовсім тим пляном. Поглядав з висоти балкону на сцену, що була перед ним, наче на тарілці, та намагався об'єктивно вирішити: чи має з чим показуватися в світі? Могли журналісти говорити компліменти з ввічливости, але могли й справді так думати. Так, але вони те казали, як грала Рія. Це різниця, різниця. Головною акторкою стала тепер молоденька дівчина, це не Рія, але...

Він вирішив зараз же поговорити з Ручаєм. Це ж не станеться сьогодні або завтра, театр мусить ще мати репертуар, хто зна, може, він справді викінчить свою драму. Хто зна, хто зна...

Захопився зовсім тими мріями. Не сходив, а злітав по сходах. Його драма на сцені, його театр у світі, ні, як не кажіть, це може розсадити людину!

Відколи був директором, пропала для нього взагалі вся принада театру, як такого. Не хвилювався, не захоплювався, не слідкував із затамованим віддыхом за дією. Коли дивився п'єсу, мимохіть бачив, у котрих місцях помиляються, або де виникає непорозуміння. Мусів нагадувати собі, що Варенчук приходиться здебільша п'яний, Спиревич говорить про дітей, Орленко читає листи, які дістає від дівчат, Гена чваниться, що вона найліпша, але не визнана акторка, тощо. Був у тому жаль, але й тріумф. Почував себе, як володар. Сильно, могутньо.

Коли вранці знайшов у газеті згадку про театр, його тріумф тільки зміцнів. Почекайте, прошу, і заговорить про його театр цілий світ! Це нічого, що тільки два речення присвячено театрові. Сяня добре каже, що як кожен із двадцяти п'яти журналістів напише кілька рядків про театр, то це дасть уже маленьку книжечку.

Правда, Сяня трохи розчарувала його. Він не хотів признаватися в цьому, але так було. Коли прочитав статтю журналіста, мусів те обговорити. Равича не було, отже, тільки з Сянкою міг про те говорити. Сподівався слів захвату, признання, спрямованих до нього, а почув тільки заувагу, що «мало написали». Він сам думав, що напишуть більше, але, милий Боже, коли журналіст пише про Гали-

чину взагалі, трудно вимагати, щоб присвятив більше місця театрові! Це вона повинна розуміти і знати, що йому... треба було більше сказати!..

Це робило його радість дещо меншою.

Пожежник приклав руку до шолома, коли ввійшов за лаштунки, режисор, що дрімав на кріслі, встав. Пройшов із задоволеним виразом обличчя. Шукав Ручая. На освітленій сцені, видній крізь щілини косо складених котар, ішла лицедія. Розгорталися події, вибухали пристрасті, чужі тому, що було на крок від них. Евич критичним оком оглянув котари, наче бачив їх уперше, і вирішив купити нові, як тільки буде можливо. Виглядали жахливо. Старі, споловілі, не прикрашали, а псували враження. Машиніст сцени, наче зрадівши появі Евича, почав розвивати перед ним якесь складне питання сценічної машинерії і домагався нового та ліпшого устаткування.

— Шнури пов'язані, а це недопустиме. Як колись не витримає і декорація трісне когось по голові, я не буду за те відповідати, пане директоре! Ось, прошу подивитися тут...

— Добре, після вистави, — відповів. Не мав найменшої охоти займатися цим тепер. У першій мірі на це потрібні гроші, але не знав, відкіля їх узяти. Хотів обговорити з Ручаем свій плян «наступу на захід», це було важніше від усього.

По другій стороні куліс, від сторони коридору, що провадив до секретаріату, побачив Варенчука. Актор поклав ногу на табуретку, і, сперши на коліно лікоть, курив. Пожежник, що робив прогулянку за лаштунками, підійшов

до нього і рухом голови вказав на білу таблицю, що висіла недалеко. «Курити заборонено» — стояло там.

— Уже викурив, — заспокоїв його Варенчук, і, не поспішаючи, погасив цигарку об підощву. Був це його своєрідний спосіб гашення, що завжди драгував Евича.

Хотів уже зробити Варенчукові зауваження, аж помітив у складках котари якогось чоловіка. Залишив Варенчука, з яким говорив, і підійшов до Евича, простягаючи руку.

— Поважання, пане директоре, — промовив тоном давнього знайомого, але Евич ніяк собі не міг пригадати — хто це. — Не пізнаєте?

— А, ви! — промовив Евич і потиснув руку. Тепер уже пізнав. Було це те напушене обличчя з Управи міста, з яким він нещодавно обговорював справи театру. Тільки що тепер виглядало більш природньо. Взявши Евича під рамя і відвівши дещо вбік, урядовець почав таємничим шепотом зраджувати неправдоподібні вістки. Перше: субвенція для театру (сім тисяч золотих) була взагалі фактом dokonаним. Друге: Товариство Мистців стояло на порозі ліквідації. Дві школи, якими вони опікуються, перейдуть до Уряду Шкільництва, самі мистці мусять включитися в Товариство, що існує у Львові. Кажуть, що того домагається Львів, не визнаючи окремих мистецьких гуртків у поодиноких містах. Театр стане самостійним, а опіку над ним буде мати, правдоподібно, Управа міста. Так, Управа міста. Як це все подобається йому, директорові?

— Ну... — міг тільки промовити, бо так відразу не виробив ще власної думки про все. Дивився зосереджено собі під ноги. «Сім тисяч золотих на дорозі не валяються, а проте могло б бути більше. Так, могло б бути. Але якщо театр

перейде до Управи міста, тоді можна буде потягнути більше. Вони можуть допомогти виїхати за межі Галичини». Це стало в Евича якоюсь ідеєю фікс, не міг її позбутися. — Ну...

— Одне тільки вражає, — почав знову урядовець, дещо затинаючись, — чому актори тікають з театру?

— Тікають?

— Берім: Раковичів, Дворницького, Лісевич, Садового...

— Ах, вони! — махнув рукою Евич, який відносно швидко знаходив на все відповідь — Не вони тікають, а ми їм полегшуємо вибуття! І засміявся задоволено.

— Ага! А то знаєте, пане директоре, стільки говорять... Все ж таки актори творять театр... Виголосив це так, наче сказав, хто зна яку нечувану мудрість.

Із залі почувись гучні оплески. З голосним шумом шнура, завіса з'їхала на діл. Вистава закінчилася. Таня виїшла з дупла бутафорської верби, в якій, як почала так і кінчила свою ролю, і поволоклася вбік убиралень. За нею, дивлячись на її плечі, ступав Орленко. Щось палко доводив їй.

— Залиши мене! — почув Евич її роздратований голос. Піднесла на нього допитливий погляд, коли минала.

— Дуже хвилювалися? — зупинив її директор. Був у такому настрою, що, здається, міг би говорити навіть із Варолою. Познайомив її з урядовцем Управи міста. — Наша дебютантка — сказав.

— Ах, не питайте! — відповіла Таня. — Власне кажучи, почувала себе так, як після гарячої купелі. Я думала, що там умру!

— Але не вмерли?! — засміявся Евич, хоч слідкував за собою, щоб не втратити чогось з поваги директора.

— Коли хто хвилюється, то краще грає — виголосив урядовець загально знану заувагу. Приступив тісно до Тані і дивився поглядом Дон-Жуана.

— А як... було?.. — наважилася вона, спрямовуючи своє питання більше до Ручая, що саме підійшов.

— О, знаменито, що ви є! — зрадів йому Евич, і його слова сплелися з відповіддю Олексія. А була вона зовсім педагогічна:

— Нічого, нічого. Якщо не перестанете над собою працювати і будете далі слухати поради, думаю, що з вас буде справжня акторка.

— Я тільки цього бажаю... І дивилася на Олексія сумними та нерухомими очима.

— Акторка з Божої ласки! — дійшло в ту хвилину з убіральної, бо хтось залишив відчинені двері. Був це голос Гени. — Вони думають, що знайшли якусь перлину! Вона цілком скопіювала Рію! Грала, як пануга!

Евич почув те і легенько посміхнувся. Не був певний, чи чує Таня, бо вона дивилася на Ручая, що звернувся до нього:

— Я мушу вам сказати, пане директоре, — говорив режисер, — що я невідклично постановив повернутися до Львова (Евич відчув, що хтось наче взяв його серце в свої руки та зупинив його). Я ще молодий, хочу вчитися, у мене є всі дані для того, щоб вибитись...

— Ви вже вибилися — промовив Евич завмерлими рап-

том устами. Як крізь заслону доглянув, що Танине обличчя здригнулося налякано і навіть під гримом зблідло, але зараз же забув про те. Велична будівля, зведена в душі, з тріском і гуком летіла додолу.

— Що тут? — питав Ручай і голос його долинув, немов з того світу, а всміхнене, задоволене і таке нове його обличчя було зовсім незрозумілим. Ставало навіть нестерпно. — Ну це ж ще нічого! Ви не маєте поняття, як повна моя душа динаміки, як мені хочеться працювати, творити, шукати нових доріг, дати щось небувале, небачене... Ручай захлинався і було в тому трохи сценічного патосу, що проявлявся в старих постановках за творами Шіллера. А потім закінчив уже природньо: — Взагалі, вчитися ще...

— Так, — відповів Евич, сужий його справам, злий на його почуття і на ту охоту дати якнайбільше від себе. Щоб «дати щось від себе», треба чомусь обов'язково їхати до Львова, тоді, як там і без нього було досить таких, що давали від себе. А тут залишалося все кинуте, без проводу, як діти без матері; мало того, тут утворювалася руїна, пустка. — Так, так, — повторяв. За одну хвилину охопив думкою всіх акторів, намагаючись знайти такого, що міг би хоч нагадувати режисера. Мимохіть спинився думкою на Дворницькому й тільки заскреготав зубами. Огортала його лють.

Перед ним стояла пара акторів і урядовець з Управи міста, а він того не усвідомлював і не чув, про що вони говорять. Актори виходили з убиралень та йшли за його плечима до виходу. Сцена потемніла, ставало порожньо. Дивився на свої черевики і незмінно повторяв, наче б не зна-

ходив інших слів: — так, так, так, і проклинав Товариство Мистців, що не постаралося про контракти, якими можна б тримати в руках творчий склад театру.

Можливо, що коли б перед хвилиною урядовець не згадував нічого про втечу акторів, він прийняв би це не так трагічно, та зміг би знайти вихід. Можливо й те, що якби саме того ранку не мав повної голови нових плянів «наступу на захід», не відчув би такої злоти і того духу руїни, що створювався через одну людину. Все здавалося безнадійним, усе віщувало кінець.

— Ну, я не залишу так театру, — говорив Ручай, у якого, видно, відізналася совість. Та Евич не чув його запевнень, що він пришле когось зі Львова. — Тимчасом — говорив Ручай далі — Савраш може проводити проби, доки хтось не приїде.

Евич підніс на нього тяжкий, кам'яний погляд і дивився мовчки та зосереджено. Затиснув зуби.

І він, що так старався про культурний вигляд і поведінку своїх підлеглих, якого дратувало все, що було вульгарним, простим, неотесаним, сам дозволив собі те, що зовсім йому не личило. Бувають такі хвилини.

— Ідїть до чорта! — сказав ні менше ні більше Ручаєві, подивився на нього значущо, і, різко повернувшись, відійшов.

.....

Таке життя в театрі. Пристрасне, повне напруження, несподіваних закрутів і прїрв. Там немає одноманїтності канцелярських буднів, де вряди-годи вибухає якесь непоро-

зуміння, що швидко вирішується, а потім знову все пливе спокійним, паперовим руслом. У театрі завжди рух, змагання, боротьба. Справи, що деінде викликають тільки хвилинне незадоволення, в театрі набувають катастрофальних розмірів. Чи можна робити трагедію з того, що службовець захрип чи дістав гарячку? Його легко можна заступити, врешті, справи можуть чекати до його видужання. А попробуйте мати щось подібне в театрі!

XXIII.

У ранкових годинах Семенова та Катруся прибирали театральне приміщення, а Лабка йшов порядкувати на сцені після концерту, що відбувався минулого вечора.

Заля була яскраво освітлена, як перед початком вистави, а постать Катрусі, що прибирала перший балкони, здавалася загубленою в тій пустці крісел. Лабка стояв на відслоненій сцені, з молотком і кліщами в руках, по надумі поклав усе на фортепіано і пішов у коридор, що був за лаштунками.

— А там який дідько? Семенова з розмахом відчинила двері убиральні акторів та зачепила ними Лабку. В руках вона мала ганчірку, з якої ниткою стікала вода і творила на долівці маленьке озерце.

— Не дідько, тільки я, пан Лабка, — відповів робітник сцени згідливо та погідно. — Добре, що ви вийшли. Ходіть сюди, пані Семенова, щось вам покажу. Та ходіть, не бійтеся!

— А що там? — спитала трохи насторожено, але пішла за ним.

Лабка зігнувся і витягнув з-під лавки, що стояла під чорною дошкою, де вішали розпорядження, невеличкий пакунок, загорнений в театральну афішу. Не поспішаючи,

розгорнув його перед зацікавленими очима старої прибиральниці та поглянув на неї з тріумфом, коли показалася, виблискуюча шкірою, пара мужеських черевиків.

— Дістали? — скрикнула Семенова здивовано й наче б із дрібкою задрости, та критично почала обертати черевики в руках. Оглянувши, поклала на лавці і промовила тоном, що не допускав заперечень. — Можете дістати за них тисячу злотих. Коли хочете, то я їх продам.

— Дай Боже здоров'я! — обурився жартівливо і моргнув оком. — А сам у чому буду ходити? Босий, га? Полюбившись обною, загорнув її знову в афішу.

— Довго тривало, але дістали — признала Семенова. — Поки що дістанеш, то мозолі виходиш.

— Але таки дістав, і вже можу до дівчат піти. Як гадаєте, пані Семенова?

— Вам уже й черевики не допоможуть! Ніби обурилась, але її усміхнені уста казали, що не думає так. Раптом заслухано повернула голову, де чувся піднесений голос директора. — А він чого? — спитала пошепки.

— Щось від Вароли хоче — догадався робітник сцени, прислухаючись і собі.

— Дивіться, вже йде, а ще не дарує! — здивувалась. З малого озерця, що утворилося біля її ніг, пливли вже ріки, всі у північно-західному напрямі.

— Кінець діло хвалить! — вирішив Лабка.

— Ой-йо-йой! Що тепер буде, пане Лабка? — затурбувалася Семенова. Похитала журливо головою. Було багато незрозумілого навколо неї, прибувало нове, але завжди гірше. Тільки тих, що кажуть «дай» на світі було однаково багато, а «маєш» не було кому сказати. Директор

відходить, не був добрим, але тепер є страх, що може прийти гірший. Товариство вже не існувало, а скрізь говорили, що над ними буде Управа міста.

— Що ви журитесь, пані Семенова? — засміявся Лабка — Не ви казали, що була б шия, а ярмо буде?

— Місто бере податки, то, може, буде більше платити? — промовила задумано прибиральниця, і був це вже висновок її коротенького, але повного жури роздумування.

— Нині хто схоче більше дати?! — знизав раменами Лабка. — Дивіться, коли б не менше.

Семенова тільки похитала головою і зараз же, якось зовсім без переходу, накинулася на нього.

— Та ви не смітіть мені тут, пане Лабка! — показала йому на кілька кусників паперу, що відірвалися від афіші та лежали під лавкою. — Приліпляться до дошки, то хоч ножем відшкребай. Я вже не годна, дивіться, мої пальчики...

Лабка подивився на папірці та промовив заспокоююче:

— Приберемо, пані Семенова, приберемо.

— Ну-ну, приберемо — забурмотіла вона і потьопала вбік убиралень, а Лабка присів, щоб позбирати папір.

Двері, що провадили в глибину будинку, відчинилися, і ввійшла Катруся з порожнім відром у руці. Її модно пошита темна суконка була без жодної плямки, голова в'язана темно-синьою шовковою хусткою. Поклала відро під кран, і, відкрутивши його, повернулася вбік старшої прибиральниці, що доходила до дверей убиральні.

— Не знати, чи той Ручай коли вернеться... Як гадаєте, пані Семенова? — спитала задумано, і, взявшись одною

рукою під бік, задивилася у вікно, що виходило до прибудови.

— Ото, маю про що гадати? Нехай не вертається, — знизала раменами Семенова.

— Але що тепер буде? — турбувалась молодша прибиральниця, не відриваючи погляду від вікна. — Бігме, як театру тут не буде, то поїду десь у світ.

— Може, знаєте кого, що купив би солонину? — спитала на те Семенова і підійшла до неї. Були це речі близькі, зрозумілі та корисні, про такі вона любила говорити.

— Ні. Знаєте, пані Семенова, я хотіла б бути акторкою.

— Во ім'я Отця і Сина! — перехрестилася жінка нічного сторожа. — Ще, може, підете ногами підкидати, як ті тут роблять? А ваш старий що скаже?

— Нічого! — відповіла Катруся і всміхнулась приховано. Здобула одну життєву практику, що їй не думала нікому зрадити. Полягала вона в тому, що власному чоловікові не треба було ніколи казати правду. Подобається щось, залежить на чомусь — треба виявити перед ним ненависть. Тоді будеш мати те, що хочеш, і він буде щасливий. — Нічого не скаже. І пригадала собі, як недавно плакала перед ним, що праця в театрі дуже мучить, а він казав, що там ще не зле. — Але як Ручай пішов, а директор також відходить, то післязавтра театру вже таки зовсім певне не буде, — додала сумно. — Ракович пішла, Дворницький пішов, усі йдуть...

— То можете грати, бо нема кому! — посміхнулася Семенова, і, вже відходячи, оглянулася. Катруся сіла на та-

буретку, що стояла під стіною і задумано склала руки на колінах. — Варола каже: від того не вмирають, Катрусє...

.....

Евич відчинив двері будинку з задуманим виразом обличчя і похиленою головою, але зараз же підняв її. Спостерегливим зором охопив усе, на чому тільки зупинились його очі. Івасик підвівся, побачивши його, привітався ввічливо і знову сів. Директор підняв руку до капелюха. Відчував того ранку більш, як коли-небудь, горду радість від корисних змін, які він зробив. Зникла з театру неохайна постать Вароли, а на його місце появилось це, культурного вигляду, молоде обличчя.

Заглибився в коридор, простував убік секретаріату, розстібаючи на ходу хутро. Оленька стояла в канцелярії поруч вікна, і дивилася через нього задуманими, далекими очима. Не зважаючи на ранню годину, в секретаріаті був уже Спиревич, що грів плечі біля кахлевої пічки. З кишені його плаща виглядала велетенських розмірів хустка до носа.

Евич коротко привітався і пішов до свого кабінету.

— Можна до вас, пане директоре? — почув за собою старечий голос, як тільки підійшов до вішака і почав стягати хутро. Капелюх був ще на голові.

— Прощу. А що доброго? — повернувся до старого актора, і, потираючи руки, зробив крок убік письмового стола. Вказав йому рукою на фотель по другій стороні і відсунув свій. — Сідайте!

Уже задалегідь знав з чим прийшов Спиревич, і це його трохи дратувало. Не любив, коли звертались до нього з різними особистими справами, як тільки переступав поріг

театру. Буде, певне, говорити в справі свого ювілею, що тягнеться вже від осені, а він, власне кажучи, нічого навіть з місця не рушив.

— Я хочу нагадати про свій ювілей, пане директоре, — підтвердив Спиревич його здогади. Скромно сів на крісло та витягнув коробку з табакою. — Я, певне, вам докучаю, але думаю, що була б для мене кривда, якби не відзначили мого п'ятидесятирічного ювілею. Колись, за часів мандрівного театру, могли акторам влаштовувати, а тепер, коли діждалися свого постійного театру, стало це неможливе? Чому? Ми, актори, бувало, і голод терпіли й холод, пересувалися з місця на місце, ніде свого кутка не мали, і все це тому, щоб дати людям усмішку, розраду, науку. Зуби свої з'їли, здоров'я втрачено, а як діждалися кращих умов, то про нас забули? Ніхто нас не визнає, не потребує, старі ми, старі лахи. Ціле своє життя я віддав сцені, а тепер став зовсім непотрібний, мені вже й ролі не дуже дають, обсаджують їх молодими, які навіть не знають, що це значить грати.

Евич похилив голову. Він знав, що жалі та претенсії старого актора були справедливі, і відчув докір совісти, що не сповнив його прохання.

— Я відходжу — промовив він, коли Спиревич на хвилину замовк. Потім мусів ще раз повторити, бо старий не зрозумів його слів. — Сюди прийде новий директор і я до ручу йому вашу справу — пообіцяв швидко.

— Я ще можу грати, а вони вже мною зовсім нехтують — скаржився далі старий актор. Виглядало, наче б не розумів, що до нього говорять.

— Я вас рекомендуватиму, — сказав Евич і вірив, ще

те виконає. Чекав, що Спиревич вийде, але той пригадав собі щось пережите з давноминулих років і розгортав його, мрійливо посміхаючись.

Евич ударяв ножом по поверхні письмового стола. Час від часу вставляв своє звичайне «так» і думав про свої справи.

Хтось відчинив двері секретаріату, і голос, що швидше проспівав, як промовив «доброго ранку», викликав у його серці легеньке, приємне тремтіння. «Сянка» — подумав і здержав усмішку, що насувалася на уста. Раптом захотів вийти до секретаріату, знайшов відразу багато справ, з якими міг би звернутися до дівчини. Наступної хвилини огорнув його легкий смуток, було це як тінь у холодний день. Знав, у чому причина. Рушив бровами, ніби казав: «смішно», і «це неправда». Але те не міняло справи. Жаль йому було, що не буде більше бачити Сянки. «Не буду ж годинами вистоювати поруч віконця каси, як її хлопець?!» Пробував поглумитися з себе, та смуток від того не зменшувався.

— Я вам маю щось сказати... Чув, як вона говорила за дверима.

Спиревич згадував тепер, здається, про якийсь веселий епізод, бо сміявся, кашляючи та чхаючи при тому, і чекав від Евича хоч слова признання, чи подиву. Але Евич був передусім злий, що не чує слів Сянки. Раптом долинула здивована відповідь Оленяк:

— Але як вам в теперішній час хочеться щось таке робити?!

— Що мене обходять часи? — безтурботно сміялася Сянка — Хіба я інші знаю?

«І те правда» — признав Евич у думках.

— Зачекайте, поки війна скінчиться! — продовжувала Оленяк.

— А якщо вона взагалі не скінчиться? — спитала Сянка дуже поважно. Евич усміхнувся. Спиревич подумав, що це від його слів, і спитав задоволено:

— Правда?

— Так, — признав директор, присунув до себе якийсь папір і встав. Остаточо не можна церемонитись із своїми людьми. Мав ще багато справ до полагодження і не міг присвячувати стільки часу одному акторові.

Оленяк мала в шухляді книжку і навіть її не закрила, коли ввійшов Евич. Це був очевидний знак, що не вважала вже його за директора. Евич в мить помітив це і зараз же знайшов для неї роботу. Покищо він тут господар! Сянка крутилася біля машинки до писання, її обличчя було веселе, видно було, що стримує себе, щоб не сміятися вголос. Подивилась на нього, ввічливо привіталася, мала очі дитини, яка знає якусь таємницю.

— Сянка одружується! — випалила раптом Оленяк таким тоном, наче мстилася на когось.

Сянка та Евич рвучко повернулися до неї.

— Що таке? — спитав він.

— Ну, знаєте! — обурилася вона. І ті голоси прозвучали одночасно.

— Справді? Так? — повернувся Евич до молодой дівчини, що стояла перед ним, зарум'янена, як вишня. Слідкував за грою її обличчя, за виразом блискучих, повних щастя очей, і простягнув їй руку. — Поздоровляю! — додав безтурботно, ніби зичливо, і здавалося йому, що спи-

нився між двома стисненими стінами. — Бажаю багато добра і щастя! — говорив далі. Тепер здалося йому, що вона очима просить у нього вибачення. — А коли ж наступить ця щаслива хвилинка? І було йому боляче, що не він викликав той блиск щастя в її очах.

— Незабаром, незабаром — відповіла Сянка і тріснула волоссям. Був це наскрізь молодечий та безтурботний рух. — Я ще сама не знаю, бо... Похилила голову.

— Бо?..

— Бо... це залежить... І звільнила свою руку з його долоні.

Там, у її серці, було повно радості. Вона просто розсаджувала його. Мусіла комусь висказати, інакше могла б умерти. Вибрала Оленяк, хоч не вірила в її спроможність зберегти таємницю. Тепер мала підтвердження своїх здогадів, бо Оленяк виспівувала все Евичеві, наче б зраджувати чужі таємниці належало до її службових обов'язків. Сянка одружується з тим Ярком, що завжди до неї приходив. Вона боялася, що батьки не погодяться, але вдома обійшлося все несподівано добре, батьки навіть захопилися. Сянка сама дивується своєму щастю. Але це, певне, тому, що він поет, пише, взагалі геніяльний... Сянка прикусила губи, в її очах відбився докір, повернулася до вікна, в той час, як Евич поборював свої почуття... «Чому мені боляче? Чого я сподівався, чого хотів?» — А проте біль існував, відчувався, як вага, що лягла на серце та не дозволяла йому свobodно битися.

.....

З брами будинку, напроти театру, повільною та як би урочистою ходою, з грізно насупленими бровами вийшов

Варола. Дашок його кашкета був підтягнений трохи вгору, споловіла куртка розстібнута, ніби хотів її скинути. На рамені в нього висіла пилка, в руці була сокира. Спільник, який вийшов за ним і ніс станок, не мав ні його поваги, ні урочистости, був, здається, чимсь незадоволений і щось бурмотів. Вони перетяли вулицю і, пропускаючи перед собою Таню, попрямували до купи дров, що була розсипана перед театральним будинком. Спільник почав ставити станок, у той час, як Варола обходив дрова навколо, приглядався до них, перехиляв голову набік, або хитав нею. Насупив густі, сиві брови, що виглядало незвичайно грізно. Мабуть хотів тим приховати радість, яка пробивалася в його синіх, як незабудьки, очах.

— Такі, з гудзами — почав нарікати. — Хто б то хотів рубати? Відкинув ногою одне коло. — Руки і приладдя собі збавимо!

Голос його був гнівним, але в той же час у нього радісно і якось по молодечому тріпотіло серце та було йому так, ніби добрих пару десятків років зняли з його плечей. Він подивився на свою праву руку, де виднівся тільки слід боляка, і, плюнувши в неї, взяв пилку. З любов'ю, ніжно приклав її до поліна й потягнув до себе. Бачив, як пилка вглиблюється в дерево, а з-під нього сиплеться тирса. Мав ще силу, була вона в нього, дрімала тільки кілька місяців і тепер віджила знову. Як колись... Вуха ловило милий, бадьорий звук, як музику, і від нього ставало на душі легко та весело.

— «Гай-гай» думалось йому, — Як принесу гроші, то «стара» зварить щось добре, а вона у мене це вміє».

Зі стукотом упало розпиляне поліно і розлетілося на три малі куски.

— Те вікно знімемо, — промовив Варола, тримаючи пилку на новому поліні й приглядаючись до маленького віконця з припорошеними шибами — Ми не маємо часу кидати по одному поліну. І було це сказане так, наче тільки його праця була важливою та потрібною на світі і ніщо не сміло їй перешкоджати.

— А що ж! — погодився спільник.

— Бувало, колись я чотири метри дров рубав за день, — похвалився за хвилину Варола. Відсунув праву ногу назад, легко похилився над пилкою. Все було йому тепер зрозуміле та добре. — Бувало...

.....

Евич вийшов із секретаріату з дивним почуттям стисненої грудної клітки, хоч, власне кажучи, все це не повинно було його обходити. Чужа дівчина одружується, робить те, що мільйони інших дівчат робили перед нею, будуть робити після неї, і нічого через те в його особистому житті не станеться й не зміниться. Одружується дівчина, для нього, безперечно, незвичайно мила, але в яку він не був закоханий, і, як одружений, не смів робити жадних плянів відносно її. А проте, відчував біль, ніби йому незаслужено заподіяли кривду. В тому почутті була ще й злість, що не він, а хтось інший вносить в її життя щастя. Здавалося йому, був навіть певний, що її ставлення до нього було того роду, що... не повинна була погодитись так швидко на шлюб, і з такою щасливою усмішкою виходити за іншого.

«Дівчата! — думав з почуттям образи. — Дівчата!»

Врешті, чого я сподівався, чого хотів? — спитав себе вдруге. Але відповідь якось не приходила. Поворушив бровами, зупинився та витягнув цигарку. Було одним тягарцем більше в житті. — Так, — сказав голосно, і рушив далі. Хотів спокою та самоти, потребував її, щоб знову опанувати себе та вияснити те, що хвилювало його.

Із-за лаштунків вийшов монтер, і, помітивши його, заговорив здалека:

— Пане директоре...

— Що там? — неохоче відізався Евич. У театрі знайти самоту не було легко.

Монтер мав стурбований вигляд. Попсувалася інсталяція — пояснював, дивлячись на Евича. Треба негайно все направити, бо коли залишиться так, може згоріти ціле приміщення. Електриквіня накладе на те свою руку. Він не може цього справити, бо потрібного матеріалу нема в їхньому місті, і, як його інформували, навіть у Львові. Треба їхати за тим аж до Кракова.

— Я відходжу з театру — сказав на те Евич. — Зголосіть це Управі міста, новій дирекції. І відійшов, залишаючи монтера здивованим та огірченим.

Пішов на перший поверх, побував у кімнаті кравця та перукаря, поглянув з балкону до залі. Очі його не минали жадної речі, по якій просувалися. У душі зводив ніби обрахунок совісти, баланс добрих і злих діл, робив підсумки довершеного за час своєї праці в театрі. Ось кусничок життя, частинка його життєвої діяльності, що до неї міг спокійно та докладно приглянутись. Знав, коли почалася, і тепер закінчується. Хотів, мусів її бачити без прикрас

та викрутів, мати повну свідомість зроблених промахів і корисних вчинків.

У внутрішній кишені його піджака лежала заява про звільнення. Така постанова з'явилася несподівано, і, власне кажучи, дивувала його самого. Коли роздратований, обурений; злий на Ручая, що одним безоглядним, основаним на якихось особистих мотивах вчинком звів нанівець всі його пляни і задуми, він опинився вдома, жінка, ніби відчуваючи догідну хвилину, знову підсунулася до нього зі своїми претенсіями. Говорила тепло і ніжно, то знову вибухала, як бомба, і грозила, добирала аргументів, не відставала:

— Залиши театр, Всеволоде! Ну, я прошу тебе, благаю! Кинь його! Знайдеш деінде працю, що принесе тобі більше вдовolenня і не забиратиме стільки нервів, як тепер. Коли б це тільки для мене! Ну, ти кажеш, я ревнива — нехай! Признаюся! Кожна жінка ревнива, бо кожна хоче мати свого чоловіка тільки для себе. Коли ж говорить інакше, то вона нещира. Коли не проявляє ревностів, значить для неї чоловік зовсім байдужий, і вона має іншого. А що я тебе ревную, то ти можеш лише радіти (Євич зідхнув, якось не відчував від того радості). Ми вже так сотворені, і тому не можемо зарадити. Я хочу тобі добра. Ну, скажи щиро: хіба ти там маєш спокій та задоволення? Там ти ніколи не виходиш з клопоту. Ось сьогодні, чому ти такий? Напевне, маєш якусь неприємність? Завжди попадаєш або в крайне захоплення, або в безнадійність. Це не для тебе. Не для тебе, Всеволоде. А врешті, чи ж наше життя буде складатися тільки з непорозумінь? Я не для того одружу-

валася з тобою, я хочу мати свого чоловіка для себе, хочу жити!

Евич не відізався. Підніс на неї очі і дивився понад окулярами. Коли спитала, зупиняючись перед ним: — «Ну, не так?» — відповів: «так». І сам здивувався. Появилися в нього зовсім нові думки. Напливали щораз інші та несподівані. Кине до чорта той театр! Якще цього не зробить, мусітиме повертатись до того, чого позабувся: до прийняття Дворницького. А такого пониження він не міг би, здається, пережити. Те, що тепер створилося в театрі, було безнадійним. Ручай поїхав (ах, це Товариство Мистців, що не постаралося про контракти для творчого складу театру!), наче щось напало на нього, жадне слово до нього не доходило. Мусить — твердив — мусить бути у Львові, доказував: — «Як хочете, щоб я ще жив і творив, щоб я взагалі не пропав, то дайте мені свободу дії. Я мушу поїхати!» Потім поїхав, навіть не сказав, коли виїздить. А актори залишилися, ніби сирітки, які не знали, що буде з ними найближчими годинами, бо ніхто не чув, щоб театр існував без режисера. Коли роздратований Евич перебирав у думках усіх акторів, не знайшов ні одного, що міг би стати режисером. Спиревич старий. Талановитий, енергійний Савраш — надто молодий. Хто б його слухав, хто б з ним рахувався?! Здебільша п'яний Варенчук, не входив у рахунок. Орленко мав відразу відповідь, хоч до нього не зверталися:

— Режисером бути? Заплачу, щоб ним не бути! Я зі всіма хочу жити в згоді, а хіба це можливо, коли ставлять п'єсу?!

Евич знав уже з досвіду, що інші театри не дуже послі-

шають з допомогою. Адже пробував цього напочатку своєї праці. Перш за все дається багато обіцянок, але від того праця в театрі не може ще посунутись і на крок. Залишається одне: поклонитись Дворницькому. Але Евич постановив, що краще впаде трупом, ніж це зробить.

«Я цього не зроблю! Як відійду, нехай роблять, що хочуть, але я...»

І тим разом зерно, кинене його жінкою, впало на догідний ґрунт і відразу скільчилося... Кине театр! — вирішив. Мав повно гарних намірів, добрих думок, але якщо не може знайти підтримки, мусить відійти. Навіщо, справді, витрачати енергію на щось, що не приносить вислідів, коли вона, може, пізніше йому пригодиться на більш важливе. Піде і позбудеться відразу двох клопотів: буде мати спокій вдома і не нестиме відповідальности за те, до чого ціла нація має претенсії та право. Кине театр. Краще буде підписувати ордери, як його товариші. Коли Ручай, актор, кидає театр, коли не зважає зовсім на те, що лишає, то чому не може зробити цього він? Піде!

Став відразу «Шимпансиком», але довгий поцілунок не втішив його, не розбудив палкіших бажань. А проте був наче згадкою про перші, сонячні дні і намагався бути за-порукою тих, що ще прийдуть. Евич мимохить посміхнувся. «Зробить жінка з нас малпу, і ми задоволені. Коли ж випадково станемо знову людьми, тоді наче чогось бракує». Наглий стиск серця, що настав після тих думок, підказав йому ще дещо: жаль йому буде за Сянкою. За тою життєрадісною, веселою дівчиною, що своєю усмішкою освітлювала всю його працю в театрі, вмiла підбадьорити, підсунути нові думки, сама того не свiдома. Зробив рух, ніби

хотів змінити свою постанову, але жінка щебетала цілий час і не допускала його до слова. Крутилася задоволено по хаті та втаємничувала його в якісь домашні справи.

«Може й краще так, — подивився на неї. Ця думка, власне кажучи, була цілком чесна: — Може краще, як залишу театр, бо... «Чим глибше в ліс, тим більше дров». А проте був жаль.

Ліквідація Товариства Мистців, що наступила так само раптово, як від'їзд Ручая, полегшувала цілу справу. Театр ставав самостійною, адміністративною одиницею, а моральну та деяку матеріальну опіку перебирала над ним Управа міста. Була нагода відійти. Коли все міняється, може бути покликана й нова дирекція.

Зайшов тепер в одну з лож, що були відмежовані дерев'яними стінами, і сів. Сцена та заля потопали в темноті. Нарешті був сам. Заплющив очі і пробував зібрати думки. Що зробив за час своєї праці? — виринуло перше питання. Нажив собі ворогів — підсунулася готова відповідь, наче б хтось злосливий її підказав. Він спробував обороняти себе. Ворогів наживають завжди, як тільки виходять з тісних домашніх справ. Але де є вороги, там мусять бути й приятелі, там, перш за все, якесь діло робиться. Але що зробив? Що плянував і що здійснив?

«Нічого». — шепнув хтось безжалісний. — Мало того, що в вестибюлі будинку сидить культурного вигляду та поведінки черговий, що прибиральниці знають, коли, як і що робити, що при вході до фойє кидається у вічі прекрасний портрет поетки, ім'я якої носить театр, що пальма у її стіп манить очі милою зеленню, а залізне листя піднімається разом із балюстрадою на перший поверх. Це все

ще нічого. Мало того, що в касі, де усміхається миле личко («Сянка одружується, одружується... Як це дивно болить!»), завжди все в порядку, навіть секретаріят має пристойний вигляд. Мало того навіть, що театр мав талановитого режисера і дав кілька справжніх успішних вечорів. Все те нічого, бо театр стоїть на порозі руїни, а він, директор, саме тоді відходить.

«Неправда!» — обурився Евич і здивовано усвідомив, що сказав те голосно. — Неправда! Хай навіть театр стоїть на порозі руїни, але хіба це я до неї довів? У мене було повно шляхетних намірів, та якщо здійснення того залежало не від мене одного, годі тільки на мене звалювати відповідальність. Я сам обурююся і шкодую. А втім зовсім неправда, що все не рахується тому, що вже минуло, — вияснявав далі сам собі, ніби виправдувався перед кимсь. Неправда це! Залишиться щось у пам'яті людей, в історії театру. Нехай відбулося лише кілька вечорів, але ми не можемо знати, скільки такий о д и н вечір змінив у душах людей. Не тільки наших глядачів, але тих чужих людей, що були тоді. Хто зна, який слід залишився у того пана з Осло, Берліна, чи Риму, не можемо знати, чи не поніс чогось у своїй душі той, з Токіо. Що ми знаємо про людські душі? Вони для нас таємниця. Мало того, вони для себе самих часто є таємницею.

Неправда, що не рахується, коли вже проминуло. Всьому приходить край, і немає нічого менш тривкого, як слава актора, як ціле театральне життя. Сьогодні піднімається на вершини, а завтра, байдуже з яких причин, скочується вниз, на те, однак, щоб знову піднятися ще вище. Хто зна, може, як я піду, театр буде існувати і краще розви-

ватися?! Може, я маю надто нетеатральний підхід до акторів, може, задивившись у добро цілоти, я забував про людину? Але що я зробив, те зробив, і того мені ніхто не відбере! А втім я був тільки адміністративним директором...»

Десь у долині, від сторони сцени, пролунали голоси і клином вбилися в його думки. «Як вони тут, однак, голосно та виразно говорять! Як на сцені. Дикція!» — подумав. На сцені заясніло світло, показався балетмайстер і дві балерини. До фортепіано тихо та якимось непомітно підсунулася піяністка — єдина людина в театрі, про яку не було що сказати, і взяла кілька акордів. Тиміш промовив якесь слово і відійшов на авансцену, приглядаючись звідти до дівчат, що почали танцювати. По деякій хвилині вони зупинились, після якихось невиразних слів, що розпливалися в пустці залі, дійшло до Євича повне обурення та розпачу.

— Як ви взагалі живете на світі, коли навіть такого кроку не вмієте?

Євич задивився на сцену, його роздумування зупинилися немов на півдорозі й не хотіли рушити далі. Той хтось чужий, злосливий, що загніздився в його душі, глумився, що він нічого для театру не зробив, не вийшов переможцем. «Сянка любить іншого!» — вискочило серед того, і було це вже зовсім безглузде. А проте боліло — «Сянка любить... А я гадав... Що гадав? — спитав себе гостро. — Що мав взагалі гадати? — І зараз же знову з іншим відтінком почуття: — вона не повинна була, вона була якась така... моя...»

Похилив голову, і хоч приглядався до танку, але не ба-

чив його. Тимчасом проба, як несподівано почалася, так і скінчилася. Голоси і кроки віддалювались убік коридору. «Чому не погасили світла? — подумав Євич, з давньою турботою господаря, вдивляючись у порожню сцену з декорацією вчорашнього концерту. Спинки крісел блищали в присмерку залі. Євич схилився над поруччям, хотів гукнути когось, щоб погасив світло, але відхилився знову. Понесла його нова хвиля думок.

Відійде, і вже ніколи не побачить такої залі, як тепер, затихлої, мертвої. Забуде про будні театру, про його життя взагалі, буде входити тільки крізь головні двері і простягатиме контролерові квиток, як кожен глядач. Потім віддасть у роздягальні свій верхній одяг і сяде на одне з крісел у той час, як довкруги нього гудітимуть буденні розмови.

І раптом відчув, як боляче стислося серце. Виразно і зовсім несподівано зрозумів, що не так легко покинути це все. Знав тепер, що полюбив те гарлчкове, повне неспокою, життя, де людський дух у творчому шуканні знаходить одну з численних доріг. Близькими стали йому і ці змінні, химерні люди, що те життя творять. У цю хвилину був певен, що любить навіть Ракович, і хто зна, чи й не Дворницького, бо він добував з нього енергію, змушував до думання і дії. Ні, навіть люди, що стають поперек дороги, і вони вносять щось корисне в життя.

Чому відходить? Що сталося? — спитав себе, наче б не знав того. — В ім'я чого я кидаю це все? Налякався труднощів, хочу спокою вдома?

Спокою вдома?..

«А Сянка одружується»...

Навіщо влезить те в душу, бентежить, хвилює його? Чим же та дівчина стала для нього, що це так йому бо- лить? Таке почуття, яке досі відчував до неї, може захо- вати й надалі, він радітиме її особистим щастям...

А він?

«Налякався труднощів і хочу спокою вдома... Але я спо- кою вдома не буду мати! Ні! Ніколи! Оскільки моє життя стало вже на такий шлях, воно піде ним і далі. Тут ак- торки є причиною непорозумінь, деінде стануть жінки з якогось бюра, жінки приятелів, хто зна, вкінці, котрі ще. Причина до ревнощів завжди знайдеться!»

Спокою не там би йому шукати. Спокою шукати б... у розлуці з нею...

Наче пташеня в жменю, так піймав цю думку і тішився нею. Ах, мати спокій, не тремтіти, не думати над кожним словом, бути вільною людиною! Він посміхнувся, вдивля- ючись в одну точку, але зараз же звисив голову і обличчя стало знову поважним. Так, це було б чудово, але він Нюти не кине, дарма, що вона робить йому пекло. І даремно було б шукати доріг до здійснення цього. Не кинув би навіть тоді, якби знав, що Сянка кохає його... Ні, вдягнув ярмо й тягни його, бо існують зобов'язання між людьми — ска- зав собі. — Ці зобов'язання ще поглиблюються, коли на світі війна. Тільки той, кого беруть до війська, має право залишити жінку саму. Коли б вона кинула його, він був би смішним, але коли б він її — був би підлим. Різниця! Підлим він не хоче бути.

А чи в відношенні до театру, він...

Світло, що зайснило в залі, вдарило в його розгарячену голову так, ніби справді щось м'яке впало на нього. Пе-

ресування крісел усвідомило, що це Катруся прийшла прибирати балькон. Заморгав очима, хитнув головою, ніби струшував щось непотрібне і неприємне. Він був для театру злий? Адже він своє особисте життя присвятив тому! Може, він багато уваги віддавав собі й театрові, а мало людям у ньому. Та він любив, він любив свою працю, він любить її, йому болить те, що він мусить відійти!

Мусить?

Чому, власне кажучи, він мусить? Навпаки, він повинен, він мусить залишитись, він не сміє відійти, бо театр знову стоїть на краю провалля!

Підвівся і стояв ще хвилину, задивившись кудись у простір. Катруся перестала прибирати і приглядалася до нього здивовано з-поза крісел першого балькону, але він цього не бачив. Поволі слягнув рукою до внутрішньої кишені піджака і витягнув заяву про звільнення. Розгорнув її, перечитав і поволі, з насолодою, роздер.

«Де я чув, що коли хто одні підметки стопче в театрі, той уже без нього не може жити? Як це правдиво!» — подумав і відчинив двері ложі.

.....

Щехвилини рипали двері секретаріату і хтось заходив. Гобоїст Левчик сидів під вікном і кінчав розписувати ноти, які музиканти мали одержати ще перед сьогоднішньою пробою. Попереднього вечора відбулися христини його доні, і він ще досі відчуває себе трохи п'яним. А втім до таких «зап'янілих» належала добра частина творчого складу театру, бо були на хрестинах. Савраш, що вчора призначив читку нової п'єси, дарма, що не було кому її ставити,

прийшов дізнатися, чи всі ролі розписані. Орленко ходив з кута в кут, та уважно позирав на задуману Таню, зовсім виразно вичікуючи на її погляд.

Таня виглядала тепер зовсім інакше. Мала монгольського лиса, її брови були вискубані, а від корони кіс не лишилося й сліду. Волосся її було з модних хвилях. Все те робило її більш елегантною, але й набагато старшою. Взяла з рук Савраша вірш, який мала деклямувати на якомусь добродійному концерті, подивилася на нього і віддала назад. На руках у неї був перстень в великим туркусом.

— Так нечітко написано, що я нічого не розберу. Нехай дадуть інший примірник — сказала, бо мала вже свої химери. Правда, театр хитався в своїх основах, але вона була першою акторкою, мала гарний голос, могла, де захоче, виступати. Вона навіть мріяла про більшу сцену, хотіла дістатися до Львова і не робила з того таємниць.

А втім це було призначене для інших. В її душі було порожньо і безмежно сумно. Там тільки одне жило і було важливе: любов до Олексія. У ній розтоплювалось все інше, вона забивала інші почуття, бажання, нікого не хотілось так палко бачити, як Олексія. Навіть сцена, навіть праця над ролею проходила, наче крізь призму почуття до нього, вона не віддавалася їй цілком, люди, оточення стали байдужими, чужими. Ненавиділа Орленка, заздрість збуджувала щаслива посмішка Сянки. «Поїду, поїду до Львова — промовляла до себе, і від тої можливості трохи оживала — Поїду до Львова»...

Сиділа тепер в секретаріаті, задумана і далека від тих людей, що були на крок від неї. Нещаслива? Хто зна, що врилося за тим переживанням. На думку Гени, грала досі,

як папуга. Так, не була видатною акторкою, але не мала ще часу вибитися. Майбутнє виявить її справжню вартість. Може, залишиться пересічною акторкою, а, може, її невдале кохання до Ручая перетворить її душу і видобуде вальори, яких ще не проявила досі? Хто зна?!»

Двері рвучко відчинилися, і до секретаріату ввійшов Евич. Обвів усіх одним поглядом і спинився на Спиревичу, що стояв під піччю.

.....

— Ваш ювілей відбудеться в наступну неділю, — промовив таким тоном, що годі було сумніватися. Він сам у те свято вірив. Відчував тепер такий приплив енергії, що коли б хтось запропонував йому перенести театральний будинок з одної вулиці на другу, він знайшов би спосіб, як це здійснити.

— В наступну неділю? Ліва повік прислонила око і Спиревич щасливо всміхнувся. — Тепер треба б підібрати п'єсу. Поринув зовсім у свої справи і почав голосно міркувати.

Оленяк підняла голову, Сянка теж повернулася до директора.

— Ви... залишаєтесь? — спитала вона і в ту хвилину нагадувала ласицю.

— Залишаюсь — відповів, і, довше чим треба, зупинив погляд на її очах.

— Гарно! — вирішила, посміхнулася і сіла до машинки. — Чудово! — підтвердила ще, з рукою над клавішами.

Евич сховав задоволення. Тепер вона знову здавалась йому такою... своєю.

Увійшов Теплавий, що минулого вечора повернувся зі Львова. В сонячному промінні, що вливалось крізь вікно, золотом відсвічувала його чуприна. Слідом за ним у двері просунулася рука листоноші з телеграмою.

— Прощу!

Евич роздер її, не поспішаючи.

«Приїду закінчити сезон. Ручай». — прочитав голосно і підніс голову.

Всі дивилися тепер на нього.

— Приїде закінчити сезон? — підійшов до нього Савраш.

— Вертається? — процідив Орленко, не то незадоволено, не то здивовано.

Таня встала з розхиленими устами та витягнуною вперед рукою. Може, хотіла взяти в руки телеграму. Виглядала, ніби грала. На її обличчі появилася рум'янець, очі сміялися. Хотіла щось сказати...

— Я мав приємність бути на його весіллі з Рією, — промовив у ту хвилину Теплавий. Таня тяжко сіла, ніби запалася в крісло. Рум'янець з обличчя зник, воно стало сірим. — Було все дуже елегантно, в церкві зібралася половина Львова. Що пані Планевич виглядала як мрія, в тому нема нічого дивного, але Ручая я просто не пізнавав. Я його таким не бачив. Він увесь сляв. Теплавий посміхнувся до якогось спомину, а, може, до власних думок. Полагоджував у Львові свої справи, але не признавався в цьому. Клопотав про те, щоб його сюїту грали в радіо, і одержав не лише обіцянку, але й визначили тому реченець. — Одним словом «Гепи енд» — закінчив, позираючи, що робить Левчик.

— Там будуть правдиві театральні діти — вплив раптом Спиревич, що досі був зайнятий своїми думками.

Його заувага проминула непомітно. — Ох! Яке ж це буденне! — почулося збоку. Це Сянка хитала головою, не могла того зрозуміти. — Щоб я, це так, але щоб пані Рія...

Евич заховав усмішку за склом окулярів.

Надвірний був у канцелярії теж, сидів, похнюплений та задуманий. У його житті нічого не змінилося на краще, жінка була вже майже здорова, але не було грошей, і не знав, відкіля їх дістати. Думав просити аванс, чекав тільки, коли Теплавий скінчить говорити. Підніс очі на Сянку, драгувало його те, що не міг прийти до слова. Кілька хвилин дивився на неї зовсім без думки. Вона вистукувала щось швидко на машинці, наче грала на ній, і раптом спинилась. Вона не мала що писати. Був це в неї просто надмір енергії, який треба було десь діти. Думала про Оленяк: «свиня», що так швидко і так безсовісно зрадила її таємницю, твердо вирішила більше їй не звірятися ні в чому, і знов вернулася до неї погідність. Має свого Ярка, дома все в найкращій згоді, отже, чого їй сумувати?! Доля Рії більше її не цікавила.

Сягла щастям. Надвірний помітив той блиск щастя на її обличчі. «Щастя, мрія» — підсунулися йому назви, і щось дрогнуло в його душі, щось призабуте, але таке приємне. Наступним його бажанням було мати папір і олівець. Малувати! Не її, а вхопити той світляний блиск її обличчя, те «щось», чого ще не міг збагнути. Не відриваючи від неї очей, спрямував запитання до Оленяк:

— У вас є олівець та рисувальний папір?

Але Оленяк не відізвалася. Мала дуже цікаву книжку

і хотіла читати, але при людях це було неможливим, і вона злостилась.

Сянка вдивлялася в клавіші машинки. Піднесла праву руку і спрямувала палець на літеру «Я». Потім задумалась. Писати «Ярко», «Русько», чи «Ярослав»? Не помічала зовсім погляду Надвірного. Раптом глянула просто на нього.

— Залиштеся так! — майже крикнув він, помітивши, що в її очах появляється здивування. Уже малював. Хтось підсунув йому олівець та папір. Але він уже бачив тепер не тільки її. Помітив другу, таку ж молоду та гарну, що сиділа в куті кімнати. Побачив Таню. Не молоденьку акторку Борянську, а відчай, біль і безнадійність, що відбивалися на її обличчі. Це був такий наглядний контраст до сяючої щастям Сянки, щось таке живе та промовляюче, що Надвірний відчув непереможне бажання перенести все це на папір, закріпити, створити щось. Забув, що сидить у канцелярії, що дехто крізь рам'я заглядає на його роботу. Він тільки відчував, що ті два дівочі обличчя зароджують у його душі якесь могутнє бажання та силу. Зневіра і надія, щастя і розпач, добро і зло. Контрасти. Образ. Картина. Щось, що вічно буде жити.

.....

В кімнату тихо всунувся перукар, за ним, кашляючи, увійшов кравець. Мали обидва одне питання, хотіли дізнатися, що буде далі з театром. Але директор слухав розповідь Теплавого, і не було як до нього промовити. Та на ділі Евич був зайнятий своїми думками, подробиці весілля Ручая з Рією його не цікавили. Творив нові пляни Ручай вертається. Чудово! Праця піде далі, не виключене,

що за деякий час застрягне знову, театр же ніколи з подій не виходить! Але нічого. Він переборє все. Тільки не заломлюватись! Треба сказати собі, що труднощі появляються на те, щоб розбурхати наші думки та збудити енергію.

Голосний брязкіт скла, що почувся десь знадвору, перервав його міркування. Широкими кроками підійшов до вікна. У переході війнув на нього легкий запах перфуми, блиснули очі Сянки. Наблизив обличчя до шиби, але побачив тільки станок для різання дров з покладеним на ньому поліном, припорошений тирсою, засніжений хідник, та одну ногу спільника Варола. Вийшов з кімнати.

Грюкнув дверима, аж луна пішла коридором, і зараз же помітив Варола, що з задоволеним, якимсь зовсім новим обличчям простував до нього.

— Що там розбилося? — спитав його Евич.

— Та то ми здіймали віконце від пивниці, а шиба взяла та й вилетіла — відповів спокійно Варола, та спитав, чи не дістане він трохи нафти для пилки.

— Як вилетіла? Для чого ж ви здіймали? — не розумів Евич.

— Та від того не вмирають, пане директоре, — посміхнувся Варола. — Ну, розбилася, пропало. Дрова кидаємо.

Евич скипів. Це було так, якби вдарили його найбільш улюблену дитину. Але він стримав себе і намагався говорити спокійним, повчальним тоном. — Не вмирають, так, але треба берегти, а не нищити, бо це добро театру, добро загальне і...

Його сильний, звучний голос відбився в цілому театраль-
ному приміщенні та дійшов до залі й убиралень акторів,
де саме прибиральниці наводили порядок.

Станиславів, 1943—1944.

Цієї ж авторки повісті:

Вийшли з друку:

- 1. Полин під ногами.**
- 2. Поміж берегами.**
- 3. В об'їмах Мельпомени.**

Готові до друку:

- 1. Жінка з таємницею.**
- 2. Танець на вулкані.**

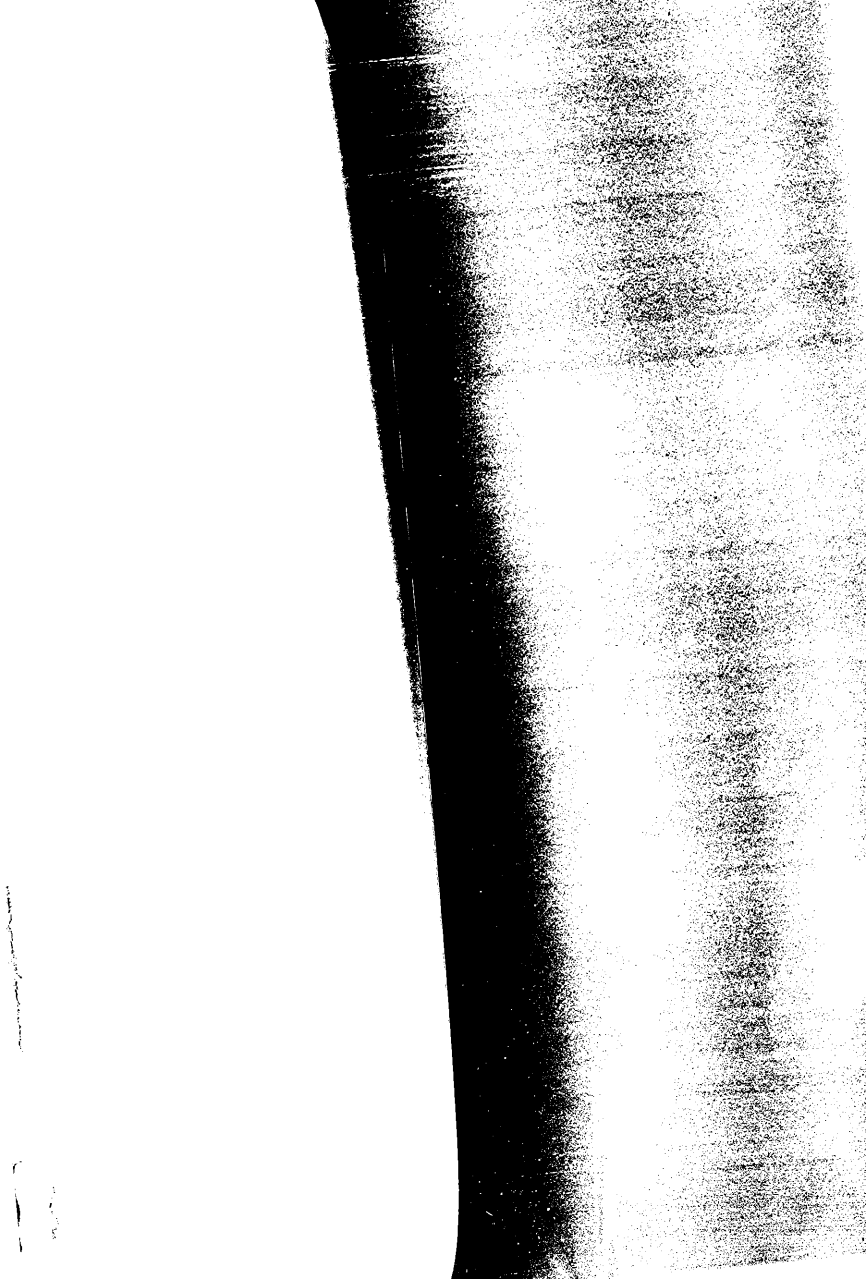

Editorial Mykola Denysiuk
c. Curapaligüe 790
Buenos Aires, Argentina

Se terminó la impresión de
este libro el día 15 de
Febrero de 1954 en los Ta-
lleres Gráficos Kalifón S. R. L.
Miró 749 - Buenos Aires

P R I N T E D I N A R G E N T I N E

ВИДАВНИЦТВО
МИКОЛИ ДЕНИСЮКА

- ВИННИЦКА І. — Музика (повість)
ГАЛАН А. — Пахощі
ДРАГОМАНОВА О. — По той бік світу
ЕРИМСЬКИЙ В. — Етап
ПАВЕЛКО І. — Україна — Русь і московізм
ПАКЛЕН Р. — Загадка сфінкса
ПАРФАНОВИЧ С. — У ліси-чівці
САМЧУК У. — Марія
САЦЮК О. — Злат-жолудь
САЦЮК О. — Скрипка на камені
СБИТ У. — Сила і слабкість комунізму
СТАХОВСЬКИЙ Л. — З Вене-суельського щоденника
ТИС Ю. — Не плач, Рахиле...
ТИС Ю. — Симфонія землі
ФОРОСТІВСЬКИЙ Л. — Київ під ворожими окупаціями
ЦУКАНОВА М. — Бузковий цвіт
ЯРОСЛАВСЬКА Д. — В обіймах Мельпомени (роман)
«ОВИД» — український місячний ілюстрований журнал.
Рік зал. 1949.

АДРЕСА ВИДАВНИЦТВА:

Editorial Mykola Denysiuk
С. Curapaligüe 790

Buenos Aires — Argentina

АДРЕСА ВИДАВНИЦТВА

В США І КАНАДІ:

Publisher Mykola Denysiuk

G. P. O. Box 1476

New York 1, N. Y. — USA

10096

600

